

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

**UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LIMBI ȘI LITERATURI STRĂINE
ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN ROMÂNIA**

Catedra de limbi slave

Catedra de filologie rusă

ROMANOSLAVICA

Vol. XLVII, nr.3

Volum dedicat celei de-a 90-a aniversări a profesorului Mirco Jivcovici

**Editura Universității din București
2011**

Referenți științifici: prof.dr. Anca Irina Ionescu

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

prof.dr. Mihai Mitu

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Prof.dr. Constantin Geambașu, prof.dr. Antoaneta Olteanu, prof.dr. Mihai Mitu, conf.dr. Mariana Mangiulea
Prof.dr. Octavia Nedelcu (redactor responsabil)

COMITETUL DE REDACȚIE:

Acad. Gheorghe Mihăilă, membru corespondent al Academiei Române, prof.dr. Virgil Șoptoreanu, cercet.dr. Irina Sedakova (Institutul de Slavistică și Balcanistică, Moscova), prof.dr. Mieczysław Dąbrowski (Universitatea din Varșovia), prof.dr. Panaiot Karaghiozov (Universitatea „Kliment Ohridski”, Sofia), prof.dr. Antoni Moisei (Universitatea din Cernăuți), prof.dr. Corneliu Barborică, prof.dr. Dorin Gămulescu, prof.dr. Jiva Milin, prof.dr. Ion Petrică, prof.dr. Onufrie Vințel, asist. Camelia Dinu (secretar de redacție)

Tehnoredactare: prof.dr. Antoaneta Olteanu

© Asociația Slaviștilor din România (Romanian Association of Slavic Studies)

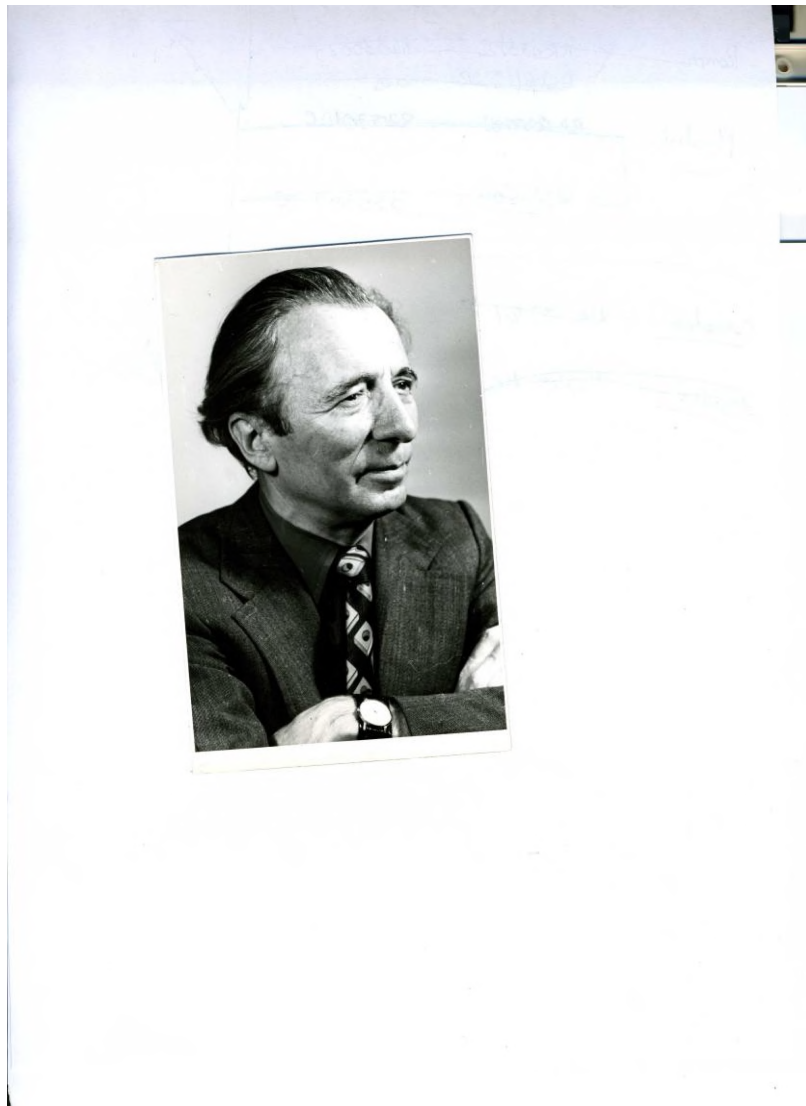
kgeambasu@yahoo.com

mariana.slave@yahoo.com

antoineta_o@yahoo.com

IMPORTANT:

Materialele nepublicate nu se înapoiază.

**PROFESORUL MIRCO JIVCOVICI
LA A 90-A ANIVERSARE**

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

**PROFESORUL MIRCO JIVCOVICI
LA A 90-A ANIVERSARE**

Specialist în domeniu sârbocroatisticii, istoric literar, promotor al relațiilor culturale româno-iugoslave, dascăl neobosit, apreciat de generații întregi de studenți, tălmăcitor înzestrat al creațiilor literare din literatura sârbă, croată și slovenă, șef de catedră timp de aproape un deceniu, profesorul dr. Mirco Jivcovići s-a născut la 28 mai 1921 în localitatea Foeni, județul Timiș. Absolvă Liceul pedagogic din Timișoara (1934-1941), desăvârșindu-și în perioada postbelică studiile filologice la București. Din 1950 este redactor șef în cadrul redacției de limba sârbă la E.S.P.L.A. În același an își începe cariera didactică universitară la Facultatea de Filologie din București, din 1980 este profesor universitar până la pensionarea sa (1986). Este membru în diferite organisme de prestigiu în plan național și internațional (Uniunea ziariștilor din România, Uniunea scriitorilor din România, Asociația Slaviștilor din România).

Nevoit de circumstanțele vremii să se ocupe, la începutul activității sale, de aproape toate ramurile filologiei din cadrul secției de sârbocroată a Catedrei de limbi slave de la Universitatea din București, Mirco Jivcovići s-a dedicat, ulterior, odată cu formarea tinerelor cadre didactice, istoriei literaturii sârbe și croate, precum și cercetării relațiilor literare și culturale româno-sârbe. Indiferent de disciplina predată, Domnia sa a dovedit o pregătire profesională temeinică, un talent și tact pedagogic deosebit, reușind nu numai să transmită cunoștințe, să trezească și să mențină în permanență interesul studenților pentru disciplinele respective, ci și să le formeze și să le dezvolte deprinderile și priceperile de analiză lingvistică și literară.

Doctor în filologie (1971) cu teza *Dositej Obradović în contextul relațiilor sârbo-române/ Dositej Obradović u kontekstu srpsko-rumunskih odnosa*, profesorul Mirco Jivcovići se va apleca cu multă pasiune asupra acestei tematici, concretizate într-un temeinic studiu monografic, apărut la Ed. Kriterion (București, 1972). Nu este întâmplător faptul că autorul acestui volum, bănățean de origine, a abordat tocmai această personalitate culturală a iluminismului sârb, Dositej Obradović, născut pe teritoriul țării noastre, în localitatea Ciacova. Lucrarea, bazată pe un bogat aparat științific, precum și pe o minuțioasă cercetare arhivistică, constituie o contribuție de preț, reprezentând, prin stilul cursiv și prin modul atractiv de prezentare a datelor și faptelor, un studiu accesibil unui cerc larg de cititori. Ecourile acestei apariții editoriale sunt cunoscute atât în presa din țara noastră, cât și în cea din străinătate.

Neobosit descoperitor de date și mărturii noi privind relațiile culturale româno-iugoslave, excelent exeget al operei literare a numeroși scriitori clasici și contemporani sârbi, croați și sloveni, prof. Mirco Jivcovići oferă în cartea sa, *Svedočanstva o srpsko*

(jugoslovensko)-rumunskim kulturnim i krjiževnim odnosima/ Mărturii despre relațiile culturale și literare sârbo (iugoslavo)-române, București, Ed. Kriterion, 1976 (premiată de Uniunea Scriitorilor din România în 1977), fapte și date culese de-a lungul anilor din arhivele din țară și din străinătate. Volumul reprezintă o panoramă vastă a vieții și activității pe teritoriul țării noastre a numeroase personalități culturale de primă mărime din Iugoslavia, printre care amintim pe Vuk Stefanović Karadžić, Djura Jakšić, Branko Radičević, Jovan Sterija Popović, Veljko Petrović, Ivo Andrić, Jovan Dučić, Vojislav Ilić, Miloš Crnjanski, Dušan Vasiljev ș.a. Studiile de dialectologie cu privire la graiul sârb de pe teritoriul românesc întregesc un sumar bogat, oferind aspecte semnificative privind interferențele spirituale româno-sârbe. Și acest volum a fost bine primit de critica literară din țară și străinătate. Mai mult chiar, criticul Lazar Ćurčić, în recenzia la acest volum, apreciază cartea ca fiind una de referință pentru viitorii cercetători literari ai operei lui M. Crnjanski, V. Ilić, sau D. Vasiljev și își exprimă în același timp regretul că astfel de lucrări nu apar în coeditare. De asemenea, rezultatele cercetărilor graiurilor sârbești din Banat, pe baza investigațiilor de teren ale prof. dr. Mirco Jivcovići și ale colaboratorilor săi, au fost preluate ca atare în *Dialectologia* reputatului lingvist Asim Peco.

Volumul care încheie ca un corolar aceste cercetări de interferențe culturale, *Nama u amanet/ Nouă în zălog*, București, Ed. Kriterion, 1991, cuprinde o bibliografie, riguros întocmită, a unor nume de referință din spațiul spiritual sârb și croat care au cunoscut țara noastră, precum și pagini alese din creația acestora. Amintim aici pe I. Andrić, M. Crnjanski, J. Dučić, V. Ilić ș.a.

O contribuție la fel de însemnată a prof. Mirco Jivcovići, de data aceasta pe tărâm lexicografic, o constituie elaborare (în colaborare cu prof. dr. Dorin Gămulescu) a *Dicționarului sârbocroat-român*, publicat de Ed. Științifică din București și Ed. Libertatea din Pancevo. Cunoscut fiind faptul că un dicționar își dovedește valoarea printr-o întrebuintare îndelungată, ne luăm permisiunea să cităm aprecierea făcută la apariția sa de către Alexandru Graur („România literară”, 1971, nr. 6, p.108-109): „Un sondaj operat în câteva pagini luate la întâmplare mi-a arătat că noul dicționar este superior celor similare (cu traducere din sârbocroată în alte limbi) pe care le foloseam până acum (...). Impresia pe care mi-a făcut-o este excelentă”. Beneficiarii acestui dicționar pot confirma această apreciere.

Fără să insistăm asupra numeroaselor contribuții științifice cu prilejul diferitelor simpozioane și congrese naționale și internaționale, publicate în reviste de specialitate, trebuie să menționăm faptul că Domnia sa este prezent în diverse lexicoane și dicționare, cu articole substanțiale (*Jugoslavenski krjiževni leksikon, Bio-bibliografski rečnik, Srbi u svetu-ko je ko 1996/1999, Scriitori și lingviști timișoreni*).

În activitatea sa de pionierat în domeniul editării, ca primul redactor-șef al redacției sârbe în cadrul E.S.P.L.A., între anii 1950-1968, inițiator al tălmăcirilor în și din limba română, prof. Mirco Jivcovići s-a remarcat de-a lungul anilor și ca un traducător înzestrat, având în palmaresul său peste 15 volume de traduceri (unele în

colaborare) din limbile sârbă, croată și slovenă, ale unor scriitori de marcă cum ar fi: B. Nušić, M. Krleža, A. Isaković, I. Tokar ș.a.; unele piese de teatru au fost publicate, altele au fost traduse pentru radio și televiziune.

Pedagog înnăscut, sub îndrumarea căruia s-au format generații de elevi și studenți, prof. Mirco Jivcovici a lucrat neobosit la elaborarea a numeroase manuale, culegeri și alte auxiliare didactice destinate școlilor cu predare în limba sârbocroată, cât și a unor valoroase cursuri universitare în domeniul lingvistic și literar, ale căror ediții, revizuite de-a lungul anilor, constituie și astăzi momente de referință în procesul de predare.

În calitatea sa de șef de catedră, (1977-1986), a depus eforturi stăruitoare pentru buna organizare și desfășurare a procesului didactic, în ciuda vicisitudinilor vremii, reușind să organizeze manifestări științifice periodice, sub formă de simpozioane internaționale româno-iugoslave de mare prestigiu, dedicate interferențelor lingvistice și literare.

Se cuvine a fi amintite aici și calitățile de om și coleg ale profesorului Mirco Jivcovici, care se remarcă prin putere de muncă, energie debordantă, spirit excelent de organizare, franchețe, promptitudine, suflet generos, un om pe care poți să te bazezi oricând, calități profesionale și umane care i-au adus stima și aprecierea tuturor celor care îl cunosc și un binemeritat prestigiu în slavistica românească. Realizarea cea mai mare rămâne, însă, cu certitudine, contribuția la formarea a generații și generații de studenți.

În numele acestora, precum și a colegilor, un călduros

LA MULȚI ANI
НА МНОГАЈА ЛЈЕТА

Prof. dr. Octavia Nedelcu
Drd. Milena Jivcovici

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Volume de autor

- Curs de limba sârbocroată contemporană*, I, *Fonetică*, București, EDP, 1962, 144 p.
Dositej Obradović u kontekstu srpsko-rumunskih odnosa, București, Ed. Kriterion, 1972, 296 p.
Istoria literaturii sârbe și croate, sec. XX, EUB, 1974, 254 p.
Svedočanstva o srpsko (jugoslovensko)-rumunskim kulturnim i književnim odnosima, București, Ed. Kriterion, 1976, 350 p.
Nama u amanet, București, Ed. Kriterion, 1991, 320 p.

2. Auxiliare didactice

- Limba sârbocroată. Curs practic*, I, TUB., 1953, 90 p.
Limba sârbocroată. Curs practic, II, TUB, 1954, 274 p.
Srpska i hrvatska književnost za I razred gimnazije, București, EDP, 1965 (1968, 1979, 1989), 292 p. (în colaborare)
Srpska i hrvatska književnost za II razred gimnazije, București, EDP, 1966 (1973, 1989), 268 p.
Srpska i hrvatska književnost za III razred gimnazije, București, EDP, 1967 (1971, 1974, 1989), 268 p.
Srpska i hrvatska književnost za IV razred gimnazije, București, EDP, 1968 (1972, 1979, 1988), 306 p. (în colaborare).
Dicționar sârbocroat-român, București-Pancevo, 1970, 690 p. (coautor).
Antologija srpske i hrvatske književnosti, I, București, 1971 (1985), 224 p.
Antologija srpske i hrvatske književnosti, II, București, 1972 (1985), 350 p.
Mic dicționar sârbocroat-român, București, Ed. Sport-Turism, 1981, 740 p.
Mic dicționar român- sârbocroat, București, Ed. Sport-Turism, 1986, 722 p.
Dicționar sârbo(croai)-român, Timișoara, Helicon, 1994, 574 p.
Dicționar român-sârb (croai), Timișoara, Helicon, 1994, 543 p.
Dicționar sârb-român și român-sârb, București, Teora, 1999, 314 p.

3. Studii, articole

1. *Vuk Stefanović Karadžić*, „Novi život”, Timișoara, 1957, nr. 2, p. 53-59
2. *Cuvânt înainte* la vol. *Haiducul Stanco* de Janko Veselinović, București, Ed. Tineretului, 1958, p. 5-14
3. *Relațiile de prietenie ale poporului sârb cu popoarele vecine oglindite în poezia populară sârbă*, Rsl, I, 1958, p. 262-272
4. *Unele observații cu privire la graiul sârb din comuna Svinița*, „Novi život”, 1956, nr.2, p. 55

5. *Dositej Obradović*, București, Ed. Științifică, 1959, 66 p.
6. *Knjževnost u službi naroda*, „Novi život”, 1959, nr.1, p.38-43
7. *Studiu introductiv* la vol. *Sânge stricat* de B. Stanković, București, ESPLA, 1959, p.5-16
8. *O govorima Srba i Hrvata u Banatu*, «Novi život», 1961, p.77-85
9. *Dositej Obradović*, «Novi život», 1961, nr. 1, p. 46-53
10. *Dositej Obradović*, în vol. *Studii de literatură universală, II*, București, 1961, p.127-140
11. *Cuvânt înainte* la volumul *În vâltoare* de B. Ćosić, București, ELU, 1961, p.5-16
12. *Studiu introductiv* la vol. D. Obradović, *Pagini alese*, București, ESPLA, 1961, p.5-29
13. *O govorima Srba i Harvata u Banatu*, „Novi život”, 1961, nr.1, p. 82-90
14. *Janko Veselinović*, „Novi život”, 1962, nr. 2, p. 45-51
15. *Studiu introductiv* la vol. *Poezii* de V. Ilić, București, ESPLA, 1962, p.5-23
16. *Studiu introductiv* la vol. *Luptătorii* de J. Veselinović, București, ESPLA, 1962, p. 5-28
17. *Cuvânt înainte* la vol. *Pcpa Cira și pcpa Spira* de S. Sremac, București, ELU, 1963, p. 5-12
18. *Studiu introductiv* la vol. *Cununa munților* de P.P. Njogoš, București, ESPLA, 1963, p. V
XXII
19. *Branisla Nušić, hroničar svoga doba*, „Knjževni život”, 1964, nr. 2, p. 44-53
20. *Studiu introductiv și Tabel cronologic* la vol. *Un individ suspect* de B. Nušić, București, ELU, 1964, p.5-38
21. *Smrt Smail-age Ćengića, spev o oslobodilačckj borbi protiv Turaka*, „Kolo”, Zagreb, 1965, nr.9-10, p. 478-489
22. *Articolul postpus la ajective în graiul sârbesc din Svinița*, SCL, 1969, nr. 1, p. 62-69
23. *Dositej Obradović și românii, în Actele simpozionului dedicat relațiilor sârbo (iugoslave) române*, Vârșeț-Pancevo, 1971, p. 464-485
24. *Scriitorul clasic sârb Miloš Crnjanski și Timișoara*, „Banatske novine”, Timișoara, 1972, nr. 3196, 31 mai, p. 12-13
25. *Sovjeti zdravago razuma a lui Dositej Obradović în limba română*, „Analele Societății de limba română”, Pancevo, 1972/73, p. 219-228
26. *Dositej Obradović în Banat*, AUB, Limbi slave, 1973, p. 25-37
27. *Iz Dositejevog detirjstva*, „Kovčežić” XI, Belgrad, 1973, p. 15-31
28. *Aleksa Šantić*, „Knjževni život”, 1974, nr. 2, p.33-38
29. *Aspecte inedite ale activității poetului sârb Vcjjislav Ilić la Turnu-Severin*, în vol. *Raporturi literare româno-slave*, TUB, 1975, p. 207-229
30. *Noi date despre șederea la Timișoara a lui Miloš Crnjanski*, „Analele Societății de limba română”, Zrenjanin, 1976, p. 137-143
31. *O srpskim novinama i čascpisima u Rumun.ji*, în vol. *Naučni sastanak slavista...*, Belgrad, 1976, p. 325-338
32. *Čovek kcji je nadrastao svcje vreme. Jovan Skerlić*, „Knjževni život”, 1977, nr. 2, p. 52-62
33. *Fabulele lui Dositej Obradović în versiunea lui Dimitrie Țichindeal*, „Analele Societății de limba română”, 8, Zrenjanin, 1977, p. 282-320
34. *Govori Srba i Hrvata u našcj zem.ji. Nove težrje i or.jentac.je*, AUB, Limbi slave, II, 1977, p. 5-14
35. *Marele titan-Miroslav Krleža*, „Knjževni život”, 1978, nr. 2, p. 67-73
36. *Sovjeti zdravago razuma...în limba română*, în vol. *Studii literare româno- slave*, II, TUB, 1978, p. 130-143
37. *Kosta Abrašević*, „Knjževni život”, 1979, nr. 1, p. 58-69

38. *Tragika bola i borbenosti oipora – Ljura Jakšić*, „Književni život”, 1979, nr.1, p.38-48
39. *Scriitorii Vejko Petrović și Prežihov Voranc despre România*, „Analele Simpozionului româno-iugoslav”, București, 1979, p. 245-255

4. Traduceri din limba sârbă și croată

- Ćosić, Branimir, *În vâltoare*, București, ELU, 1959, 520 p.
Krlježa, Miroslav, *Cpere alese*, (coautor), București, ESPLA, 1964, 376 p.
Nušić, Branislav, *Comedii*, București, ESPLA, 1964, 495 p.
Nušić, Branislav, *Doamna ministru*, București, ESPLA, 1954, 152 p.
Nušić, Branislav, *Cpere alese*, (coautor), București, ESPLA, 1957, 588 p.
Isaković, Antonije, *Ferigă și foc*, București, Univers, 1970, 336 p.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

LITERATURĂ

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

LIMANUL NEOROMANTIC AL AVANGARDEI SÂRBE –
MILOŠ CRNJANSKI, *STRAŽILOVO*

Carmen Cerasela DĂRĂBUȘ

Bien qu'il soit l'un des représentants de l'avant-garde serbe, en observant la nécessité d'un nouveau langage artistique qui pourrait traduire la nouvelle sensibilité de la première partie du XX-e siècle, bouleversée par les changements apportés par les guerres et qui ont provoqué autres rapports de l'individu avec le monde, Miloš Crnjanski ne découpe pas totalement les ponts avec la tradition. Il se tourne d'une manière constructive vers le romantisme de Branko Radičević, en écrivant le poème *Stražilovo*. La structure, par l'évolution des scènes récurrentes, dévoile deux plans : le paysage argenté, floral du passé de son région natale et celui du présent sombre, de l'étranger, tourné incessant vers le passé. Nature et être humaine fusionnent; la dualité de la nature (le souvenir et l'évocation des topos concrètes de Voïvodine en pleine réalité toscane) et celle du moi lyrique absorbée dans le passé – dualité ordonnatrice au niveau de conception artistique.

Mots-clés : néoromantisme, région natale, étranger, présent, passé, dissolution, réalité intérieure, réalité extérieure.

Sesizând necesitatea unui nou limbaj artistic, capabil să traducă sensibilitatea primei jumătăți a secolului al XX-lea, bulversată de războaie și de schimbările fundamentale pe care acestea le presupun în raportarea individului la lume, avangardistul expresionist Miloš Crnjanski nu taie punțile cu trecutul artistic printr-o negație sterilă, cum se întâmplă, de obicei, în lumea avangardei, ci se întoarce, constructiv, spre romantismul lui Branko Radičević, romantism anunțat prin versuri de lirism pur din volumul *Lirica Itakăi* (1919) „care prevestesc marele său poem *Stražilovo*”¹. Însuși titlul poemului este un omagiu adus lui Radičević, al cărui mormânt se află pe colina Stražilovo de pe Fruška Gora, în apropierea orașului Sremski Karlovci, fost centru cultural foarte important pentru spiritualitatea sârbească, în secolul al XVIII-lea. De altfel, avangarda sa, prin sumatrazism², este una eliberatoare de cutume

¹ Miloš Crnjanski, *Stražilovo*, Timișoara, Ed. Brumar, 2007, p.16.

² *Sumatrazismul* – atitudine poetică, filozofică și de viață a scriitorului Miloš Crnjanski ce proclamă ruptura radicală față de tradiție, de convenție, promovează libertatea prozodică, crede în

anchilozante, eliberare la care are dreptul după ce experiența frontului i-a distrus tinerețea, i-a ucis prietenii și visele, dar care păstrează o țesătură fină, perceptibilă la o analiză atentă, care nu neagă celelalte experiențe literar-artistice, mai ales ale bogatului, sub aspect stilistic și estetic, secol al XIX-lea, ci le absoarbe discret, în context modern, pentru că adevărata ruptură de tradiție o marchează chiar romantismul. Metafora devine muzică celestă în poemul *Stražilovo*, concurând muzica sacră a stelelor, așa cum în romantism creatorul de artă se imaginează, adesea, unul concurențial pentru divinitate prin forța creării de lumi: „Metafora este probabil cea mai rodnică facultate pe care o posedă omul. Eficiența ei ajunge să atingă hotarele taumatologiei și pare o uneltă de creație pe care Dumnezeu a uitat-o înăuntrul uneia din creaturile sale în timp ce o plăsmuia, așa cum chirurgul distrat își lasă un instrument în abdomenul pacientului operat”¹. Artistul și Creatorul se suprapun, unul prin sublimare, celălalt, dimpotrivă – prin amploarea materializărilor. Atmosfera nebuloasă, viața trăită ca-n vis (evadare din cruzimea războiului), dezordinea defensivă sunt caracteristici ale operei sale puternic poetizate, fără aparentă preocupare pentru rigoarea construcției. Poemul *Stražilovo* (scris în 1921), dimpotrivă, se bazează pe o construcție cu efecte muzicale eterice prin ciclurile celor șapte strofe care se repetă de șase ori, având funcție de leitmotiv ce susține construcția tematică a textului. Sintagma-nucleu apare încă din prima strofă – „baștina o presimt” – prin care confirmă faptul că în interiorul călătoriei sale, fapt valabil pentru toate călătoriile lui și ale personajelor sale, poetul se simte un exilat, un însingurat – ipostază frecventă în romantism: „Pribegesc, încă, zvelt, cu arcul de-argint,/ florile de cireș, din pândă, le seduc./ dar deja, peste munți, baștina o presimt./ unde râsul sub plopi solitari/ să-l astruc”². Călătoria e „pribegie”, chemarea locului natal este potențată de plopii singuratici, într-o vânătoare fantastă în care tinerețea n-a pierit cu totul „floarea de cireș” și „arcul de argint” sunt recuzite de basm ale căutării perpetue a unei formule artistice care să recupereze o sensibilitate în pericol. Strofa este reluată identic, ca leitmotiv al unei stări interioare fără mari fluxuri, ca la a treia reluare pribegia, într-un timp emoțional încă proaspăt, să exprime direct înstrăinarea, ochiul întors spre puntea care duce drumul îndărăt, melancolia – stare tipic romantică – după vara simbolică ce cade sub toamna pierii: „Pribegesc, încă, zvelt, peste punți străine./ la râuri înmiresmate m-aștern, și-s mut,/ dar, deja, sub ape, ținutul văd bine,/ ce-am lăsat, cu pal frunziș așternut,/ de vânt bătut”³. Și această strofă apare identic reluată, traseul afectiv fiind blând nuanțat, fără treceri bruște de tonalitate ori conținut, fiecare mișcare a

legăturile și asociațiile metaforice și poetice dintre noțiuni, oameni, sentimente (cf. Octavia Nedelcu, *Ipostaze (posi)moderniste în literaturile sârbă și croată*, EUB, 2009) – precum corespondențele simboliste; prin nostalgia după locuri îndepărtate, exotice, reînnoadă legătura cu parnasianismul și cu simbolismul.

¹ A se vedea José Ortega y Gasset, *Dezumanizarea artei și alte eseuri de estetică*, București, Humanitas, 2000, p. 50.

² Crnjanski, *op.cit.*, p.5.

³ *Idem*, p.11.

eului liric construind, implicit, o latură a poemului, finalizând o construcție înmuiată în lumina linei gradări a stărilor interioare, dovedind, pentru materialul poetic, grija pe care bijutierul o are în prelucrarea pietrei prețioase. A treia variantă a acestui leitmotiv (repetată tot după cinci strofe) semnifică începutul pierderii de sine, dar nu prin contopirea cu peisajul italian unde scrie poemul, ci cu cel panonic, natal, din amintirea sa. Deși „încă zvelt”, viața se estompează, iar familia semantică utilizată copleșește („lăptoși”, „neguros”, „morocănos”), „florile de cireș” au pierit, teama pierderii se acutizează, lumea se dizolvă încet: „Pribegesc, încă, zvelt, cu surâs pierdut./ pun brațele cruce, peste norii lăptoși,/ dar, treptat, acum presimt deja acut/ că mor și eu, și am cugetul neguros,/ muncit, morocănos”¹. După reluarea acestei strofe, imediat a patra variantă (fără distanța celor cinci strofe) pare a exprima catalizarea arderii interioare; cuvântul nu mai e murmur, iar peisajul interior este turmentat de preaplinul suferinței căreia doar izbăvirea morții îi poate pune capăt – ipostază frecventă în tot romantismul european, de la romanticii germani la *Glossă și Odă (în metru antic)* Mihai Eminescu: „Pribegesc, încă, zvelt, iar șoapta mi-e jar./ scutur, de-al răsului glanț, gleznele pline./ dar, încet, luându-mi urma, văd tot mai clar:/ tihna las-o, când toate-or păli în fine,/ și-n mine, și-n mine”², strofă reluată în încheierea poemului. Metamorfozarea conținutului primeia dintre strofele-lait-motiv urmează drumul dinspre lumină spre disperarea puternic cenzurată, care nu dezechilibrează nici formal, nici la nivel de conținut echilibrul construcției. Produs al afectului, în spirit romantic, „tonalitatea trăirii sentimentale caută și produce o viziune în concordanță cu realitatea chiar și atunci când realitatea ca materie brută este dată; configurează un mod de a fi al realității, când incidental, când substanțial, în care simțământul poetului se vede justificat și inevitabil, în care el răsună, se amplifică și se acutizează, în care se conformează și se structurează; în sfârșit, în care se exprimă”³. „Sabia de argint”, asemeni „cornului de argint” din poezia lui Șt. Aug. Doinaș, reprezintă o vârstă lăuntrică cu tot ceea ce presupune ea, până spre finalul spulberării prin ardere: arc de argint – punți străine – zâmbet pierdut – șoaptă de jar, etape și ipostaze ale arderii romantice.

A doua strofă - leitmotiv reluată de patru ori și reflectând modificările aduse de metamorfozarea stării interioare face referire la un topos concret, care îl dublează pe cel emoțional; primăvara italiană nu absoarbe în farmecul ei, ci primăvara concretă este trăită prin intermediul celei din amintirea sa: „Și-aici, primăvara-n amurg/ e frig pentru mine,/ parcă în vale, tainic, Dunărea-ar curge./ Iar, unde nori ’n adâncul lui Arno se-așin,/ și verdele crud, în ’nalt, se-nfioară./ văd punte, peste zări diafane,/ spre bezna grea din Fruška Gora”⁴. Sugestiile florale sunt legate, și aici, de farmec și de tinerețe într-un peisaj sublunar specific romantismului; contopirea cu teluricul și cu celestul în același timp este efectul unei trăiri emoționale incandescente, ținută în chingi doar la nivel

¹ *Ibidem*, p.17.

² *Ibidem*, p.19.

³ A. Amado, *Materie și formă în poezie*, Ed. Univers, București, 1982, p.17.

⁴ Crnjanski, *op.cit.*, p. 5.

formal: „Și aici, carmin de crin,/ sub sânul de față,/ obosit, spre zori, spulber, fără alint./ Iar când cufund luntrea Lunii, argintată,/ în ierburi și-n noua mare a zorilor,/ mă așez pe-un nor, și privesc luminile,/ cum apar, pe crugul ceresc, când mă-nfior”¹. Trăirile se armonizează spontan, trecerea de la o stare la alta nu bulversează aspectul de templu romantic al textului. Cireșii „revarsă-n cugetu-mi tot mai greu”, pământul este argintat de curgerea apei (argintul și derivatele sale potențează scenariul basmic, înobilând interiorul și exteriorul), iar steaua care „scelipește lin” gata să cadă devine amenințare cu semnificație funebră: „eu văd că, de e sortit de zor să mori,/ a mea, ori altă tinereță, tot una-s, pelin”². Tristețea nu devine niciodată înverșunare, ci blândă amărăciune alunecând spre inexorabila dizolvare a vieții, așa cum se întâmplă în ultima variantă a acestei strofe, în care fructele nu se coc niciodată, culoarea cerească e perfectă, dar sterilă, superbul final vorbind despre efortul abia ghicit, din nou atent cenzurat spre exterior, al găsirii unui loc în lume și a unui limbaj artistic nou, care să reprezinte și vechiul, și noul: „Iar, cu brațele amândouă, când vă răstignesc,/ și dezghioc străfundul afundului, alb și-argintat,/ în străfund văd, iarăși, jalea, neclară și-ușoară,/ din fructe și trupuri de aer scăldate”³.

Simbolul crinului și al florii de cireș și de vișin conferă grație expresiei poetice, dar la nivel de conținut exprimă, mai curând, trecerea grăbită spre lume, a florii spre fructul niciodată ajuns în pârg, a vieții oprite în chiar momentul dinaintea exploziei sale depline. Cea de-a treia strofă leit-motiv, reluată de șase ori, conține, în fiecare prim vers locuțiunea conjuncțională/prepozițională „în loc să”, „în locul”, „în loc de” – ca expresie a înlocuirii unui timp cu altul. Bucuria primăverii toscane e umbrită de presentimentul morții: „Și în loc să mă-nchin la Luna cea toscană/ ce strălucește în râu ca un crin eflorescent” în care umbra funestă a ceea ce va deveni se proiectează pe cerul pur. O altă vârstă interioară, o altă stare de spirit deconspirată în lumina lunii își face loc: „Și, în loc să petrec cu verde privire,/ ca nainte, râul ce trece,/ să salt întruna, ca Luna, -ntre munții semeți,/ și pădurile-aprinse să le stârnesc,/ acum, cu grei nămeți,/ vineții, și-nghet, zâmbind, eu tot domolesc/ ce se petrece”⁴. De fapt, verbul „a domoli” poate sintetiza evoluția conținutului fiecărei strofe recurente, dinspre elanul vieții spre moartea percepută ca odihnă, ca mântuire. A treia reluare a strofei este o mărturisire directă prin care se revendică din patria artistică a lui Branko Radičević; furtunile și umbrele vieții i-au spulberat tinerețea, oricum bolnavă de melancolie, adus de soartă „de frunze-n vânt, ce, de pe-al lui Branko mormânt”⁵. A patra reluare este cea a amintirii veselelor, dar nu fericitelor risipiri în plăcerile vieții, stârnite, mereu, de orice nouă primăvară, identică cu ea însăși, dar care ne găsește pe noi diferiți. Următoarea strofă reia ideea oglindirii în trecut, oglindire care alungă măcar temporar amenințarea zilei de mâine: „Și în locul

¹ *Idem*, p.11.

² *Ibidem*, p.17.

³ *Ibidem*, p.19

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 11.

soartei mele, cu noi înspăimântări,/ dau de strălîmpede, tristă, de demult viață./ [...] văd, iarăși, departe, frunze uscate/ și baștina sub ceață”¹. În cele din urmă, culorii argintate i se substituie ceața, susurul izvoarelor (metaforă a unei trecute ipostaze fericite) este înăbușit de cel al angoaselor interioare, vișinii și cireșii înfloriți se sufocă în ceață. De fapt, întreaga poezie, prin evoluția conținutului strofelor recurente, se structurează pe două planuri, cu line treceri de la unul la altul: peisajul argintat, floral, susținut de dulcea acustică a naturii, pe de o parte, iar pe de alta, cel înnegurat, estompat, în care stelele smai sclipesc doar ca să anunțe moartea, pentru că „în poezie «fuziunea» structurilor conținutului cu cea a expresiei se face în momentele manifestării, așa cum se prezintă ea cititorului”².

O strofă-catren, care începe cu sintagma conclusivă „și astfel” se repetă de douăsprezece ori, urmată de prepoziția „fără”, cu excepția primei strofe. Verbul „a presimți” este recurent, stabilind o legătură specială între articulațiile prezentului și ale viitorului. Presimte „smintirea” sufletului său, dar și locurile *de acasă* după care tânjește mereu: „Și astfel, fără vreun chin,/ la rodul câmpiei noastre, vai mie, revin”³ – aluzie la regiunea sârbească Bačka; familia lexicală și semantică a cuvântului „tulbure” burează orice tentativă de a rămâne în fericitul trecut. „Pârjolul” dorului de casă, „jarul” șoaptei din ultima strofă creează o puternică tensiune interioară care izbucnește dincolo de atitudinea reflexivă, într-o consubstanțialitate a ființei cu natură, topos romantic firesc. Tristețea îi dematerializează trupul, idee reluată pe parcursul întregului poem, umbre în loc de contururi ferme iau locul peisajului toscan, substituit, rând pe rând, cu cel panonic, din amintirea sa: „Și-astfel, fără mormânt,/ voioșia, la mine, are chipul tânt./ Și-astfel, fără un trup,/ mi-e sufletul nevăzut, și de tristețe supt”. Peisajul natal e amintire obsedantă, cel real, al Toscanei, se impune prin forța realității, „Și-astfel, fără stare,/ mă-mpleticesc de zor, din zare-n zare”⁴. Muțenia, lipsa cuvântului, a râsului, a zgomotului apei sunt alte semne ale extincției: „Și-astfel, fără vreun son,/ râsul meu va cădea din cerescul amvon./ Și-astfel, fără pângă,/ viața după mine în cireși o să curgă”⁵; obsesia fructului care nu ajunge să ofere maturitatea deplină a gustului și a aromei este un alt motiv recurent cu care se identifică. Unicele fructe sunt „cele negre” – produse metaforice ale unei stări de spirit care se întunecă gradat până la pieire. Natură și ființă devin consubstanțiale, dualitatea naturii (amintirea și evocarea unor toposuri voivodinene concrete – Fruška Gora, Srem, „baștina”, în plină realitate toscană, „străinimea”) și cea a eului liric mereu absorbit de trecut, văduvind prezentul – dualitate ordonatoare la nivel de concepție artistică, paradigmele fiind sesizabile: „comunicarea poetică presupune un cod paradigmatic implicat”⁶. Topos național, istorie națională

¹ *Ibidem*, p. 17.

² A.J. Greimas, *Despre sens. Eseuri semiotice*, București, Ed. Univers, 1975, p. 297.

³ Crnjanski, *op.cit.*, p.11.

⁴ *Idem*, p. 13.

⁵ *Ibidem*, p.15.

⁶ Greimas, *op.cit.*, p.297.

devin surse de inspirație favorite în estetica romantică, dar și în cea neoromantică; străinătatea nu este potențată în sine, ci doar în măsura în care conferă forța de a reînvesti valoric lumea proprie: „Și astfel, fără mări,/ voi turna-n viața noastră, din Fruška Gora, zări”¹, așa cum în altă strofă visează aglutinarea izvorului cu aurora întru înseninarea cerului de pe aceeași Fruška Gora – adevărat imn închinat toposului.

Tristețea copleșitoare îl transformă în umbră ce-l face incapabil să se lase pradă senzorialului dionisiac: „iar să fi vrut puteam, pe-acel muncel,/ struguri să cunosc, și nopți, bacanale”². Presentimentul disoluției sale fizice este precedat de evanescența emoțională; iubirea îl epuizează, devenind „strop de vapori/ străvezii și ușori”, iar orice intenție de materializare – „ce încropesc pe dealuri, din ape și din nori” – se topește, conturându-se imaginea „părului cernit/ sub zarea-mpurpurată”³ de amintirea cireșilor de acasă. Nostalgia după tinerețe se suprapune cu cea a dorului de ținuturile natale. Amintirea se substituie prezentului, mișcare captată prin splendidă metaforă a „coastei fecioare”: „În vreo primăvară, amar și eu știam/ cum poți, din naiul coastei fecioare vigoare să dai./ Și pieptul, între struguri, cu strigăt îmi sfârtecăm,/ gol, sub noian de cer, beat de natalul plai”⁴. Energia cosmică și telurică, „de la râuri și ceruri”, îi transmite o ultimă zvâcnire ce-i întoarce privirea spre Sremul drag, înainte de a fi prins în șuvoiul veștedului frunziș al timpului părăsind vara. Umbră, praf, sleire, nori, amurg, „sur hulubesc”, tulburare, tristețe, însingurare printre străini, risipire, deznădejde, disperare coboară din roș-rozul florilor de cireș, din albul pur al crinului, din verdele crud al naturii, din albastrul cerului, al apelor și al văzduhului, argintiul luminii, din bucuria tinereții petrecute acasă, din entuziasm – serii care alcătuiesc două structuri semantice antonimice, în spirit romantic.

Deși scris în orășelul italian Fiesole, din Toscana, Stražilovo devine un topos emoțional cu valoare de simbol, scris în oglinda memoriei afective, este modernitate și tradiție, este trecut, prezent și viitor, este timpul etern, interior al literaturii sârbe. Dacă „romanticii emfatizează sentimentul, complăcându-se în a neglija, în general, forma, pentru a se lăsa în voia inspirației”⁵, Crnjanski face din formă unul dintre efectele romantice printr-o muzicalitate generată de reluări, repetiții, prin numărul mare de leit-motive savant orchestrate, cenzurând emfaza sentimentului, dar tocmai această cenzură exterioară sporește efectul interior.

¹ Crnjanski, *op.cit.*, p.21.

² *Idem*, p.7.

³ *Ibidem*, p.9.

⁴ *Ibidem*, p.13.

⁵ Amado, *op.cit.*, p.32.

Bibliografie

- Amado, Alonso, *Materie și formă în poezie*, București, Ed. Univers, 1982. În românește de Angela Teodorescu-Martin. Prefață de Mihai Zamfir
- Crnjanski, Miloš, *Stražilovo*, Timișoara, Ed. Brumar, 2007. Traducere, note și postfață de Ioan Radin Peianov.
- Deretić, Jovan (coord.), *Istorija srpske književnosti*, Belgrad, Sezm Book, 2007
- Y Gasset, José Ortega, *Dezumanizarea artei și alte eseuri de estetică*, București, Humanitas, 2000. Traducere, prefață și note de Sorin Mărculescu
- Greimas, A.J., *Despre sens. Eseuri semiotice*, București, Ed. Univers, 1975. Text tradus și prefațat de Maria Carпов
- Nedelcu, Octavia, *Ipostaze (posi)moderniste în literaturile sârbă și croată*, E.U.B., 2009
- Peianov, Ioan Radin, **ce anume?**, „Orizont”, Timișoara, nr. 2, 2007

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

ДРАМАТУРГИЯ ВОСКРЕСЕНИЯ
***Власть тьмы* Льва Толстого**

Людмил ДИМИТРОВ

The play *Power of Darkness*, which Leo Tolstoy writes in 1886, is his first significant work after his spiritual (religious) turn in 1880-s. It is strange expression of his new philosophy, because the great author is one of the most extreme skeptics and deniers of Shakespeare, but in spite of that he formalized the ideas of fall and resurrection of human nature in dramatic form. Article follows the features of title, character system and metaphorical story and formulate late Tolstoy's dramatic technique as Poetics of Resurrection.

Key words: Tolstoy, drama, resurrection, canon, title, poetics, dramatis personae, XIX century

Власть тьмы – первое значительное художественное произведение Толстого после его духовного перелома. По его собственным признаниям, чтобы написать его, он грабит свои записные книжки. Сильно провокативная, пьеса является не только самым стоимостным русским драматургическим текстом 80-х годов XIX века, – это первая признанная на Западе драма еще с самим своим появлением; она получает актуальный рецептивный контекст по всей диалогичной культурной оси Восток-Запад, репрезентируя несомненный прорыв России в Европу как „живое” (театральное) событие. Последнее подтверждается знаменательным фактом. Как известно, новоучрежденный „Свободный театр” Андре Антуана в Париже „поднимает занавес” в 1888 году именно премьерой спектакля *Власть тьмы*. Сам директор в роли Акима, а труппа состоит как из профессиональных, так и из актеров самодеятельных. Зрительский резонанс на представление огромен. Более интересно то, что в нем каждый находит демонстрацию последних современных достижений театральной и драматургической эстетики, игнорируя собственную философскую платформу текста. Эмиль Золя заступает за постановку, увидев в ней триумф новой драмы, доказательство, что „социальный реализм” может добиться эффекта великих трагедий. Барнард Шоу восторженно обобщает, что „из всех драматургов Толстой имеет самое сильное воздействие, когда хочет уничтожить”. Джордж Стайнер же парафразирует последнее суждение так: „*Власть тьмы* – исключительно великое произведение.

Как и Ницше, в нем Толстой „философствует молотом” (Стайнер 1989, 112, 113.) В сущности, произведение интерпретирует семейную тему, в которую с подчеркнуто дидактической презумпцией, почти согласно конвенциям клерикального моралите, смешивает различные страсти и obsessions, порочащие нормативные патриархальные принципы и „предписания”. Здесь идет речь о низких первичных инстинктах: прелюбодеяния (близкие к инцесту), ревность, соперничество, убийства (включительно и новорожденного), – подчиняющихся комплексу власти. В этом смысле – из-за их сценической визуализации – это *страшная* пьеса, одна из самых страшных в европейской драматургии. По мнению Метерлинка, она, как и пять лет тому назад написанное произведение Ибсена *Призраки* (1881), представляют собой подлинное начало „новой драмы”. Только из текста Толстого пахнет не столько, как у Ибсена, страшными воспоминаниями, сколько страшным настоящим .

Первое, что следует отметить об оригинальной поэтике пьесы, это факт, что *она не напоминает* (неизбежными реминисценциями в контексте интертекстуальной теории, разумеется) *ничего знакомого*. Нельзя утверждать, что на произведение прямым образом повлиял тот или иной классический образец, что оно строит имплицитный диалог или скрытно полемизирует с чей-то художественной концепцией. Скорее всего наоборот – пьеса провоцирует себеподобные драматургические попытки. Но в таком случае каковы основания, чтобы она имела место в парадигме русского драматургического канона? Е.И. Полякова, например, совершенно категорически настаивает на том, что „если творчество всегда существует в соотношении с традицией, с каноном, то *Власть тьмы* – одно из самых внеканонических произведений мировой драматургии” (Полякова 1978, 59.) Со своей стороны, автор неподобающе скромно отмечает следующее:

Всю разницу между романом и драмой я понял, когда засел за свою *Власть тьмы*. Поначалу приступил к ней с теми же приемами романиста, которые были мне более привычны. Но уже после первых листиков увидел, что здесь дело не то. Здесь нельзя, например, готовить моменты переживаний героев, нельзя заставлять их думать на сцене, вспоминать... – все это скучно, нудно и не естественно. Нужны уже готовые моменты. Перед публикой должны быть уже оформленные состояния души, принятые решения (Толстой о театре 1908, 580.)

Интересно проследить за тем, как в пьесе Толстого функционирует его преднамеренная профанная христианская социология: каким образом низкие как происхождение персонажи реагируют на высокие эмоциональные провокации, порождающие новые и новые прецеденты в их поведенческой (не)удержимости. Может ли социальный статус являться „криминогенным” фактором, и возможно ли, чтобы „яснополянский король Лир” онтологизировал свою очередную утопическую медитацию? Существуют ли отсылки к концепту „жертва”, будь то

мужская или женская, – в интерпретации со стороны канонического драматургического сюжета? Начнем с семиотических уровней текста.

Стайнер припоминает один наивный и в известной степени смешной факт: „Толстой грустен и разочарован, потому что крестьяне, которым он читает *Власть тьмы*, не видят себя в ее сюжете” (Стайнер 1989, 112). Вероятно, разочарование драматурга было еще более сильным: таким образом он находит неожиданно тяжело преодолимый рецептивный порог драмы – окружающие его крестьяне вроде бы единодушны с героями, но история ничем не касается их как адресатов, они остаются в недоумении перед ее литературностью, высоким ее словесным статусом, о чем „вина”, вероятно, кроется и в жанре, в ее формализации как драмы. По мнению М.М. Бахтина, „драма по своему замыслу является *мистерией*” (Бахтин 1986, 96.). Это определение, предложенное еще в 1929 году, переросло в целостный тезис, воспринятый большей частью более поздних исследователей драмы. Присоединяясь к нему, совершенно уместное уточнение делает Н.А. Казакова: „Толстовская мистерия XIX в. завершается покаянием, переходящим в «соборное» действие” (Казакова 1988, 312.). Снова, исходя из сказанного Бахтиным, Е.И. Полякова прецизирует свое мнение так:

Если назвать *Власть тьмы* мистерией, то это – социальная мистерия, невиданная прежде эпическая трагедия, незамыкающая действие в сфере событий, но размыкающая сами эти события. (...) Эпическая трагедия Толстого – продолжает исследователь, – есть огромная этическая трагедия – трагедия разрушавания патриархальных устоев семьи, морали, обычаев – полной пустоты, аморальности, озлобленного и расчетливого материализма (Полякова 1978, 69).

А. Скабичевскому же, который среди первых критиков произведения, не нравится ее „мистическая тенденция”: „Зачем это на каждом шагу грязные онучи, сортиры, вонь, бранные слова, выходящие из всех пределов приличия, и в конце концов убийство ребенка чуть-что не на самой сцене, и с такими циническими подробностями, что у вас мороз подирает по коже” (Цит. по: Аникст 1972, 502-503.) Не будем забывать, что мистерия – жанр, очень близкий не только к средневековому своему христианскому генезису, – интерпретирующая библейские сцены из Нового и Старого Завета, но и к модусу инициации, так как преследует более далекую цель, чтобы все участники в ней не только были приобщены к определенной, сугестированной архетипным сюжетом идеи, но и чтобы они сопережили катарзис как эффект соборного просветления. Несомненно, *Власть тьмы* сохраняет память о высокой библейской топике, но передает ее средствами сюжетной и персонажной трагедии.

Сам драматург утверждает, что он написал „драму о прелюбодеянии”, чем акцентирует на дидактическом моралистическом эффекте сюжета, инспирированного новозаветным этосом. В известном смысле, произведение предлагает круговую композицию, синхронную как естественному годовому

циклу, так и метафоризирующую беспутство, околдованный вихрь, в который добровольно попадают искушенные грешники. Вот почему основание имеют и другие мнения о жанре, как например мнение о мелодраматичности. Один из самых талантливых театральных критиков первой половины XX века, А.Р. Кугель, хотя и излагая некоторые возражения против художественной тенденциозности произведения, все-таки воспринимает его как „мелодраму с мистической предопределенностью”:

Пьеса Толстого глубоко пессимистична, а пессимизм противоречит самой сущности драмы. Драма есть борьба. Но борьбы здесь не должно быть. Драма есть протест. Но здесь нет протеста. Есть стон и это единственный живой голос угнетаемого добра. Из стога можно сделать лирический отрывок [...], но из стога не выкроишь драмы. Драма нуждается в энергии, в жизненных, молодых, свежих стремлениях, в глубокой вере в разумность и целесообразность усилий, напряжения воли, искания идеала (Цит. по: Аникст 1972, 522-523.).

Мнение критика весьма претенциозно, чтобы принять его как объективную оценку. Тон говорит о типичном огорчении воздействием текста на него. Потому что каких бы справедливых (теоретических) претензий не высказывал Кугель к сущности драмы в принципе, во *Власти тьмы* и энергия, и борьба, и целенаправленность усилий, и поиск идеала – в избытке. Однако, чтобы увидеть их и растолковать в идеологическом контексте, в который они введены, в первую очередь необходимо избавиться от эмоционального воздействия отвращения-и-восторга, излучаемые сюжетом.

Возможно ли защитить жанр через заглавие? Полное заглавие звучит так: *Власть тьмы или Коготок увяз, всей птичке пропасть*. Первый смысловой модус „резюмирует” метафорически основную идею произведения, а второй вносит уточнение через синтезированную афористичность пословицы в нарастающую динамику действия, конкретизированного как „путь ко злу”. Союз „или” делает равноценными обе половины, превращая их во взаимозаменяемые. В стереотипах водевильного и, в более общем смысле, комедийного озаглавливания, паратекст-пословица в известной степени исчерпывает конфликт, и воспринимающий ожидает, чтобы случилось именно то, о чем он уже предупрежден. Известно, что этот принцип озаглавливания сохраняется во времени, его предпочитает Островский, большая часть пьес которого номинированы подобным образом. У Толстого однако традиция не только мнимо соблюдена, так как трафаретный подход здесь пересемантизирован, насыщен различными от знакомых сугестиями. Толстой не просто пытается постичь предварительный *интерес* к фабуле, он спешит заявить *нравоучение*, равнозначное эмпирическому принципу, экзистенциальному философскому императиву. Драматург настаивает на „серьезной занимательности” своего произведения.

Власть тьмы – цитатное заглавие. Это сочетание встречается в Евангелии от Луки (22:53): „но теперь ваше время и власть тьмы”. Парафраз той же самой мысли есть и до этой главы (12:3): „что вы сказали в темноте, то услышится во свете; и что говорили на ухо внутри дома, то будет провозглашено на кровлях”. Еще любопытнее эти мысли спроецированы у Иоанна (8:12): „Я свет миру; кто последует за Мною, тот не будет ходить во тьме, но будет иметь свет жизни”. Наконец у Матфея присутствует выражение, выдержанное как будто в полемической риторике Толстовского нравоучительного слова: „если свет, который в тебе, тьма, то какова же тьма?” (6:23).

Тьма и свет оказываются базисными субстанциями, „кирпичом” онтологического пространства, предваряющими его этику, но и эстетику, его философию. Это не единственно новозаветные метафоры. „Да будет свет!” – это сущее Начало – императив Бытия. Но подобное положение недвусмысленно акцентирует именно на изначальности Тьмы. Даже заглавие имплицитно своеобразное сомнение, подозрительность в отношении неминувости и законченной неуязвимости креативного акта. Однажды создав его („призвав” ее), является ли Бог-Отец достаточным гарантом непереходности Света, при условии, что его онтологическое присутствие существует наряду с Тьмы в противопоставленности „день-ночь”? В таком случае ассоциативный коррелят Бог – Дьявол, персонифицирующий семантическую ось свет – тьма, показывает свою странную зависимость: изначальный (добытийный) – Дьявол, он (Зло) провоцирует появление Бога, и Добро про-является, чтобы противостоять, то есть, занять „оборонительную” позицию по отношению ко Злу. В этом смысле последовательность Сотворения – от Тьмы к Свету: не столько Тьма затмевает Свет, сколько Свет является прорывом в ней. По словам С.А. Шульца, „в русском переводе евангельский символ становится необычайно выразительным за счет соположения в нем двух однословых слов женского рода и за счет возникающей на их стыке зловеще-пугающей аллитерации «ть/ть»” (Шульц 2002, 151.) В сущности, если заглавие *Власть тьмы* прочесть как одно слово (аллитерация „ть/ть” усваивает шпацию) – что-то вроде „властьмы”, тогда ударение падает на „а” и выводит в сильную семантическую позицию „власть”, что можно воспринять как аллегория имени главного действующего лица – Никиты (с греческого *нике*, „победа”). Основываясь на этимологии с греческого, а не с латинского, например, Толстой демонстрирует православный генезис мистерийного начала, заложенного в пьесе. Именно индивидуальный опыт, который испытал силу Тьмы, трансформируется в духовный и одолевает слепоту. Решенная как мистерия, драма является просвещением-призывом ко внутреннему озарению. „Тьма – твердить И. Анненский, – это все, в ком нет бога” (Анненский 1979, 66.) Так что убедителен ли Толстой в своем императивном тезисе, что возможен прорыв светлого луча в царство мрака?

Что касается подзаголовка, то он не в меньшей степени запутывает семиотический казус евангельского заглавия. По мнению С. Шульца же во втором заглавии „использованная во втором заглавии паремия провоцирует моделирование целой системой сверхэмпирических значений. При чем без первого границы моделирования не были бы столь обширными: если бы пословица осталась единственным заголовком, это почти целиком отсылало бы к традиции нравоописательных пьес” (Шульц 2002, 172.). Я однако обращаю ваше внимание на оригинальный смысл подзаголовка. Он проблематизирует необъявленную вину, которая усиливается с нарастанием провинений. Если соотнести заголовок и подзаголовок, будет видно, что они дополняют друг друга в направлении высокого-низкого ряда, первое имеет „книжный и высокий характер”, в то время как второе несет „фольклорный, почти лубочный оттенок” (там же, 14.) Вот еще одно мнение. А. Кугель считает, что пьеса дышит фатализмом еще своим заглавием: *Власть тьмы* – совокупность объективных данных, которые приводят к греху и преступлению. „Коготок увяз, всей птичке пропасть”, наоборот, усиливает субъективность. Одно из двух: или я завишу от тьмы, которая во мне, или я пропадаю от того, что меня гнетет чья-то посторонняя власть, или я гибну от того, что не имею власти над своим порочным существом.” (Цит. по: Аникст, 1972, 520.)

Из-за этих толкований часто упускается одна важная подробность. Весь паратекст драмы визирует в тайном референциальном коде главного действующего лица, Никиту. Выше уже зашла речь о возможной коннотации в семантике его имени и заглавия. Но и подзаголовок квазикриптограмным намеком отсылает снова к нему. Здесь можно обнаружить связь между понятием „птичка” и фамилией Никиты – „Чиликин”, которая в словаре В.И. Даля толкуется как отглагольное существительное (от *чиликать*) со значением „чириканье воробья”. В русском фольклорном и мифологическом контексте воробей имеет особый символический семиозис, о чем будет сказано далее.

Утверждение о том, что Никита – основное действующее лицо драмы, персонаж, без которого действие не может существовать, не вызвало бы возражения. Никита – не единственный герой, претерпевающий развитие в тексте, но он – носитель идеологической концепции человека позднего Толстого, своеобразная – травестийная – автобиографическая его проекция; фигура, допускающая действие зла в себе внутри и снова внутри в себе организующая бунт против осознанного зла. Это проявление весьма сложного, казуистического варианта основного тезиса толстоизма – не отвечать на зло злом, или как он более популярен, *непротивление злу насилием*. (Тут же спешу уточнить, что гораздо более буквальной, резонерской проекцией этому постулату будет обнаружена в другом драматургическом герое Толстого – Николае Ивановиче Саринцевом из *И свет во тьме светит*; похожесть в метафорах, эксплуатированных в обоих заглавиях, очевидна.) Никита – носитель зла, не зная об этом и не осознавая этого

в большей части действия. „А что любят меня женщины – причина не во мне” – это его первоначальная оправдательная философия, которая в конце пьесы резко изменится, переходя в самообвинение. Идя по пути преступления, – совершив все более отвратительные деяния, Никита приходит к какому-то внутреннему пределу (перенасыщению), к отращению от самого себя, которое заставляет его найти путь к просветлению – тоже очень характерная толстовская идея.

В контексте канонического драматургического сюжета пьесы Толстого вносит несколько изменений, проистекающих совершенно логично из трансформаций, наступивших в социоидеологических исканиях в России в последнее десятилетие классического века и в пересформулированной концепции о драме, которая наблюдается как в театральной практике, так и в художественных интенциях Толстого. Но *Власть тьмы* – и произведение, объективно сохраняющее большую часть открытий канонической модели и более поздние функциональные накопления в его развитии. Здесь координатная сюжетная ось натянута до предела в сильном желании овладеть вертикальной (властной) позицией, в борьбе за то, кто именно должен быть доминирующим идеологом – мужчина или женщина. В очередной раз интерпретирован казус „любовь после брака”, и – что особенно важно в перспективе герменевтического прочтения конкретной пьесы, – герой „входит извне”, но среда, чужая и в известной мере враждебная к нему, влияет на него фатально, так что к концу действия он будет искать нетрадиционного способа выхода из нее.

Самый потрясающий эпизод (может быть, во всей европейской драматургии, но в русской – точно!) – это эпизод из IV акта, второй сцены, с убийством новорожденного ребенка. Он – своеобразная сублимация мистериального начала, верхняя точка катарсического сопереживания-отталкивания от случающегося. Экстатика здесь достигает крайнего предела, с каким даже исступления в Шекспировском *Макбете* не могут сравниться. Толстой решает сцену в двух вариантах – тоже уникальный случай в драматургической практике. Первый предлагает перформативную наглядность убийства („на сцене” Никита давит на новорожденного доской и наступает на нее); второй проваливает прямое „наблюдение” за деянием, представляя публике интимную сцену, в которой пожилой бывший солдат Митрич пытается убаюкать маленькую Анютку, но она, улавливая странный шум снаружи и писк новорожденного, непрерывно „аккумулирует” напряжение, разрушая псевдоидиллическую мнимость обстановки. В обоих вариантах воспринимающий следит именно за убийством, но с разных позиций – в качестве прямого (со)участника и в качестве опосредствованного свидетеля. Но и в том и в другом случае он подвержен чрезвычайному психологическому испытанию, провокации к его экзистенциальной пассивности.

Об этой сцене в метатекстах было много комментариев. Здесь я предпочитаю ограничиться несколькими основными выводами. Инокентий

Анненский толкует ее так: „Форма убийства не только логически, а я сказал бы даже, органически, вытекала из всего хода действия, и действие нарастало прямо в эту сторону: Никите нужно было пережить не только ужас, а именно оскорбительная мерзость преступления, чтобы сбить с себя бабьи пути жизни. (...) Должно было воочию показать Никите все свое бессилие над постыдным существованием палача по бабьему приказу” (Анненский 1979, 65-66.). Интересно то, что, если принять эту сцену как кульминацию действия (то, в чем не имеем оснований сомневаться), то опасение подобного дьявольского деяния в доме предсказано индиректно еще в самом начале пьесы, когда болезненный владелец имения Петр предугадывает неприятности с лошадьми и просит Никиту справиться с ситуацией. „ПЕТР (*выглядывает из окна*). Опять лошади ушли. *Того и гляди, жеребенка убьют*. Микита, а Микита! Оглох!” Независимо от того, что позже не упоминается пол ребенка, это второе убийство „младенца” в русской классической драматургии. Первое, разумеется, в *Борисе Годунове*, где в начале действия Дмитрий уже мертв, но в конце маленький еще Федор, сын Годунова, убит зверски боярами, поддерживающими самозванца. Более страшно то, что у Толстого убийца ребенка (тоже попадающего в семантику „нелегитимности” – ребенок, как нам известно, незаконный) – это его собственный отец. Метаморфоз Никиты начинается раньше, чем обычно утверждается. Он просит первого прощения, верно, все еще формально, но вполне осознанно, незадолго до того как Петр, недавний его государь, умирает (отравленный женой). Готовясь почти сразу же занять его место, недавний его слуга Никита со слезами в глазах произносит: „Бог простит, дядя Петр. Что ж, мне на тебя обижаться нечего. Я от тебя худого не видал. Ты меня прости. Может, я виноватее перед тобою”. Процитированная реплика показательна для очевидной сепаративности в отношениях между мужчинами в драме, с одной стороны, между женщинами, с другой, и между мужчинами и женщинами, с третьей. Преступления Никиты действительно страшны: в самом начале он обещивает влюбленную в него девушку Маринку, которую, беременную, выдают за другого, прелюбодействует со своей государыней Анисей пока еще жив ее муж Петр, а после их бракосочетания от него забеременела его падчерица Акулина, и в конце он зверски убивает и закапывает рожденного ею в сарае их общего ребенка. Таким образом история в известной степени реминисцирует с не менее страшными событиями в повести Лескова, *Леди Макбет Мценского уезда*. Там крестьянин Сергей, подбадриваемый государыней Катериной, тоже становится ее любовником и совершает несколько убийств, включая убийство ее супруга. Далекий отголосок этого сюжета можно обнаружить так же в классической и сильно воздействующей драме Юджина О’Нийла, *Любовь под вязями/ Desire under the Elms*), написанную в 1924 г., причем самый сильно реминисцентный мотив и здесь убийство младенца.

Мать Никиты, Матрена, – идеолог всей преступной стратегии, а Анисья – добровольный соучастник и во всех извращенных деяниях. Между собой женщины неискренны, ненавидящие друг друга, подозрительные и злобные. Анисья сама крадет деньги у полумертвого супруга, которого отравляет сверхсильным отваром, данным Матреной. В конце Акулина противопоставляется матери, несмотря на риск саморазоблачения, признав все прикрытые до этого момента преступления.

Между мужчинами в драме существуют умеренные (деловые) и принципиальные отношения, какой бы ни была напряженной и ненормальной атмосфера в имении. В отличие от матери, отец Никиты, безграмотный и „полуюродивый” (Бахтин) безобидный старик Аким, своим респектирующим достоинством упражняет первый толчок к духовному метаморфозу огрубевшего и потерявшегося своего сына. Своим непонятным идеолектом Аким произносит фразу, превращающуюся в психоидеологически удерживающий порог лавинообразно прорвавшегося провала. Среди почти нечленораздельного бормотанья (неожиданно оригинальная и „достоверная” находка диалога) четко выделяется впечатляюще точная характеристика. „АКИМ. Не могу, значит, тае, брать и не могу, тае, говорить с тобой, значит. Потому в тебе, тае, образа нет, значит”. Страшнее всего констатация: „Потому в тебе, тае, образа нет, значит”. В этом смысле можно утверждать, что пьеса рассказывает о длинном пути Никиты к своему собственному образу – от о-без-ображ-енности до во-ображ-жения (свое-образ-ия) себя. А это толстовский (герменевтический) парафраз истории о Блудном сыне, найденном, после того как потерялся, ожившем, после того как был мертв: афористическая аналитичная апология Воскресения. Смерть – дьявольская соблазнь, очередная, которой Никита готов был поддаться. Преодолевая искушение смерти, герой побеждает Дьявола в себе, защищая категорически и дальнейшую невозможность трагедии.

Для подходящего – социально-праздничного – конца истории Толстой задумывает свадьбу. Но не в архетипном модуле свадьба-смерть, а как свадьба-просветление. Решение Никиты покаяться перед всеми, чем он осуществляет публичную, соборную православную исповедь – проекция демиургической драматической ипостаси *deus ex machina*. Разница в том, что обычный наделенный властью персонаж в драматургии классицизма, который приезжает, чтобы разрешить коллизию (всегда справедливо, согласно пониманию аристократического зрителя, узнающего судью как себеподобного), здесь – душевное озарение Никиты, новопроявленное светлое *alter ego*, его проснувшаяся (христианская) самоличность. Поскольку фамилия „Чиликин” ассоциируется с чириканием воробья, она преднамеренно отсылала к популярной в России народной легенде языческого характера о проклятых воробьях, приносящих гвозди к Кресту во время Христова распятия и наказанных за свое деяние невидимыми оковами, мешающими им ходить по земле, из-за чего они

подскакивают (Шульц 2001, 19.) В этом смысле здесь Никита отменяет семантику угнетающей его „воробьиной” фамилии, чтобы проявить православный генезис своего собственного имени, называющего победу. Именно власть тьмы является причиной противодействия равноценной ей власти света: «НИКИТА. Не боюсь я теперь никого. Прости меня, мир православный! (*Кланяется в землю.*) – Молчание”.

И здесь, как в *Борисе Годунове*, народ безмолвствует.

ЛИТЕРАТУРА:

- Анненский 1979. Анненский, И. Ф. Книги отражений. М.
- Аникет 1972. Аникет, А. А. Теория драмы в России от Пушкина до Чехова. М.
- Бахтин 1986. Бахтин, М. Предисловие (Драматические произведения Л. Толстого). В: Литературно-критические статьи. М.
- Казакова 1988. Казакова, Н. А. Народная драма Л. Н. Толстого “Власть тьмы” (мистерия XX века). В: Анализ драматического произведения. Межвузовский сборник. Л., с. 301-313.
- Полякова 1978. Полякова, Е. И. Театр Льва Толстого. М.
- Стайнер 1989. Steiner, George. Tolstoy or Dostoevsky: An Essay in the Old Criticism. NY 1959. / Стејнер, Џорџ. Толстој или Достојевски. Оглед по супротности. Нови Сад.
- Толстой о театре 1908. Л. Н. Толстой о театре. В: Театр и искусство. № 34.
- Шульц 2002. Шульц, С. А. Историческая поэтика драматургии Л. Н. Толстого. (Герменевтический аспект). Ростов-на-Дону.

КИРДЖАЛИ А.С. ПУШКИНА: ЭТ(Н)ОС СВОБОДЫ

Людмила МАЛИНОВА-ДИМИТРОВА

Short A.S. Pushkin's story *Kirdzhali* (1834) is not so popular, but one of the most intriguing his prose works in 1830s. With the image of the protagonist, Georgy Kirdzhali, who is historical person, great Russian poet is the father of Bulgarian theme in Russian literature in general. But literary value of the work is on poetical and hermeneutic perspective, as far as Pushkin is interested in the philosophy of love-of-freedom as the instinct of self-preservation and role model.

Key words: Pushkin, prose, legend, plot, ethos, freedom, genre, narrative technique.

Мой интерес к *Кирджали* – один совсем не хрестоматийный текст Пушкина – первоначально был продиктован единственно фактом, что герой „был родом болгар”. В ходе чтения (анализа), однако, передо мной вдруг обнаружилась неподозреваемая нарративная сложность повести. Когда я оказалась в ее художественном мире, для меня этот первоначальный импульс очень скоро потерял свое первостепенное значение, хотя я и продолжала искать ответа на вопрос: почему все-таки Кирджали должен быть именно болгарин? Нужна ли повествованию эта подробность?

В болгарском литературоведении текст популярен именно из-за конкретности первого предложения, и чаще всего вывод один: Пушкин – родоначальник болгарской темы в русской литературе. Подобная констатация, однако, кажется мне поспешной, а с точки зрения многоаспектных посланий текста – и сильно ограничивающей.

Направлю свои рассуждения на отдельные аспекты произведения, которые включаются в контекст литературной герменевтики: продолжительное обдумывание замысла, его жанровая и дискурсная (романтическая) эволюция, нарративные стилизации легендарного. Но начну по очереди.

По существу, Пушкин рассказывает легенду. Точнее, он представляет историю Кирджали как легенду. К этому жанру автор приходит постепенно, вынашивая замысел более десяти лет. Зафиксированных текстов, в которых упоминается имя героя, три: фрагмент стихотворения *Чинovníк и поэт* (1821 г.), начало предполагаемой одноименной поэмы с 1828 г. и повесть – объект моего

внимания. Их легко можно было бы определить как три этапа в развитии одного и того же художественного интереса. Любопытнее, однако, было бы увидеть в них три подхода, три варианта послания автора – три попытки добиться самой полноценной воспринимательской реакции. Стихотворение вводит диалог между чиновником и поэтом, тем самым сталкивая две экзистенциальные модели, два типа мировоззрения – романтически вдохновленного и приземленно делового. С другой стороны, начало поэмы показывает единственно обстановку и дает совершенно беглую характеристику нравов болгар – этноса, к которому принадлежит Кирджали. В повести оба ракурса идут параллельно, поскольку фигура чиновника сохраняется, его точка зрения – тоже, но в новом, неожиданном виде. Снова подтверждается и этническая принадлежность героя, но на этот раз без народопсихологических деталей. С одной стороны, эта перемена может означать, что шесть лет спустя (повесть – 1834 г.) читатель понял бы то, что ранее автор должен был объяснять: в понятии „болгары” содержится весь поведенческий комплекс сохраняющих свои родовые традиции семейств:

Семействами болгары тут
[В беспечной дикости] живут,
Храня родительские нравы,
Питаясь трудом,
И не заботятся о том,
Как ратоборствуют державы
И грозно правят их судьбой.

Более вероятно, однако, чтобы пропуск подробностей в повести по поводу того, кто такие болгары, было связано с сознанием Пушкина о том, что тайна (недостаточная информация) – это обязательный элемент дискурса легендарного. В известном смысле функциональность заявленного еще в самом начале – что Кирджали болгарин – в той или иной степени остается загадкой до конца.

Не менее важно и жанровое уточнение „повесть”. В данном случае я хотела бы акцентировать на одной из сторон этимологии понятия, которая усиливает основание автора в выборе жанра. *Повесть* – отглагольное существительное, ведущее свое начало от глагола *вести* в смысле „вести”, „повести” *рассказ*. То есть, генезис термина содержит в себе сознание (память) об устном повествовании, у которого своя самостоятельная логика: воспринимающий прежде всего *слушатель*, чье внимание можно занять на определенное время, гораздо более короткое, чем внимание читателя. Отсюда и внутренняя необходимость в динамическом, остросюжетном действии, включающем неожиданные обороты, внезапные решения, непредвиденный финал. Совершенно уместно все эти компоненты являются частью внутренней логики легенды. Она возникает именно в контексте устного предания и в своем распространении включает какие-то части разных точек зрения множества

рассказчиков, но в отличие от мифа все еще условно дифференцирует исторический пласт от фантастического.

Что касается героя, чтобы быть легендарным, он должен быть различным и заключать в себе потенциал исключительных проявлений. Его природа обычно двойственная, сочетающая крайности парадигмы добра и зла. Кирджали очень точно отвечает на эти требования, поскольку долгое время он находился „в тени” более известных, но „прямолинейных” исторических личностей, как Александр Ипсиланти и Георгий Кантакузин, которые выпали позже почти „естественным” образом из художественной памяти. Пример показателен и по отношению к еще одной особенности легендарного героя – очень часто не самые заслуженные, а самые подходящие (в смысле: непредвидимые и неожиданные) личности оставляют прочный след в фольклорном воображении и „организуют” собственные легендарные сюжеты. Это подсказывает наличие сложного фикционального заряда, проявляющегося в момент, когда роль исторической личности исчерпана и закончилась в большинстве случаев бесславно. Текст Пушкинской повести несколько раз намекает на что-нибудь подобное, представляя Кирджали в постоянном контрасте с исторически достоверными фигурами, которые условия с легкостью скомпрометировали, и они отпали от дальнейшего действия: „Александр Ипсиланти был лично храбр, но не имел свойств, нужных для роли, за которую взялся так горячо и так неосторожно. Он не умел сладить с людьми, которыми принужден был предводительствовать. Они не имели к нему ни уважения, ни доверенности” (232)¹. На фоне этой характеристики Кирджали все время вызывает сдержанное восхищение повествователя: и своей жестокостью, и своим смирением. Еще в самом начале его имя, этимологически выведенное из турецкого со значением „витязь, удалец”, уже превратилось в синоним разбойника, насильника. Очень необычно то, что болгарин грабит и сжигает „булгарское селение”, убивая часть его жителей. Еще более необычайно его поведение в момент его задержания. Этот дерзкий, жестокий и бесцеремонный человек сейчас выглядит странно смирившимся. Очень любопытно, что Пушкин, поставив своего персонажа в конкретное историческое время и „окружив” его известными историческими личностями, постепенно усиливает контраст между него и них и таким образом все более категорически выводит его из исторического контекста, чтобы функционализировать прежде всего его яркий индивидуализм – необходимый компонент легендарного механизма. Так, сосредоточив внимание на образ Кирджали, автор отказывается развернуть возможный не менее интересный сюжет по отношению к каждому из остальных героев, о котором уже намекнул.

¹ Все цитаты из *Кирджали* приводятся по изданию: Пушкин, А.С. Собрание сочинений в десяти томах. Том 5. Романы и повести. М. 1981. В скобках указывается номер страницы.

Чтобы легенда стала реальностью, воспоминание о человеке должно ассоциироваться с какой-то готовой уже архетипной моделью с утвержденными механизмами суггестивного воздействия. Такую модель я нашла и в *Кирджали*. Это момент перед поимкой героя – эпизод, функционирующий как одна из самых важных перипетий сюжета, после которой действие оказывается непредвидимым. Я не помню, чтобы в литературоведении эта сцена была прокомментирована концептуально, но, по-моему, она обладает особым значением для легендарной сущности повести. Припоминаю, что Кирджали „поймали в доме беглого монаха” (234). Не менее важна и подробность, что он „ужинал, сидя в потемках с семью товарищами” (234). Присутствие героя в доме монаха недвусмысленным образом говорит о его принадлежности к христианству, притом к православию, что еще раз оправдывает подчеркнутый в первом предложении факт, что он – *родом болгар*. Он, в отличие от остальных кырджалий, знает и помнит свое происхождение, а, попав в приятельскую русскую среду, был введен не просто в бытовой контекст, а в ритуал, прямым образом напоминающий архетипный эпизод Тайной вечери перед задержанием Иисуса. Эта ассоциация не произвольна, в тексте она подтверждается еще несколькими деталями. Кирджали предали, его задержали как разбойника, и перед караулом он не отрекся от себя¹. Важно также и то, что в момент его арестования он выглядит смиренным и под влиянием добра. Это произошло после того, как, по его собственным словам, он перешел за реку Прут – явная аналогия с рекой Иордан и с мотивом очищения – и жил аскетически, только подаяниями, не совершая никакого насилия. Это обычный легендарный метаморфоз – злодей преобразился благодаря чужому добру. Носителями этого добра в данном случае русские. „Но, – прибавил он, – с тех пор, как я перешел за Прут, я не тронул ни волоса чужого добра, не обидел и последнего цыгана. Для турков, для молдаван, для валахов я конечно разбойник, но для русских я гость” (234).

Сюжет последовательно приводит Кирджали к пороговой ситуации, ситуации перед смертью. В контексте легендарного она – обязательный момент в проявлении высоких функций мужского героизма, и Пушкин следует именно этой логикой. Это видно из ритуализации поведения и эстетизации внешнего вида персонажа, которые способствуют его романтическому ореолу. Ситуация, однако, очень интересна тем, что она оказывается порогом для самого текста, его *перипетией* в классическом смысле слова, поскольку текст идет совсем в другом направлении. Это связано с выяснением настоящего образа Кирджали: он, оказывается, не хочет быть героем на исторической сцене, а предпочитает сохранить свою независимость с помощью своих различных человеческих ролей. Смирившийся невольник, волнующийся за обреченные на страдание жену и

¹ См.: Евангелие от Матфея (26: 55-63); Евангелие от Марка (14: 48, 61-62); Евангелие от Луки (22: 52, 70-71).

ребенка, вдруг оказывается человеком, интуитивно и ловко бросающимся в спонтанную игру с судьбой, которая приведет к его неограниченной индивидуальной свободе. В этом смысле один из важных ответов на последний самый сложный и многозначительный вопрос: „Каков Кирджали?“ – это то, что он свободный человек.

Яркая демонстрация его двойственной натуре – „превращение“ его из смиренного христианина в искусителя. Владея манипулятивными механизмами слова, – „его чудные рассказы“ перед охраняющими его турками – он не только завоевывает их доверие, но и утверждает свой высокий легендарный статус перед ними. Кроме того, он очень ловко пользуется и ореолом легендарного: как болгарин, герой очень хорошо знает специфику восточного мышления, а отсюда – и психологию простого восточного человека. Таким образом, показывая демоническое в себе, Кирджали проявляет свой инстинкт выживания и побеждает смерть. Вот еще одна причина, чтобы Пушкин проявил интерес к герою „родом болгар“. В сознании автора восточный код никогда не теряет своей актуальности, а Кирджали представлен целиком в контексте восточного, различного – и как психология, и как бытовая экзотика. („Их можно всегда было видеть в кофейнях полутурецкой Бессарабии, с длинными чубуками во рту, прихлебывающих кофейную гущу из маленьких чашечек. Их узорные куртки и красные востроносые туфли начинали уж изнашиваться, но хохлатая скуфейка все же еще надета была на бекрень, а атаганы и пистолеты все еще торчали из-за широких поясов“, 234).

Особый дискурс этой повести достигнут и путем усложнения нарративных стратегий, которые обслуживают не только легендарное. Чередование и сочетание (в самом конце до степени слияния) двух повествовательных точек зрения – рассказчика-поэта и рассказчика-чиновника – расширяет и уплотняет представление о главном герое. Молодой чиновник привлечен в качестве соавтора сюжета – Кирджали – будучи до определенного момента свидетелем случающегося, он сильно заинтересован личностью персонажа и позже продолжает испытывать любопытство к нему. Так создается двойной темпоральный пласт, подчеркивающий дистанцию по отношению к событиям. Точка зрения основного повествователя все более превращается в субъективной, и он начинает интересоваться разбойником не только в его качестве романтического героя, но и в качестве носителя сложной и противоречивой *человеческой* сущности („Мне было жаль бедного Кирджали“). Этот факт открывает повествование к еще одной точке зрения – воспринимающего. Заканчивая знаменитым вопросом: „Каков Кирджали?“, пушкинский текст категорически срывает строгий романтический дискурс и является провокацией и приглашением о полемике с читателем. Признав во всем повествовании самого себя – восточного человека, поэта и чиновника, обходившего места, где обитал Кирджали, – Пушкин не просто универсализировал образ в контексте легендарного, он поставил

дискуссионно проблему самопознания через идею о свободе. Потому что „Каков Кирджали?“ означает еще: возможно ли быть свободным в условиях несвободы?

Если в самом начале, как я уже упомянула, меня спровоцировало предложение: „Кирджали был родом болгар“, то сейчас я думаю, что произведение с такой современной нарративной техникой имеет право на более серьезный не только литературный, но и исследовательский интерес.

VASKO POPA IZMEDJU REFLEKSIJE I INTIME

Slavomir GVOZDENOVICI

Vasko Popa enriched the Serbian poetry through his own means of expression, through a brave and efficient synthesis, a modern sensitivity that opens new spaces and new possibilities. As a poet of the essential, of the eternal now, Vasko Popa was, without great effort, always a poet of the present. Talking about nothing, and showing how this “nothing” can be defeated in the name of what is human, Vasko Popa’s poetry sings about its own destiny and about the destiny of lyricism in general. This type of poetry reaches the apogee of meaning. The present paper points out the expression of the poetic language in order to reach that purpose.

Key words: artistic image, poetic expression, Vasko Popa, Surrealism, modernism

O lepoti i ljubavi su progovorili u svakom veku pesnici, vojskovođe, filozofi. O dubini i čistoti ovih nedokučivih pojmova, o vatri strasti koja stvara jednako bure, plime i oseke, ostale su nam čitave *Aleksandrje* elaborata, knjiga i pesama. Svi smo, nepobedivi, bar jednom poraženi. Poražen u ljubavi, lepotom, bio je i Vasko Popa. Znamo, Popa stihom brani – i na hodočašću, i kad mu „zavijaju” vukovi, oni na Kosovu i oni zavičajni. U svakoj prilici pesnik podiže štit, ustreptao, ironičan, tužan. U ljubavnom krugu, a sva mu je poezija od krugova, cela je jedan veliki krug (!), Popa je, nepobedjen, lepo *poražen*.

Posebним jezičkim izrazima Popa gradi svoj „ljubavni” pesnički krug u čijem se centru nalazi „neposlušno” čudo: *Slušaj ti čudo/ Skini tu maramu belu/ Znamo se./ S tobom se od malih nogu/ Iz istog čanka srkalo / U istoj postelji spavalo/ S tobom zlooki nožu/ Po krivom svetu hodalo/ S tobom g. jo pod košuljom/ Čuješ li pretvornice/ Skini tu maramu belu/ Što da se lažemo (Vrati mi mcje krpice)*¹.

„Dotle je medju nama došlo”², pesnički je usklik Vaska Pope na početku jednog od njegovih najlepših pesničkih ciklusa (krugova). Iza prividne vedrine, unutar varljive ljubavne igre, krije se čudo, ali je ono tužno, setno zamišljeno. Roman Jakobson beleži svoja razmišljanja „o simultanoj sintezi koja se postiže trenutnim pamćenjem kratke

¹ Vasko Popa, *Sabrane pesme*, Društvo „Vršac lepa varoš”, Vršac, 1997, str. 109.

² *Ibidem*, str. 107.

pesme". Ronel Aleksander, u Evropi možda najbolji (i najozbiljniji) poznavalac Popine poezije, upozorava nas kako „vidimo da u Popinim pesmama ta ista *simultana sinteza* deluje na nekoliko nivoa i u mnogo dužim pesmama od onih o kojima govori Jakobson"¹: *Padni mi samo na pamet/ Misli mc je obraz da ti izgrehu/ Izađji samo preda me/ Oči da mi zalcu na tebe/ Samo otvori usta/ Čutar je mc je da ti vilicu razbje/ Seti me samo na sebe/ Sećar je mc je da ti zemju pod stopalama raskopa/ Dotle je meću nama došlo (Vrati mi mc je krpice)*².

Popino humorno obraćanje, to demetaforizirajuće korišćenje aluzija, nije zaobišlo ni pesnikovu intimnu liriku. Imamo ovde zapravo za posla sa demetaforizovanom metaforikom, tvrdi Tihomir Brajović: „Jednu idiomsku, frazeološku metaforu (*vrati mi mc je krpice*) Popa demetaforizuje, ekstenzivno je „realizuje” prevodeći je na jezik „doslovno” shvaćenih slika koje ekspliciraju i tematizuju naslovnu metaforu, ali je i očudjuju naknadnim „kentaurskim” spregovima – poslužićemo se paradoksalnom formulacijom – demetaforizovane metaforike i drugostepenih, novouvedenih metafora (*Mc je krpice od čistoga sna/ Od svilenog osmeha od prugaste slutr je/ Od moga čipkastoga tkiva...*)”³.

Ciklus *Vrati mi mc je krpice*, sjajan u svakom pogledu, jedan od najblištavijih u celokupnom Popinom pesničkom opusu, sklop je od trinaest pesama, iako je pesnik u svom pesničkom sistemu, koji fanatički gradi, opsednut cifrom 7.

Najviše Popinih ciklusa je upravo sastavljeno od po sedam pesama.

Tako po 7 (magičnih) pesama sadrže ciklusi *Kost kosti* i *Belutak* (iz *Nepočinjaja*); *Zev nad zevovima*, *Znamerja*, *Razmirica*, *Podražavarje sunca*, *Raskol*, *Lipa nasred srca*, *Nebeski prsten*, sedam ciklusa sa po sedam pesama (iz *Sporednog neba*); *Hodočašća*, *Kosovo poje*, *Povratak u Beograd*, tri od ukupno četiri ciklusa (iz *Upravne zemje*); *Poklor jer je hromome vuku*, *Vučje kopile* (iz *Vučje soli*); *Zapisi o kući nasred drumu* (iz *Kuće nasred drumu*). Gotovo polovina Popinih pesama objavljenih za života raspoređena je u ciklusima od 7 pesama.

To je samo jedna od karakteristika Popinog sistema. Govoreći o „novokomponovanim” metaforama, Tihomir Brajović, jedan od Popinih tumača, u pesmi pod brojem pet pomenutog ciklusa otkriva „mali katalog dvostruko šifrovanih metafora”⁴: *Tebi dočju lutke/ A ja ih u krvi svcjicj kupam/ U krpice svcje kože odevam/ Ljujaške im od svcje kose pravim/ Kolica od svcjih pršjenova/ Krilatice od svcjih obrva/ Stvaram im leptire od osmeha/ I divjač od svcjih zuba/ Da love vreme da ubjcu/ Kakva mi je to igra (Vrati mi mc je krpice)*⁵.

¹ Ronel Aleksander, *Struktura poezije Vaska Pöpe*, Vukova zadužbina – Beograd, Matica srpska – Novi Sad, Orfelin – Novi Sad, 1996, str. 13.

² Vasko Popa, *Sabrane pesme*, nav. delo, str. 107.

³ Tihomir Brajović, *Urnebesne slike Vaska Pöpe*, u: *Poezija Vaska Pöpe – zbornik radova*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1997, str. 110.

⁴ Ibidem, str. 111.

⁵ Vasko Popa, *Sabrane pesme*, nav. delo, str. 112.

Naslovi metafora se lajtmotivski ponavljaju u većem broju pesama istoimenog ciklusa (*vрати mi mcje krpice; u krpice svcje kože odevam; šta je s mcjim krpicama; kud smo krpice pomešali* i dr.).

Nije ovde samo reč o ponavljanju koje Popa pozajmljuje (i vešto preinačuje) iz narodnog govora, govora srpskog folklor, iz njegovih najsjajnijih delova. Pesnik je ovde „namršten” tražeći sebe u ljubavi. On se svadja, sa svojom ljubavi, sa svetom i sobom, tražeći svoje "krpice", u stvari najčistije svoje.

I još nešto treba istaći, naglasiti, možda kao u retko kom segmentu (krugu) ovde susrećemo nesvakidašnje pevanje jednostavnog. Svakidašnji govor, obične jezičke sintagme koje koristimo u svakodnevnom opštenju medju sobom poprimaju u Popinoj poeziji nesvakidašnja sazvučja i nesvakidašnji sjaj: *Beži čud / I tragovi nam se vjedc / Ujedcju za nama u prašini/ Nismo mi jedno za drugo/.....Ništa nema od igre/ Kud smo krpice pomešali/ Vрати mi ih šta ćeš s rjima/ Uludo ti na ramenima blede/ Vрати mi ih u nigdinu svcju beži/ Beži čudo od čuda... (Vрати mi mcje krpice)*¹.

Skoro svaki stih neverovatno podseća na bajalicu, na gatku iz narodnih umotvorina, u stvari na postupak u njima. I samo nam se na prvi pogled čini da ih Popa koristi slučajno. Ali to je samo na prvi pogled, jer sve je učinjeno, celokupna gradja svake pesme ponaosob, strogo disciplinovano. Pesnik ništa ne prepušta slučaju: *Crn ti jezik crno podne crna nada/ Sve ti crno samo jeza mcja bela/ (...)/ Nem ti vetar nema voda nemo cveće/ Sve ti nemo samo škrutar je mcje glasno (Vрати mi mcje krpice)*².

Kao što to biva u velikom delu Popine poezije, i ovde pesnik, oslanjajući se na folklor, na posve svojstven način podiže na viši stupanj narodni izraz, daje mu, na svoj način, intelektualnu „boju”, od jasno utvrđenih (i jednostavnih!) govornih konstrukcija Popa gradi svoje figurativne koncepcije.

Popa (i) o ljubavi peva urnebesno humorno, spajajući „apstraktno i konkretno”, „lepo i ružno”, „uzvišeno i trivijalno”, „mitsko i profano”, „veliko i malo”.

Tihomir Brajović stiže u svom književnom ogledu do sledeće spoznaje: „Vrhunac Popine urnebesne slikovitosti javlja se u paradoksalnim poetskim psovkama koje pretapaju skarednost i patos, razorno i uzvišeno, materijalno-telesno i metafizičko”³: *Koren ti i krv i krunu/ I sve u životu/ jedne ti slike u mozgu/ I žar okca na vrhovima prstju/ I svaku svaku stopu/ U tutu tutinu u leglo praznine/ U gladne makaze početka i početka/ U nebesku matericu znam li je ja/ Seme ti i sok i sjcj/ I tamu i tačku na krcju mog života/ I sve na svetu (Vрати mi mcje krpice)*⁴.

Ovo samo psovka nije. Ni slučajno. Ovaj pesnički govor i jezik Popin doživljava se kao nešto uzvišeno, sublimno. Psovka, pozajmljena, jeste samo privid, iza kojeg je sve (ljubavna) igra od koje se diže kosa na glavi i tresu kosti. Grlenom igrom pesnik postiže pun efekat, budi nas iz letargije, stvara groznicu i nesanicu. To umeju

¹ Ibidem, str. 116.

² Ibidem, str. 117.

³ Idem.

⁴ Vasko Popa, *Nav. delo*, str. 113.

samo veliki stvaraoci, a Vasko Popa svojim pesničkim izrazom potvrđuje ovo (ne)pisano pravilo.

A ume u Popinim „kopicama” sva da bude igra sastavljena od negacija: *Neću te uprtiti na krkače/ Neću te odneti kud mi kažeš/ Neću ni zlatom potkovan/ Ni u kola vetra na tri točka upregnut/ Ni duginom uzdom zauzdan/ Nemcj da me kupuješ/ Neću ni s nogama u džepu/ Ni udenut u iglu ni vezan čvor/ Ni sveden na običan prut/ Nemcj da me plašiš/ Neću pečen ni pretečen/ Ni presan posojen/ Neću ni u snu/ Nemcj da se zavaravaš/ Ništa ne pali neću (Vrati mi mcje kpicice)*¹.

U stvari pesnik hoće. Sve hoće u toj tužno-srećnoj ljubavi. Kakva slika od negacija. Popa je majstor u gradjenju slika. On *vidi* rečima i rečima otvara i nama oči.

Možda je o toj „slikotvornosti” najbolje progovorio jedan od meksičkih prijatelja Vaska Pope, Oktavio Paz, takodje pesmom: *Izmećju mcje glave i pera/ izmećju pera i ove stranice,/ iskršava cvet isti prizor:/ sumrak prozračne kože/ i pod liticom kcju razbja vetar:/ Vasko/ Zalazeće sunce igra/ na nišanu rjegove nepogrešive puške/ Nema nikog na vidiku/ ali Vasko grabi oružje i puca./ Svaki pucanj pronalazi svcju metu,/ ideje kcje ovlaš dodirnite,/ lete kao usklici./ Beležim za svcj predgovor:/ Vaskova puška nije smrtonosna/nego slikotvorna (Nepredgovor)*².

Ova lirski igra Vaska Pope jeste pesnikov stav, složen u svoj svojoj jednostavnosti. „Tako se samo tačka gledišta sa koje se oblikuje opis u pesmi čini izuzetno složenom, pošto u njenom oblikovanju sudeluje i ono sada i ona vremenska perspektiva koja sažima sve što prethodi tome sada”³, glasi tvrdnja Radivoja Mikića.

Za razliku od Radivoja Mikića, Marin Sorescu će o Popinim stihovima zapisati: „Vraćajući se sebi, kako bi sebe proučavao, bolje rečeno odgonetao u odnosu na magnetske potrese i anomalije Erosa, pesnik gradi uzbudljive lidove pune polena”⁴. Evo kako Vasko Popa ugrađuje Eros u svoje stihove: *Dižemo ruke/ Ulica se u nebo perje/ Obaramo poglede/ Krovovi u zemlju silaze/ Iz svakog bola/ Kcji ne spomirjemo/ Po jedan kesten izraste/ I ostaje tajanstven za nama/ Iz svake nade/ Kcju gcjimo/ Po jedna zvezda nikne/ O odmiče nedostižna pred nama/ Čuješ li metak/ Kcji nam oko glave obleće/ Čuješ li metak/ Kcji nam poljubac vreba (Daleko u nama)*⁵.

Na ovaj se način lakše odoleva metku koji „poljubac vreba”, ratnom vihoru koji nasrće na polen ljubavi i iz poljubaca raznosi raskomadane delove tela (*Oko nas modre usne/ Na granama lepršcju*). Prizori ljubavi i prizori strave preslikani su stihom!

¹ Ibidem, str. 110.

² Oktavio Paz, *Nepredgovor*; sa španskog prevela; Krinka Vidaković, „Gradac”, Čačak, godina XXV, br. 128-129-130/1998, str. 203.

³ Radivoje Mikić, *Žanrovski citati u poeziji Vaska Pope*, u: *Poezija Vaska Pope – Zbornik radova*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1997, str. 123.

⁴ Marin Sorescu, *Părerii de post despre poezia de dulce a lui Vasco Popa*, în: *Vasco Popa, Sare de lup, versuri*; în românește de Marin Sorescu și Slavomir Popovici; Prefață de Marin Sorescu, Univers, București, 1983, p. 7.

⁵ Vasko Popa, *Nav. delo*, str. 47.

Ukršteni opet sa prizorima „isečenim” iz prirode. I ne možemo lako zaključiti: koji od prizora na nas ostavlja dubljeg traga.

Imamo pesnički trougao: ratni prizor – ljubavni strah – ranjena priroda, trougao sa jednim crnim vrhom. Sličnih pesničkih trouglova imamo i u drugim pesmama Vaska Pope, sa intimnom (ljubavnom) konotacijom.

U osnovi ova je tragika obuhvaćena Popinim stihom i o tome će Aleksandar Petrov još reći: „U knjizi *Kora* Vasko Popa tragičnu sudbinu čoveka, nebranjenog pred silama razaranja i ništavila, zatočenog u samom sebi, predstavlja kao neko koji je i sam iskusio ispaštanja čoveku namenjena i sudjena. A usred ratnih pustošenja i sa zebnjom pred mogućim krajem sveta, on je uzveličao ljudsku ljubav, predstavljajući je kao životnu i preobražavajuću silu, kao stvaralačko načelo sveta (ciklus pesama *Daleko u nama*)”¹.

O uzbudljivoj Popinoj poeziji Marin Soresku će zapisati dirljive reči: „Ovakve pesme imaju one senzualne svečanosti od stihova kojima se gradi Pesma nad pesmama, uvek savremena”².

Odgonetanje ovakvih pesama je najlakše i najteže, istovremeno. Jednostavnost izraza i dubina (i sveobuhvatnost) misli otvaraju pred nama perspektivu večitog traženja. A ispod Popinih „šatora od dlanova/ na ovom nepočin polju” vreba te „jeza na pučini čaja u šolji”.

I kako god okrenuli poraženi smo nedokučivom tajnom te jednostavnosti koju Popa ugrađuje u svoj pesnički izraz: *Šušte zelene rukavice/ Na granama drvoreda/ Veče nas pod pazuhom nosi/ Putem kcji ne ostavlja trag/ Kiša pada na kolena/ Pred prozorima odbeglim/ Dvorišta izlaze iz kap.ja/ I dugo gledaju za nama (Daleko u nama)*³.

Postoje najmanje dva razloga što smo skloni da kod Pope prepoznamo frazeologizovane govorne jedinice, čak i tamo gde one nisu neposredno prisutne. Prvi je vezan za formu, drugi za sadržaj. Govor je u njegovome stihu po pravilu sažet kao u gnomskom stilu karakterističnom za paremiju.

Razdeoba na stihove i ritam stiha ne zavise od nekog spoljnog skupa pravila, nego proističu iz potrebe sintaksičkih obrazaca koji su tipični za pojedine paremijske vrste ili govorne žanrove. Sadržaj se, opet, daje u opisu koji se tako pažljivo samerava s predmetom opisivanja kao da je čisto mimetički, za šta bi možda najbolji primer bio *Belutak*, a zapravo je redovno prenosiv (jer je tragičan) i ima naglašenu simboličku vrednost. I čim ga rasklopimo, u njemu nalazimo preslikovanje. A što je najzanimljivije, jezgro preslikavanja nalazi se u ljudskom telu. Ono se slikovno prenosi na okolni predeo, kao što i taj predeo njega samog prožima i u njemu se ogleda. To pokazuju svi

¹ Aleksandar Petrov, *Jugoslovenska poezija postdogmatskog doba*, u: *Krila i vazduh*, Narodna knjiga, Beograd, 1983, str. 150.

² Marin Sorescu, *Nav. delo*, Univers, București, 1983, p. 7.

³ Vasko Popa, *Nav. delo*, str. 50.

primeri koje smo dosad naveli. Ali oni pokazuju još nešto: da se i u samim jezičkim frazeološkim jedinicama slično jezgro takodje nalazi u telu.

Ova podudarnost ne može biti slučajna, i vodi nas ka dublje skrivenim osobinama Popine pesme, tvrdi u svom *Uvodu u tumačenje Popine poetike* srpski akademik Novica Petković. *Šušte zelene rukavice/ Na granama drvoreda*, slika je jezovita, rukavice zamenjuju lišće. Metafora je uspela, slika koju pesnik stvara kao da pokazuje sablast (uvidjamo brzo, da li (?), da o ljubavi i nije reč!) – lišće je preraslo u maske na granama.

Novica Petković produbljuje svoja zapažanja i iznosi nove činjenice koje nam pojašnjavaju i približuju Popinu poeziju:

U metonimijskoj zameni drveća drvoredima skriven je prostorni odnos: očigledno je da se onaj ko u distihu govori kreće duž drvoreda. Ali je pri tom kretanje preneseno na okolnu sredinu. Ne ide dvoje mladih duž drvoreda, u zamislivoj šetnji, nego ih veče, kao zavežljaj, pod pazuhom nosi. Uz to se premeće i odnos između puta o traga, jer nije rečeno da trag ne ostaje na putu, nego da sam put ne ostavlja trag: Veče i nas pod pazuhom nosi/Putem koji ne ostavlja trag. Da se uz pomoć trapa može menjati osnovna tačka s koje se u jeziku daju opisi, to nam u ovom slučaju postaje prilično jasno¹.

Ovakav postupak susrećemo i u Popinoj poeziji s početaka, u *Kori*, pogotovo u njenom ciklusu *Daleko u nama*. Slobodniji jezički spojevi, novi smislovi dobijenih sintagmi (izuzetna Popina veština i umeće!) mogu se susresti i u srpskom i u francuskom nadrealizmu. Ali i kod rumunskih „suprrealista” (nadrealista). Setimo se Vaskovog prijatelja Djelua Nauma, iz rane mladosti, ili Djea Bogze, večitog mladića (i putnika), ali i drugih znamenitih rumunskih pesnika koji su za sobom ostavili trajan pečat svog nadrealističkog tumačenja života.

Kako samo deluju Bogzini ljudi sa koferima od „sopstvene kože”(!) uz Popine „rukavice na granama drvoreda”. Zamislimo samo na trenutak tu „zajedničku” perspektivu. Verujem da je Bogza kada je Popu u njegovom beogradskom stanu posećivao, tu perspektivu (ma i u podsvesti) imao. Bez nje, bez te perspektive, nadrealističke i inspirativne u svakom pogledu, poezija dvojice magova bila bi siromašnija, a tumačima nepristupačnija.

Negacija je i nabiranje predmeta i pojmova, nezaobilaznih inače, iz čovekovog svakodnevnog okruženja, i ako nam se, na prvi pogled, može učiniti da ih pesnik slavi, da im se, iz pesničke potaje, divi. Postupkom personifikacije i alegorije, a ova jezičko-pesnička sredstva, uz demetaforizovanje metafora, Popa najčešće koristi, „čelične grane”, dimnjaci i oluci hodaju ulicama, šalju nam znake, učestvuju u našoj svakodnevici. Na ulici, u kontaktu sa nama, postaju partneri i kada ne bi imali imena, mogli bismo pomisliti da su od krvi i mesa: *Noćima nestaje tama/ Čelične grane*

¹ Novica Petković, *Uvod u tumačenje Popine poetike*, u: *Poezija Vaska Pope – zbornik radova*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1997, str. 18.

*hvatcju/ Prolaznike za ruke/ Samo nepoznati dimnjaci/ Slobodno hodcju ulicama/
Prosećenim kroz našu nesanicu/ U olucima zvezde nam trule (Daleko u nama)¹.*

Sve je do stilske figure, daleko u nama, mnogo dalje, u našoj nesanicu, gde nam „u olucima zvezde trule”.

Postavlja se pitanje, ima li ljubavi (ljubavne poezije) i u drugim ciklusima? Odgovor je potvrđan, a tu su i „dokazi”, u vidu ciklusa *Kost kosti* i *Ljubavnika*, ali i u vidu pojedinih pesama poput *Ružokradice* iz *Igara*, *Visoke šole* i *Porekla* i *Javi* iz *Reza*. Ponekada je to poezija čudne lepote i duboke misaonosti: *Zagledao se u letu/ U oblu plavooku/ U lakomislenu beskracjnost/ U beorjaču se rjenu/ Sav prometnuo/ Jedino ga ona razume/ Zagrijc j rjen jedini ima/ Oblik rjegove žeje/ Mutave i bezdane/ Senke je rjene sve/ U sebi zarobio/ Slepo je za ljubjen/ I nikakve druge lepote/ Osim one kcju voli/ I kcja će mu doći glave/ Ne vidi (Ljubav belutka)².*

Rekli smo, na više mesta, jedno od osnovnih umetničkih sredstava Vaska Pope jeste ironija. U *Ljubavi belutka* ima je u izobilju i u posebnoj je funkciji pesme: brani pesnika, da se ne „razgoliti” pred „neukim” svetom i „slepo zaljubljen” ne otkrije svoja osećanja.

Iza ironije pesnik se vešto krije u svojoj ljušturi. Brani se pesnik, sa ironijom na štiti, zatvoren u sebi, ali ne i hermetičan, kao što mu je zamerano u trenutku pojave na velikoj sceni srpske moderne poezije. A između hermetičnog i modernog veliki je prostor. Popa ga je popunio svojim pesničkim jezikom dajući jednu sintezu, koju su svi (ili skoro svi) „videli”.

O „magistralnosti” i „zenitu smisla” Popine poezije Ivan V. Lalić beleži kompetentnije od mnogih Popinih kritičara:

Poezija Vaska Pope to je danas jedan magistralan opus našeg modernog pesništva; njena prisutnost intenzivno zrači u jeziku, pa čak i izvan jezika kojim je ostvarena. Vasko Popa je našu poeziju obogatio svojom ličnom izražajnom formulom, svojom smelom i efikasnom sintezom, svojom modernom osećajnošću, koja je otvorila nove prostore i nove mogućnosti. Kao pesnik bitnog i neprolazno aktuelnog, Popa je bez napora uvek bio i jeste pesnički prisutan u svom živo aktuelnom trenutku. Pevajući ništavilo i prevladavanje ništavila u ime ljudskosti, poezija Vaska Pope peva i svoju sudbinu, i sudbinu poezije uopšte. To je poezija u zenitu smisla³.

Razlog je ovo više da ustvrdimo kako Popa ne zatvara, nego otvara tu čudnu bravu srpskog jezika.

Kako pesnik postiže „punoću sazvučja” i „veličanstvenu viziju igre, rituala” u svojoj poeziji? Mnogo je odgovora na jedno pitanje, a svi zajedno nude tek pretpostavku, mogućnost. U tim odgovorima, u toj mogućnosti sa bezbroj čitalačkih perspektiva krije se prava vrednost Popine poezije, pesnička suština.

¹ Vasko Popa, *Nav. delo*, str. 51.

² Ibidem, str. 126.

³ Ivan V. Lalić, Iz recenzije za knjigu: Vasko Popa, *Pesme*, Nolit, Beograd, 1988.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

**ÎNVIŢĂTORI ŞI ÎNVIŢI
REPREZENTĂRI ALE RĂZBOIULUI ÎN ROMANELE LUI MILORAD PAVIĆ**

Milena JIVCOVICI

One of the most read and world-wide known Serbian writers, Milorad Pavić, could not avoid the theme of the war. Although not so present in the first novels – where the war was presented more like a background for the unfolding of the events – two of his last novels have been settled in modern Serbia, bombed by the NATO alliance in 1999. The present paper will try to follow chronologically the representation of war in the first 5 novels of the Serbian writer. We will start with his best known novel *Dictionary of the Khazars*, where war is impersonal, as it is presented like a simple historical fact, then we will continue with the next two novels *Landscape Painted with Tea* and *The Inner Side of the Wind* where two more themes are explored in connection with the theme of war: identity and the conflict between the generation of those who fought in the Second World War on one side and their sons on the other side. The last two novels, *Last Love in Constantinople* and *The Star Cloak* present an alternative that could heal the plagues of war: love. However, as a true postmodernist writer, he leaves his reader decide how the stories should end. Is love all we need to end the neverending wars, or is love another type of war, with winners and losers, just like in the real war?

Key words: war, identity, the conflict between generations, love, death.

Războiul este totul, artă şi creaţie

Napoleon

Într-un articol publicat de în cotidianul „Adevărul” din 22 septembrie 2010, Andrei Pleşu vorbea despre inconvenientul de a fi balcanic:

Una din stereotipiile – explicabile până la un punct – ale politicii europene este portretul „negru” al Balcanilor, „butoiul cu pulbere” al sud-estului continental, o colecţie sumbră de naţionalisme ireconciliabile, intoleranţă, violenţă, Kosovo, înapoiere economică, fundamentalism

etc. Toate viciile pre-modernității, ale totalitarismului, ale non-europenității par să concureze pentru a defini un teritoriu bolnav, plasat insidios în coasta civilizației occidentale.

Nu este de mirare așadar, remarcă d-l Pleșu, că unele state din zonă încearcă să scape de eticheta de stat balcanic (Croatia sau Slovenia), iar altele caută să se salveze construind „un fel de utopie a „miracolului” balcanic”, Grecia veche și Bizanțul fiind cele mai des invocate pentru a sprijini ideea că acesta este de fapt leagănul civilizației europene așa cum o știm noi azi.

Această poziție este adoptată și de Milorad Pavić, unul dintre cei mai cunoscuți scriitori sârbi contemporani. Literatura sa, în care se amestecă fantasticul, mitologia, folclorul, realitatea și istoria, filtrate apoi prin tehnice postmoderne, a făcut înconjurul lumii, datorită traducerilor succesive de care a beneficiat în primul rând cel dintâi roman al său, *Dicționarul khazar*, iar apoi și următoarele romane: *Peisaj pictat în ceai*, *Partea lăuntrică a vântului*, *Ultima iubire la Țarigrad* sau *Mantia de stele*.

Aparținând unei nații a cărei istorie a fost marcată adesea de războaie sângeroase, trăind într-o țară care în secolul al XIX-lea a fost mai degrabă un pion folosit de marile puteri și care în secolul trecut a traversat un dureros război civil, ale cărui urme se mai resimt și azi, Milorad Pavić nu putea să evite războiul în scrierile sale. Deși nu este un subiect principal (mai degrabă, inventarul său de teme poate fi redus la trei elemente: iubirea, moartea și visul), războiul este mereu prezent: fie este doar sugerat (*Dicționarul khazar*), fie este folosit pe post de fundal pentru a descrie alte întâmplări (*Ultima iubire la Țarigrad*), fie este prezentat ca o cauză pentru povestirea care urmează (*Peisaj pictat în ceai*, *Partea lăuntrică a vântului*), iar, atunci când devine mult prea prezent, este eludat prin reîntoarcerea în timp sau alunecarea în universuri paralele (*Mantia de stele*).

Cu siguranță, reprezentarea războiului la Milorad Pavić este neobișnuită dacă ne gândim că a fost coleg de generație cu alți mari scriitori sârbi pentru care cel de-al doilea război mondial a fost o sursă de inspirație – unii au scris romane despre luptele partizanilor (Branko Ćopić, *Osma ofanziva/ A opta ofensivă*), alții au descris viața sub ocupația germană (Oskar Davičo, *Pesma/ Poezia*), iar alții au prezentat partea urâtă a războiului (Miodrag Bulatović), cu personajele sale burlești și întâmplări grotești (*Hercj na magarcu/ Eroul pe măgar* sau *Rat je bio boji/ Războiul a fost mai bun*).

Lucrarea de față dorește să analizeze modul în care un scriitor care mai întâi a fost iugoslav, iar apoi sârb, a ocolit descrierea standardizată a războiului (violență, erotism exagerat, dezumanizare sau eroism dus la extrem), fără însă să încerce să evite tema războiului ca atare. Practic, el reușește să surprindă cele mai importante momente de luptă ale sârbilor din secolele al XIX-lea și al XX-lea, fără însă a le prezenta în mod direct, ci mai degrabă sugerându-le: luptele cu turcii pentru păstrarea independenței, perioada în care au fost folosiți ca mercenari de marile puteri, cel de-al doilea război mondial și, în final, bombardamentele NATO asupra Iugoslaviei din 1999. Până în acel moment, scriitorul părea că se distanțează de conflictul în sine, fără a-l demoniza sau a-l idealiza, fără ca măcar să pară că dorește să îi înțeleagă resorturile. Pentru el conflictul

este doar un pretext pentru a prezenta o idee, pentru a crea o povestire, pentru a se afunda în trecut sau pentru a încerca să se refugieze în vis. Însă în două din romanele publicate după 1999 – *Zvezdani plašt* (Mantia de stele) și *Kut,ja za pisar,je* (Cutia pentru scris) tonul autorului este mult mai angajat. Fără a evoca scene evidente de război, Pavić vorbește de drama sufletească a celor care trăiesc pe acest teritoriu, de relația dintre spațiul balcanic și restul Europei, despre permanenta neînțelegere a acestui spațiu, privit mereu de către partea occidentală a Europei ca locul unde se află „ceilalți”. Milorad Pavić, declara la apariția romanului *Cutia pentru scris*, publicat în 1999, oarecum resemnat că, „din cinci romane, numai două mi-au fost tipărite pe vreme de pace. Celelalte au apărut în vreme de război, iar acest scor este tragic nu pentru mine, pentru că eu nu mă mai tem, ci pentru copiii noștri. Tocmai despre asta vorbește noul meu roman”¹.

Vom urmări așadar reprezentarea războiului în cele cinci romane ale autorului apărute până în 2001, corespondențele dintre imaginar și realitate, felul în care este perceput și vizualizat conflictul de către personaje precum și modul de raportare dintre învingători și învinși.

Prima carte pe care o vom analiza este, de altfel, și primul său roman, cel mai cunoscut și cel mai tradus, *Dicționarul khazar*. Despre acest roman-lexicon s-au spus și scris multe studii. Părerea criticilor și a cititorilor a fost unanimă – este vorba de o carte-eveniment, cu mai multe planuri suprapuse și întrețesute, în care este solicitată participarea cititorului și a cărei povestire nu se termină niciodată, pentru că de fiecare dată când pare că se termină de fapt începe alta. *Dicționarul khazar* ilustrează teoria *mise en abyme* prezentată de Umberto Eco: pornește de la un fapt istoric (existența khazarilor, sau mai bine zis dispariția lor), pe care încearcă apoi să o redea din trei puncte de vedere diferite (creștin, mozaic și arab) și din trei veacuri diferite (secolul al X-lea, secolul al XVIII-lea și secolul al XX-lea). Profitând de faptul că despre khazari nu se știe aproape nimic în afară de faptul că au existat și au dispărut și de faptul că toate datele despre acest popor au parvenit de la alții, nu direct de la khazari (un fel de „se spune”, ca în poveștile pentru copii), Pavić a creat o narațiune bogată, fragmentată și totuși unitară, solicitantă pentru cititor, dar oferind satisfacție ori de câte ori este descoperit un mecanism nou de a descifra mozaicul creat de către autor.

Prima scenă de război din *Dicționar* este o confruntare dintre turci și austrieci din secolul al XVII-lea, pe malul Dunării, la Cladovo. Pentru autor însă nu contează cu adevărat desfășurarea bătăliei, cine câștigă și cine pierde, ci folosește acest eveniment pentru a prezenta întâlnirea dintre cei trei vânători de vise, adică primii cercetători ai gâlcevii khazare. De partea austriacă luptă sârbul Avram Branković, de partea turcă luptă evreul Samuel Cohen. Legătura dintre ei este atât de strânsă, datorită interesului pe care îl poartă amândoi khazarilor, încât trezia unuia devine visul celuilalt. În momentul

¹ Radovan Popović, *Prvi pisac trećeg milen,ja. Životopis Milorada Pavića*, Dereta, Belgrad, 2002, p. 221-222.

în care un turc îl ucide pe Branković, Cohen cade și el ca secerat. Martor la aceste evenimente, Yusuf Masudi, cel de-al treilea vânător de vise, încearcă să descopere taina morții, urmărind visele celorlalți doi, dar ceea ce află nu ni se comunică. Așadar, războiul este în această carte mai degrabă un fundal, nu este nici măcar un declanșator al povestirii. Este o stare de fapt, cu care oamenii secolului al XVII-lea sunt obișnuiți, face parte din viața lor cotidiană, iar motivul pentru care cele două forțe care se confruntă (austriei și turcii) nu sunt nici măcar pomenite.

Războiul este, așadar, adesea menționat, dar niciodată descris. În fiecare din cele trei cărți ale *Dicționarului*, atunci când se vorbește despre khazari, se pomenește și despre războaiele purtate de ei, dar lapidar, doar ca fapt istoric. În Cartea Verde, aflăm însă și filozofia de război a acestui neam:

În rest, khazarii, fiind poporul cel mai numeros, duceau greul războaielor, dar ca număr de comandanți erau în proporții egale cu celelalte seminții. Soldaților li se zicea că doar starea de război aduce pe lume o conviețuire armonioasă, orice altceva nemeritând osteneala. Așa încât khazarii se simțeau îndatorați de a apăra integritatea statului, fiind însărcinați să apere prin luptă regatul, în timp ce, evident, ceilalți – evrei, arabi, greci, goți și persani strămutați în Khazaria – trăgeau fiecare înspre partea lor, înspre matca lor¹.

Khazarii sunt prezentați ca un popor viteaz, „soldați bravi, buni sulițași” care „încă din pruncie se jucau de-a războiul cu ambele brațe, în mod egal”². Trecutul lor este unul încărcat de „momente glorioase” și, deși luptau în continuare cu curaj și abnegație pentru țara lor, deși celelalte națiuni din stat nu le sprijineau, după fiecare război „totul era dat uitării”. Situația khazarilor seamănă izbitor de mult cu situația sârbilor în cadrul federației iugoslave. În 1974, încă de pe vremea conducerii lui Tito, a intrat în vigoare noua Constituție Iugoslavă, prin care s-a decis ca președinția Federației să fie deținută pe rând de fiecare republică în parte, iar cele două regiuni autonome – Vojvodina și Kosovo – urmau să aibă drept de veto. Ambele regiuni autonome se aflau însă pe teritoriul Serbiei, și astfel Serbia s-a trezit în situația să nu poată lua decizii dacă nu conveneau și reprezentanților de la Novi Sad și Priština. *Dicționarul khazar* a fost scris în perioada 1978-1982, exact în perioada în care atât lumea politică, dar și cercurile intelectuale de la Belgrad deveniseră din ce în ce mai nemulțumite de lipsa de putere a Serbiei în cadrul confederației³.

¹ Milorad Pavić, *Dicționar khazar. Roman lexicon în 100 000 de cuvinte*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2004, p.161-162.

² *Idem*.

³ În 1986 Academia de Știință de Artă de la Belgrad a emis un memorandum prin care semnala câteva din cele mai arzătoare probleme generate de Constituția din 1974, printre care și faptul că sârbii, deși sunt cei mai numeroși în Federație, nu pot decide singuri asupra unor probleme pe teritoriul propriei lor republici.

Pornind așadar de la percepția conflictului și filozofia războiului, paralela dintre sârbi și khazari pare evidentă. Există, de altfel, în carte multe astfel de asemănări care par izbitoare celor care cunosc într-o oarecare măsură istoria recentă a Iugoslaviei. Cu toate acestea, scriitorul mărturisea într-un interviu acordat revistei croate „Start” în 1986:

Nu am dorit să vorbesc despre o națiune mică în particular, ci am dorit să extrag într-o paradigmă khazarii și să spun despre ei tot ceea ce se poate spune, încercând în același timp să înțeleg eu, ca individ care aparține unei națiuni mici, ce mi se întâmplă și mai ales de ce. Ulterior însă, acest lucru a dus la altele pe care nu le-am prevăzut: un scriitor rutean m-a întrebat dacă atunci când am scris cartea m-am gândit la ruteni; slovenii m-au întrebat când voi scrie *Dicționarul sloven*^{1,2}.

Fără a oferi soluții la o temă universală (sau mai bine zis teamă universală) – frica de dispariție, fie că e vorba de dispariția unui individ sau a unei națiuni – *Dicționarul khazar* a cunoscut succesul internațional tocmai datorită modului ingenios în care a prezentat această temă. Următorul roman, *Peisaj pictat în ceai*, apărut în 1988, readuce în discuție problema pierderii identității (o temă care se va repeta obsesiv în următoarele romane), dar explorează de data aceasta ce se întâmplă cu o persoană atunci când dorește să își schimbe destinul. Arhitectul ratat Atanasije Svilar își dorește cu ardoare să părăsească cursul vieții sale prezente și să devină o nouă persoană, să fie respectat și puternic. Asemenea lui Faust, el se transformă total în a doua jumătate a cărții, devenind multi-milionar în dolari, schimbându-și numele din Svilar în Razin, originile și familia. Și tot asemenea lui Faust plătește un preț pentru acesta – autodistrugerea propriei sale identități. Dorința sa de transformare îl face să taie legăturile cu trecutul, să se metamorfozeze în prezent, astfel compromițându-și viitorul.

La începutul romanului, Svilar/Razin pornește în căutarea tatălui său, maior în armata regală iugoslavă, dispărut la granița undeva în Grecia în 1944. Căutarea aceasta a tatălui dispărut are o valoare simbolică, Svilar încercând astfel să înțeleagă cauzele eșecului său în viață. Tot în această parte a romanului găsim și prima scurtă descriere a unei scene de război:

... la începutul războiului maiorul, conform planului „R41”, trecuse fulgerător granița, pătrunzând adânc în teritoriul inamic. În vreme ce restul frontului iugoslav se retrăgea, el ținea gerul cu dinții, pornind la atac. Nu există ceva mai prețios ca o mică izbândă într-un mare dezastru. Succesul în miezul eșecului l-a nenorocit pentru totdeauna pe maiorul Kosta Svilar³.

¹ Popović, *cp.cit.*, p.87-88.

² În ziarul sloven „Teleks” din 1986, autorul recenziei romanului *Dicționarul khazar* spunea: „dacă noi, slovenii, nu dorim să dispărem asemenea khazarilor, atunci ar fi bine să citim *Dicționarul khazar...*” (Popović, *cp.cit.*, p.87).

³ Milorad Pavić, *Peisaj pictat în ceai*, Ed. Univers, București, 2000, p. 31.

Nu doar tema trece de la general la particular, ci și modalitatea de a prezenta și de a percepe războiul. Spre deosebire de romanul anterior, în care războaiele erau enumerate ca fapte istorice și în care ni s-a prezentat modul în care khazarii înțelegeau să reacționeze în astfel de situații – deci accentul cădea mai degrabă pe componenta istorică, în *Peisaj pictat în ceai* componenta psihologică este accentuată. Originalitatea lui Pavić stă însă în faptul că el nu analizează reacțiile personajului în război, ci reacțiile lui în lumea de după război.

Așa cum singur recunoaște într-unul dintre interviurile sale, Pavić s-a întrebat mereu care este rostul generației sale, a celor născuți după 1930, care au fost prea tineri ca să participe în cel de-al doilea război mondial și prea bătrâni ca să ia parte la mișcările studențești din 1968. „Noi am rămas o generație de rezervă”, admite el cu regret¹.

Este pentru prima oară când Pavić aduce în discuție relația *învingător VS învins*. Însă învingătorii celui de-al doilea război mondial nu sunt cei pe care îi știm din cărțile de istorie – adică partizanii – ci toți cei care au luptat. Iar învinșii nu sunt cei care s-au aflat de partea germanilor, așa cum am crede, ci sunt fiii celor care au luptat în acest război. Din nou războiul este doar un pretext, un fundal pe care autorul brodează conflictul real, conflictul dintre generații. La un moment dat, Atanasije Svilar este confruntat de către fiul său Nikola care îi reproșează lipsa de voință în viață:

Te-ai întrebat vreodată pentru ce viața ta a ajuns atât de stearpă de parcă ai fi strivit un șarpe, neîmplinită ca un vis de vineri? Cum de s-a întâmplat ca orașul în care te-ai născut și ai crescut să vadă în tine un ardei roz, de ce n-ai putut înălța în orașul ăsta măcar o clădire, cum de au rămas atâtea doar pe hârtie, lipite ca muștele de miere?² Cum de s-a întâmplat ca tatăl tău, dar bunicul meu, Kosta Svilar, care n-a fost ditamai inginerul constructor ca tine, ci un ofițeraș desprins să se pișe din galopul calului, cum de s-a întâmplat ca el să ridice două case, una la Belgrad iar alta aici, iar tu nicăieri, nici una, nici măcar ca să nu mori în casa altuia?³

Paralela pe care Pavić o face pentru a descrie diferența dintre generația celor care au luptat în război și fiii lor este surprinzătoare: așa cum pe Muntele Athos există două cinuri de călugări – călugării de obște și pustnicii – tot așa și războiul a despărțit iremediabil două generații. Tații-învingători au rămas pe viață legați prin numeroase fire, s-au încuscrit și înrudit, se simțeau acasă numai atunci când erau împreună, erau iubiți de mame, femei și fiice, dar mai mult de primele și de ultimele, erau „zidari

¹ Popović, *op.cit.*, p. 88.

² Nici Pavić nu a reușit în primii săi ani de activitate să se afirme la Belgrad. Și-a susținut teza de doctorat la Universitatea din Zagreb și a predat foarte mult timp la Universitatea din Novi Sad, nu la cea din capitala Iugoslaviei.

³ Pavić, *Peisaj pictat în ceai*, p. 33.

nemiloși” gata oricând să dărâme pentru a înălța din nou. Războiul le-a răpit din timpul necesar studiul, dar au devenit cititori avizi și personaje de romane, însă niciuna din cărțile dedicate lor nu a vorbit despre ei pe timp de pace, ci doar despre cei patru ani de război. În timp ce fiii lor, mai întâi lipsiți de figura tatălui, apoi speriați de latura lor mitică, au devenit retrași și introvertiți, n-au reușit să construiască nimic trainic pentru a lăsa în urma lor ceva, însă asemenea pustnicilor de pe Sfântul Munte au încercat prin studiu să pătrundă în esența lucrurilor și să găsească un răspuns la întrebările existențiale care îi măcinau. *Peisaj pictat în ceai* este, după părerea criticului Jasmina Mihajlović, o carte despre supraviețuirea eului, despre aflarea echilibrului și despre descoperirea artei de a trăi. Pe de o parte îi avem pe tații războinici care nu se regăsesc pe timp de pace decât dacă sunt împreună cu camarazii de arme, iar, pe de altă parte, îi avem pe fiii lor care nu își găsesc drumul în viață și care nu se pot obișnui cu normele societății. Războiul/conflictul este un catalizator de forță în lipsa căruia și tații și fiii par pierduți. Însă, în loc să construiască punți între generații, se îndepărtează unii de alții iremediabil.

În 1991, în plină criză iugoslavă, apare la Belgrad cel de-al treilea roman al său, *Partea lăuntrică a vântului sau romanul despre Hero și Leandru*. După romanul-lexicon (*Dicționarul khazar*) și romanul rebus (*Peisaj pictat în ceai*), cel de-al treilea roman al său are de asemenea o formă inedită – este un roman-clepsidră, alcătuit din două părți: o dată ce se termină prima parte, cititorul întoarce cartea și citește cea de-a doua parte. Cele două părți par independente una de cealaltă, dar cititorul descoperă destul de repede firul invizibil care le leagă, deși acțiunea și personajele sunt plasate în secole diferite. Asemeni eroilor din poemul antic *Dragostea și moartea lui Hero și Leandru*, care se caută dar nu reușesc să se găsească, la fel și personajele lui Pavić, care poartă același nume precum cele din poem, par a rătăci prin lume, având un destin extraordinar, dar simțindu-se mereu neîmplinite. Moartea însă îi leagă, pentru că deși vor muri în ani diferiți, atât Heroneja cât și Leandru (care în copilărie se numise Radača) au parte de aceeași moarte violentă, la aceeași oră a zilei.

Heroneja (Hero) trăiește în timpurile noastre, dar viața lui Leandru se desfășoară în vremurile tulburi din secolul al XVIII-lea, când pe teritoriul Serbiei de azi se duc lupte crunte între armatele turcilor și ale austriecilor. Fugind mereu din calea turcilor, Leandru are la un moment dat o revelație: fuga lui nu face decât să le ofere dușmanilor săi satisfacție, pentru exact asta așteaptă de la el. În acel moment el se decide să înceapă să construiască biserici în calea turcilor, fără a avea speranța că acele biserici îi vor încetini pe cotropitori, dar având măcar satisfacția că nu fuge fără a lăsa ceva în urma lui.

Acesta este primul roman în care scenele de război (deși nu sunt multe) sunt descrise în ritm alert, pentru a surprinde parcă groaza și spaima pe care o trăiau cei ce fugeau din calea turcilor:

Skopje e în flăcări, (...) la Prizren murise comandantul suprem (...), ciuma cuprinsese armata creștină și ... forțele armate de represiune ale otomanilor răzbat neabătut din nord pe Valea Vardarului și dinspre Sofia, pârjolind și căsăpind totul în fața lor, de la

sate la mănăstiri. (...) În timp ce vorbeau, călugării umpluseră deja sacii cu odoare bisericești, ferecără ușa (...) iar sus, pe drumul de deasupra lacului, se auzeau și se vedeau cum oamenii își părăseau casele. (...) Apoi brusc deasupra lacului căzu un vânt greoi, unsuros și încărcat de fum care duhnea, și Leandru înțelese că sătenii incendiaseră ceea ce nu putuseră lua cu ei¹.

În urma lor venea frica celorlalți și frica asta a altora gonea frica din fața lor. După care veneau ciurma și foametea, iar după ciurmă turcii, pârjolind și năruind și dând sabiei de mâncare tot ce ar fi putut fi atins².

Urmându-și calea, Leandru își pune viața în pericol de mai multe ori, și cu toate acestea nu se abate de la drumul său. Știe că bisericile sale sunt condamnate din start la distrugere, însă inconștient își dă seama că urma lăsată de aceste construcții efemere este pentru totdeauna: bisericile vor fi dispuse în așa fel încât să formeze conturul literei grecești θ (theta) – literă cu care începe atât numele lui Dumnezeu (θεος), cât și numele morții (θάνατος).

Leandru moare în aceeași zi în care Belgradul cade în mâinile otomanilor, fără a mai apuca să încerce prin construcțiile sale să salveze orașul. Este poate pentru prima oară când din scrierea lui Pavić putem extrage o morală a războiului: războiul înseamnă distrugere. Însă războiul nu poate distruge ceea ce este în noi și nu poate distruge urma pe care noi o lășăm pe pământ chiar și după moartea noastră. Nu întâmplător a ales Pavić anul acesta pentru a-și publica romanul: „Este nevoie să fim prezenți în lumea culturală europeană, mai ales acum când legăturile noastre politice și diplomatice cu restul lumii se află în criză”³.

Dacă în *Partea lăuntrică a vântului* războiul este prezent doar într-una din jumătățile cărții (nu întâmplător în jumătatea „masculină”), următorul roman al lui Pavić, *Ultima iubire la Țarigrad* are întreaga intrigă construită în jurul încheștării dintre două armate. În aceasta carte de influență barocă Pavić prezintă o poveste de iubire neîmplinită dintre doi tineri aparținând unor familii dușmane. Ironia sorții face ca dușmănia dintre familiile Opujić din Trieste și Tenecki din Zemun să nu constea din diferența de religie (Opujići sunt sârbi ortodocși, iar Tenecki sunt polonezi catolici), ci pur și simplu soarta i-a aruncat pe primii de partea francezilor și pe ceilalți de partea austrieșilor. Pavić se joacă cu măiestrie cu antagonismele pentru a sugera faptul că locuitorii acestor locuri nu sunt suverani nici măcar asupra propriului lor destin, pentru că nici măcar dușmănia nu le aparține, iar iubirea le este pusă la încercare de obstacole ridicate de alții.

¹ Milorad Pavić, *Partea lăuntrică a vântului sau roman despre Hero și Leandru*, Pitești, Ed. Paralela 45, 2003, p.22.

² *Idem*, p.23.

³ Popović, *op.cit.*, p.156.

Sofronije Opujić este un tânăr care „din copilărie slujise în escadronul tatălui său, ofițer luptă alături de tatăl său, Haralampije, în armata austriacă”, și care „era deja soldat la paisprezece ani, când se spetise pentru izbânda de la Ulm și avea deja douăzeci și doi la înfrângerea din Rusia”. Deși luptător destoinic, Sofronije nu se ridică la nivelul tatălui său. O ghicitoare îi explică la un moment dat care este cauza diferenței dintre el și tatăl său:

Tatăl tău ține de un cin de oameni bine legați între ei. (...). Iar aici, afară, unde trăim noi, sunt oameni care în general sunt stăpâni, duc războaiele; tatăl tău e puternic, ține sabia în mâini și un război câștigat sub cizme. (...) În ce te privește (...), nu faci parte din cinul tatălui tău. E greu pentru fiul învingătorului. Niciodată lumea n-o să fie a lui¹.

Ideea este reluată atât din romanul *Peisaj pictat în ceai*, cât și din romaul *Partea lăuntrică a vântului*². De data aceasta însă Pavić nu se limitează doar la a constata diferențele dintre generații, ci își dezvoltă ideea, în așa fel încât ajungem la concluzia căpitanului Haralampije – „niciodată nu știi cine pe cine ucide: învingătorul pe învins sau învinsul pe învingător”³. Pentru că fiii învingătorilor vor urî războiul, vor dori iubi singurătatea și studiul și se vor simți mereu paralizați de realizările taților lor. De cealaltă parte, fiii învinșilor nu se vor simți împovărați de vina războiului pierdut, se vor simți liberi și vor fi îndrăzneți, iar atunci când vor lua arma în mână vor deveni la fel de buni războinici ca tații învingători. De aceea în următorul război se vor ciocni generația firava a fiilor învingătorilor cu generația puternică a fiilor învinșilor și este evident cine va câștiga. Din păcate, cercul nu se închide niciodată.

În contrapondere, Pavić ne oferă o frumoasă poveste de dragoste care ar putea pune capăt acestui ciclu infernal: iubirea dintre Sofronije Opujić, fiul învingătorului și Jerisena Tenecki, fiica învinsului. Sofronije și Jerisena încearcă să fugă din calea armatelor și să se pună la adăpost de dorința de răzbunare a tuturor acelor cărora tatăl lui Sofronije le provocase durere, dar finalul acestei iubiri este chiar mai tragic decât al celei dintre Romeo și Julieta, din care s-a inspirat Pavić. Neputând avea copii cu Sofronije, Jerisena se îndrăgostește de tatăl acestuia, pierzând astfel șansa de a pune stavilă urii: fiica învinsului va da naștere unui nou fiu al învingătorului, iar povestea se va relua.

¹ Milorad Pavić, *Ultima iubire la Țarigrad. Îndreptar de ghicit*, Pitești, Ed. Paralela 45, 2006, p.29.

² Deși nu insistă foarte mult pe conflictul dintre generații în *Partea lăuntrică a vântului*, totuși, la un moment dat Leandro constată: *Lumea asta nici ca ne aparține (...), ci e taților noștri și a ălor de un leat cu ei și care se simt și se poartă de parcă ar fi deținătorii ei unici. Iar eu și leatul meu am fost și am rămas slugoi ălor de au coborât în orașul ăsta proptindu-se în sabie și care au venit pe apă cu armata străină. De la generația taților noștri noi am dobândit nu numai rangul de slugă, ci și o lume vlăguită, pe jumătate distrusă* (p. 60).

³ Pavić, *op.cit.*, p.63.

Tot dragostea este și tema principală a romanului apărut în 2001, *Mantia de stele*. Cele șase povești de dragoste sunt cuplate câte două, în funcție de zodia îndrăgostiților. Romanul începe cu o precuvântare a unei tinere pariziene din secolul al XX-lea, care se trezește brusc în alt secol, în altă țară, vorbind o altă limbă, îndrăgostită de un alt bărbat decât cel din timpul ei, pe care îl întâlnește de fapt în prima povestire de dragoste – cea dintre Leu și Rac. Călătoria ei metempsihotică continuă pe tot parcursul romanului, personajul schimbând-și mereu sexul și naționalitatea, în așa fel încât la final cititorul nici nu mai știe de unde s-a pornit și unde s-a ajuns. Cert este însă că atât povestirea de început, cât și cea din final se desfășoară în 1999, anul în care Iugoslavia a fost bombardată de NATO. În prima povestire, Leul fuge de lumea reală în care se desfășoară războiul, încercând să descifreze un manuscris bisericesc. Are viziuni care îl conduc de la Belgrad la Heidelberg și de la Heidelberg la Paris, dar aici i se pare că nici viziunile nici cartea nu-l mai ajută să-și încheie călătoria mistică. Nu realizează că fata pe care o întâlnește în parcul în care l-au adus viziunile sale este cea care îi este destinată. Tânăra cu semnul zodiacal Rac pornește în propria sa căutare a iubirii, sub forma unor vise în care dragostea se reîncarnează mereu sub o altă formă. Ultima povestire de dragoste, cea dintre (Mino)Taur și Balanță, ne readuce în Belgradul atacat de bombe. Războiul ucide dragostea dintre cei doi înstrăinându-i pentru totdeauna.

... într-o seară NATO a început să bombardeze. După fiecare explozie tablourile și icoanele cădeau de pe pereți. Și atunci s-a petrecut ce-a fost mai rău. Vi s-a întâmplat să reveniți într-un magazin pentru niște gumă de mestecat, și numai ce v-ați întors cu spatele să vă dispară automobilul? Cu degetul pe butonul alarmei o luați la goană de-a lungul garajelor închise nădăjduind că mașina dumneavoastră o să vă răspundă chemării din beznă. Tot așa și eu merg de-a lungul străzii sufletului Minotaurului și caut iubirea lui, care însă nu mai e (...) iubirea noastră din el a căzut bolnavă de când au început să cadă bombele.(...)

În fața noastră este viitorul pe care Minotaurul îl urăște, deasupra noastră veșnicia fără saș sub forma avioanelor invizibile, iar în spatele nostru amintiri întoarse pe dos¹.

Iubita Minotaurului încearcă cu disperare să-și salveze iubirea și iubitul de la distrugere, dar, așa cum nici plantele nu supraviețuiesc în condiții vitrege, nici dragostea, care este „o plantă delicată”, nu poate supraviețui bombelor. De altfel, această ultimă povestire a iubirii tragice abundă în scene cât se poate de reale din perioada respectivă: sunt menționate concertele rock organizate noaptea în piețe sau pe poduri, afișele cu *target* pe care le poartă tinerii, grafitti-urile de pe clădiri, cerul brăzdat de proiectile antiaeriene de vânătoare „Tomahawk” sau scena bombardării unei clădiri din care zboară apoi pe fereastră cărțile, asemenea păsărilor. Ultima soluție a fetei este identică cu cea a tânărului Leu din prima povestire – caută prin cărți un răspuns. Încercând să întoarcă iubirea Minotaurului, ea începe un proces complex de utilizare a

¹ Milorad Pavić, *Mantia de stele. Ghid astrologic de ghicit*, București, Humanitas, 2008, p.142.

literaturii ca descântec. Din păcate însă, totul se întoarce împotriva celor doi îndrăgostiți, căci una din mantre recitate incorect (în mod ironic, Pavić alege drept mantre niște anunțuri obișnuite din ziare) o îmbolnăvește și pe tânără de a aceeași boală care îl consumă pe Minotaur atât psihic, cât și fizic.

În *Epilog*, autorul își face auzită vocea: nu este o carte despre război, așa cum ar putea părea la prima vedere. Este o carte despre dragoste („În această carte stăpânește Venera¹”), despre cum dragostea ne poate salva de la distrugere, dacă știm cum să ne purtăm cu ea. În lumea noastră, spune autorul, există mai multă frumusețe decât dragoste și nu are cine să ne izbăvească. Măcar personajele acestei cărți au o șansă, iar șansa lor sunt cititorii, care vor căuta să reasambleze poveștile de dragoste răsfirate ca un mozaic prin carte și care le vor spune apoi altora. Dar cititorii au libertate absolută: „dacă vă place mai mult așa, lăsați-i pe cei doi îndrăgostiți acolo unde sunt, adică în război și într-o tristă poveste de dragoste.”²

Există, așadar, învingători și învinși în orice poveste de dragoste și război. Dar învinsul poate fi învingător și învingătorul poate fi învins. Totul depinde de puterea noastră interioară. Trăind într-o vreme în care Iugoslavia se distrugea încetul cu încetul din interior, Pavić a încercat prin scrierile sale să reconstruiască nu o nouă țară, ci un loc al speranțelor. Din fragmentar a încercat să creeze un tot unitar și a reușit cu prisosință în *Dicționarul khazar*. Fără a ne oferi prin personajele sale mari eroi, acestea totuși se luptă cu destinul care pare a le sta împotrivă (Leandru din *Partea lăuntrică a vântului*), iar cei care acceptă compromisuri sunt sancționați (Atanasije Svilar din *Peisaj pictat în ceai*). În final, mesajul transmis de autor este unul pacifist: războiul poate ucide, dar iubirea renaște mereu.

Bibliografie:

- Pavić, Milorad, *Dicționar khazar. Roman lexicon în 100 000 de cuvinte*, Pitești, Ed. Paralela 45, trad. Mariana Ștefănescu, 2004
- Pavić, Milorad, *Mantia de stele. Ghid astrologic de ghicit*, București, Humanitas, trad. Mariana Ștefănescu, 2008
- Pavić, Milorad, *Partea lăuntrică a vântului sau roman despre Hero și Leandru*, Pitești, Ed. Paralela 45, trad. Mariana Ștefănescu, 2003
- Pavić, Milorad, *Peisaj pictat în ceai*, București, Ed. Univers, trad. Mariana Ștefănescu, 2000
- Pavić, Milorad, *Ultima iubire la Țarigrad. Îndreptar de ghicit*, Pitești, Ed. Paralela 45, trad. Mariana Ștefănescu, 2006

Deretić, Jovan, *Istorija srpske književnosti*, Belgrad, BIGZ, 2002

Eco, Umberto, *Șase plimbări prin pădurea narativă*, Constanța, Ed. Pontica, 1997

¹ *Idem*, p. 171.

² *Ibidem*, p. 172.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

- Gluščević, Zoran, *Milorad Pavić između moderne i postmoderne*, Savremena srpska proza (Pavić i postmoderna), 5, Trstenik, 1993
- Gluščević, Zoran, *Enciklopedijski duh Milorada Pavića*, Savremena srpska proza (Pavić i postmoderna), 5, Trstenik, 1993
- Jerkov, Aleksandar, *O neizgovorljivom*, Savremena srpska proza (Pavić i postmoderna), 5, Trstenik, 1993
- Lukić, Jasmina, *Hazarški rečnik kao postmoderna heterotopija*, Savremena srpska proza (Pavić i postmoderna), 5, Trstenik, 1993
- Mihajlović, Jasmina, *Čitanje i pol*, Savremena srpska proza (Pavić i postmoderna), 5, Trstenik, 1993
- Mihajlović, Jasmina, *Priča o duši i telu*, Beograd, Belgrad, 1992
- Nedelcu Octavia, *Ipstaze (posi)moderniste în literaturile sârbă și croată*, EUB, 2009
- Pijanović, Petar, *Pavić*, Belgrad, Filip Višnjić, 1998
- Pleșu, Andrei, *Inconvenientul de a fi balcanic*, „Adevărul”, 22.09.2010
- Popović, Radovan, *Prvi pisac trećeg milenija. Životopis Milorada Pavića*, Belgrad, Dereta, 2002

СВЕДОЧАНСТВА О ДУШАНУ ВАСИЉЕВУ

Octavia NEDELCU

Dušan Vasiljev (1900-1924) représente une apparition importante et inédite dans la littérature serbe après la première guerre mondiale. Pendant sa courte vie il a réussi d'écrire plus de 300 poèmes, 15 récits et 4 pièces de théâtre. Son oeuvre a été reconnue, pas suffisamment appréciée et injustement oubliée. Dans cet ouvrage on fait une réévaluation de l'oeuvre de ce poète moderniste aux accents expressionnistes. La période la plus féconde de sa vie a été liée d'un village roumain, Cenei, où le poète a professé comme instituteur dans l'école primaire. Son oeuvre fait partie de la sphère riche des relations culturelles roumaino-serbes.

Mots clés: Dušan Vasiljev, l'expressionnisme, la poésie antibelliqueuse, le modernisme serbe.

Сав од противуречности, као сви модерни песници, Душан Васиљев је сазрео пребрзо, без правог детињства и младости, остаревши пре времена. Животна стаза му је била прекратка и стога је био стално обузет оном грозницом стварања коју имају само обдарени и одабрани људи. Писао је много и брзо као да је знао да му живот измиче, издвојио се једним махом и стекао статус «свести једне генерације». Његово је име убрзо постало познато у књижевним круговима и међу читаоцима књижевних часописа. Он је постао истакнута појава међу младима и најмлађима, нада пуна обећања.

Али, исто тако изненадно као што се појавио, он је и нестао, одједном, нагло без личних пријатеља и познаника у књижевним круговима. Преминуо је у својој 24. години живота, а тек што је пропевао. Није оставио ниједну збирку стихова, ниједну штампану књигу која би подсећала критичаре на овог младог и талентованог аутора. Иза њега су остале песме и приповетке растурене по часописима или у рукопису. Дrame су прошле кроз узак круг око Народног позоришта у Београду, и после се на њих заборавило. Прве стихове бележи у својој шеснаестој години, а први успех у својој двадесет првој години, антологичном песмом која ће му донети вечиту заслужену славу: *Човек нева после рата*. Смрт је повод да се о песнику пише и тако истакне величина губитка песника. Сима Пандуровић пише на почетку некролога: *Наша најмлађа лирика*

изгубила је свога најбољег представника. Тако Васиљев улази кроз велика врата књижевности.

Судови о људима и њиховим делима могу бити различити и противуречни. Они се стварају на основу чињеница, фотографија, казивања, изучавања дела и утисака. Иако у кратком животу Душана Васиљева нема бројних датума, догађаја, станица или збивања – он није стигао даље од Темишвара, Београда, Ченеја, «прозне станице живота» са кратким одласцима на италијански фронт и југословенско-бугарску границу – његов унутрашњи живот је био пребогат емоцијама гнева, очаја, бола, туге, немира и љубави.

Рођен у Кикинди, формиран у Темишвару, тежио је да се креће у више друштвене сфере, да ствара и припада београдској књижевној бојмији. Иако су први дани у Београду, неспоразуми, понижења и патње на које је ту наишао на првом кораку отворили песнику очи за стварност коју је преживео, Васиљев није ни на тренутак помишљао да побегне из Београда. Велики град, у коме се људи крећу од универзитета до библиотеке и позоришта је на њега учинио снажан утисак, иако је живео у престоници свега неколико месеци. То је био први политички и културни центар у коме се нашао после великог, али периферног Темишвара или после мале паланке каква је била Кикинда. На жалост, песник је грубо и насилно био лишен својих планова и идеала, осуђен да трезвеније посматра сурову, стару болест која се наднела над његовим ослабљеним организмом и прихваћа службу у Ченеју као «нужно зло». Ни слутио није да се у Београд више никада неће вратити.

Приморан да напусти Темишвар из објективних и историјских разлога, затим Београд, због болести, Душан Васиљев је добио место учитеља у малом пограничном селу Ченеју. Било му је свеједно где ће службовати, јер је био уверен да је то краткотрајно решење. Ни слутио није да ће се овде и оженити. Село Ченеј, на самој југословенско-румунској граници било је у оно време мало место на обали старог Бегеја са свега три хиљаде становника од којих су половину чинили Срби, а половину Немци. Имао је три дугачка сокака од којих је главни био калдрмисан и водио на железничку станицу. Уз ту главну улицу иде паралелно српска улица на чијем се крају налази парохијски дом, српска црква и школа. Од школе до краја села није било ни две стотине метара, а свуда околно непрегледна равница.

Душан Васиљев је добио место учитеља у Ченеју половином марта 1920. Иако тешка срца, прихватио га је без размишљења и отпора, уверен да је то само привремено решење. Ченеј му је неко други нашао и одредио, а то је био, како би рекао Милош Црњански – «Случај Комедијант».

То је тај исти Ченеј у који је Стеван Сремац довео два завађена попа, Тиру и Спиру, приликом њиховог пута владици у Темишвару и који су преноћили у пароховој кући крај села

Већ се види ченејски торањ, али је још далеко до Ченеја. Путују, али на путу још никога да сретну. Тако су ишли два и по сахата, и већ почеше сретати најпре кола а после и пешаке, неке Швабе у дрвеним клопмама, са рукама испод пазуха, па иду један за другим у реду као гуске. Близу је Ченеј. Још мало, ето их на вапаришту. Прођоше крај гробља, оставише и велики бунар на крају села, и велики крет и уђеше у Велики сокак. Прођоше и њега, и стадоше пред пароховом кућом, још за вида¹.

Трагична личност, као сви одабрани људи који знају да им живот измиче и да немају више времена, Душан Васиљев је сазрео пребрзо, прегорео је детињство и младост, остарио пре времена, пркосио грозницом воље болести и оставио за собом око 300 песама, читав низ новела и две драме. Животни пут му је био прекратки и стога је радио ужурбано, без оклевања, преко своје моћи. Почео је писати у својој шеснаестој години, а последњих дана, писао је и по пет и шест песама дневно до изнемоглости. Није имао стрпљења, довољно искуства и спокојства да изрази своја осећања у песмама у којима да опише лепоту таласања пшеничког мора, шуштање кукуруза, залазак сунца за бескрајно далеким хоризонтом...Иако дете равнице и села ретки су ипак стихови у којима описује свој завичај као што то чини у песми *Из мога краја*²:

Ја сам син равнице и јулскијих страсти
где се не зна туга, не познаје беда,
где се много љуби и са много страсти
слуша млада жена кад се исповеда...

Иако мало место, Ченеј је имао своју интелигенцију: подначелника Стојшића, ученицу Милојку Малетић, његову будућу жену и њеног брата од стрица, учитеља Хранислава Влајнића, апотекара Рутнера, чију ће децу спремати за испит, учитељицу Рускињу Тању, свештеника села, једног студента, касније његов кум. За младог песника који је био навикнут да се креће у високом интелектуалном друштву, тај круг је био претесан. И њега захвата очајање. Ти први дани у Ченеју били су за песника тешки и тмурни, видевши око себе и пред собом све само у црном:

Моја је душа страховито празна
Ко врт у голу позну јесен.
И онда: да ли је било смисла
Мирисним је уљем полити,
А тело кравим знојем знојити?

¹ Стеван Сремац, *Поп Ђира и поп Спира*, Букурешт, 1968, стр. 168.

² Душан Васиљев, *Изабране песме*, приредила и предговор написала Октавија Неделку, Темишвар, 2000, стр. 41.

И непознатим водама бродити?
И онда: да ли је било смисла
Уопште се и родити? (*Песма о мјсјсј души*)¹

Своју досаду у Ченеју Васиљев је разбијао, осим читања и учења и разговорима са људима и то најчешће са младом, лепом и богатом Милојком Малетић, дораслом за удају. Милојка је осим лепоте и богатства имала и четири разреда гимназије Више женске школе у Новом Саду коју је међутим напустила због болести. Та висока осамнаестогодишња девојка, црномањаста, лепог и правилног дугуљастог лица, «дивних црних очију», «скроз идеална, наивна и нежна», занела га је, одушевила и ужасно се у њу заљубио. После просидбе о Духовима, следи свадба 22. јула 1920. Тај период у Ченеју је заиста најпунији и најведрији у његовом животу. Он ради са ченејском омладином и спрема позоришне комаде за приредбу о Духовима и тиме доприноси оснивању омладинске читаонице. Рад у школи му је оцењен повољно, књижевни рад напредује, сарадник је угледног часописа «Мисао», материјално стање му се побољша. Али тај период блаженства је исувише кратак и облаци немира су се врло брзо почели купити. У овом браку, склопљеном на брзину, јавља се код песника све чешће осећање спутавања дотадашње пуне слободе, жеља да се ослободи окова које му је брак наметно. Песник се гуши у тадашњој срећи и захвалност се претвара у очајање. Сав живот му је прошао у некој грозници и ватри неостварених жеља и планова. Тај свет снова био је прибежиште у које се склањао пред монотонијом свакидашњице. Утучен и очајан када се код Милојке манифестује туберкулоза, забринут да не изгуби своје радно место док је у војсци, главна му је сада брига да се што пре извуче и да се врати у место које је толико желео да напусти. Васиљев је оболео на италијанском фронту од туберкулозе. Млад и снажан, пун полета и енергије није никада водио рачуна о свом здрављу. Радио је преко мере, до касних ноћних сати, не марећи о неуморној болести која се споро, али сигурно ширила. Чак и за време боловања више је радио него се лечио. Потпуно га је ухватила грозница стваралаштва, као да је хтео да уграби што више од живота. На скромној сахрани којој није могла присуствовати ни његова жена, јер је гранична линија која је ролазила поред његовог стана и школе, пребачена више на западу. Није било никога ни из књижевног света. Једино је сима Пандуровић, у чијој је *Антологији* био заступљен са шест песама, послао телеграм, ожаливши смрт «најлепше наше наше младе књижевности». Па ипак, иако песник без објављене збирке, још за живота се похвално пише о њему: у мађарско листу «*Vácszegzei Napló*» појављује се 1923. ласкава репортажа о Ченеју и о њему у којем је упоређен са великим мађарским песником Адијем.

Први лист у коме је Васиљев опробао перо била је темишварска *Слога*, затим новосађански *Дан*. Афирмисаће се, међутим, као књижевник у часопису

¹ Исто, стр. 148.

Мисао када је 1920. послао прву своју песму *Човек пева после рата* за коју добија ласкава мишљења и која ће постати програмска песма и наравно, антолошка. Следе познате песме *Плач Матер Човекове*, *Два питања*, *Кактуси*, *Домовина* и још двадесетак, али не успева да објави збирку.

Васиљев је почео врло рано да пише и приповетке: *После кише*, *Свитање*, *Испред прага* и др. У тих четрнаестак приповедака испричана је скоро цела песникова биографија. Објавио је неколико за живота, али није био приповедач у традиционалном смислу, јер његове приповетке имају више лирских излива, оне су као и његове песме у грчу, трептају и немиру, болу и разочарењу. Песник се опробао и у драмском жанру, састављајући четири-пет драма и драмских слика у рукописима: *Женидба краљевића Марка*, *Пролеће се враћа*, *Серената*, *У трсје*, *Витанија*. Ни у драми није имао снаге да изађе из себе, да се отресе својих лирских осећања. Али цео тај мукотрпан књижевни рад настаје ипак у Ченеју. *То је био најплоднији период у његовом књижевном стваралаштву. Он сам наводи да је све што је написао- написао у Ченеју.*¹

Сав од противречности, као и да јесте и није био представник модернистичног покрета. Самоникао без великог образовања био је супротност космополитским духовима попут Црњанског, Растка Петровића, Радета Драинца и др. Његови стихови преносе доста често лична расположења и непосредно искуство попут закаснелог романтика, а не раскид живота са уметношћу за којим се залажу модернисти. Његово дело је од самог почека отворено, динамично у сталном покрету и трагању за собом: сусрећемо стихове карактеристичне за експресионистичку школу, песме грађене по принципима надреалистичке поетике, социјалне теме, меланхолични трептаји, од сонета, преко експерименталних рима до слободног стиха. Први грч, први немири, први стихови били су и последњи. Лирске и осећајне природе превасходно, немирне душе, расплателе амбиције својствене младим песницима, Душан Васиљев није имао стрпљења, искуства, спокојства који би само са годинама дошла. Равничарско село, Ченеј је био крај за који ће бити везана сва његова кратка и бурна младост, главни период његовог књижевног живота у скоро четири године, март 1920-децембар 1923. Ченеј је за Душана Васиљева био извор незадовољства, досаде, бола, патње, разочарења, али из тих осећања његовог личног бола потиштености, размишљања и очаја настаје чежња за непрегледним даљинама, стихови о пејзажима у просторним и временским нијансама, у треперењу сплета разних боја, у смењивању годишњих доба која је у Ченеју доживео:

И мислио сам да због *пролећне* кише/ узбрано цвеће не мирише,/ јер га је пљусак у пупољку спрао (*Младост*)²;

¹ Види код Мирка Живковића, *Сведочанства, О српско(југословенско)-румунским културним и књижевним односима*, Букурешт, Критерион, 1976, стр. 149.

² Душан Васиљев, *Изабране песме*, Београд, 1932, стр. 48.

Волим да гледам кад после сутона/ падају звезде без светла трага/ у нему, летњу ноћ,/ и кад се само славуји љубе/ у скромном, убогом лугу (*Летња ноћ*)¹;

Синоћ су неверне звезде/ на плавом небу и пуном сјају сјале,/ а јутрос су на тело нашег врта/ прве *јесење* магле/ са победничким криком пале (*Јесен*)²;

Драга, ближи се *Зима*,/ а наше цвеће није цвало,/ и још два-три даха, још суза мало,/ и наша ће нада мртва проћи (*Под јесен*)³.

Душан Васиљев је живео 24 године које су протеке као 24 сата, један живот као један дан. Неправедно мало за људски живот, чак и песнички, али огромно за једно село које је овековечио, укључујући га за свагда у историји српске књижевности.

Родио се у Великој Кикинди, а исти Случај Комедијант који управља нашим судбинама заокружио му је живот и вратио га је кући.

И дрхтећи сам чекао шетла
да зору јави,
и да пред мене баци
две-три прегршти светла.

Ту зору није дочекао, али су остале две-три прегршти светла сведочанства једне звезде која сја у бескрајном, плавом кругу над непрегледном равницом српског песништва.

Библиографија (избор)

- Васиљев, Душан, *Човек пева после рата*, предговор написао Радомир Константиновић, *О човеку Душана Васиљева*, Београд, 1968
Васиљев, Душан, *Песме*, Сремски Карловци, 2000
Васиљев, Душан, *Изабране песме*, приредила и предговор написала Октавија Неделку, Темишвар, 2000
Јовановић, Александар, *Облаци у души-песништво Душана Васиљева*, Кикинда, 1986

¹ Исто, стр. 22

² Душан Васиљев, *Песме*, Сремски Карловци, 2000, стр. 16.

³ Душан Васиљев, *Изабране песме*, Београд, 1932, стр. 93.

VARIANTE CROATE ALE LEGENDEI MEȘTERULUI MANOLE.
MITUL JERTFEI ZIDIRII

Viorica PRODAN

The author discusses recent Croatian variants of the myth of building by sacrifice, where a human being, usually a woman, preferably young mother, has to be buried alive in the walls of the building to prevent it from falling apart. Unless the builders agree to sacrifice one of their wives – the first to come in the morning with the meal for her husband, hence the most faithful and loving one – the building will never be accomplished. The motive is widely spread in Central and South Eastern Europe but is treated differently in each national folklore tradition.

Key words: Master Manole, human sacrifice, variant, Croatian, building, faith in love, woman, mother, child

Mitul universal al jertfei zidirii, concretizat în balada cu același nume, ajungând pe diverse căi în spațiul îngust și însoțit al Mării Adriatice, s-a etnicizat în sensul dobândirii unui profil local tipic. Remarcăm acest lucru deoarece, oricât de generală ar fi o atitudine lirică sau dramatică, ori idee epică, ea devine specifică unui popor prin modul de a fi concepută și încorporată în imagini artistice, prin dobândirea unor trăsături locale, prin apelarea la un limbaj și o exprimare poetică inedită. În acest mod, ea devine expresia nemijlocită a unor împrejurări de viață, a unor năzuințe, a unor vechi credințe și concepții, a unor dorințe și doruri ce se cer exprimate și cântate de către poporul respectiv.

În lumina celor de mai sus vom pune în discuție 20 de variante croate¹ (le denumim așa după regiunea din care au fost culese – insulele Mării Adriatice), amintite în mod ilustrativ și ulterior nouă de Ion Taloș în lucrarea *Meșterul Manole*¹.

¹ În anul 1968, în cadrul unei ședințe de lucru a Cercului științific studentesc din Facultatea de limbi slave, am făcut cunoscut faptul că eram în posesia a 20 de variante inedite ale motivului jertfei zidirii. Variantele au ajuns în posesia noastră prin amabilitatea directorului Institutului de artă populară din Zagreb – Maja Bošković-Stuli și au fost folosite în mod ilustrativ în lucrarea noastră de diplomă (1968), care a avut drept temă motivul zidirii în concept balcanic. Actualmente, variantele au apărut în diverse culegeri de folclor croat. Menționăm că excelența traducere a acestor variante se datorează regretatei Sanda Nenoiu-Tașula.

Aceste variante au fost culese de cca 13-14 informatori din zona insulelor Mării Adriatice în perioada 1789-1850; 1852-1888; 1956-1959. Ele au făcut parte din colecția de manuscrise a societății Matica Hrvatska, apoi au fost copiate de către specialiștii Institutului de Artă Populară din Zagreb (Institut Narodne Umotvorine) și puse la dispoziția celor interesați.

Majoritatea cercetătorilor au făcut, până în prezent, referiri numai la variantele sârbești ale baladei, ele impunându-se prin numărul mare de compoziții culese din regiunea Serbiei, în detrimentul celor croate despre care, până nu de mult, nu se știa mare lucru. Ni se pare necesar să impunem termenul de variante croate, deoarece acestea au fost culese din regiunea cu același nume și pentru că față de variantele sârbești și celelalte variante balcanice cunoscute până acum, diferă de tiparul clasic al fabulației și al momentelor cheie cu care ne-am obișnuit să le ilustrăm și să le interpretăm.

Noile variante – variantele croate – se caracterizează prin noi momente epice și o formă originală de a interpreta literar credința de la care pleacă motivul folcloric bine-cunoscut.

Faptul că ele au fost culese și din zona dalmată dovedește actualitatea motivului ca oglindă a unei credințe curente, care, după cum spune Dumitru Caracostea², „de îndată ce nu mai este trecută, dispare ca atare din repertoriul folclorului”.

Ceea ce ne interesează, prin punerea în discuție a acestor variante, este noua formă a motivului, în sensul că el servește drept pretext pentru cântărețul anonim de a-și evidenția talentele poetice și modul original și impresionant de exprimare artistică.

În acest sens, vom trece în revistă numai acele variante care aduc elemente noi în schema binecunoscută a succesiunii evenimentelor prilejuite de sacrificiul unei ființe dragi, sacrificiu făcut pentru împlânzirea duhului care stăpânește pământul pe care se ridică o construcție.

Analiza epică a variantelor croate

Momentul învierii zidurilor. Cunoscutele variante sârbești au justificat jertfa zidirii prin ridicarea cetății Skadarului (vezi *Zidarje Skadra*)³, aceeași cetate apărând și în trei variante croate, două cu titlul identic *Zidarje Kraja Vukašina*⁴ (Construcția regelui Vukașin) și a treia, *Grad gradila tri brata ročjena*⁵ (Un oraș construiau cei trei frați buni).

¹ Ion Taloș, *Meșterul Manole*, București, Ed. Meridiane, 1973, p. 469.

² Dumitru Caracostea, *Problema tipologiei folclorice*, București, Ed. Minerva, 1971, p. 297-298.

³ Vuk Karadžić, *Narodne srpske pjesme*, Viena, 1823, p. XXIV.

⁴ Mapa Institutului de artă populară, Zagreb, ms. nr.108 și nr. 177.

⁵ *Ibidem*, ms. nr. 310.

În aceste variante se regăsesc toate motivele și momentele caracteristice tipului de baladă sud-dunăreană (momentul căutării gemenilor, motivul femeii credincioase, motivul alăptării după moarte etc.), evidențiindu-se însă figura Gojkoviței în tripla ei calitate de noră, soție și mamă devotată, supusă ascultătoare și superstițioasă, aureolată de sacrificiul ei explicabil în condițiile evului mediu:

Nu-i a bună, mândra mea frumoasă,
Eu un măr de aur am avut acasă,
În râul Bojana astăzi mi-a scăpat
Și în râu pe dată el s-a scufundat.
Mândra subțirică zice fără teamă:
- Tu astfel de semne nu lua în seamă,
Roagă-te la Domnul sănătos să fii
Și un alt măr de aur poate vei găsi.

Tot Gojkovița este ființa care, prin sacrificiu, determină o nouă stare – aceea de înviere a zidurilor de piatră și de transformare a lor într-un loc tămăduitor – poetizând și umanizând gestul primitiv al sacrificiului. Aceleași momente epice, mai schematic prezentate, același final creator îl găsim și în cele două variante cu același nume *Ručkonoša je uzidana*¹ (Cea care aduce prânzul este zidită), în care femeia jertfită nu învie zidurile, ci se transformă într-un râu de lapte:

Și un râu de lapte curgea
Și din el Mara, orfana mea,
Și de lacrimi se ștergea
Și după a sa mamă ofta.

Momentul vendetei. Varianta *Tri su braci u milošcu rasli*² (Trei frați în pace creșteu) evidențiază un moment epic nou, cu note romantice – momentul vendetei. Zâna pământului îndeplinește rugămintea fierbinte a tinerei neveste, aceea de a-și vedea orfanii. Tânăra femeie ajunge la „curțile albe”, unde acționează cu primitivitate și forță, înjunghiindu-și soțul și cumnații, după care se întoarce în temelie. Episodul, pe care-l credem semnificativ pentru perioada mai nouă în care a fost creată balada, precum și pentru supoziția de a fi opera unei femei, este surprinzător de neașteptat pentru condiția unei femei din epoca feudală, condiție care impunea o anumită conduită și un anumit mod de gândire. Oricum, gestul trădează omenescul prin revolta lui dură, primitivă și neputincioasă în încercarea de a găsi o altă cale de rezolvare.

Același final puțin obișnuit îl întâlnim și în varianta *Mejstor Civilic*³ (Meșterul Civilic), în care meșterul, cuprins de remușcări, cere fraților săi să-i dezgroape soția sau

¹ Mapa IAP, Zagreb, ms. nr. 265.

² *Ibidem*, ms. nr. 21.

³ *Ibidem*, ms. nr. 145.

să-i omoare copilul al cărui plâns neconținut îi amintește gestul sacrificiului. Sugestiv, fără explicații prealabile, varianta se termină cu imaginea a trei râuri: un râu de lapte de mamă, altul de sânge de mamă și al treilea de lacrimi de mamă. Simbolică, imaginea celor trei râuri se asociază parcă tripticului existenței, efemerei existențe omenești care începe cu viața și se termină cu moartea, trecând prin durere.

Momentul căutării mamei de către copil. Un moment epic nou este și cel înregistrat în varianta *Tri su brata Biograd zidali*¹ (Trei frați construiau Biogradul²), în care mama sacrificată este căutată de către copil. Acesta, ajungând la locul sacrificiului, moare alături de trupul neînsuflețit al mamei. Spre deosebire de variantele cunoscute, în centrul acțiunii nu se află femeia sau meșterul, ci copilul care, prin simbolistica momentului, introduce în mod impresionant elementul patetic, împropătând vechiul motiv al jertfei.

Momentul florilor. Momente epice noi întâlnim și în varianta *Jurevici beli grad zidali*³ (Iurevici construiau un oraș alb), unde tânăra nevestă este îngropată, dar i se lasă afară mâna dreaptă, pentru ca orfanii ei să-i poată agăța coronițe de flori udate cu lacrimi. Imagine naivă, dar semnificativă pentru durerea unui om care vede în gestul florilor aduse ofrandă morților semnul neuitării și al regretului.

Momentul sinuciderii meșterului. Deosebit de dramatică și semnificativă după cum se anunță încă din titlu, varianta *Bratska nevjera*⁴ (Necredința fraților) culminează cu sinuciderea meșterului, precedată de luminosul și simbolicul dialog dintre soți, moment de o mare frumusețe și poezie:

Ce ți-e oare, Pavle gospodare,
Inima din tine ce necazuri are?
.....
Nu-ntreba de rele, tu mândruța mea.
Eu un măr de aur am avut cândva
Dar în temelie astăzi mi-a căzut
Și pentru vecie cred că l-am pierdut.
.....
Dacă numai asta, slăvit Cel de sus
Pe-a ta bună soacră pune să vestească
Ea alt măr de aur o să-ți dăruiască.

Momentul acceptării morții. În varianta *Kulu grade tri brate ročjena*⁵ (O culă construiesc trei frați buni) se întâmplă un lucru puțin obișnuit în poeziile populare epice, în sensul că autorul anonim se arată preocupat de psihologia eroilor săi care se frământă

¹ *Ibidem*, ms. nr. 208.

² Este vorba de *Biograd na moru*, de pe coasta Mării Adriatice și nu despre orașul Belgrad.

³ Mapa IAP, Zagreb, ms. nr. 2.

⁴ *Ibidem*, ms. nr. 211.

⁵ *Ibidem*, ms. nr. 161.

și își pun probleme. Aflarea tainei dărâmării provoacă frământarea eroilor care se gândesc la sensul vieții lor, în cazul unei nenorociri ca aceea a îngropării nevestei și a mamei copilului lor. Zbuciumată este și tânăra femeie care, resemnată în fața morții, consideră „nu face să mă iau cu dânșii”, drept care acceptă moartea ca „a doua viață” poate mai bună decât cea pământească.

Momentul apariției zânei. În varianta *Grad gradio mlad Ivane*¹ (Un oraș construia tânărul Ivan), constructorul este un singur om, tânărul Ivan pe care, potrivit descrierii și comportamentului, îl putem asimila unui erou tipic de basm: tânăr, curajos, neclintit în hotărârile lui. Bunătatea lui este răsplătită de vulturi și de lupi suri care-l ajută să o prindă pe zână. Zâna, „vila”, este o zeitățe tipic slavă a cărei apariție întotdeauna albă este legată de existența unei ape și apare frecvent în folclorul iugoslav. Ea este aceea care dărâmă noaptea tot ce s-a clădit peste zi și arareori poate fi îmblânzită. Redăm integral varianta:

Un oraș zidea Ivan
Tot ce ziua el zidea
Noaptea zâna dărâma.
Și plângea Ivan cel tânăr
Pe al maicei sale umăr:
Spune, maică, ce să fac?
Tot ce ziua-am ridicat
Noaptea zâna-a dărâmat.
Însă maica l-a-nvățat:
Pune strajă, fătul meu,
Pe unde-o da Dumnezeu
Pune șoimii pe cărare,
Lupii suri pe drumul mare,
Și voinici pe cei colnici.
Ivan Maica și-o ascultă
Și năimește strajă multă:
Pune șoimii pe cărare
Lupii suri pe drumul mare
Și voinici pe cei colnici.
Pe când noapte se lăsa
Vulturii din aripi da
Lupii suri pe drum urla
Și voinicii că sărea
Pe zâna de mi-o prindea.
Iar Ivan le dă porunca

’N apa Una s-o arunce.
Zice zâna drăgăstos:
Măi, Ivane, făt-frumos,
Și eu de folos ți-oi fi
Numai nu mă urgisi.
Ți-oi dărui ierburi bune
Ca să-ți dea înțelepciune.
Și o frunză de mohor
Calul să te ducă-n zbor.
Și o iarbă fermecată
Ca să fii drag la o fată.
Ivan zânei îi grăiește:
Voi trăi înțelepțește
Cât capul mă cârmuiește.
Calul mă va duce-n zbor
Dacă dau din pinteni zor,
Iar cu inima-mi curată
Voi fi drag și la o fată.
Hei, fărtați, pe zână-o luați
Ochii negri îi legați
Și-n Una o aruncați.
Și astfel frații făcură
Ochii negri că-i legară
Și-n Una o aruncară.

¹ Nu se precizează numărul manuscrisul, se menționează că este culeasă de Iakob Pavić din Lucać.

Momentul femeii care zidește. Un caz interesant îl întâlnim în varianta cu dublet, *Grad gradila lepa Mandalina*¹ (Un oraș zidește frumoasa Mandalina), unde constructorul este o tânără femeie frumoasă, dar plină de cruzime față de cumnata ei, Catarina.

Manda ziua ce zidea	Pân la ea în munți să vie
Zâna noaptea dârâma	Să înceapă o broderie.
Și din munți așa striga:	Catarina când citește
Oraș n-ai să construiești	Cu durere se gândește:
Până-n zid n-ai să zidești	„Am copii de alăptat
Pe sora ce o iubești.	Și mi-e pânza la uscat
La aceasta, Mandalina	Dacă plec, copilul plânge,
scrie sorei Catarina	Pânza n-are cine-mi strânge.

Varianta este construită pe antiteza dintre bine și rău, dintre nevinovăție și viclenie, înțelepciunea populară rezolvând conflictul prin moartea tinerei Mandalina, care se prăbușește sub dărâmurile orașului ridicat de ea prin viclenie. O notă tipic populară o aduc chipurile celor trei sfinți – Pantelie, Ilie și Maria – care sunt asociați tunetului, trăsnetului și focului:

Doamne, lasă trei nori grei	Să fulgere Sfântul Pantelie
Unul de la sfântul Pantelei	Să trăsnească bunul Sânt-Ilie
Cel cu trăsnet de la Sânt-Ilie	Să arză focul și Maica Marie
Cel cu foc de la Maica Mărie.	Ca pedeapsă cele Mandalina
	Ca izbavă Maicii Catarina.

Momentul fraților care zidesc. Un final fericit îl are varianta *Grad gradila tri brata ročjena: Pavao, Nikola i Uglješa*² (Un oraș construiau trei frați buni: Pavel, Nikola și Uglješa), care se remarcă și printr-o mare reușită poetică exemplificată de momentul avertizării zânei:

Dar așa grăiește zâna către ei:
Ascultați, voi, frați, tus-trei!
În alt fel orașul nu-l puteți clădi,
Decât dacă-n temelie voi o veți zidi
Pe acea frumoasă care la chindie
Cu d-alde mânării vine să vă-mbie.

La fel de bine reprezentat este și motivul inelului:

¹ Mapa IAP Zagreb, ms. nr. 148 și nr. 149.

² *Ibidem*, ms. nr. 233.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

Voievodul Mikola grăi așa:
Ascultă, cumnate, tu, mândria mea.
Am pierdut inelul și acum greu îmi vine.
Mergi fuga de-l cată, că ți-o fi de bine.

Momentul cel mai frumos realizat din punct de vedere poetic este cel al zidirii tinerei femei, prilej de mărturisire a dragostei dintre cei doi soți:

Of, Uglješa, zidul rău mă strânge
Mâinile ce te-au îmbrățișat
Le-ai zidit în zidul înfricoșat.
De acum ele nu te-or mai atinge
Simt că zidul pân'la gât mă strânge.
Așa plânge tânăra nevastă
Of, Uglješa, zidul nu adastă.
Gâtul ce adesea l-ai mângâiat
L-ai zidit în zidul înfricoșat.

De-acum n-ai să-l mai mângâi în veci
Zidul mi-a atins buzele reci.
Așa plânge tânăra nevastă,
Of, Uglješ, jale și năpastă
Mi-ai zidit în zidu-nfricoșat
Și dulcea guriță ce te-a sărutat.
Iar acum cu zidul strâns mă-nconjur
Cu el îmi acoperi negri ochișori.

În final, varianta se termină cu bine, fără obișnuitele reproșuri ale tinerei soții zidite:

Dumnezeu se-ndură, doi îngeri el pune
Ca orașul alb îndată să-l dărâme,
Să strivească-ntr-însul pe cei doi cumnați
Pedepsindu-i astfel pe cei vinovați,
Pe tânăra maică să o izbăvească,
Glasul ei în lume lăsând să răzbească.
Ea către Uglješa astfel că grăia:
Uglješa, bărbate, necredința mea,
Fiecare frate mândrei lui i-a spus.
Tăcerea ta însă la moarte m-a dus.

Deosebit de reușită sub aspect literar, varianta ne reține atenția prin tonul echilibrat al trăirilor și al succesiunii evenimentelor.

Înscrise în tiparul clasic al momentelor epice, variantele *Grad grade tri Jaksića*¹ (Un oraș construiesc cei trei Jaksić – cu dublet²), *Grad gradila tri mila brata*³ (Un oraș construiau trei frați buni), *Grad gradi devet brač mladih*⁴ (Un oraș zideau nouă frați tineri) și *Grad gradila tri Jakovića mlada*⁵ (Un oraș au zidit cei trei tineri Jaković), prezintă semne clare de improvizație, ultima dintre ele fiind incompletă. Rezolvările sunt în parte interesante (drept jertfă este ales un ciobănaș care, sacrificat, este căutat în zadar de mamă și soră), fără note tragice sau impresionante.

Concluzii

1. Variantele croate se caracterizează printr-o viziune originală a tratării mitului jertfei zidirii, caracteristică ce rezultă din modul cu totul nou de a rezolva și de a interpreta acest mit. Deși toate variantele urmează modelul clasic al fabulației, fiecare dintre ele poate constitui o poezie independentă și de sine stătătoare;

2. Varietatea variantelor se explică prin existența unor noi momente epice, momente pe care nu le-am mai găsit la celelalte variante balcanice ca, de exemplu, momentul vendetei, al învierii zidurilor, al căutării mamei de către copil, momentul florilor, momentul sinuciderii meșterului, al apariției zânei, a femeii care zidește, al fraților care zidesc;

3. Integrarea momentelor lirice în țesătura epică a variantelor constituie o altă caracteristică. Deși epice prin excelență, variantele sunt străbătute de cel mai autentic fior liric datorat unor momente ca: momentul convorbirii simbolice dintre soți, momentul despărțirii, momentul ultimei rugăminți;

4. Asocierea și apelarea la personaje istorice reale, tratate potrivit mentalității populare, este o altă caracteristică a variantelor croate. Vukašin și Uglješa au făcut parte din familia Mrnjačević, Vukašin fiind învinuit, printre altele, de uciderea voievodului Uroš din familia Njemanilor. Potrivit concepției populare, personajele reale care au săvârșit greșeli în viață sunt asociate personajelor negative din baladă și li se atribuie fapta crudă a sacrilegiului, de unde ideea că omul simplu considera ritualul jertfei ca o mare nedreptate, ca un lucru crud și nejustificat. Astfel, Vukašin este acela care minte, care contribuie, ca autor moral, la sacrificarea tinerei sale soții. Pe firul aceleiași idei, putem face apropierea între „Lepa Mandalina” și „Prokleta Jerina” – cea care a construit cetatea Smederevo și care a trecut apoi de partea turcilor, trădându-și țara;

5. Mutarea în centrul acțiunii a copilului celei sacrificate, care prin atitudine și acțiuni declanșează și rezolvă în mod neobișnuit și dramatic finalurile variantelor;

¹ Mapa IAP Zagreb, ms. nr. 149.

² *Ibidem*, ms. nr. 148.

³ Nu se precizează numărul manuscrisului.

⁴ *Ibidem*, ms. nr. 120.

⁵ *Ibidem*, ms. nr. 14.

6. Caracterul „sângeros” care se poate reproșa acestor variante își găsește explicația în firescul unei gândiri și mentalități a omului din popor, neputincios în fața unui ritual, de unde și reacția plină de disperare și resentiment.

7. Găsirea și interpretarea acestor variante dovedește marea circulație și actualitate a baladei Meșterului Manole, atât din punct de vedere local – pe teritoriul croat – cât și din punct de vedere universal.

Prin punerea în circulație a acestor variante am căutat să individualizăm un motiv, un profil artistic pe baza unor materiale noi, încercând să precizăm și să dovedim contribuția și originalitatea bardului sud-dunărean în tratarea acestui motiv. Am încercat, de asemenea, să prezentăm ceva mai detaliat decât s-a făcut până acum bogăția de idei și sensibilitatea cu care un popor vecin a creat o nouă formă poetică de circulație universală și mai cu seamă de circulație balcanică.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

O SVOJEVRSNOJ MELANHOLIJI EMINENTNIH DUHOVA

Dragan STOIANOVICI

L'auteur se penche sur une affinité saisissable par endroits entre, d'un côté, le livre autobiographique posthume d'Ivo Andrić *Znakovi pored puta* (Signes au bord de la route) et, de l'autre, les journaux d'Alice Voinescu, de Jeni Aterian et d'Eugène Ionesco (*Journal en miettes*). Il s'agit d'une certaine tristesse de fond, qui teint leur perception du monde et de la condition humaine; cette veine mélancolique ne s'enracine pas dans des faits contingents, mais plutôt, selon la formule pertinente de Chamfort, „tient à la grandeur de l'esprit". Elle coexiste d'ailleurs, chez tous les quatre, avec une intense joie de vivre (en dépit de la perception parfois très différente du fait inéluctable de la mort, en l'occurrence chez Andrić et, respectivement, Ionesco), et – chose également remarquable – avec l'intuition et la nostalgie de l'au-delà.

Mots-clef: mélancolie, solitude, pessimisme, joie de vivre, transcendance

Kad se diskutuje o odnosima između dve književnosti, imaju se prvenstveno u vidu uticaji, odjeci, prevodi, biografske veze predstavnika jedne od njih sa podnebljem i ljudima druge, eventualni zajednički poduhvati itd. Tako je i u slučaju odnosa rumunske književnosti sa srpskom i hrvatskom; a u njihovo dokumentisanje i bolje upoznavanje uložili su, kao što je poznato, mnogo dragocenog truda profesor Mirko Živković i članovi katedre kojom je toliko vremena rukovodio, kao i drugi, posebno temišvarski, intelektualci naše narodnosti. Tu dimenziju odnosa između dve književnosti mogli bismo uslovno nazvati „aktivnom". Postoji, međutim i jedan takoreći „pasivan" aspekt tih odnosa – naime sličnosti, srodnosti, podudarnosti uočljive između pojedinih njihovih predstavnika ili dëla, a koje ne moraju uvek biti rezultat događaja i pojava koje spadaju u aktivne ili efektivne odnose i dodire. U ovom napisu namera mi je da istaknem i ukratko prokomentarišem jednu takvu, po mom utisku značajnu, podudarnost između *Znakova pored puta* Ive Andrića i dnevnčkih zapisa troje sjajnih predstavnika rumunske inteligencije: Alise Vojnesku (Alice Voinescu), Ženi Akterijan (Jeni – Eugenia Maria Aterian) i rumunsko-francuskog dramaturga, esejiste i memorijaliste Eudena Joneskua (u francuskoj varijanti imena, Eugène Ionesco). Ne bih mogao pouzdano reći da li sam dijarističke napise ovo troje autora čitao pre ili pak posle čitanja, i naknadno prevođenja, Andrićevih *Znakova*, ali su sigurno te dve lektire bile vremenski bliske, jer sam – sećam se – prilikom jedne od njih – svejedno koje –

povremeno imao neodređeno ali živo osećanje nekakvog *déjà vu*, nečega što mi je zvučalo manje-više poznato.

Andrićevi *Znakovi*, objavljeni tek posthumno kao zasebna knjiga, nisu dnevnik, nisu ni memoari, a nisu ni isključivo zbirka uopštenih zapažanja i meditacija – o životu, mladosti i starosti, zdravlju i bolesti, o ljudskim odlikama i manama, o prirodnim ili urbanim pejzažima, o Orijentu i posebno Balkanu, o književnosti i, šire, umetnosti i njihovim stvaraocima itd. U manjim ili većim dozama, u zapisima iz *Znakova* ima, ipak, svega toga, a uz to i piščevih notacija o sebi i o svom načinu doživljavanja sveta. Za poimanje smisla podudarnosti između tih Andrićevih zapisa i onih u dnevnicima spomenutih rumunskih ličnosti, potrebno je – za čitaoce koji nisu već upoznati s njima – da sad ponešto kažemo i o ovim dnevnicima, a i o samim ličnostima koje iza njih stoje.

Alis Vojnesku (1885-1961) je u mladosti studirala filozofiju (i bila prva Rumunka koja je, na Sorboni, iz ove oblasti doktorirala), a kasnije bila profesor i osnivač katedre za estetiku i istoriju pozorišta pri Kraljevskom konzervatorijumu za muziku i dramsku umetnost u Bukureštu. Gajila je prijateljske odnose i dopisivala se s čuvenim zapadnim književnicima i intelektualcima – Andre Židom, Rože Marten di Garom, Ernstom Robertom Kurciusom, Euhenijem d’Orsom i drugima. Posle drugog svetskog rata, tačnije od 1948, u njenom životu nastupa, iz političkih razloga, brutalan zaokret – otkaz iz profesure, zatim hapšenje, zatvor i najzad, sve do 1954. godine, prinudni boravak u jednom zabačenom selu na severu Moldavije. Njezin opširni dnevnik, koji obuhvata deo međuratnog perioda, a zatim te godine nedaća i društvene izolacije, objavljen je tek 1997. godine. Iz dnevničkih svezaka Eudenije – Ženi Akterijan (1916-1958) – takođe izuzetno obdarene i obrazovane intelektualke, koja je, kao i Alis Vojnesku, studirala filozofiju (a kraće vreme i matematiku), bila u bliskim odnosima s, tada još mladim, istaknutim ličnostima rumunske kulture poput Mirče Elijadea, Eudena Joneskua, Emila Siorana, Mirče Vulkaneskua, a naknadno, u svom kratkom životu, bavila se pozorišnim rediteljstvom – objavljen je, tek 1991, prvi deo, koji pokriva period 1932-1947. Naslov tog objavljenog dëla je, u slobodnom prevodu, *Dnevnik jedne večito nezadovoljne devcjke*.

Kao što se vidi iz ovih sumarnih napomena, jedna spoljna zajednička odlika dnevnika Alise Vojnesku i Eudenije Akterijan je ta što su oba mogla biti objavljena tek posmrtno, nakon političkih promena iz 1989. I Joneskuov *Journal en miettes (Dnevničke mrvice)*, koji je na francuskom izašao još 1967. godine, objavljen je u rumunskom prevodu takođe devedesetih godina prošloga veka, tačnije 1992. S obzirom na političke stavove Joneskua prema totalitarnom režimu u zemlji, naravno da ni o objavljivanju tog njegovog dnevnika u Rumuniji nije moglo biti govora pre 1990.

O građi Andrićevih beležaka u *Znakovima pored puta* već sam napomenuo koliko je heterogena. Isto se može reći i o dnevničkim i memoarskim zapisima troje rumunskih autora (U tome je Joneskuov „dnevnik”, ukoliko mu uopšte taj naziv pristaje, posebno blizak Andrićevim *Znakovima*: isto kao i u ovima, zapisi u njemu nisu datirani, a po sadržini su mahom uspomene i refleksije o sopstvenom životu i književničkom

poslu, o ljudskoj kondiciji uopšte; u njemu ima i odlomaka koji su, kao i neki od Andrićevih, isprva bili napisani u nameri da budu uključeni u autorovu beletristiku). Za ono što ću u daljnjem istaći iz ta tri dnevnika, važna je nadasve okolnost da su njihovi autori eminentno obdarene i visoko obrazovane ličnosti, sa svestranom literarnom i filozofskom kulturom i s temeljnim poznavanjem po više stranih jezika. A sve te odlike stiču se i u ličnosti Iva Andrića.

*

Između Andrićevih *Znakova* i dnevničkih zapisa Ženi Akterijan i Alise Vojnesku, posebno su značajne i upečatljive sličnosti i podudarnosti koje se odnose na opšti duševni štimung, iz kojeg provejava nekakva dubinska seta čije poreklo nije prvenstveno u spoljnim okolnostima sopstvenog života, a povremeno, u vezi s njom, i jedno osećanje radikalne usamljenosti, koja koegzistira, samo naizgled čudno, s čežnjom ka opštenju i druženju. „Ja se – beleži na jednom mestu Andrić – tako malo družim s ljudima, a ukoliko se družim, tako se malo iskreno razgovaram i od srca smejem, da patim kao od neke nezadovoljene fizičke potrebe od želje za smehom” (310)*. Ili, svega nekoliko stranica dalje: „Desi mi se da odjednom osetim svu svoju udaljenost od ljudi koji me okružuju i njihovih poslova, briga, i njihovog mišljenja o svemu na svetu” (314). Ono što na ova dva mesta Andrić kaže o svojoj usamljenosti ne znamo gde je i kad napisano, ali se, na osnovu 7svega što on o sebi beleži u *Znakovima*, kao i na osnovu njegovih meditativnih proza iz mladosti, može zaključiti da je s njim *uvek* bilo manje-više tako. Na drugom mestu, u odeljku *Znakova* pod naslovom *Nemiri od veka*, čitamo i ovo: „Na mahove, usred aktivnog života, osetim odjednom kako stvari napuštaju svet i čovek čoveka. Tada se vraćam svojoj *samoći, pravom zavičanju mcje svesti*” (22; kurziv moj – D.S.).

U ovim i drugim po tonu sličnim odlomcima iz *Znakova* reč je o jednoj psihičkoj komponenti prisutnoj kod mnogih velikih mislilaca i umetnika. Jer, kao što je negde zabeležio čuveni francuski moralista Šamfor (Chamfort), „Il y a une mélancolie qui tient à la grandeur de l'esprit”. Neće, dakle, biti nimalo neočekivano kad na tu crtu naiđemo i u dnevnicima dveju vrsnih intelektualki kakve su bile Alis Vojnesku i Ženi Akterijan. Jedva joj je bilo 21 godina kad je Ženi Akterijan, posle jedne svoje lektire iz Rilkea, zapisala u svom dnevniku ovo: „Radost kakvu sam retko doživela od čitanja. Dojmila me se ona njegova duboka i mirna tuga. Ona «rezigniranost», kako je on naziva, neisceljive samoće pred životom i smrću. Obuzme te neizrecivo gorka radost kad otkriješ da ima i drugih osim tebe koje obavija ta atmosfera” (oktobra 1937). Da

* Iz *Znakova pored puta* broj stranica navodim prema izdanju iz četrnaeste knjige *Sabranih dela* Iva Andrića, Beograd, 1978; a iz Joneskuovog „dnevnika”, prema izdanju Humanitas, Bukurešt, 1992. Uz citate iz dnevnika Alise Vojnesku i dnevnika Eudenije Akterijan, koji su datirani, neću navoditi broj stranice, već, kao značajnije za ono što nas ovde zanima, vreme iz kojeg datiraju dotični zapisi.

čitanje Rilkeovih stihova nije tu delovalo kao uzrok, već samo kao povod za aktualizaciju jednog latentnog i trajnog osećanja u samoj Ženi Akterijan, jasno se vidi iz ove njene nešto duže beleške, datirane godinu dana ranije, i koja je tako dirljiva, da je vredno citirati bezmalo u celini:

Kad naiđe poneki naročito lep dan, kad me sunce prožme i ogreje, kad osetim sladak osvežavajući dah proleća, ophrva me grozno osećanje tuge, nekakva bolna i suluda seta steže mi i razdire srce i zadaje mi toliko muke, da jedva mogu da dišem. I bol je tim veći, što je neobjašnjiv. Pa pošto mi najveće lepote nanose samo bolnu tugu, ne vidim čemu bih mogla da se nadam. Uostalom, nikad se i nisam ničemu nadala. /.../ Ne želim ništa, čak ni sreću, jer znam da ono što je za mnoge druge sreća, za mene je patnja. Naravno da nisam samo ja takva.

(Euđenija-Ženi je tada bila lepa i zdrava devojka, okružena duhovno bliskim prijateljima i cenjena zbog izuzetne intelektualne sposobnosti i kulture. Bez vidljivog razloga predosećala je, ipak, da neće živeti dugo; i zaista, smrt će je zateći rano, u 42. godini života).

Pogledajmo sad odlomak iz dnevnika Alise Vojnesku, datiran 5. marta 1953: „Trajna potuljena tuga (*tristetea de fona*) koju osećam ne dolazi jedino od moje sadašnje situacije. (Živela je tada samotno i oskudno u spomenutom prinudnom boravištu – D.S.). Ona je u meni od detinjstva i mislim da to i nije u pravom smislu tuga, već nekakva *praznina* koja teži ispunjenju, i to ne relativnim i prolaznim stanjima, već jednom punoćom, jednom čežnjom k apsolutu”. Slično i kod Joneskua: „Nikad nisam uspevao da stresem ovaj teški umor, ogromni psihički i telesni umor koji sam celog života nosio na leđima i koji mi nije dopuštao da se radujem: nelagodno mi je bilo tokom celog života, celog života se takoreći nisam osećao kod kuće, okružen tuđom nesrećom i sit svoje, svestan da je život paklen, neprihvatljiv” (110).

Ta osećanja usamljenosti i životnog umora nisu, dakle, empirijski uslovljena i kontingentna, već takoreći konstitutivna, „metafizička”, skopčana s načinom na koji izuzetne ličnosti doživljavaju sveukupnu zbilju, svet i sebe u njemu. Za njihovo podesno razumevanje bitno je, međutim, istaći dve okolnosti. Jedna je ta da ona ne isključuju povremeno doživljavanje ne samo drugačijeg, već fenomenalno sasvim suprotnog, osećanja smislenosti i punoće sveukupne zbilje i nekakve spontane radosti i zahvalnosti za sopstveno bivstvovanje u njoj. A druga, jednako važna, tiče se samog porekla i suštine tih osećanja, koji se već daju nazreti u maločas citiranim rečima Alise Vojnesku, a dolaze do potpunijeg izražaja u nekim od odlomaka koje ćemo u daljnjem navesti.

Evo najpre, iz *Znakova pored puta* i iz Joneskuovog „dnevnika” svedočanstva u vezi s prvom od ove dve napomene. „Ponekad je – čitamo u prvom odeljku *Znakova* – svet oko mene beskrajn, savršeno lep i trajan, sav u skladu sa mojim snagama i mojim željama, ili mojim odsustvom želja. Samo postojanje po sebi znači sreću bez prekida” (186). A zatim nešto dalje, u odeljku *Za pisca*:

Dode trenutak kad osetim snažno i neobično, a odjednom, ne više jedan, izdvojen, utisak sveta oko sebe, nego samu neobuhvatnu činjenicu postojanja, голу, divnu i strašnu. Postoji svet i ja u njemu. Postojimo. Gušim se od zanosa pred tom činjenicom i gubim se u traženju njenog izraza; a to što tražim, to i nije više rečenica ili reč neka, nego samo jedan jedini znak, jedno slovo, jedan zvuk koji će jasno i pouzdano moći kazati: Postojimo. I ništa više. Sve u tome (250).

Uporedimo to sa ovim odlomkom iz Joneskua:

Odjednom nekakva razdraganost, nekakva radost. /.../ Svet mi se prikazao u drugoj, potpuno novoj svetlosti. Kao da su drveće, kuće, lica, voda i nebo bili umiveni, kao da je sve bilo očišćeno, prinovljeno, osveženo. Nadasve sam, međutim, osećao čistotu. I još sam osećao kako svet ponovo postaje, kako je interesantan, vrlo interesantan. Šta li sam dosad toliko vremena radio? Gde li sam bio? Šta li me je sprečavalo da gledam i da vidim? (102-103).

U vezi s drugom napomenom, na koju nas upućuju reči Alise Vojnesku da u njenoj trajnoj potištenosti i nije zapravo reč o tugi, već o nekakvoj praznini koja teži ispunjenju, o *čežnji za apsolutom*, pogledajmo najpre jedan opširniji zapis iz njenog dnevnika (22. juna 1953):

Celo moje biće poneseno je elanom ljubavi i nade u Onog nevidljivog i stremljenjem k nevidljivom svetu, za koje mislim da mi nisu samo potreba utehe, morfin za ublažavanje životnog bola. Sećam se kad sam bila devojčica od 14-15 godina, kad me se još ne beše dotakao životni bol, sećam se svojih čežnji ka „onom tamo”, nekakve melanholije, nekakvog nezadovoljstva prema radostima svojstvenim mome tadašnjem uzrastu. Nekave „*Ahnung*”, nekakvog „predosećanja” jedne druge stvarnosti, koju sam, nevidljivu, osećala oko sebe. Bila sam stvorena *da verujem* /.../. Mislim da je potreba *za saznavanjem* rasla u meni naporedo s potrebom *za verovanjem*.

I Ženi Akterijan doživljava svoje uzvišene trenutke prožeta mišlju na transcendenciju, na božanstvo. „Upravo se bavim nekakvom stupidnom filosofijom, kao što je uostalom svaka filosofija. Postoji jedno jedino što nije stupidno. To je Bog. A Bog nam je nepoznat. U tome je ironija sudbine – da jedno jedino nije stupidno, a ono nam je nepoznato” (maja 1935).

U odnosu na to jedino važno, podjednako su površni i jadni životni stavovi koje nazivamo optimizmom, odnosno pesimizmom. Na takav zaključak upućuju, opet, kako *Znakovi pored puta*, tako i *Dnevnik jedne večito nezadovoljne* devojke. Odlomak koji sam već naveo iz Andrićevih zapisa o tome kako je on obične ljudske preokupacije i praktični život uopšte, ponajčešće osećao kao teret i muku rečito kazuje da ga nije ispunjavao optimizam. On se, međutim, izričito ograđuje i od onog što na jednom mestu u *Znakovima* označava kao „vulgarni pesimizam” (100), koji pojedini ljudi iskazuju i koji im dolazi od teškoća i promašaja u dostizanju svakodnevnih ciljeva i prohteva. A evo šta u vezi s tim beleži u svom dnevniku Ženi Akterijan, kad joj je bilo tek dvadeset i

tri godine: „Kad bi se svaki čovek koji pati umudrio i postao distantan i važan, život ne bi više bio stvar tragična, već prosto smešna”. Šest godina kasnije ona tome dodaje, izričitije i potpunije, ovoga puta na francuskom (koji joj je inače bio jednako familijaran kao i rumunski, premda se njime u dnevniku ređe služila): „Les pessimistes m'emmerdent à en mourir et je trouve tous les optimistes des crétins d'une fameuse espèce. Ça ne m'empêche pas de traîner des pas nonchalants de par un monde indifférent et irrémédiable. Et puis que voulez-vous?”.

Ovde bismo mogli dodati i ono što su Ivo Andrić i Ženi Akterijan zapisali o mladosti, koju oboje osećaju kao veliku blagodat: „Samo mladost – piše Andrić – ima hrabrosti i snage da voli lepotu, potpuno, iskreno, bezuslovno i bezobzirno. Samo mladost je toliko «luda» i – tako velika. Posle, posle je i u tom pogledu sve više ili manje kompromis, laž i lažna uteha” (196-197). A Ženi Akterijan, u julu 1946, dakle kad joj je bilo trideset godina, beleži u zanosu: „Kako je dobro, Bože, biti zdrav i mlad i to je najposle neminovni uslov da život, od čudovišnosti, postane divota”.

Posle ove paralele s dnevnicima Alise Vojnesku i Ženi Akterijan, obratimo sad nešto više pažnje upadljivoj podudarnosti koja na tu temu postoji između Andrićevih *Znakova* i Joneskuovog *Journal en miettes*. Predosećanje druge, dublje stvarnosti, skrovitije pa ipak autentičnije od one svakidašnje s kojom nas povezuje čulno iskustvo i koja se da opisati običnim ljudskim rečima, vraća se kod Andrića na više mesta, i to, po svemu sudeći, u povećim vremenskim razmacima.

Duga i duboka samoća, čitamo u delu *Znakova* koji nosi naslov *Nemiri od veka*, nije tako mrtva i jednolična kao što može da izgleda onima koji je ne poznaju. Kao i aktivni život, ona poznaje promene i suprotnosti. Čas je gorka kao lek, od kojeg ne biva bolje, čas bljutava i otužna kao svagdašnjica, od koje je čovek pobegao, čas slatka i opojna kao *nagoveštaj neke druge, još veće i zanosnije slasti kcju samo slutimo* (42; kurziv – D.S.).

Taj dvojaki način doživljavanja samoće i izdvojenosti od svakidašnjeg, banalnog sveta ispoljava se, kao što smo već videli, i u neobično intenzivnoj, neobuzdanoj radosti koju mu povremeno uliva kontemplacija bivstvovanja kao takvog.

Negde pri kraju onog dela *Znakova* kojem je priređivač stavio naslov *Slike, prizori, raspoloženja* postoji sledeći odlomak, nađen u rukopisima nedovršenog romana *Omerpaša Latas* i sročćen u trećem licu, kao opis osećanja jedne literarne ličnosti, ali koji nam ipak ostavlja neodoljiv utisak da tu Andrić posredno govori i o samom sebi:

Posmatra, i to ne od danas nego odavno, gleda i sluša oko sebe šta se radi i govori, a sve misli da negde iznad ili iza prizora koji mu se ukazuje postoji, mora da postoji, neki drugi svet sa drugim ljudima, drukčijim mislima i postupcima /.../. Bez određenog osnova, bez prava, u protivnosti sa svim što se zna, vidi i čuje, ali čovek veruje da *sve to nije tako*, da je sve ovo, sa svim ovim odlascima i dolascima, samo san, niz ružnih snova koje snivamo na dugom putovanju u jednu posve drugu i drukčiju stvarnost, u kojoj ćemo se na kraju puta naći i probuditi (558).

Euđen Jonesku opisuje malopre citiranu čudesnu epizodu iz svog života kao neočekivanu, bezrazložnu promenu duševnog raspoloženja, kao obnovljenu „svežinu i devičanstvo moga unutrašnjeg univerzuma”, usled koje mu se i sav spoljašnji svet otkriva u izmenjenoj, neuporedivo dražesnijoj svetlosti. Ta epizoda nije u dnevniku datirana, ali kontekst, najverovatnije, upućuje na autorovo zrelo doba. Tridesetak stranica ranije, on u svom fragmentarnom „dnevniku” spominje jedan subjektivno sličan doživljaj iz svog mladalačkog doba, koji je pak po zagonetnosti delovao na njega još intenzivnije i ostavio u njegovom biću neizbrisiv trag. Neki mu je poznanik – izgleda psiholog po zanimanju –, kome ga je ispričao, rekao da je to „apsolutno karakterističan doživljaj”, koji se u stručnoj literaturi naziva *sartori* ili iluminacija. S obzirom na izuzetnost takvih doživljaja i na njihovu sličnost s onim što mistici osećaju kao neposrednu prisutnost transcendencije, njihovo je poreklo do kraja nedokučivo, isto kao što je i njihov opis neminovno nepotpun, nedorečen, pretežno aluzivan. Oni podjednako izgledaju kao da izviru iz dubine svesti i kao da dolaze odnekud izvana, poput neočekivanog dara i dodira s jednom stvarnošću koja nam je suštinski nedokučiva, ali o kojoj osećamo da postoji i da je značajnija od one svakidašnje. Stoga se to iskustvo doživljava i kao emocija, kao nekakav unutrašnji, subjektivni preobražaj, a i kao – doduše svojevrсно i nesavršeno – intuitivno *saznarje* („trenutak velikog uzbuđenja i saznanja”, veli Andrić) o nečemu što nas prevazilazi i obuhvata, premda suštinski ostaje nedostupno našem diskurzivnom razumu.

Ta druga epizoda iz Joneskuovog dnevnika upadljivo liči na jednu iz Andrićevog života opisanu pri kraju odeljka u *Znakovima* naslovljenog *Slike, prizori, raspoložerja*, takođe bez indikacije o datumu zapisa. Posredi je zapravo, ovoga puta, kod obojice, jedna ekstatična i euforična vizija koja nastupa neočekivano, u po jednom povlašćenom trenutku njihovog unutrašnjeg života; u jednom trenutku kad se – kako to Andrić drugde metaforično kaže – kulise svakodnevice malo razmaknu, a iza njih se nazire, bezmalo na domaku ruke, ona dublja i tajanstvena stvarnost za kojom su obojica uvek čeznuli i čiju su izvesnost i nužnost oduvek predosećali. Sličnost je ovde, čini mi se, još upečatljivija od onih o kojima sam dovede govorio, pa tako zaslužuje i najviše pažnje. Stoga sam je ostavio za kraj ovog napisa. Citiraću nešto opširnije iz ta dva zapisa, premda ću, zbog njihove dužine, najveći deo, ipak, morati da izostavim.

Puka je slučajnost, dakako, to što se i Andriću i Jonesku taj tajanstveni i ujedno kapitalni doživljaj dogodio u istoj godini života. „Nalazio sam se u jednom gradu u unutrašnjosti (Francuske – D.S.), treba da mi je bilo blizu osamnaest godina” – beleži Jonesku. A kod Andrića dotični opis počinje ovako: „Mislim da sam trenutak velikog uzbuđenja i saznanja doživeo u svojoj osamnaestoj godini, na peščanom ušću pored mutne Drine”. Različiti su, s druge strane, ne samo doba dana kad do tih neobičnih doživljaja dolazi i, uopšte, spoljni dekor u kojem nastupaju, već i čulna komponenta, koja je kod Andrića, videćemo, mešovita, svetlosno-zvučna, dok je kod Joneskua prosto svetlosna, tačnije svetlosno-hromatska. Pažljivom čitaocu neće zato izmaći *suštinska*

istovetnost dvaju doživljaja, posebno njihov zajednički religiozni prizvuk, kao ni fakat, vredan pažnje, da im obojica autora pripisuju jednu duboku istinitost, koja se, doduše, ne može adekvatno pretočiti u reči. Citiram, dakle, iz jednog i drugog dnevnika, uzdržavajući se od komentara, koji bi samo mogao da pokvari poetičnost i emocionalni naboj oba teksta.

Ivo Andrić:

Bilo je olujno letnje predveče. Išao sam potišten i sam, kad mi je u susret doplovio vasioniski talas i zaustavio me u hodu. On me je prikovao za zemlju i podigao u visine, ne znam koji je od ova dva utiska bio tačan, isto kao što nije moguće izmeriti dužinu trajanja tog beskrajno dugog magnovenja. /.../ U njemu je bilo zvuka i svetlosti, nerazdvojno povezanih u jednu snagu i jedan zamah. To je bio zvuk-sjaj koji se ne javlja gromovito, ali putem raste, jača, obasjava, budi, podiže i nosi sve što dođe u dodir s njegovim kružnim talasima, tako da sve ostaje iza njega, spasonosno izmenjeno i očišćeno. On se javlja povremeno i neredovito, /.../, u trenucima koji označavaju zrelost naše vasionne, a snažniji je od svega i po svom poreklu dalek i neobičan, potpuno iznad naših čula sluha i vida i mogućnosti naših shvatanja, tako da možemo samo po promenama koje izaziva da ga vidimo i procenjujemo. /.../ On prodire ponekad u našu krv, u naše misli ili snove, tu vrši svoje spasonosno dejstvo i ume da nas odbrani od iskušenja kojima smo tako često izloženi u našim mislima i snovima, a protiv kojih smo slabo naoružani ili potpuno nemoćni. On može slabog i nesnalažljivog čoveka da urazumi, podigne, uputi i ohrabri, jer nas štiti od svega što je tamno i nisko u nama i oko nas, oslobađa nas straha i poraza i dovodi u srećni položaj u kome hrabrost nije ni potrebna (541-542).

Euđen Jonesku:

Bio je svetao dan, nešto malo pred podne. Junski dan, početak juna. Šetao sam ispred niskih i belih kuća tog gradića. Ono što se desilo bilo je potpuno neočekivano. Nagla promena u izgledu grada. Sve je naglo postajalo duboko stvarno i duboko nestvarno. Upravo je tako bilo: nestvarnost pomešana sa stvarnošću, uklopljene nerazdvojno jedna u drugu. Kuće su postajale još belje, vrlo vrlo čiste. Nešto sasvim novo u svetlosti, nešto devičansko, svet nepoznat a koji mi se činilo da oduvek poznajem. Svet koji je svetlost rastapala, pa ponovo sazđavala. Neka bujna radost izbijala je iz mojih dubina, vruća, i ona nekako svetla, jedna apsolutna prisutnost, jedna istinska prisnost; rekoah u sebi da je to „istina”, premda tu istinu nisam znao kako da definišem. Da sam to pokušao, ona bi se, nesumnjivo, rasplinula. Rekao sam u sebi da, pošto se to zbililo, pošto sam saznao sve, istovremeno ne znajući šta naime znam, neću nikad više biti nesrećan, jer eto, saznao sam da se ne umire. /.../ Po svemu sudeći, doživljaj nije bio totalan. Nešto je izostalo. Mislio sam da sam doživio ono suštinsko, ali mi je srž toga suštinskog ostala nedostupna (73-74).

U oba slučaja neobični intenzitet opisanih doživljaja dolazi, svakako, otuda što se u njima na neki način probija osećanje ili nagoveštaj da je smrt najposle samo privid, da je život u suštini neuništiv. Ta duhovna srodnost je uočljiva, premda postoji i značajna razlika u načinu na koji se inače dvojica pisaca postavljaju prema smrti kao datosti ljudske kondicije. Jonesku, na drugim mestima u svom „dnevniku”, doživljava neminovnost smrti dramatično, kao apsurd čovečjeg postojanja uopšte i kao, možda, krajnji uzrok svekolikih nedaća i patnji. „Ne, nisam mogao, ni za trenutak nisam mogao da se lagodno osećam u ovom svetu nedaća i smrti /.../. O jadu i smrti pišem čak s nekom vrstom zadovoljstva: kako bi mogao govoriti o nečemu drugom kad si svestan da ćeš umreti? /.../ Ne osećamo se dobro ovde, ne osećamo se kod kuće. Sve dok nam se ne zajemči besmrtnost nećemo se osećati ispunjeni i mrzećemo jedni druge uprkos želje, koju imamo, da se međusobno volimo” (110-111). Nakon lektire Platonovog dijaloga u kojem je opisana Sokratova smrt, argumentacija u prilog besmrtnosti, te vedrina i smirenost s kojom Sokrat umire izgledaju mu neiskrene i neubedljive. Itd. A negde pri kraju dnevnika, Jonesku beleži i ovo: „Trenutno, ili oduvek, živim zato što moju volju za nepostojanjem pokriva, zauzdava moja žudnja za postojanjem. Te dve volje su *u stalnom sukobu, i upravo taj sukob čini dramu, užas koji me j život pretvara u životnu muku*, opterećenu savest, vinovnost. Srećan je čovek koji život voli bez skrivene misli, u kome ne hara misao o smrti i koji od smrti ne strahuje, jer za njega smrt nije opsesija. Zar ću umreti a da se nisam upoznao, razumeo?” (157, kurziv D.S.).

Kod Andrića, rekao bih, nema takvog unutrašnjeg sukoba i razdora; neminovnost smrti ne doima ga se kao nerazumljiv apsurd, pa stoga i ne izaziva u njemu revolt. Život i smrt, u njegovom viđenju, ne razdvaja najposle nikakav jaz, oni su poput cvetanja i ocvetavanja u biljnom carstvu i treba ih primati podjednako smireno i prirodno, sa zahvalnošću, kao dve pojave koje se međusobno prožimaju, a u tom prožimanju i leži smisao svake od njih. „S jedne strane, beleži on u odeljku *Nemiri od veka* – želja da se nađe izlaz i po svaku cenu pobegne iz ovog života u slobodu nepostojanja koje nas neprestano zove i silnom snagom privlači. // S druge strane – nagoniska ljubav za život i stalna težnja da se ovde postoji i traje ovako daveka. // To su dve možda samo naizgled nepomirljive i protivrečne stvari” (121). Ovo međusobno prožimanje života i smrti izraženo je, drugde, u misli da je samo jedna od njih – život – stvarna, dok je ona druga, u suštini, samo privid. „Svi smo mi – obraća se on, na drugom mestu u *Znakovima*, uvelom lišću koje u jesen otpada s drveća – ispunjeni i okruženi životom, iz njega nema izlaza ni pada ni uspona; svi smo pokretani i nošeni njime, uvek, pa i onda kad izgleda da ginemo i nestajemo. Smrti nema” (402).

*

Ne verujem da bi trebalo dalje nastojavati s pitanjem odakle dolaze istaknute podudarnosti ili sličnosti između pojedinih beležaka iz Andrićevih *Znakova pored puta* i onih koje sam ovde citirao iz troje rumunskih autora. Niti da bi im trebalo pridavati neki

naročiti smisao u slučaju dveju kultura o kojima je ovde reč: ranije navedena Šamforova opaska – iz koje je, inače, inspirisan i naslov ovog mog napisa – lakonično kazuje ono što je bitno o njihovom zajedničkom korenu, pa pošto je posredi jedna manje – više opšta odlika izuzetnih umova i osećajnosti, svakako da paralelnih misli i notacija ima i u dnevničkim zapisima velikih ličnosti iz drugih vremena i drugih kulturnih sredina. Zadovoljimo se, dakle, da ih prosto konstatujemo i da, čitajući ih, bar donekle, i sami iskusimo radost koju je doživela i u svom dnevniku dočarala Ženi Akterijan u vezi sa svojom lektinom iz Rilkeove poezije.

Bibliografija

- Acterian, Jeni, *Jurnalul unei fete greu de mulțumit*, Humanitas, București, 1991
Andrić, Ivo, *Znakovi pored puta*, Sabrana dela, knjiga XIV, Nolit, Beograd, 1978
Ionesco, Eugène, *Jurnal în fărîme*, Humanitas, București, 1992
Voinescu, Alice, *Jurnal*, Ed. Albatros, București, 1997

**LA POETICA DEL *LIBRO SU MICHELANGELO* DI MILOŠ CRNJANSKI.
Per una lettura aggiornata**

Stevka ŠMITRAN

This paper is about the posthumous work *Book about Michelangelo* by Miloš Crnjanski, which remained unfinished and that the writer partially kept on publishing for forty years, often announcing the forthcoming edition of the book that „he loved in a special way“. The Serbian writer for more than sixty years, from his first journey to Italy in 1912, until his death in 1977, had one only consolation (*uteha*): Michelangelo. He travelled from a work to the other to know better Michelangelo's genius and his *non finito*.

Key words: Miloš Crnjanski, *Book about Michelangelo*

Sono passati trent'anni dall'uscita del *Libro su Michelangelo* (*Krjiga o Mikelandelu*), più di quaranta dalla pubblicazione parziale di alcune sue parti su riviste e giornali, dopo che per sessant'anni la presenza di Michelangelo è stata costante nella vita di Miloš Crnjanski. Lo stesso scrittore lo afferma nel brano proemiale: “Già dal primo viaggio in Italia nel 1912 ho cominciato a vedere le opere di Michelangelo. Il desiderio di scrivere su Michelangelo l'ho avuto durante il mio primo viaggio a Firenze. Era il 1921. Esclusi i disegni del museo di Lille e Bayonne e di una scultura che si trova all' Ermitage, penso di aver visto tutto di Michelangelo”¹.

E' l' imprinting del *Libro su Michelangelo* in cui lo scrittore spiega i motivi che l'hanno spinto a scrivere l'opera, della quale in più occasioni aveva annunciato l'imminente pubblicazione, ardentemente cercata e voluta e che, invece, come sappiamo, uscirà postuma. In tutte le interviste ha ripetuto, fino all'ultimo, lo stesso concetto: “Ogni scrittore ha un libro che ama in modo particolare: per me questo è il libro su Michelangelo. Ho viaggiato da una città all'altra, da una scultura all'altra per poter vedere tutto e per vedere se fosse cambiato. Vedrete, sarà un nuovo Michelangelo”². Di questo ne sono la prova le monografie su Michelangelo possedute da Crnjanski – una decina in tutto –, conservate quale unico patrimonio nella vita di

¹ M. Crnjanski, *Krjiga o Mikelandelu*, Nolit, Beograd 1981, p.8.

² V. Bunjac, *Pisci su dobili nov položaj*, „Književne novine“, 16 dicembre, 1977, p.3.

eterno nomade che, insieme a pochi altri oggetti tra cui un autoritratto incompiuto e un comò, si trovano conservati nella Fondazione Miloš Crnjanski.

E' evidente, quindi, che quest' opera è differente da tutte le altre e che apprendola sarà difficile riconoscere l'autore del *Diario di Čarčjević* o delle *Migrazioni*. E' questo il motivo per cui appartiene ancora a pochi lettori e pochi critici? La voce bibliografica, a tutt'oggi, non è aggiornata e l'analisi interpretativa risulta essere mancante. A condizionare la lettura sono quelle esperienze fatte dallo scrittore che richiedono la corrispondente conoscenza di ordine letterario e storico-letterario, artistico e storico-artistico, sociale e politico del suo tempo e del Rinascimento. Tra le diverse possibili letture la più privilegiata è quella di un Crnjanski riletto sotto un profilo gnoseologico, cioè la capacità di conoscenza dei *fatti*, mentre quella meno filosofica di un Crnjanski che si riconduce a Michelangelo senza essere spiegato attraverso un' analisi razionale, risulta essere poco praticata. C'è da rilevare, in proposito, un dato biografico crnjanskiano importante e che definisce Michelangelo "il più grande conforto della mia vita"¹.

Controllando le date non è difficile scorgere che Crnjanski prima di iniziare il *Libro su Michelangelo* era uno scrittore affermato. In una lettera, datata 12 aprile 1920, Ivo Andrić² gli scrive da Roma che stava leggendo le sue poesie. Sappiamo che i due scrittori nel 1921 visitano Firenze insieme e, come egli stesso conferma, inizia a scrivere il *Libro su Michelangelo*.

Quindi, la scrittura del *Libro su Michelangelo*, composta in diversi periodi della vita di Crnjanski, risulta ineguale nei tempi e nello stile. Il libro offre una lettura complessa sull' arte e sulla poesia rinascimentale, sul Michelangelo scultore, pittore e, soprattutto poeta. Qui sarebbe troppo lungo riesporre le tematiche già sufficientemente trattate nei precedenti studi da me condotti³, ma nella presente indagine la ricerca è tutta

¹ *Krjiga o Mikelandelu*, cit., p. 8.

² Nella breve lettera (i due scrittori si erano conosciuti a Zagabria nel 1918 alla vigilia di Natale), Andrić scrive: "In questi giorni leggevo le Vostre poesie. "I venti", "Saluto", "Falce in cielo", non potete immaginare che effetto hanno avuto su di me. Cosa fate adesso? Perché non scrivete? Io sto bene anche se la mia salute è cagionevole. Studio senza interruzione, questa è la parola che meglio caratterizza il mio attuale stato d' animo. Sono molto solo, ma sto bene. Vorrei sapere come state Voi. Cosa succede con i libri miei e i Vostri? Il Vostro racconto è in fase di traduzione? Qui è primavera con le improvvise piogge, belle donne, mal di testa e problemi finanziari. Saluti a tutti i nostri comuni amici e scrivetemi presto. Vostro Ivo Andrić" (Legat M.C., Narodna biblioteka Srbije, R 702/P/28).

³ Menziono soltanto alcuni contributi critici della scrivente, concernenti la tematica michelangiolesca: *Crnjanski i Mikelandelo*, Bagdala, Kruševac 1988; *Italjanske teme i motivi u čjelu Miloša Crnjanskog*, „Gradina“, 3, 1979; *Michelangelo, uomo e letterato, visto da Miloš Crnjanski*, „Abruzzo“, 2, 1984; *Miloš Crnjanski and Italy in Crnjanski and Modern Serbian Literature*, Astra Press, Nottingham 1988; *Izgnanstva Miloša Crnjanskog ili univerzalna poetska struktura*, MSC, XX, 1990; *Dante nelle 'Rime' di Michelangelo: „Fuss' io pur lui!“* in A.A.V.V., *Dante e Michelangelo*, Electa, Milano 1995.

impernata sul significato della biografia michelangiotesca. Le diverse componenti costitutive del libro, seppur con tutte le variazioni diacroniche, mostrano un particolare interesse di Crnjanski per la vita privata del genio fiorentino. Crnjanski si è chiesto quanto e in che misura la biografia di Michelangelo abbia influenzato la sua arte. E per quanto riguarda l'opera crnjanskiana, sarà interessante aggiungere che l'intrudersi della sua biografia nell'opera è stata ampiamente evidenziata e approfondita. Era, per così dire, quel suo modo di scrivere, una sua abitudine offrire alla parola scritta l'immagine vissuta: "Dal calcio praticato nella giovinezza, alla carriera diplomatica nell'età adulta e alla ricerca delle connessioni attraverso il tempo e lo spazio [...] la sua vita entrava continuamente nella sua opera"¹.

Quanto a Michelangelo, Crnjanski ripercorre lungo la sua vita e l'opera tutto ciò che poteva essere letto, visto, sentito e così determina le proprie linee guida che riguarderanno principalmente la ricerca della Madre e delle Poesie (Michelangelo poeta, Michelangelo e Dante, *Rime* d'amore, Eticità e artisticità delle *Rime*): "Il mio libro non sarà la ripetizione delle frasi su Michelangelo, ripetizione delle tesi scientifiche dei professori, già noti, dei risultati, delle ovvietà, delle celebrazioni, ma saranno tante domande con mie risposte"².

E' un enunciato che resterà aperto per l'appunto alla formulazione di domande che non implicano risposte: "Chi è Francesca di Neri di Miniato del Sera? Quali sono le tracce di lei in Michelangelo? Perché il figlio non la nomina, né nei sonetti, né nelle lettere? Per lei ha rinunciato alle donne?"³ Per poi incalzare ancora: "Attorno alla nascita di Michelangelo temo ci sia un doloroso segreto, come lo era nella nascita di Andersen, Kiekergaard, Ibsen, Strindberg, come anche in Leonardo, perciò mi chiedo, chi era sua madre?"⁴ Nemmeno i biografi Vasari e Condivi si sono occupati di lei. Si sa solo che muore quando Michelangelo aveva sei anni.

Nella poetica crnjanskiana, alla base della realizzazione artistica michelangiotesca, sono i punti mancanti nella vita che entrano nell'arte e ne determinano la grandezza. Sono la forza delle debolezze. Sono i travagli del destino che hanno affinato la sua interiorità, fino a farlo diventare genio. Di ogni tempo. Le uniche pretese di Crnjanski sono quelle di indagare Michelangelo sotto una personale visione che corrisponde al "suo" Michelangelo e nient'altro. Così le tre *Pietà* – termine che Crnjanski intende nella pienezza del significato, quindi anche, e soprattutto nella sua accezione poetica dell'"amore", e che merita di essere riportato per intero. Intanto, nella lingua di Crnjanski si tratta di tre madri: "Tre madri nell'abbraccio con la salma del figlio [...] Mi sembra un'ossessione che si insinua dall'inizio. Tutto il resto è lo studio, il corpo nudo. In quelle *Pietà* la madre è più importante"⁵.

¹ P. Džadžić, *Prostori sreće u delu Miloša Crnjanskog*, Nolit, Beograd 1976, p. 117.

² *Krjiga o Mikelandelu*, cit., p. 8.

³ *Ibidem*, p.15.

⁴ *Ibidem*, p.19.

⁵ *Ibidem*, p.16.

Anche nella descrizione particolareggiata delle tre Madonne, Crnjanski parla della madre in termini di “complesso” di Michelangelo: “Nella scultura della chiesa di Bruges, la Madonna è ancora una ragazza, come a Roma, con la salma di Cristo. La sua giovinezza appare naturale, misteriosa. La salma del figlio sul grembo materno, a Roma, è apollinea, assurda, in ogni caso, un dogma. Il rimpianto del giovane marito, e non del figlio. Questa Madonna è infinitamente tenera e, come si nota, col figlio che lei ha partorito. Il piccolo Cristo è il cupido dell’antichità, forse, ma la Madonna è tutta fiorentina. E’ tutta avvolta nelle vesti, simili al drappeggio gotico”¹.

Accostando questa definizione a quella di un vero critico d’arte, colpisce l’assoluta conoscenza e puntigliosità del pensiero: “*Pietà* [...] riprende audacemente il tema gotico e nordico della salma di Cristo adagiata sul grembo della Madonna”².

Prima di passare alla descrizione della *Pietà* di Roma, non dimentica di sottolineare che la stessa immagine della donna è anche il ricordo della madre: “Sul volto della salma c’è ancora la bellezza che hanno i morti, nell’immediatezza della dipartita. Come nel sonno. La mano della madre sotto il braccio provoca un’alterazione del muscolo, come se la salma fosse ancora calda [...] la mano di Cristo è appesa, con le vene turgide. Secondo me la stessa mano, in seguito, si ripeterà sulla mano destra di *Davide, di Cristo a Palestrina e sulla Pietà Rondanini*”³.

Le *Pietà* sono la trasfigurazione della madre di Michelangelo. Vale la pena riproporre anche l’ultima *Pietà*, quella che Michelangelo aveva prescelto per essere posta sulla sua tomba, e che Crnjanski ama particolarmente; dice che la madre e il figlio sono rimasti abbracciati, come amanti: “La *Madonna Rondanini*, non finita, non è mai uscita dal sogno, è rimasta nella pietra, ci osserva come l’ombra, l’ultima, di sua madre, per noi spettatori di oggi, è senza dubbio, la più moderna. Questa è l’opera di quel Michelangelo che viveva in solitudine nella sua casa, che soffre d’insonnia e si alza di notte per lavorare. Invecchiato, di giorno fa il giro attorno alla chiesa di San Pietro su un piccolo cavallo e progetta la cupola, come architetto del papa, ma di notte veglia, già morto, tra le braccia delle tre madri, su cui lavorava, nel marmo per se”⁴.

Sono queste le parti costitutive del pensiero crnjanskiano sulla Madre di Michelangelo. Qualche cenno sul Cristo e sulla rappresentazione michelangiotesca del dolore, prettamente umano e non divino. Alla concretezza delle immagini, corrisponde una coinvolgente certezza delle impressioni. Come un qualsiasi critico, fa appello al non detto. E se fossimo propensi di dare anche a questo suo “personaggio”, le caratteristiche autobiografiche queste, concordi con il loro autore, sarebbero immaginarie e non reali. E’ reale però dire che bisogna parlare di Crnjanski attraverso Michelangelo e viceversa.

E’ Crnjanski solo quando descrive la forza terribile, divina, indipendente dall’uomo stesso, che si impossessa di Michelangelo, entra nel coro della critica e parla

¹*Ibidem*, p. 69.

² G.C. Argan, *Storia dell’arte italiana*, vol. III, Sansoni, Firenze 1971, p.12.

³ *Krjيجا o Mikelandelu*, cit., p. 75.

⁴*Ibidem*, p.119.

della solitudine. L'effetto che ne consegue è che tutto, nella sua concezione, si riduce all'essenzialità. L'essere rimasto solo con se stesso, Crnjanski lo intende non in termini romantici di "matrimonio con se stesso", bensì in termini classici, di un uomo "che può vincere le forze divine". Questo significa la sacralità dell'individuo, un concetto che Crnjanski coltivava anche nei riguardi di Socrate che, secondo lui, fu il primo a consacrare l'autonomia e la santità dell'individuo.

Che Michelangelo appartenga alla "sidereus sanguis" è, ben noto. La sua opera è animata da una forza soprannaturale, perché nasce nel profondo e tende al sublime, alla pura trascendenza. E' forte il compiacimento dell'immaginazione, dei sentimenti che provoca la visione di Michelangelo. Elenchiamo qui soltanto alcuni esempi, da Montesquieu: "Ma certo nelle sue pitture c'è una maestà, una forza di espressione, uno stile grande che lasciano stupefatti"¹; a Goethe che quando per la prima volta vede la sua arte, esulta estasiato: "Or vedo vivere tutti i sogni della mia gioventù. E in questo momento sono tanto preso e trasportato da Michelangelo che trovo insipida la natura perché non posso vederla con occhi grandi come i suoi"²; da James che vede l'ineffabile *Pietà*: "Questa davvero appare ai miei sensi come la più rara combinazione di quanto di più grande la mano umana abbia mai prodotto"³; a Rolland: "Io non pretendo che gli uomini comuni possano vivere su tali vette. Ma, che un giorno all'anno vi salgano in pellegrinaggio"⁴.

E' quasi una conversazione a distanza, un continuo interrogarsi di come fosse possibile quella elevazione creativa che aveva contribuito ad una straordinaria edificazione dell'universo. Quell' ancora gettata all'indietro assume il significato della volontà di affermare il presente. Volendo capire quanto nel tempo Michelangelo sia cambiato, Crnjanski in realtà era alla ricerca di quanto Michelangelo abbia cambiato la sua vita. L'idea di Michelangelo è un'esperienza personale da cui, come egli stesso afferma, attinge la verità: "Attraverso Michelangelo seguo il cammino di un uomo, nel passato – la sua giovinezza, gli amori, la fatica, le delusioni, la vecchiaia e la morte. In questo modo vedo il passato e, in esso, e nella vita dell' uomo, cerco il senso"⁵.

L'ombra di un artista del passato e il vuoto che nessun altro può colmare, sembra, ciò che maggiormente pervade il *Libro su Michelangelo*. Non ha, dunque, scelto un suo contemporaneo con cui dialogare realmente come era accaduto, per esempio, a I. Brodskij con W.H. Auden ("la più grande mente del XX secolo"), o andando indietro, l'autentica ammirazione di T.S. Eliot per E. Paud per cui ripeté la dicitura *miglior fabbro*, la stessa che a sua volta Paund usò per Michelangelo. In Crnjanski, non potendo rivivere la stessa risonanza culturale, Michelangelo è interiorizzato ai livelli estremi.

¹ C.de S. Montesquieu, *Viaggio in Italia*, Laterza, Bari 1971, p. 205.

² J.W. Goethe, *Viaggio in Italia*, Valecchi, Firenze 1973, p. 109.

³ H. James, *Ore italiane*, Garzanti, Milano 1984, p. 182.

⁴ R. Rolland, *Vita di Michelangelo*, UTET, Torino 1972, p. 256.

⁵ *Krjiga o Mikelandelu*, cit., p. 8.

Sappiamo che poi il “senso” crnjanskiano coincide con la poetica del *non finito* e con tutte le tematiche coese, tanto care a Crnjanski. Ed è proprio attorno alla Poesia, ai sonetti, alle rime, ai madrigali di Michelangelo che Crnjanski nel suo *Libro* apre una teoresi ricca di spunti e approfondimenti. Crnjanski conosce bene la genesi dell’attività letteraria di Michelangelo, che ad un certo punto, verso il 1503 – come narra il biografo Condivi –, sospesa la sua attività di scultore, si dedicò alla lettura dei poeti e oratori volgari e “a far sonetti per suo diletto”¹.

In realtà, Crnjanski stesso afferma di essere stato “incoraggiato” da un sonetto scritto da Michelangelo a mons. Ludovico Beccadelli, già nunzio apostolico a Vienna, e in quegli anni arcivescovo di Dubrovnik (Ragusa), dove Michelangelo si accingeva a partire. Riportiamo la quartina iniziale:

Le favole del mondo m’ hanno tolto
il tempo dato a contemplare Iddio,
né sol le grazie sue poste in oblio,
ma con lor, più che senza, a peccar volto (288)².

Ebbene, sappiamo che quel viaggio Michelangelo non lo compirà, a causa della morte del fido amico Urbino, per venticinque anni al suo servizio, ma è evidente che tale fatto aveva suscitato grande curiosità nel poeta. Dando molta importanza allo spirito del luogo, Crnjanski si chiedeva cosa sarebbe successo se quel viaggio fosse avvenuto.

Da poeta egli dedica alle *Rime* un interesse particolare: “Ho a lungo studiato questi versi e mi meravigliavo io stesso che la religione e l’ateismo, presso gli italiani spesso vanno insieme. In Michelangelo sicuramente. Ciò è evidente nei versi che scriveva in vecchiaia”³.

Nella sua indagine parte sempre dalla nascita di Michelangelo che, tradotta in versi, recita: “Model di poca stima mio parto fu”. La ricerca verte soprattutto su due principali tematiche: poesie dedicate a Dante e poesie dedicate a Vittoria Colonna. L’interesse per Dante nei secoli è accresciuto ed è lungo l’elenco dei suoi estimatori. E’ altrettanto risaputo che Crnjanski leggeva Dante in originale ed alla pari di Borges lo annovera al primo posto nella scala poetica universale. In una intervista rilasciata alla RAI aveva detto: “Già dal mio primo viaggio in Italia nel 1912, ho onorato l’altissimo poeta. Poi ho letto Dante negli anni vissuti in Italia. Il suo nome si trova spesso menzionato nella mia opera”⁴.

¹ A. Condivi, *Vita di Michelangelo Buonarroti*, Rizzoli, Milano 1964, p. 38.

² Tutti i sonetti, madrigali, epitaffi, epigrammi sono tratti dal libro M. Buonarroti, *Rime*, Rizzoli, Milano, 1975.

³ *Krjiga o Mikenandelu*, cit., p. 145.

⁴ Il manoscritto *Risposte RAI*, in Legat M.C., Narodna biblioteka Srbije, R 702/I/1.

Giovanissimo, quando a Parigi tradusse poesie cinesi, disse che volentieri avrebbe trascorso un anno intero “cercando le nostre parole per tradurre i primi tre sonetti della *Vita nova*”¹.

Non sorprende, quindi, che attraverso la conoscenza di Dante, Crnjanski potesse appieno comprendere la sua presenza nelle *Rime*. Sa che Michelangelo conosceva la *Divina Commedia* a memoria, sa che Leonardo lo deride per questo e sa anche che con il sommo poeta aveva in comune il concetto di amore-virtù. C'è da annotare che il poeta serbo, dando il suo suggestivo apporto a questi sonetti, si aggiunge agli altri grandi poeti che si sono occupati del problema, quali U. Foscolo, T. Mann, R.M. Rilke, S. Quasimodo, E. Montale. Per intensità di contenuto, colpisce la ricezione montaliana: “Dante è stato sicuramente maestro di Michelangelo per la forza e direi per la petrosità, la rocciosità del suo verso”², simile a quella di Crnjanski: “Se potessi essere Dante: “Fuss’ io pur lui!” – è il più alto pensiero su Dante nella lingua italiana”³.

Quello della sincerità dei moti d’animo resta un punto fondamentale nell’accostamento di Michelangelo a Dante. Inoltre, nei frammenti di “idee-parole” si può riscontrare grande effetto di similitudine; nella *Divina Commedia*, Dante, nel colloquio con Bonagiunta, ripete il verso già scritto nel capitolo XIX della *Vita nova*: “Donne ch’avete intelletto d’amore” (PG XXIV 51) e Michelangelo nelle *Rime* dice: “L’anima l’intelletto intero e sano” (166).

La presenza del sommo poeta, soprattutto quella del Purgatorio e del Paradiso, è riconducibile a nozioni di ordine intellettuale e metafisico, nel desiderio di elevarsi al suo “splendor”:

Fra mille altre ragioni sol ha quest’ una
se par non ebbe il suo esilio indegno,
simil uom né maggior non nacque mai (250),

con la valenza di un’unione cosmica in cui l’arte è resa immortale.

E, poi, come non ricordare il verso “l’avvenir nel passato”, che Crnjanski ripete agli amici romani cercando, invano, di apprendere qualcosa di nuovo.

Ma veniamo a Vittoria Colonna, vedova del marchese Fernando Francesco D’Avalos di Pescara, la grande poetessa, appartenente al casato che vanta papi, sindaci, governatori, senatori, condottieri. Una stirpe che pare discenda, secondo una leggenda, da Traiano, secondo altri dai conti di Muscolo i quali possedevano il cosiddetto castello della Colonna sui Colli Albani. Crnjanski conosce la sua biografia a fondo: „il padre, Fabrizio Colonna, era un celebre condottiero e io lo amo perché ha difeso i Balcani dai turchi”⁴.

¹ M. Crnjanski, *Antologija kineske lirike*, Zadužbina M. Crnjanski, Beograd, 1993, p. 666.

² E. Montale, *Michelangelo poeta*, Boni Editore, Bologna, 1976, p. 16.

³ *Krjiga o Mikelandelo*, cit., p. 146.

⁴ *Ibidem*, cit., p. 143.

Ma a parte questo incipit molto personale, Crnjanski desidera leggere i sonetti, perché i versi dedicati a questa donna sono, come dice, un grande momento nella poesia italiana. Quando si incontrano lei ha quarantasei-quarantotto anni, lui sessanta-sessantadue. Nei giardini del monastero San Silvestro, da dove in lontananza si vede Roma, il sommo artista fiorentino e la poetessa romana passeggiavano e conversavano. Tra di loro si era stabilita una fortissima intesa intellettuale, parlavano della morte (la vita era *mortalis vigilia*), e della pittura. I disegni di Michelangelo per Vittoria Colonna sono stati intesi come esercizi spirituali sul tema del Crocifisso e del Cristo morto, cioè “disegni di preghiera”. Il loro è un amore fatto di sguardi, di frasi minime, di contegno. Da quando la conosce lui si sente più caro a se stesso e di valere di più:

I' mi son caro assai più ch' i' non soglio;
poi ch' i' t' ebbi nel cor più di me vaglio (90).

Sono soprattutto le locuzioni, come termini di paragone ormai consolidati, a rappresentare la poesia michelangiolesca: “alta donna”, “aspra e dolce”, “beltà superna”, “alta beltà”, “divina donna”, “bella e crudele”, “alta signora”, “donna mia”, “aspra e orgogliosa”, “donna pietra”. Un linguaggio “violentemente espressivo” che proprio nel contrasto toccava punte di massimo nitore:

Occhi lucenti e santi,
mie poca grazia m' è ben dolce e cara,
c' assai acquista chi perdendo impara (116).

Ama Michelangelo, con patimento “S'io amo e bramo e chiamo a tutte le ore” (117), sogna di tornare a “Vivere e morire e morire un'altra volta” (126), per essere straziato dall’Amor crudele e forte” (128) che è tutto il bene e il male che conosce:

Il mal ch' io fuggo, e 'l ben ch' io mi prometto,
in te, donna leggiadra, altera e diva,
tal si nasconde (151).

E poi il celebre madrigale:

Un uomo in una donna, anzi un dio
per la sua bocca parla (235).

Quando muore, Michelangelo le bacia soltanto la mano e si dispera perché la morte gli ha preso un amico. Usa il sostantivo al maschile, per questo “Vittoria Colonna

non è Laura né Beatrice: e il Buonarroti le parla con parole ben temperate”¹ ed è, forse tutto ciò che si poteva ottenere da un’ esistenza non comune.

Al centro della poesia c’è un uomo ostaggio della propria afflizione a cui non si arrende, ma l’ accetta. E’ importante l’idea dell’ amore che, come osserva Crnjanski, è un abbraccio al mondo.

Nel chiarire i propri stati d’animo, il poeta è portato a confessare solo la sofferenza, sia si tratti di Febo, di Poggio, di Cecchino Bracci, o di Tommaso Cavalieri. I sonetti a loro dedicati, con grande potenza emotiva, esprimono varianti oppostive: “vita-morte”, “sole-ombra”, “gioia-dolore”, “riso-pianto”, “vizio-virtute”, “ghiaccio-fuoco”, “felice-infelice” che hanno assunto un valore estetico inconfondibile.

In questi sonetti d’amore c’è la costruzione stilistica “fuoco-ghiaccio”, un idioma poetico di Michelangelo pari a quello scultoreo *non finito*. I sonetti dedicati al Cavalieri, singolare amico a cui Michelangelo confessa tutto l’ardore platonico “casta voglia” (58), “casto amor” (59), “onesto desio” (83):

I’ piango, i’ ardo, i’ mi consumo, e ‘ l core
di questo si nutrisce. O dolce sorte! (74)

Negli epitaffi per il sepolcro di Cecchino Bracci, morto quindicenne, è intenso il senso della vita in un solo giorno, come se fossero cent’ anni:

Se qui cent’ anni t’ han tolto due ore,
un lustro è forza che l’ eterno inganni.
No: che ‘n un giorno è vissuto cent’ anni
Colui che ‘n quello il tutto impara e muore (195).

La tematica della morte in Michelangelo è riconducibile al terrore del divino, comune a molti poeti di quel tempo. Di certo, riconobbe l’incapacità della ragione umana di fronte a quei tormenti. Perciò invoca il Signore: “Deh, fammiti vedere in ogni loco” (274). Il commiato inizia con un sonetto dedicato a Giorgio Vasari: “Giunto è già ‘l corso della mia vita” (285), e poi la fugacità della vita, la fine vicina: “Di morte certo, ma non già dell’ ora “ (295).

E, alla fine, nello sguardo di Crnjanski, tutta l’arte di Michelangelo è avvolta nell’ombra della Madre. Nella parte conclusiva, c’è ancora un ritorno alla *Pietà Rondanini*, con particolare insistenza e monumentalità è interpretato il ruolo della madre – che sapeva cosa l’aspettava, ma in fine, aggiunge, e chiude: “Lui non la sente più. Lei lo guarda con tristezza”² –, come parte integrante del disegno divino di redenzione.

L’idea della fusione del ruolo di madre, sposa e figlia nella persona della Madonna e viceversa quella del Cristo come sposo, figlio e padre, è presente anche in

¹ S. Quasimodo, *Apocalisse terrestre*, Rizzoli, Milano, 1972, p. 6.

² *Krjiga o Milenandelu*, cit., p. 185.

questa ultima immagine che ci offre Crnjanski. E sembra venire fuori, chiaro e nitido, il ritratto della madre dello scrittore, quello dei ricordi nei *Komentari*. Sappiamo che aveva anticipato i tempi con le sue idee sul genio di Michelangelo, che sono rimaste anch'esse, come la *Pietà Rondanini* e come le *Rime il non finito*. Anche *Krjiga o Mikelandelu*, per suo volere è il *non finito*.

Il suo giudizio sul genio michelangiolesco è quantomai attuale, perché „apprezza con ammirazione e stupore“ – per dirla con H. Bloom – che nella sua monumentale opera *Il genio*, afferma: „Io credo che una definizione materialista del genio sia impossibile, ragione per cui l'idea del genio ha così poco credito in un'età come la nostra, in cui le ideologie materialiste sono dominanti. Il genio, di necessità, invoca il trascendente e lo straordinario perché è pienamente consapevole della loro esistenza. La coscienza è ciò che definisce il genio“¹. Questo a conferma che le idee di Crnjanski su Michelangelo assumono, se possibile, una valenza ancora maggiore.

Sappiamo che lo scrittore aveva a lungo pensato e scritto il *Libro su Mikangelo* – „il libro di un poeta che ha vissuto a Roma“², aggiungendosi a quel lungo elenco di quelli che a Roma hanno riscoperto se stessi, da James („alla fine per la prima volta io vivo“) a Freud („il punto cruciale della mia vita“) a Rilke („e giardini ci sono, indimenticabili viali e scalinate, scalinate inventate da Michelangelo“) ed altri.

Nel 1941 Crnjanski lascia Roma con due valige e i sonetti di Michelangelo imparati a memoria. Il celebre epigramma di Michelangelo, scritto in risposta a Giovanni di Carlo Strozzi, sarà il vero conforto (*uteha*) di Crnjanski che lo accompagnerà per tutta la vita:

Caro m'è 'l sonno, e più l'esser di sasso,
mentre che 'l danno e la vergogna dura;
non veder, non sentir m'è gran ventura;
però non mi destar, deh, parla basso (247).

¹ H. Bloom, *Il genio*, Mondadori, Milano 2004, p. 33.

² *Krjiga o Mikelandelu*, cit., p. 8.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

LINGVISTICĂ

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

**СИНЕРГИЈА КОГНИТИВНОГ РАЗВОЈА И ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНИХ
ВРЕДНОСТИ У НАСТАВИ ЦРПСКОГ ЈЕЗИКА**

Миљана БАРЈАМОВИЋ

This paper looks at teaching as a psychologically-pedagogical process through which numerous educational and pedagogical value of students develop. The main task in this paper is to discuss, apart from the above mentioned, the cognitive development of students in primary education, in order to establish more efficient teaching methods in teaching Serbian, especially those related to learning the grammar of language on literature, language templates.

One of the basic values, for teaching Serbian language and literature, is to develop love for their mother tongue (Serbian) and functional application of acquired knowledge in order to promote cultural expression. Higher quality of interaction and communication competence of all participants in the school should be a model for developing the general cultural communication in society. Hence, the author presents examples of similar work that achieves a more humane attitude in the process of learning through individualisation and differentiation in teaching, all thanks to the knowledge of students' cognitive development. Seeing the details of cognitive development may be used to have a more realistic to insight into the opportunities for developing students' competence, their intelligence, especially the development of educational values and student's initiative and independence in the choice of topics and ways of working during additional classes, which can be best achieved in practice, though not enough present.

The overall objective of this study was to investigate the cognitive processes of students that every teacher should find useful when selecting a curriculum teaching model of certain linguistic and grammatical areas that should encourage, develop and highlight the value of linguistic competence in the entire educational process, especially to encourage the development of educational value for students. However, when the teaching should not be understood that as its own goal, but as a link with life practices and concrete situations.

Key words: educational psychology, cognitive development, development of educational values in Serbian language lessons, Serbian language teaching methods, individualised and differentiated teaching.

1. Уводна размишљања

Педагошка психологија¹ је део психологије која изучава људско понашање и учење на различитим узрастима ученика и у различитим условима васпитно-образовне средине. Уже сагледано она је грана примењене психологије (педагошка дисциплина) чији је циљ унапређивање образовних процеса и њиховог подизања на један виши и квалитетнији ниво, у смислу оптималног развоја ученикових способности како интелектуалних тако и васпитних. У раду је сагледана *синергија*² између *когнитивног развоја*, као психолошке области, и *образовно-васпитних вредности* у настави српског језика, које спадају у области образовања (едукације) и педагогије. Наиме, објашњење конкретних развојних промена, фактора који утичу на когнитивни развој и његових механизма могу се увидети могућности, усавршавања, учења и поучавања ученика. Начинили смо у раду спону двеју поменутих области и тако показали утицај когнитивног развоја ученика на подстицање и развој његових образовних и васпитних вредности у настави српског језика, који се често не увиђа да је веома значајан за даље усавршавање наставе и поучавање ученика.

Разлике у учењу је проблем који се поставља од самог почетка школовања, односно од спремности ученика за школу, наставу, али и касније. Проблем *спремности ученика за учење* огледа се у томе да савлада градиво одређене тежине, које је предвиђено одобреним наставним програмом за сваки разред. Сваки наставни план, претходно детаљно анализиран и одобрен, предвиђен је за одређени узраст ученика, те је према томе прописан да се усвоји у одређеним школским разредима. На основу спремности ученика за учење и њихове разлике у савладавању наставних садржаја, на наставницима је тежак задатак, јер они треба да изабере оптималне наставне методе у раду са ученицима.

Експерименти су показали да деца одмах после рођења, али и пре њега, уче помоћу условних рефлекса. Тек када дете савлада матерњи језик почиње да учи симболе и правила, и полако се учење помоћу условних рефлекса замењује учењем са разумевањем смисла и учењем као што је решавање проблема. Психолог Берг (Burt) експериментално је доказао знатну уштеду у поновном учењу онога што је дете чуло када је било мало и када није знало да говори, односно када није било језички компетентно. Његов експеримент је показао да дете на узрасту од 15 месеци може слушањем учити. Ово сазнање је корисно за наставнички позив, јер у току наставног процеса наставници самостално могу да креирају сазнајни пут код ученика, тако што ће им изнети неке граматичке

¹ Према аутору Петзу (1992) данас се претежно користе критеријуми који педагошку психологију (синоним: психологија образовања, енг. *educational psychology*, нем. *pedagogische Psychologie*) деле на психологију учења и психологију поучавања. Генерално се сматра да је управо педагошка психологија до данас најсвестранија и најуспешнија примена психологије у пракси. (Видовић – Ријавец et al 2003: 10).

² *Синергија* има значење сарадње двају различитих чинилаца у заједничком процесу; заједнички рад; садејство. (Клајн – Шипка 2006: 1136).

чињенице, које ученици тек касније, у вишим разредима, треба да разумеју, али ће ученицима свакако бити од користи да раније слушане текстове или граматичке појединости боље разумеју онда када когнитивно буду способнији да их схвате.¹ Оно што је поменути експеримент америчког психолога Берта показао, је оно што методичари и педагози не смеју да маргинализују, а то је да постоји *рана ретенција*. (Вучић 1991: 108) Из свега споменутог може се извући закључак који је важан за васпитање детета, а који зависи од средине у којој оно одраста, да се у току школовања, крајње једноставно, може објаснити утицај често неповољне социо-културне средине на развој ученика, али и његов спорији интелектуални и образовни развој подстакнут тим неповољним окружењем у којем одраста. Питање ретенције, односно способности задржавања доживљеног у свести и памћењу је значајно за развој ученика, а посебно за њихов васпитни и образовни развој. У прилог овој тврдњи психолога, о раној ретенцији, може се представити један конкретан пример из језика, а то је нпр. употреба синтагме *зелена/румена јабука*² – када деца, неретко од њихових бака чују реченицу „Моје унуче – *зелена/румена јабуко* моја“. Овакви и слични примери које деца чују у најранијем детињству могу да утичу, веома позитивно, на њихов даљи когнитивни развој у школи, у настави књижевности, која у многим текстовима садржи поменути пример фразема. Наравно, за ученоков развој од значаја је социо-културна околина из које може да перципира садржаје, који ће омогућити његов бржи и квалитетнији развој.

Индивидуални развој ученикових способности за учење је повезан са интелектуалним развојем и стицањем искуства, те једним делом може се рећи да спада у домен когнитивног развоја. Одавно је утврђено да се способност за учење никако не развија стално истим темпом. Ученици млађих узраста је брже развијају од оних старијих, али треба напоменути да способност опада када се прекине интензивно школовање. Према томе треба имати у виду да они ученици који наставе своје школовање, код њих се способност за учење дуже развија и спорије опада.

2. Когнитивни развој и појам *когнитивно*

¹ То могу у пракси да буду неки граматички морфолошки термини као што су називи нпр. врста именица, које ученици нижих разреда не усвајају у потпуности, а које се тек у петом разреду у целисти уче.

² Фразеолошка синтагма која ће као пример послужити да објасни и друге когнитивне процесе у настави српског језика и књижевности у овом раду, а има значење „здравог детета“.

Да би се ваљано схватио придев **когнитиван** (-на, -но), и у оквиру синтагме *когнитивни развој* значење синтагме боље разумело, требало би навести како поједини домаћи и страни аутори семантички одређују овај термин.

Аутори Иван Клајн и Милан Шипка¹ наводе у њиховом речнику из 2006. године придев *когнитиван* и дефинишу га, према латинској речи *cognitus* (*знан*): *кsји се тиче сазнања, сазнајни, спознајни*.

У речнику *Oxford Advanced Learner's* одредница **cognition** (срб. сазнање) има значење које је одређено у психологији и дефинише се слично као и код наших аутора: *акција или процес стицања знања и разумевања кроз мисли, искуство или чула*².

Когниција^{3,4} укључује сваки ментални процес који се може описати као искуство сазнања, опажања, препознавања, расуђивања и закључивања. Разликује се од искуства осећања или жеље. Као појам, односи се на мозак и на ум. Питања о природи когниције и веза између спознаје умом и спољашњег света, била су предмет дебате међу филозофима још од Антикe. Когниција и развој различитих когнитивних теорија, такође су биле предмет многих дебата и интерпретација. Суштина когниције је *расуђивање*, које се дешава када се одређени објекат препознаје као различит од других објеката и означава одређеним концептом или концептима.

Психолози се баве анализом когнитивних процеса који утичу на учење и понашање. Сазнања до којих су они дошли су значајна за методичаре и педагоге, зато ће се у раду направити синергија између когнитивних процеса и наставе српског језика која треба да развија образовне и васпитне вредности код ученика, а спознајом њихових односа и синкретизма тих двају различитих области, овај рад ће допринети квалитетнијем подучавању и учењу.

3. Теорије когнитивног развоја

¹ „Велики речник страних речи и израза“ (2006), Прометеј, Нови Сад, стр. 620.

² Оригинални текст за одредницу *cognition*: „the action or process of acquiring knowledge and understanding through thought, experience or the senses“ *Oxford Advanced Learner's* (1995) стр. 217.

³ Из Википедије слободне енциклопедије на интернет адреси: <http://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9A%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0>

⁴ Именица *когниција* према *Великом речнику страних речи и израза* аутора Ивана Клајна и Милана Шипке има значење: *моћи сазнавања, сазнања, спознаје* (према латинској речи *cognitic*). (Клајн – Шипка 2006: 620)

Когнитивни развој обухвата развој сложених мисаоних процеса као што су: расуђивање, затим мишљење, уочавање и решавање проблема и креативно стварање. (Видовић – Ријавец et al 2003: 47) Почетком XX века у психологији су се појавиле две струје које су различито разматрале и размишљале о чиниоцима који подстичу развој. Прва се базира на делу швајцарског физиолога Жана Пијажеа, који је сматрао да се когнитивни развој усмерава према разумевању спољашњег света, односно околине. По њему постоје два чиниоца који одређују тај развој, а то су *процес матурације*¹, којим управља генетски програм и на њега се тешко може утицати, а други је *активност псјединца* и његово деловање на спољашњи свет. С тога се његов приступ когнитивном развоју и назива **конструктивизмом**, јер дете унутрашњи мисаони свет изграђује или конструише на основу искуства, разумевања и осмишљавања из спољашњег окружењу. Пијаже је гледао на когнитивну адаптацију кроз оквире два основна процеса: асимилације и акомодације. Асимилација је процес којим се нови подаци из околине укључују у већ постојеће мисаоне схеме². Док је акомодација процес којим се постојеће схеме мењају у складу са новим информацијама.³ Акомодација доводи до стања менталне неравнотеже. Пијаже је сматрао да људи имају урођену склоност за успостављање складних односа, те да неравнотежа стално мења старе и ствара нове схеме све док се не успостави мисаона равнотежа. Процес успостављања равнотеже мисаоних структура назива је *еквилибрација*. (Видовић – Ријавец et al 2003: 48) Еквилибрација је за Пијажеа главни мотивацијски појам којим објашњава подстицајну снагу у позадини интелектуалног развоја. (Piaget – Inhelder 1969, према: Видовић – Ријавец et al 2003: 47)

Амерички психолог Џером Брунер (енг. Jerome Bruner), је проширио коцепт Пијажеа сугеришући да на когнитивни процес утичу три начина преко којих представљамо свет који нас окружује. То су: проактивни начин који укључује представљање нечега акцијом или демонстрирањем; иконографски начин преко визуелних и менталних слика; и симболички начин, односно преко језика и говора. Сва три поменута начина наставници активно користе у раду са ученицима. Помоћу њих осмишљавају наставне апликације који ће ученицима помоћи да развију образовне и васпитне вредности.

Прожимање сазнања из области образовања, педагогије и психологије је предност за оне који се баве наставничким позивом. Настава таквом спознајом и садејством више различитих области може успешно да се модернизује и усаврши

¹ Има значење: *сазревање, зрење, достизање одређеног степена развоја*. (Клајн – Шипка 2006: 741)

² Може се објаснити и као процес интерпретације стварности у оквирима интерног модела света индивидуе (модела који се базира на претходном искуству).

³ Она, дакле, подразумева промене у моделу као резултат усклађивања са животним искуством.

и уздигне на виши ниво, а ученицима да олакша усвајање нових знања и да их мотивише за учење наставних садржаја.

Док прва струја психолога XX века сматра да је рани период когнитивног развоја последица међуделовања биолошког сазревања нервних структура и спонтаног дететовог истраживања појава у свету око њега, друга струја на челу са руским психологом Лавом Виготским је заступала мишљење да у мисаоном развоју кључну улогу имају односи детета са одраслим особама у његовој околини, који му помажу у спознаји и тумачењу збивања. (Видовић – Ријавец et al 2003: 47) Виготски је у свом раду пошао од две претпоставке, прва је да се когнитивни развој може схватити само у *оквиру историјског и културног контекста у којем дете одраста*, а друга претпоставка је да се *знаковно учење одвија поступно и једнако је код сваког детета*, а управо ова друга претпоставка представља додирну тачку између теорија Пијажеа и Виготског. (Wood 1995, према: Видовић – Ријавец et al 2003: 57)

Прва претпоставка психолога Виготског нпр. може објаснити учениково когнитивно развијање и његово поимање језичких фразеолошких синтагми, о којима се учи на часовима српског језика и књижевности, а које као главну реч имају именицу *јабука*. Деца у детињству, као што смо запазили, слушају разне бајке и митске приче¹. Јабука спада у култ биљака како код Срба али и у свету уопште. Зато ју је за овај конкретни пример когнитивног развоја према Виготском одлично функционално представити. Символ *јабука* је често мерило личних особина људи. Етичност овога типа у културном контексту код Срба има значење *спремности/неспремности девсјке* за удају, па тако израз **зрела/незрела јабука** симболизује поменуто значење, које је забележено у Речнику МС. Израз или фразема **зелена јабука** има семантику недораслог момка или девојке, која је забележена у Речнику ЈАЗУ у примеру: *Брате Гсјко, о зелена јабуко*. Дакле, у наведеним примерима може се сагледати когнитивна црта развоја мисаоних схватања, према којој се један симбол у реченичном контексту другачије когнитивно дефинише и схвата, те самим тиме носи сасвим различиту семантику од оне коју ученик већ познаје. Фразеологизми су у језику семантички обојени, а ученици њиховом спознајом могу да на другачији начин размишљају о појмовима и да увиде друге и другачије значенске одреднице за исте, те тако мисаони процес развијају и поткрепљују управо на часовима српског језика.

Теорија Лава Виготског се сврстава у ране теорије *социјалног конструктивизма* (Видовић – Ријавец et al 2003: 57), јер полази од претпоставке

¹ Слушање прича од стране одраслих иде у прилог когнитивној теорији Лава Виготског, зато наредни пример из наставног садржаја српској језика показује одређен степен поткрепљења ове теорије. Дечја пажња и слушање зависи пре свега од социјалног фактора, јер уколико одрасли не раде са дететом, не причају му приче, не баве се њиме, дете се у таквим околностима неће когнитивно развијати оним темпом којим би требало. За његов развој пресудна је социо-културна средина.

да је за развој виших мисаоних функција битно социјално окружење у којем дете (ученик) стиче искуства.¹ Оно што су стубови раздора две психолошке струје је то што је Виготски сматрао да учење претходи развоју, а Пијаже је тврдио обрнуто.

У овом раду се није дубље улазило у проблематику која је од ових поменутих тврдњи еминентних психолога исправнија и прецизнија, већ су се сагледали примери из наставних садржаја које описују поменуте когнитивне теорије, да би се представила могућа решења и начини за унапређивање поучавања наставних садржаја из српског језика и књижевности.

4. Настава и когнитивни развој

Настава је најсистематичнији облик образовања и њоме се остварују унапред постављени циљеви и задаци. Задаци и циљеви треба да се темеље на друштвеним вредностима којима се тежи. Наставним планом и програмом се утврђују и реализују претходно постављени задаци путем предметних садржаја. Ученици су изложени дугогодишњем савладавању и усвајању наставних садржаја. Развијање културе изражавања код ученика, скретање пажње ученицима на грешке које се свакодневно могу чути у језику медија и колоквијалном говору, а везане су за употребу граматичких, лингвистичких и књижевних појединости, као и развијање моћи запажања, упоређивања и доказивања истих су важни задаци наставе српског језика и књижевности. Њих није лако развити код ученика, али ако се узму у обзир многа сазнања до којих су дошли психолози² и педагози, може се лакше и успешније организовати успешан наставни процес. Када је настава српског језика у питању, значајно је да се она не сагледава из једног угла, уско граматички или пак уско књижевни, него да се граматика функционално изучава на књижевним текстовима и језичким предлошцима. А још је корисније да се у њено образовање укључе сазнања до којих се дошло у другим областима, као што је нпр. педагошка психологија и област когнитивног развоја. Дакле, за наставу српског језика је битно да се језик и књижевност не раздвајају, већ да се они у сваком облику вежбања прожимају и функционално изучавају, и да се за њихово усвајање користе савремене тенденције из психолошких и педагошких области, као што је нпр. когнитивни развој. Пре навођења конкретних примера синергије когнитивног развоја и васпитно-образовних вредности у настави српског језика, битно је, у краћим цртама, дефинисати васпитања и васпитне вредности.

4.1. Васпитне вредности

¹ Насупрот овом схватању је схватање Пијажеа, који сматра да на когнитивни развој утиче биолошко сазревање.

² Неке когнитивне теорије и сазнања из психолошке области су већ поменуте.

Гете је написао да „Човек треба своје склоности да подвргне озбиљном школовању, и оно што из тога произађе биће трајна добит за његов дух, без обзира какав био тренутни губитак“. Ова идеја је веома ефикасна када би се ученицима посебно представила на часовима. Васпитавање ученика у том смислу да треба да наставе да се умно развијају, надограђују своја знања, да претходно стечена знања развијају на вишем нивоу учења, на факултету, односно за ученике основних школа то је средњосколско образовање, битна је идеја коју никако не треба занемарити, поготово у данашње време у којем многи ученици желе раније да се економски осамостале и због тога запостављају њихове школске обавезе.

Јохан Волфганг Гете није посебно писао о образовању и васпитању, али кроз његова дела се могу уочити мисли, схватања и идеје из ове области. Све мисли и идеје које је записао кроз своја дела произилазе из општег владајућег духа тога времена, али се оне не разликују у битноме од данашњег, нашег времена. Наиме, Гете је изнео поједине педагошке идеје које у себи садрже елементе *интелектуалног, естетског и моралног васпитања* (Перић 1999: 640-651), ове идеје су и данас веома значајне за развој ученика. Он је поставио васпитно-образовни циљ у развоју човека кроз ова три претходно постављена правца, а то је да *човек треба да буде хуманистички универзално образован, да се хармонично развија, усмерава према неком животном позиву како би постао пуноправан члан социјалне заједнице*. Гете се залагао за индивидуално стицање знања, односно за самообразовање, те је у роману *Године учења Вилхелма Мајстера* написао: „Да себе лично таквог какав сам, сам образујем то ми је била мутна жеља од најраније младости“. Дакле, идеја о индивидуалном учењу није нешто ново, она одавно егзистира, али ју је данас можда технички и практично успешније реализовати у настави и тако развијати образовне и многе васпитне вредности код ученика.

У наставку рада биће представљени начини за неговање и развијање васпитних и образовних вредности путем индивидуализације и диференцијације у настави српског језика и њихов суоднос са когнитивним развојем, који треба да прати учениково мисаоно сазревање. Али за почетак је битно да се поставе темељи индивидуалне и диференцијалне наставе.

4.2. Индивидуализована и диференцирана настава

Није потребно доказивати да су опште и специфичне интелектуалне и логичке способности главне детерминанте школског успеха, али се не смеју искључити и други чиниоци који доприносе квалитетнијем образовању и васпитању ученика, на пример повољни социјални услови и услови средине, квалитетан наставни програм, компетентност и обученост наставника, одабир метода за ефикасно учење и др. У интелектуалном развоју ученика утврђене су битне разлике у погледу темпа и нивоа развијања способности учења. Разлике су специфичне у погледу вербалних способности, али и у општој интелигенцији, које заједно са другим разликама, овом приликом их нећемо посебно навести,

доприносе укупном школском успеху. Развијање комуникативних способности и компетенција код ученика је један од задатака којима се бави настава језика. Чин комуникације и интеракције је неизбежан у свакодневной друштвеној интеракцији, па се као такав треба посебно квалитетно разрадити, усавршавати и неговати на часовима језика, посебно, да би се успешно и правилно примењивала након обавезних часова. Разлике између ученика¹ су и у подручју мотивације која је најзначајнија у процесу усвајања знања, а посебно у погледу њиховог когнитивног развијања, радозналости, самопотврђивања и усмерености ка истраживачком раду, које су важне васпитне вредности.

Из различитих индивидуалних и групних карактеристика произилази потреба за применом индивидуалне и диференцијалне наставе. Усклађивање наставе према просечном ученику, као што је случај у класичној настави и у колективним облицима рада, не може адекватно да одговори на актуелни хипер развој индивидуалних потреба ученика. Оваква, усмерена, настава према индивидуалном развоју ученика може потпуније и ефикасније да оствари друштвене и образовно-васпитне циљеве. Класична настава обезбеђује општи образовни стандард за генерацију ученика, али индивидуална и диференцијална настава употпуњују развој индивидуалних потенцијала и когнитивног развоја сваког ученика. Лични потенцијал ученика, али и образовне и васпитне вредности, могуће је подстаћи и адекватно развијати и неговати индивидуалним педагошко-психолошким третманом.

Диференцијална настава има прилагођене циљеве и задатке из наставног садржаја, али њени облици и методе рада су оријентисани према појединим групама ученика које карактеришу сличне способности, интересовања, особине, мотивација, али пре свега њихово претходно образовање, односно предзнање². Оваква настава се обично посебно и додатно дефинише у односу на фронталну наставу, која је једнака за све ученике, и на индивидуалну наставу, која је усаглашена са индивидуалним карактеристикама појединаца у разреду. Диференцијална настава је *усмерена према просечним ученицима* (Ђурић 2004: 14), док је индивидуална настава конципирана према индивидуалним особинама појединаца, а не према заједничким карактеристикама групе ученика.

Поменуте методичке системе треба сукцесивно комбиновати, па базичну и степеновану наставу једнако примењивати у наставном процесу, јер се тиме не би запоставио колективни рад са целим одељењем ученика ни индивидуално напредовање појединаца у разреду, а све због развоја и неговања образовних и васпитних вредности управо кроз примену ових методичких система.

¹ Треба поменути мотивацију, која у битној мери утиче на когнитивни развој.

² Утицаји когнитивне теорије развоја Лава Виготског и његовог социјалног конструктивизма, али и теорије когнитивног развоја Жана Пијажеа и његове когнитивне структуре и процеса који одређују ментални развој.

Током процеса учења, у когнитивној обради података разликује се више фаза или нивоа, на пример, декларативни и процедурални (Anderson 1982, према: Мирков 2005). Когнитивна обрада података започиње са процесом опажања, а затим следи уређивање садржаја у виду одређених схема. Сам процес учења одвија се посредством стратегија и зато је у том процесу најважније научити како се учи, дефинишући стратегију као скуп поступака којима се настоје остварити унапред дефинисани циљеви учења (Freeman 1992, према: Мирков 2005). Стратегије учења могу се, на пример, третирати као начини транспоновања информација из краткорочног у дугорочно памћење (Андриловић – Чудина 1985, према: Мирков 2005). Иако се наглашава присутност великих индивидуалних разлика у стиловима и стратегијама учења, често се наводе општа правила која се могу прилагодити конкретним условима учења. Када је нпр. учење о хомонимији у питању, њу би требало разликовати од полисемије, и то је битан когнитивни процес уочавања другачијих граматичких облика, који ученици треба да усвоје на часовима језика. За ту сврху треба осмислити задатке на наставном листу за учење хомонимије. Они треба да буду диференцијални, односно једна група задатака осмишљена за ученике који су слабије мотивисани за наставне садржаје и друга група ученика, оних вреднијих, који треба да реше компликованије осмишљене вежбе. Циљ овакве вежбе је да ученици, свако спрам својих могућности, провежба наставне садржаје из лексикологије, конкретно њене области о хомонимским односима између речи.¹

Корелација између области методике, описана у претходним редовима рада, педагогије и психологије може да представља одличан пример за развијање важних образовних, али пре свега васпитних вредности код ученика, што су основни задаци школе, али и тема овога рада, те ће се у наредном поглављу представити синергија (суоднос) когнитивног развоја и образовних и васпитних вредности које треба да се негују и развијају у настави српског језика и књижевности.

5. Примери когнитивног развоја и образовно-васпитних вредности у настави српског језика и књижевности

¹ Погледати примере вежби у раду: Барјамовић, Миљана (2008) Појединачно значење речи – хомонимија (Методичка разрада једне теме из лексикологије). *Школски час*, бр.5, XXVI, стр. 86-100.

Примери из књижевности и лексике

Методичари и педагози перманентно раде на томе да васпитање и образовање буде успешније. Али психолошка истраживања, такође, доприносе целокупном успеху квалитетно организованог процеса наставе. Савремена школа тежи да ученици самостално стичу знања, а да наставник, применом савремених наставних система, а уважавајући одобрен наставни план и програм, треба да их усмерава у том процесу. Значај развоја васпитних вредности у области процеса сазнавања, посебно интелектуалног развоја и развоја мишљења код ученика је озбиљан задатак данашњег школства. Сходно томе ће се, на примеру лексеме *јабукe* у српском језику и књижевности, сагледати васпитне вредности, које ученик може да развија откривајући и сазнавајући значења поменуте лексеме и развијајући когнитивни систем.

Посебно су издвојени изрази који описују различита значења лексеме *јабукa*. Реч *јабукa* има активну граматичку употребу у савременом српском језику, те се посебно говори о развијању, поред образовних, и васпитне вредности код ученика, које подстиче језичко сазнање о овој лексеми, а које се формира развојем когнитивног система ученика. Васпитне вредности се могу развити и подстаћи тек анализом и спознајом дубинске структуре лексеме *јабукa* и изрази у којима је она присутна у језику, односно анализирајући пре свега семантику речи *јабукa* у контексту у реченици или синтагми. Дубинска анализа подразумева разрађен ментални склоп помоћу којег ученик перципира информације, кодира их, схвата и потом аутоматизује. Употреба ове лексеме у језику и књижевности је учестала, па је погодна да се управо њеном семантичком анализом покажу механизми који подстичу развијање васпитних вредности код ученика спознајом фраземама и изразима биљног култа и симбола *јабике* у српском језику и књижевности, односно у српској култури уопште. Спознаја лексичке и граматичке употребе речи *јабукa* у српском језику је вид неговања и памћења старе српске традиције, а упознавање ученика са српским обичајима они ће спознати значенске, семантичке и граматичке облике речи *јабукa* у језику, те ће коректно (граматички и семантички) примењивати стечена сазнања у својој комуникацијској компетенцији, али ће и квалитетно, са мање труда и адекватном брзином развијати когнитивне компетенције на одговарајућем нивоу учења¹.

У програму за ниже разреде основне школе одабрана је прича Драгана Лукића *Јабукa*. Њеном интерпретацијом код ученика могу да се развију значајне когнитивне и васпитне вредности, које у животу треба неговати. У причи је *јабукa румена*. Синтагма *румена јабукa* има значење младости, лепоте, свежине, здравља,

¹ У питању је ниво основношколско образовање, на чијим часовима српског језика и књижевности је предвиђено да се ученицима представе дела из опуса писца Драгана Лукића.

и треба да се схвати као нешто лепо, као љубав која се дели између брата и сестре. Као таква, *јабука* је у причи наилазила на лопова, чобане и случајне путнике, али је „знала“ да није била за њих. Кључно питање је: за кога је таква јабука? Приликом учениковог разумевања овог текста, учење се не односи на когнитивно меморијски сегмент учења, него се мора постепено промотрити начини формирања мишљења. Приликом читања текста основни задатак когнитивног система је да открије значење онога што је исказано у реченицама, да се разуме, а не да се текст само запамти. Последње реченице у причи откривају васпитне вредности које ученици треба да разумеју, на мисаоном нивоу, и да их аутоматизују: *Скрене (јабука) и откотрља се даље преко ливаде. На ливади је спавао дечак, а девсјчица је седела поред њега. Угледала је јабуку и рекла: «О, дивне ли јабуке! Пробудићу брата, па ћемо је заједно псјести». А јабука се насмешила: "Ја сам за вас". И докотрља се девсјчици у крило. У интеракцији са ученицима, на часу, треба пажљиво анализирати причу, а посебно ове последње реченице. Коју поруку оне шаљу? Вредности које се развијају код ученика су лепота давања и дељења нечега (јабуке) са најближима. Половина подељене јабуке истиче сличност, али и међусобну повезаност људи који је деле. Посебно треба истаћи васпитне вредности да брат и сестра у животу треба све материјалне ствари да деле, да не буду себични, да пазе једно на друго, тако што ће бити брижни једно према другоме. Тај патријархални моменат у српској култури је веома јак и, свакако, исправан, па га треба развијати код ученика.*

На нивоу когнитивног *аутоматизација*, као један од механизма когнитивног развоја, односи се на повећану ефикасност извођења процеса. На конкретном примеру језичког предлошка ученици треба да развију емпатију и да аутоматизују мисли о позитивним осећањима: лепоту давања, дељења и др. Овим примером се може образложити и механизам когнитивног развоја *конструкција и селекција стратегије*. Аутор Александар Бауцал (1998: 124) наводи да „деца у сваком тренутку располажу одређеним склопом сложених процеса, који се могу у контексту неког проблема организовати на различите начине. Свака стратегија у контексту сваког проблема има лоше и добре стране, па се на основу тога врши селекција специфичности проблема“. Ученици треба да уоче повезаност различито представљених садржаја, па да неки други когнитивни процес који крене да се развија подстакнут другим размишљањем на неки начин генерализују. *Генерализација* је механизам когнитивног развоја који се односи на процес примене неког другог постојећег процеса или стратегије на нивоу ситуације. У наредном примеру из књижевности, управо је акценат на генерализацији као механизму когнитивног развоја.

У програму за ниже разреде основне школе обрађује се песма Драгана Лукића *Друг друг* у којој се, такође, мотив *јабуке*, на сличан начин, тумачи као у причи *Јабука*, с тим што се сада говори о љубав између другова. Сада је учињен корак напред, односно излази се из патријархалног и улази се у свет социјалног у

коме је та емотивна црта исто тако снажно присутна и јака, и генерализује се. Анализом стихова четврте строфе, од укупно пет колико их Лукићева песма има, а који гласе:

Једна јабука и још једна јабука су – једна јабука
за два друга!
Кад се једна јабука подели на два друга,
добијемо по један румени образ јабуке за два друга.

Код ученика треба развити њихову социјалну оријентацију. Интерпретација песме треба да развије васпитне вредности које негују пријатељство. Утицај пријатељства на учениково окружење и средину у којој он живи и одраста, у којој треба да изгради себе је заиста важан. Овде се треба на тренутак обратити пажња на социо-културни моменат у развоју ученика. *Siegler* наводи да треба истражити на који начин социо-културна средина утиче на: (а) садржај мишљења, (б) начин на који се мисли и (в) мотивацију да се мисли. (*Siegler* 1991: 360, према: Бауцал 1998: 122) Док се ова питања детаљније не разраде, у неком наредном истраживању, треба се ослонити на когнитивну теорију Виготског и његово поимање *социјалног конструктивизма*. Наставници кроз наставно градиво, али и школа уопште, треба да подстичу ученике на неговање и развијање пријатељства, доброту и да их на такве васпитне вредности усмерава. Пријатељ је важна карика у одрастању и животу сваког човека. Неминовна је свакодневна комуникација између пријатеља и њихова безусловна обострана помоћ у свакој прилици. Мотив *јабуке* у песми одашиље поруку да треба бити брижан, подарити пријатељу оно што ти имаш а твој пријатељ нема, помоћи му у невољи, и да не треба бити себични у животу. Учење о овим особинама доприноси томе да ученици спознају праве вредности у животу и да се когнитивно снажније развију. Поново се истичу, као и у причи *Јабука*, две половине једне јабуке. Вредност поделе нечега на два једнака дела условљава подстицање љубави између пријатеља и спремност да се јабука подели. Вредности које се развијају и подстичу интерпретацијом стихова у песми јесу способност за сарадњу, развијање доброту код ученика, хармоничан развој личности, спремност на одрицање зарад пријатељске љубави и друго. Оваква интерпретација код ученика треба да развије поменути генерализацију одређених значења. Овај механизам когнитивног развоја подстиче процесе аналогije и апстракције, који подстичу на развијање когнитивни систем сваког ученика.

Полисемичност лексеме *јабука* у језику је богата. У српској књижевности је овај мотив посебно присутан и заузима важно место, јер спада у традиционални српски култ. Међутим, употребу ове лексеме у развоју васпитних вредности код ученика можемо потврдити тиме што су чак два дела српске књижевности са мотивом *јабуке* одабрани у програм за ученике седмог разреда. Према наставном

плану и програму то су приповетка *Јабука на Друму* и народна бајка *Златна јабука и девет пауница*.

Читајући дескриптивни текст Вељка Петровића *Јабука на друму* ученици седмога разреда основне школе стичу искуство и уче да животну средину треба чувати. Васпитну вредност чувања своје околине и природе ученици не могу на прво читање приче да сагледају. Значајан механизам когнитивног развоја који за потребе бољег разумевања треба разрадити је *кодирање*. Овај механизам издваја нека обележја која граде систем, који као целина репрезентује неки феномен. Из тог разлога, тек таквом појединачном анализом симбола *јабуке*, који је у овом тексту употребљен у неком другом значењу од оних које смо до сада у раду имали прилику да спознамо, на ученике се може когнитивно и васпитно утицати. Употребом персонификације писац Вељко Петровић ученике упућује на сличности *старе јабуке* са животом људи. „Усахнула (*јабука*) после једва осамдесет година“ описује ту сличност ње са човеком, јер је просечан људски век толико дуг. *Јабука* расте и кити се „*свјим присним богатством, финим, овалним плодовима*“, исто као и човек што расте, развија се и временом стиче унутрашње богатство. У овом дескриптивном тексту *јабука* је *рашчупана*. Овај придев упућује на персонификацију стабла *јабуке* са женом: „*пусти случај поштедео је ту стару, крваву, од дугогодишњих кошава вазда помало рашчупану и ка западу нахерену воћку*. Кодирање реченичног значења на семантичком и сазнајном нивоу, односно када ученици, на менталном нивоу, уоче сличности између *јабуке* и људи, следи она интерпретација која треба да изврши васпитни утицај на ученике. Посебно треба анализирати са њима однос људи према *јабуци* у причи. Применом диференцијалне наставе и методичког система учења путем откривања и индуктивно-дедуктивног метода у настави, ученици подељени у групе треба да уоче опхођење људи према *јабуци* на друму. Спознајом разлике између људи који живе на селу и оних који долазе из града, уочава се то да су ови други немарнији према *старсј јабуци* на друму, а тиме и према природи. Прича истиче чињеницу да људи који живе у природи, на селу, више поштују плод ове воћке. Ова дескриптивна прича саткана је од многобројних значења симбола *јабуке* и ученицима шаље важну васпитну поруку, да чувају животној средину, да се о њој брину и да околину унапређују. Када ученици схвате поруку коју носи ова прича, они ће ментално бити способни да разумеју проблеме све веће загађености животне околине.

Народна бајка *Златна јабука и девет пауница* има компликовану структуру, попут бајке Баш-Челик, те нећемо овога пута залазити у композицију бајке и објашњавати ток радње, него ћемо покушати да одредимо шта симболизује *златна јабука* у њој. Царев најмлађи син се, после више неуспеха његове браће, одлучио да проба да сачува *златне јабуке* и да открије ко их поткрада. У римској традицији *јабука* је посвећена Венери и симбол је љубави и страсти. *Јабука*

симболизује брака и брачне понуде. Међутим, у овој народној бајци може се уочити другачије значење од оног традиционалног (да је јабука симбол веридбе, удаје). Очекује се да младић поклони златну јабуку девојци. Али неколико вечери узастопно, осам пауница је узимало златне јабуке са дрвета, а једна, девета, се претварала у девојку и свако вече је седела младом царевиху у крилу, а када је требало да крене остављала би му две златне јабуке. Неспорно је то да је паунаца-девојка прелепа и да се свидела царевиху, али симболика јабуке у овој бајци је другачија од оне традиционалне старогрчке. Да би открили симболику треба се упознати са митским значењем *јабуке* у овој народној бајци. *Јабука* у њој симболизује *небеска тела*. Дрво златне јабуке ноћу узри и симболизује *звездано небо са месецом*, па се потом појави девет златних пауница да га оберу. Грчка богиња Хера била је богиња месеца. Њој је посвећена птица паун, чији раширен реп представља звездано небо. По томе је паун и њу саму представљао. Дакле, овом митском спознајом објашњава се симболика *златне јабуке*. Можда, на први поглед, изгледа да ова епизода о спознаји мотива златне јабуке не носи неку васпитну вредност за ученике, али она постоји. Вредности су управо у чину давања јабуке, али и у забрани узимања нечега што је туђе. Такве вредности ученицима посебно треба истаћи, причати на часовима са њима о томе и васпитавати их да буду поштени и добри.

Ова народна бајка је значајна за развијање образовних вредности, јер се ученици упућују на спознају о историјској легенди и причи о грчким боговима, да се културно образују. Шта ова бајка нуди ученицима на психолошком плану? Нећемо анализирати, овом приликом, комплексни когнитивни развој схватања поменути ситагме, него се треба увидети знатна уштеда у поновном учењу онога што је ученик већ чуо. Дакле, митске приче везане за ову бајку треба разрадити са ученицима, јер према психологу Берту (Burt) свако претходно сазнање је корисно за креирање нових когнитивних процеса, ако се при том зна да ће ученици на вишем нивоу образовања, нпр. у средњој школи, учити и читати сложенија књижевна дела са сличним или истим митским обележјима и радњама. Тада ће ученицима бити корисно да раније слушане текстове или граматичке појединости боље разумеју или их у потпуности схвате онда када когнитивно буду способнији за то.

Примери из граматике српског језика

Многе лексеме из лексичко-семантичке групе речи са општим значењем *каквог воћа* или *каквог поврћа* имају могућност развијања **метонимијског** односа *биљка – плод биљке*. Учење о метонимији је битан образовни моменат за развијање комуникативних компетенција ученика. Они обогаћују свој речник и унапређују културу изражавања. И у овом случају, као и у књижевном разумевању

текста, на развој језичке компетенције утиче механизам когнитивног развоја аутоматизација, који треба да путем аналогije ученицима обезбеди шире поимање лексичке одреднице.

Нпр. *јабука* биљка – плод од те биљке – сируп, сок, ракија од плода те биљке

У оквиру семантичке реализације лексеме *јабука* – биљка – плод – сок, сируп, ракија поред метонимијских трансформација постоји и једна **граматичка**: именица *јабука* у прве две реализације (биљка – *јабука*, плод – *јабука*) је **заједничка именица**, јер постоји могућност исказивања разлике једине и множине. Лексема *јабука* у трећој реализацији (сируп, сок, ракија) је **градивна, материјална именица**. Овако се понашају и све друге именице са архисемом *воће*. У том се смислу ова језичка појава когнитивно генерализује према другим, сличним примерима архисема.

Елементи лексичког значења лексеме *јабука*:

денотација – дрво јабуке или њен плод

референција – нека конкретна јабука

конотација – сва она значења која смо у претходном поглављу рада истакли, а нека од њих су: незрелост, здравље (зенена јабука), плодност, дар, пријатна за јело и др.

Лексема *јабука* је продуктивна у вишечланим језичким јединицама, односно фразеолошким компонентама, као што су следећи **фразеологизми**: *јабука раздора*, *загристи у киселу јабуку*, *забрањена јабука*, *црвен као јабука*, *румен као јабука*, *зелена јабука* итд. У поменутих примерима као компонент фразема појављује се воћка *јабука*. Учењем и богаћењем њиховог речника ученици треба, на часовима језика да поспеше и развију квалитетну комуникацију и интеракцију у друштву. Да би се лепше и исправније изражавали треба их васпитавати да примењују говор без употребе жаргонизама и вулгарних речи које су, на жалост, честе лексеме у њиховом обраћању и споразумевању. Развијање љубави према српском језику и примена стечених граматичких и књижевних појединости и језичке коректности треба да има за циљ унапређивање и развијање културе изражавања.

6. Закључна размишљања

У раду је сагледана настава као важан психолошко-педагошки процес, и показало се како одабир конкретних механизма когнитивног развоја и ефикасних стратегија учења може утицати на реализовање квалитетнијих наставних

апликација, које треба да развијају многобројне образовне и васпитне вредности код ученика. Наведени су конкретни примери за унапређивање процеса учења наставних садржаја из српског језика и књижевности за ученике нижих и виших разреда основне школе.

Размотрено је значење термина *когнитиван*, као и семантичко обележје синтагме *когнитивни развој*, који упућују на процес сазнавања, а будући да је у питању настава језика, семантика се односи на сазнајне процесе и њихов развој у конкретним условима учења српског језика и књижевности. С тога су приказани примери облика рада којима се постиже хуманији однос у процесима учења путем индивидуализације и диференцијације наставе. Велики значај може се приписати когнитивном развоју, јер се његовом спознајом могу реалније сагледати могућности за развијање ученикових компетенција, њихове интелигенције, а пре свега развијање васпитних вредности и ученикове иницијативе, као и самосталности у избору тема и начина рада на часовима српског језика.

У раду се, у краћим цртама, дефинишу васпитање и васпитне вредности које треба да се развијају кроз наставу. Наставник треба да, применом савремених методичких система индивидуалне и диференциране наставе, развије хуманији однос између ученика. Показано је како, пре свега, когнитивна сазнања, али и многа друга сазнања до којих долазе психолози у њиховом истраживању, позитивно утичу на разрађивање методичких апликација, које у школском подучавању подстичу ученикову компетенцију, развијају интелигенцију и васпитне вредности.

Суоднос когнитивног развоја и образовно-васпитних вредности треба да прати мисаоно сазревање. Прожимање сазнања до којих су дошли истраживачи из области психологије, педагогије и других релевантних области за реализацију наставе је корисно, како за оне који наставни процес треба да креирају (то су наставници), тако и за оне којима настава треба да обезбеди квалитетно образовање, васпитање, али и успешан когнитивни развој (односи се на ученике). За развој виших мисаоних функција, видело се у раду, битно је социјално окружење у којем ученик стиче искуство, а примери који су презентовани дати су у контексту успостављања васпитних и образовних вредности и њиховог садејства са когнитивним развојем. Интелектуалне и логичке способности су главне детерминанте школског успеха, а чиниоци који утичу на квалитетније образовање су нпр. повољни социјални услови, квалитетан наставни програм, компетентност наставника, али се не сме изоставити или маргинализовати когнитивни развој, који је у синергичном односу са поменутиим чиниоцима.

На креирање квалитетног наставног процеса могу да утичу сазнања до којих се дође анализом истраживања из педагошке психологије. То се пре свега односи на сазнања из области когнитивног развоја, те се код ученика на часовима српског језика и књижевности може развијати емпатија према оним васпитним вредностима о којима се учи у настави. Васпитне вредности треба развијати путем

наставе на начин како се могло видети у раду, али је најважније код њих развити вредности које се односе на окружење у којем одрастају, као што су на пример лепота давања и дељења нечега са најмилијима (братам, сестром), успостављање и неговање пријатељства са другом или другарицом, али и васпитавање ученика да негује и чува животну средину и брине о њој.

Литература

- Баковљев, Милан (1971) *Прилог анализи тесријских основа програмиране наставе*, Институт за педагошка истраживања, Београд
- Барјамовић, Миљана (2008) Појединачно значење речи – хомонимија (Методичка разрада једне теме из лексикологије). *Школски час*, бр.5, XXVI, стр. 86-100.
- Бауцал, Александар (1998) *Когнитивни развој: Когнитивно-информациони приступ*, Институт за психологију, Београд
- Видовић, В. – Ријавец, М. et al (2003) *Психологија образовања*, IEP-VERN, Загреб
- Вучић, Лидија (1991) *Педагошка психологија*, Библиотека „Педагошки приручници“, Београд
- Гортан-Премк, Даринка (2004) *Полисемја и срганизација лексичког система у српском језику*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Драгићевић, Рајна (2007) *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд
- Ђорђевић, Јован (2004) *Педагошка стварност. Теорије и схватања о настави*, vol. 50, бр. 9-10, стр. 734-758.
- Ђукић, Мара (1995) *Дидактички чиниоци индивидуализоване наставе*, Филозофски факултет, Нови Сад
- Ђурић, Ђорђе (2004) *Диференцирана и индивидуализована настава*, Мисао, Нови Сад
- Илић, Павле (2006) *Српски језик и књижевност у наставној тесрији и пракси*, Змај, Нови Сад
- Јовановић-Илић, М. – С. Милановић-Наход, Прица-Соретић, М. (1977) *Прилог проучавању когнитивних процеса у настави*, Институт за педагошка истраживања, Београд
- Квашчев, Радивој (1978) *Моделирање процеса учења*, Просвета, Београд
- Клајн, И. – М. Шипка (2007) *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад
- Мирков, Снежана (2005) *Зборник института за педагошка истраживања*, Улога метакогнитивних процеса у развијању стратегија учења, Год. XXXVII, бр.1, стр. 28-44.
- Николић, Милија (1999) *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд
- Oxford Advanced Learner's dictionary (1995) Oxford University Press, London
- Перић, Драгослав (1999) *Настава и васпитање*, Педагошка схватања Гетеа о васпитању и образовању, Год. XLVIII, бр.5, стр. 640-651.
- Петровачки, Љиљана (2008) *Методичка истраживања у настави српског језика и књижевности*, Филозофски факултет, Нови Сад
- Прћић, Твртко (1997) *Семантика и прагматика речи*, Књижарница Зорана Стојановића Ср. Карловци, Нови Сад
- Речник српскохрватског књижевног језика (1990) друго фототипско издање, Матица

- српска – Матица хрватска
- Skinner, B. F. (1960) *Teaching Machine and Programmed Learning*, DAVI, Washington
- Skinner, B. F. (1954) *The Science of Learning and the Art of Teaching*, Education Rev. Vol. 24, No.2, Harvard Education
- Станојчић Ж. – Јб. Поповић (1997) *Граматика српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Чомски, Н. (1990) *О когнитивним структурама и њиховом развоју: одговор Пијажеу*. У: М. Пјатели-Палмарини, *Тесрије језика, тесрије учења: дебата између Жана Пијажеа и Ноама Чомског*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци
- Шарановић-Божановић, Надежда – Слободанка, Милановић-Наход (1999) *Настава и васпитање*. Примена етапног формирања умних радњи у настави. Год. XLVIII/бр. 294, стр. 525-533.
- Шипка, Данко (1998) *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Матица српска, Одељење за књижевност и језик, Нови Сад
- Шипка, Милан – Иван, Клајн (2006) *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

**O PRIVIRE DIACRONICĂ ASUPRA STUDIULUI CUVINTELOR
DIN LIMBA GREACĂ, ADAPTATE ÎN LIMBA RUSĂ
ASPECTE DE ROSTIRE, CITIRE, ScriERE**

Dan-Mihai BĂRBULESCU

The approach on pronunciation, reading and writing issues of Greek words adapted in the Russian language has as a start line the different view points regarding the way elements of the Erasmic (Ancient Greek) pronunciation – on one hand – and of the Reuchlinian (Medieval and Modern Greek) pronunciation – on the other hand – spread in the Russian language. This article shows a historical review on the way the Erasmic and Reuchlinian pronunciations have been studied in Russian.

Key words : pronunciation, reading, writing, Erasmic, Reuchlinian

Binecunoscutul umanist olandez Erasmus din Rotterdam (*Erasmus Desiderius Rotterdamus*) scrie în Basel-ul elvețian dialogul *Despre pronunția corectă în limba greacă*, (*Dialogus de recta Latini Græcique sermonis pronuntiatione*) lucrare în care ia atitudine împotriva modului așa-zis „nou” de pronunțare în limba greacă, pronunțare ce se folosea în timpul său.

În această lucrare el elaborează ceea ce avea să se numească *citirea erasmică* – în fapt, un sistem de reguli și norme de citire în limba greacă veche, în conformitate cu pronunțarea antică presupusă și reconstituită de către autor pe calea științifică a deducției (7, p.11; 23, p.28).

Școala pentru limba greacă nouă a fost întemeiată de către savanții greci răsăriteni care au adus în școlile apusene noua lor modalitate de pronunțare – deși unii dintre ei își dădeau seama că această nu este nici corectă și nici autentică. Această pronunțare *actualizată* era susținută de către umanistul german Johannes Reuchlin. El este cel care a fixat regulile de citire a limbii grecești pentru timpurile sale (ținând cont de evoluția limbii) și a elaborat așa-numita citire *reuchliniană*. Acest sistem de citire constă în folosirea pentru limba greacă veche a regulilor și normelor de pronunțare din limba greacă nouă.

Problema citirii *erasmice* și a celei *reuchliniene* a fost puțin studiată, atât în sfera limbii ruse. Nu se poate spune cu exactitate care este cea mai veche lucrare în care

se poate găsi vreo dezbateră asupra problemei citirii *erasmice* sau *reuchliniene*. Academia de Științe a U.R.S.S. ne pune la dispoziție în volumul *Probleme ale ortografiei ruse contemporane* (2) articolul intitulat *O lămurire a istoriei*, (*Историческая справка*), unde se înfățișează cititorului o scurtă trecere în revistă a cuvintelor-împrumuturi și unde se vorbește de atenția și interesul acordate acestei probleme de-a lungul a două secole, începând cu epoca denumită *a lui Petru I* când, ca urmare a legăturilor culturale ale Rusiei cu celelalte țări, în lexicul limbii ruse intră multe împrumuturi lingvistice din limbile franceză, latină și, mai ales, germană.

În mod concret, articolul își începe cercetarea din anii 30, când apar primele dicționare de cuvinte străine. Prin aceste lucrări, se realiza fixarea ortografiei și a ortoepiei respectivelor cuvinte străine nou intrate în limba rusă.

Primul om de știință care s-a ocupat de astfel de probleme lingvistice, V.K. Trediakovski, a dedicat în 1748 câteva pagini din studiul său, *Discuție asupra ortografiei* (2, *Разговор об орфографии*) problemei redării cuvintelor împrumutate. În această lucrare, el s-a pronunțat „pentru redarea [cuvintelor] cu litere rusești, în concordanță cu pronunțarea, întrucât dacă ar fi să urmărim ortografia altor limbi, atunci cel care scrie ar trebui să cunoască toate limbile Pământului”.

În același volum este cuprins și articolul scris în 1827 de către cercetătorul I.I. Greci care face referire la problema cercetată în prezenta lucrare arătând că, în conformitate cu uzul,

cuvintele grecești se scriu [...] în două feluri: cele intrate în limba slavă bisericească nemijlocit prin traducerea Bibliei și la introducerea credinței ortodoxismului creștin în Rusia se scriu conform **pronunțării noii limbi grecești** (subl. n.; **pronunțarea noii limbi grecești** însemna, cu alte cuvinte, rostirea reuchliniană), iar cele intrate prin intermediul limbilor latină, polonă, germană etc. – conform pronunțării limbilor acestora, pronunțare ce se folosește astăzi în Europa occidentală.

Prin urmare, deși nu se afirmă acest lucru explicit, aici apar mențiuni despre ceea ce înseamnă modele de citire *erasmică* și citire *reuchliniană* în limba rusă. În aceeași lucrare se menționează și încercarea nereușită a cercetătorului A.A. Ivanov de a propune o nouă modalitate de redare a împrumuturilor grecești și latine.

În articolul datat 1885, I.K. Grot ia o fermă atitudine față de ceea ce acesta numește *pretențiile lingvistice* ale lui A.A. Ivanov, afirmând despre acesta că

autorul cu o mare energie și perseverență se pronunță împotriva formelor [...] cuvintelor venite din lumea clasicismului antic și construiește un nou sistem de scriere și pronunțare a acestora. În teorie, dl. Ivanov se poate spune că are dreptate, dar domnia sa nu a luat în considerare faptul că, în cazul unei limbi, teoria trebuie extrasă din practică, o practică de secole, și că cel care merge în mod absolut împotriva obiceiurilor împământenite va rămâne singur, în rânduielile cele noi. Iată probe de modificări ale formei pe care le reclamă autorul. Domnia sa dorește ca noi să scriem: **Өесен, һумн, һугэна, һЕсюд, һОрацій, һОры, һексамер, экзаминовать, Өөб, һумнасе** sau

гимнасте, семинарье, Брьсь, Псѡха (în loc de Психея), Ѳесь (în loc de тезис), бась (în loc de базис), фразь (în loc de фраза), Ювеналь, ѡсѳетика, экземплярь. Despre ultimul cuvânt, chiar autorul declară că: ar fi bine dacă s-ar adopta dar totuși este greu de pus în practică.

Niște propuneri asupra cărora, sincer vorbind, lingvistul trebuie să mediteze cu foarte multă atenție...

Mult mai târziu, Ditmar Eliașevici Rosenthal (15), p.34, vorbește despre o divergență asupra ortografiei precum și despre apariția unor **dublete în scriere** (subl. n.) ca urmare a necoincidenței echivalentelor din cele două sisteme lingvistice: „oscilări între alegerea inițialei Э- sau a inițialei Е- găsim la cuvintele de origine grecească: *Эвклид - Евклид, Эврипид - Евврипид, Эвтерпа - Евтерпа, Эфес - Ефес, эвфемисм - евфемисм, эзоповский – эзоповский*” și ajunge la concluzia că mai răspândită este scrierea cu inițiala Э-. Acest lucru arată într-o oarecare măsură și tendința din limba rusă de a se folosi ca inițială un monofonog și nu un diftong – ceea ce corespunde originalului grecesc unde, în cazurile citate, inițiala este tot o vocală.

Într-o altă culegere a Academiei de Științe a U.R.S.S. (5, pp. 55, 56), cercetătoarea A.V. Superanskaia face mențiuni referitoare la păstrarea desinențelor grecești și latine a numelor proprii în momentul împrumutului acestora (Имена собственные в чужой языковой среде):

În prezent, numele unor cunoscute personaje grecești și romane au intrat în fondul cultural mondial unic. În atare situație, aceste nume sunt cel mai des tipărite cu alfabet latin, care este mai accesibil, indiferent de apartenența lingvistică a respectivelor nume. În legătură cu aceasta apare dificultatea în redarea în scris a desinențelor grecești. Unii le scriu pornind de la scrierea numelor în limba greacă, iar alții – înlocuind desinențele grecești cu variantele latine ale acestora. Și unii, și ceilalți au dreptate în felul lor. În momentul pătrunderii numelor latine sau grecești în limba germană, desinențele, de regulă, nu dispar: *Socrates* și *Pompejus*. În limba rusă însă, aceleași desinențe, de regulă, nu se păstrează – fiind înlocuite în multe cazuri cu altele, rusești:

(grec)	Σωκратης	-	Сократ	-	Socrate
(grec)	Θουκυδιδης	-	Фукидид	-	Tucidide
(lat)	Pompejus	-	Помпей	-	Pompei
(grec)	Οδυσσευς	-	Одиссей	-	Odiseu
(lat)	Julius	-	Юлий	-	Iuliu(s)

În prima coloană s-a păstrat grafia latină folosită de Superanskaia (n.n.).

*
* *
*

În cercetarea modelelor de citire *erasmică* și *reuchliniană* pe tărâmul limbii ruse, un moment foarte important a fost constituit de analiza lingvistului V.A. Trofimov. Importanța și totodată singularitatea cercetării sale ne-au determinat să dedicăm un spațiu aparte acestui studiu.

În anul 1957, cercetătorul Vladimir Alexandrovici Trofimov include în cartea sa, intitulată *Limba rusă literară contemporană. Fonetică și grafie* (21, pp. 84-86), un capitol aparte, nu de o întindere mare, închinat în totalitate problemei pe care o dezbatem în prezentul studiu. În acest capitol sunt analizate succint, fără pretenții de aprofundare, câteva din regulile de citire *reuchliniană* și, prin opoziție, cele de citire *erasmică*. De asemenea, autorul punctează anumite *momente-jaloane* în timp, ceea ce s-ar fi putut constitui într-o interesantă suită care să „deseneze” evoluția regulilor de citire *erasmică* sau *reuchliniană*, de-a lungul timpului, în limba rusă. Trofimov însă s-a limitat la enumerarea câtorva dintre cele mai interesante și mai controversate cazuri. În ciuda volumului restrâns, acest capitol reprezintă pentru lucrarea noastră un punct de referință în sfera limbii ruse.

Autorul începe prin a menționa faptul că una dintre particularitățile limbii ruse literare contemporane o reprezintă specificul pronunțării unor cuvinte, pronunțare condiționată istoric de influența limbii neogrecești. Este vorba de așa-numita citire *reuchliniană*. Aceasta privește terminologia uzuală rusească precum și diverse alte denumiri care provin din limba greacă veche.

În opoziție cu așa-numita citire *erasmică*, aici **Β, β** din greaca veche se redă prin sunetul [v] și nu [b]; **Η, η** din greaca veche se redă prin sunetul [i] și nu [e]; **Θ, θ** din greaca veche se redă prin sunetul [f] (mai demult chiar [rusescul] **θ** – *fița* și nu [th] – *theta*); **Υ, υ** din greaca veche cu valoarea de [i] labializat, care nu este caracteristic limbii latine, s-a redat mai demult în limba rusă prin litera *jița*. Aspirația plenisonă din greaca veche (apropiată de fricativa sonoră) (n.n.: sic! De fapt **Γ, γ** a dat fricativa sonoră (!) postpalatală [h]) pe lângă o vocală inițială fie nu se reda deloc, fie se marca prin inițiala [g].

Prin aceasta Trofimov explică grafii din secolul al XVIII-lea precum: **пийт** în loc de **поэт** < **ο ποιητης** – așa cum încă mai scrie însuși Pușkin, citat în parodia versurilor lui M. Muraviov: „Как описал себя **пийт**” (*Evghenii Oneghin*, 1, XLVIII). Și, mai târziu, ironic: „Какой-нибудь **пийт** армейский” (4, XXIX). Cu toate acestea, în poezia sa, *Памятник*, (1836), ținând piept stilului fastuos al scrisului, Pușkin alege același cuvânt: „И славен буду я, доколь в подлунном мире жив будет хоть один **пийт**” (subl. n., p.84).

În aceeași măsură – numele **Омир** (fără aspirație) în loc de **Гомер** < **’Ομηρος** (n.n.: autorul face o confuzie: numele grecesc al lui Homer se află sub aspirație dură, notată (‘) și nu moale) (p.85): „Из Ахиллеса вдруг становится **Омиром**” (Krîlov: *Лев и комар*/ Leul și țânțarul). Și, de asemenea, din nou la Pușkin: „Как ты, божественный **Омир**, ты, тридцати веков кумир!” (*Evghenii Oneghin*, 5, XXXVI).

Ἡρακλῆς (n.n.: din nou eroare: numele lui Hercule se scrie în grecește cu aspirație dură (´) – de unde și **H-** în română și **Г-** în rusă – și nu moale (˘); forma citată de către Trofimov este cea ionică și poetică; cea curentă este Ἡρακλῆς, forma atică, de unde și contragerea menționată alături) prescurtat: κλῆς, ο (ibid.) – **Иракл** – **Hercules**, **Геркулес** – **Hercule(s)**, fiul lui **Zeus** (**Ζεὺς**) și al **Alcmenei** (**Αλκμῆνα**), este redat atât conform citirii *reuchliniene*, cât și conform citirii *erasmice* în *Dicționarul greco-rus* al lui A. Weisman (1894).

Trofimov compară, de asemenea, cuvintele ἀποθεоз (rom.: **apoteoză**) < grec. **η αποθεωσις** precum și ατεист (rom.: **ateist**) < grec. **ο αθεος**; citându-l pe Pușkin (*Scrisoare către un necunoscut din Odesa*, martie 1824). „Scriu strcfe înflorate la un poem romantic și iau lecții de ***atheism** pur. Aici se cslă un englez, un filosof neînduplecat, unic ***atheist** înțeles” (ibid.).

Autorul îl semnalează pe Nikolai Ivanovici Nadejdin (critic și estetician rus, n.n.) care, în anii 40 ai secolului al XIX-lea, scria *Иθικα* (în loc de *εθικα*) – vezi lucrarea sa, *Experiența științei filosofiei* (*Опыт науки философии*), iar în textul lui Turgheniev, *Destelenirea*, IX, găsește două denumiri de animale care îi oferă din nou prilej de discuții: „Apoi el a povestit cum, în timp ce vizita odată o școală publică, a pus elevilor următoarea întrebare: Ce este ***strofocamilul** (**struțocămila**)? Și, întrucât nimeni nu a putut să răspundă, nici măcar profesorul, atunci Kallomeițev puse o altă întrebare: Ce este ***pificul** ?” (În grecește: **ο στρουθος καμηλος** – rus.: **страус** (rom.: **struț**) (n.n.: forma corectă a numelui compus grecesc este: **ο (η) στρουθοκάμηλος**); **ο πιθηκος** – rus.: **обезьяна** (rom.: **mămuță**) (n.n.: accentul în cuvântul **πίθηκος** este, de fapt, ascuțit și nu grav – așa cum apare în textul original; ibid.).

Pendularea între cele două sisteme de citire este ilustrată de către Trofimov prin grecescul **ο ρητηρ** care a început să sune [ritor], rus.: [ритор] iar **ρητορικα** (n.n.: formă inexistentă în greaca veche; corect: **η ρητορικη** (subînțeles: **τέχνη**) – rom.: **arta retoricii**) – [retorica], rus.: [риторика], ulterior fiind adoptată și citirea *erasmică* [retor], [retorică], rus.: [ретор] [реторика]. În *Dicționarul explicativ al limbii ruse* elaborat sub redacția lui D. Ușakov (*Толковый словарь русского языка*), el găsește: „**реторика**, **реторический** см. **риторика**, **риторический**”; a se observa, de asemenea, exemplele rus.: **термометр** (rom.: **termometru**); rus.: **Фермопилы** (rom.: **Termopile**) – în amândouă exemplele există prima rădăcină din greaca veche **θερμος** (n.n.: corect: **θερμός**) = „căldură”, deci **Termopile** = „porțile fierbinți”.

De asemenea: rus.: **ритм** (n.n.: rom.: **ritm**; în română este un neologism provenit din fr. **rythme**); rus.: **рифма** (rom.: **rimă**) amândouă provenite de la unul și același cuvânt grecesc: **ο ρυθμός** – însemnând „tact”, „măsură”, „armonie” (n.n.: corect: **ρυθμός**; prezența aspirației dure este obligatorie pe orice lichidă rulantă inițială) sau: rus.: **патология** (rom.: **patologie**), rus.: **пафос** (rom.: **patos**) – de la același cuvânt grecesc **το παθος** = „suferință”, „patimă”. În sfârșit, cuvintele rus.: **ортодокс** (rom.: **ortodox**), rus.: **орфография** (rom.: **ortografie**) – prima rădăcină din grecescul: **ορθος** = „drept”, „corect”, „adevărat” sau rus.: **Теодор/Фёдор** (rom.: **Teodor / Fiodor**) – din

grecescul **το θεοδωρον** = „dar dumnezeiesc”, „darul lui Dumnezeu” (n.n.: cuvântul ca atare este inexistent în greaca veche; unicul etimon pentru antroponimele respective nu poate fi, la nivelul limbii grecești vechi, decât **Θεόδωρος**, compus din **θεός** și **δωρον**), comparați cu rus.: **Богдан** etc.

Însuși cuvântul din limba rusă **alfavit** (rom.: **alfabet**) este considerat de către autor un exemplu de citire *reuchliniană* și corespunde *erasmicului* **альфабѣт** – rom.: **alfabet** (după denumirea primelor litere ale alfabetului grecesc rus.: **альфа** – rom.: **alfa**, rus.: **бѣта** – rom.: **beta**; ultima literă se numea **Омега** (= O mare), de unde și expresia *de la alfa la omega* (*от альфы до омеги*). (ibid.)

Litera **Υ / υ** – [i grec sau *îpsilon*], denumită în limba rusă *jița*, este semnalată pentru scrierea cuvintelor din limbajul bisericesc – precum rus.: **μυρο** (< grec.: **το μυρον** = „ulei aromatic de smirnă”), rus.: **впостась** (= „una din înfățișările treimii dătătoare de viață” – după cum era definită în *Dicționarul limbii ruse și al limbii slave bisericești*, editat în anul 1847 de către Academia de Științe, *Словарь церковнославянского и русского языка*).

Este interesant faptul că, în același dicționar, Trofimov întâlnește cuvântul rusesc **вакинь** (= piatră prețioasă), rus.: **гацинт** (rom.: **hiacint**), pe care autorul citat îl consideră (fără vreo explicație în plus) ca fiind, în această formă, „o transcripție latină a aceluiași cuvânt” (grec.: **βακινθος**) (p.86).

Pe de altă parte, cercetătorul observă o înclinație a limbii ruse (tendință apărută încă din secolul al XVIII-lea) înspre pronunția occidentală, de tip *erasmic*, a terminologiei generale: rus.: **театр** (rom.: **teatru**) în loc de precedentul rus.: **театр** (publicul era numit în rusește: **театральные зрители**).

Referitor la cuvântul rusesc **вивлиофика**, Trofimov îl citează pe Novikovski-Koșeliok care scria în anul 1774: „Acest cuvânt ciudat (pe care nici nu îl pot pronunța)... nu știu de către cine a fost scos la iveală; a fost pus în locul cuvântului „**Biblioteca**”, foarte folosit în Franța și în Rusia. „**Biblioteca**” este cunoscut de toți dar „***Vivliofica**” – nu îl înțelege nimeni” (Foaia IV). În același timp, acesta a creat binecunoscuta „**Древняя российская Вивлиофика**” (în anul 1773), își încheie Trofimov comentariul (ibidem).

Preocupările față de împrumuturile din limba greacă pe tărâmul limbii ruse s-au aflat în situația de pendulare între o libertate de adaptare asumată de către persoanele ce s-au implicat în acest proces, pe de-o parte, iar, pe de altă parte, de constrângerile impuse de către însăși limba rusă și vorbitorii acesteia. Efectele sunt prezente în limba contemporană în încercarea de a conferi nivel morfologic pe tărâmul limbii ruse și, în același timp, de a păstra câte ceva din specificul originalului grecesc.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Academia de Științe a U.R.S.S., *Определитель языков мира по письменности*, „Наука, Moscova, 1964

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

- Academia de Ştiinţe a U.R.S.S., *Проблемы современного русского правописания*, „Nauka, Moscova, 1964
- Academia de Ştiinţe a U.R.S.S., *Обзор предложений по усовершенствованию русской орфографии (XVIII - XX вв)*, „Nauka, Moscova, 1965
- Academia de Ştiinţe a U.R.S.S., *Орфографический словарь русского языка*, „Russkij jazyk”, Moscova, 1981
- Academia de Ştiinţe a U.R.S.S., *Орфография собственных имён*, „Nauka, Moscova, 1965
- Academia de Ştiinţe a U.R.S.S., *Топонимастика и транскрипция*, „Nauka”, Moscova, 1964
- Balmuş, C., Graur, Al., *Gramatica limbii greceşti (fonetica, morfologia, sintaxa)*, Ed. Autorilor Asociaţi, [Iaşi] 1935
- Buslaev, F.I., *Историческая грамматика русского языка (Опыт исторической грамматики русского языка. I Этимология. II Синтаксис)*, Moscova, 1959
- Ciornoh, P.I., *Происхождение русского литературного языка и письма*, Moscova, 1950
- Dal', V.I., *Толковый словарь живого велико-русского языка*, IV vol., Moscova-Petersburg, 1882
- Dobromoslov, V.A., Rosentahl, D.E., *Трудные вопросы грамматики и правописания*, Moscova, 1960
- Fortunatov, F.F., *Краткий очерк сравнительной фонетики индоевропейских языков*, Moscova, 1956
- Ivanov, V.V., *Историческая грамматика русского языка*, Moscova, 1964
- Rotterdamus, Erasmus Desiderius, *Dialogus de recta Latini Græcique sermonis pronuntiatione*, Basel, 1528
- Rosentahl, D.E., *Вопросы русского правописания*, MGU, Moscova, 1965
- Shapiro, A.B., *Русское правописание*, Academia URSS, Moscova, 1968
- Starostin, B.A., *Транскрипция собственных имён*, „Kniga”, Moscova, 1965
- Superanskaia, A.V., *Ваше имя*, „Русская речь” № 4/1983
- Şcerba, L.V., *Избранные работы по языкознанию и фонетике*, I, LGU, Leningrad, 1958
- Tolkacev, A.I., *Историческая грамматика и лексикология русского языка*, Academia URSS, 1962
- Trofimov, V.A., *Современный русский литературный язык: фонетика, графика*, LGU, Leningrad, 1957
- Valaori, Iuliu, *Pronunţarea limbii greceşti*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, Bucureşti, 1904
- Vanţ Ştef, Felicia, *Fonetica istorică greacă*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1962

**УСВАЈАЊЕ ДЕЛА ГЛАСОВНОГ СИСТЕМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
У РУМУНСКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ**

Лидија ЧОЛЕВИЋ

In this article we will be analyzing the errors and difficulties that we often encounter during the assimilation of certain parts of the Serbian phonetic system in Romanian linguistic environment. Thus, we will be taking into consideration the following sounds: /ч/, /ћ/, /џ /, /ђ/ /, /љ/ и /њ/, which don't have an equivalent in Romanian phonological system. The difficulties in the pronunciation and perception of the above/mentioned sounds, exemplified by certain words from literary fragments that we chose, most often arise due to the acoustic and pronunciation characteristics of the phonological system in both Romanian and Serbian.

Key words: phonetics, phonology, palatals as a part of phonetic linguistic system, the means/method of teaching Serbian in Romanian environment.

1. Настава фонетике и фонологије

Будући да се настава фонетике на студијама српског језика и књижевности у оквиру Факултета страних језика и књижевности реализује у два аспекта: *теоријском* – у оквиру предавања из фонетике и фонологије савременог српског језика, *практичном* – у оквиру вежбања, чији је циљ постављање артикулационе базе и упознавање ортоепских норми српског језика, овај ће рад употпунити практичну наставу. Наравно, све у циљу формирања умења непосредног конфронтирања фонетских појава румунског и српског језика изолованих у говорном низу.

У тренутку када студентима српског као страног језика представљамо фонолошки систем српског језика пожељно је почети од инвентара познатих фонема. Како се дистинктивна обележја сугласника у највећем броју поклапају с гласовима који су студенту српског као страног познати из матерњег (румунског) језика, може се рачунати на позитивне међујезичке интерференције. Не занемарујући значај позитивног трансфера, инсистирање на уочавању диференцијалних црта између два несродна језика као што су српски и румунски, неопходно је с обзиром на чињеницу да сваки језик има свој фонетски систем под

којим се подразумева „акустичка варијанта плана израза, односно: ритам, динамика, мелодија и гласовни систем“¹.

Пре него што се представи разрађена методичка апликација са анализом фонетских грешака и тешкоћа које се јављају већ у почетној фази усвајања фонолошког система српског као страног језика, треба у основним цртама дефинисати теоријске перспективе науке о гласовима, као јединствене науке о језику – лингвистике.

Одредница *фонетика* је према *Великом речнику страних речи и израза*, аутора Ивана Клајна настала конбиновањем грчких речи *fone* – глас и *tekhne* – вештина.

Ауторка Снежана Гудурић дефинише фонетику као науку о гласовима и супрасегменталним феноменима гласовних низова, док је фонологија примењена фонетика *која се бави описом и дистрибуцијом дистинктивних гласовних јединица неког језика*². Фонеме пак сматрамо посебним врстама знакова помоћу којих се разликују речи језика³, односно, фонема је одсечак говорнога низа чија промена или изостјање мења значење речи⁴, тако да ћемо се у раду посебно бавити фонетиком као савременом науком о говору⁵.

Поменуте језичке области се на другачији начин описују у приручнику из 1981. године у којем аутори Радоје Симић и Бранислав Остојић⁶ наводе да фонологија *проучава гласове људскога језика са различитих становишта*. Дакле, аутори дају опис 4 становишта фонологије: историјска, компаративна, контрастивна или конфротативна и општа фонологија, за разлику од ауторке Гудурић, која реализује новију, смисленију поделу фонетике, према методама: дескриптивна (физиолошка, акустичка, аудитивна, перцептивна, компаративна, контрастивна, инструментална), нормативна, корективна, ортофонијска, функционална и историјска. У разради наше методичке апликације посебно ћемо се позабавити *физиолошком или артикулационом фонетиком*, која подразумева стварање гласова, *нормативном фонетиком* (ортоепијом) која утврђује правилан

¹ Кончаревић, Ксенија, *Савремена настава руског језика*, Београд, Славистичко друштво Србије, 2004. год. стр. 117.

² Гудурић, Снежана, *О природи гласова*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2004. стр. 106.

³ Avanesov prema Popović, Milenko. Trostinska, Raisa. „I fonem je znak“, Od fonetike do etike, Zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. Josipa Silića, Zagreb: Disput, str. 75.

⁴ Jelaska, Zrinka i suradnici, *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, str. 82.

⁵ Vuletić, Branko, *Lingvistika govora*, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za fonetiku, ff press, 2007, str. 53.

⁶ Симић, Радоје, Остојић, Бранислав, *Основи фонологије српскохрватскога књижевног језика*, Титоград, Универзитет „Вељко Влаховић“, 1981. стр. 119.

изговор, и *корективном фонетиком* чији примери ће помоћи да се разраде поступци и технике у усвајању исправног изговора, у циљу предупређивања погрешног изговора који је резултат утицаја матерњег језика (румунског језика). Аутор Радоје Симић двадесет година касније *дефинише фонологију као науку о гласовима, као језичким знацима*¹, дакле, проширује претходна сазнања, са становишта улоге гласа у процесу споразумевања. А прецизније дефинише фонетику разјашњавајући природу људског гласа као језичке појаве уз помоћ анатомије, физиологије и акустике.

2. Објашњење изговора фонема /ч/, /ћ/, /ц /, /џ /, /љ/ и /њ/

У раду је посебно наглашена оријентација на краћи опис и демонстрацију начина артикулисања шест консонаната из српског фонетско-фонолошког система /ч/, /ћ/, /ц /, /џ/, /љ/ и /њ/, пре свега са позиције реципијента- носиоца другог инословенског (румунског) језика. Ослањајући се на инхерентна дистинктивна обележја која се односе на све гласове: вокалност, консонантност, назалност, компактност, дифузност, непрекидност, стридентност, звучност, грависност и акутност, заједничке особине које повезују наведених шест палаталних гласова су *компактност и акутност*². У прегледу наведених фонема, које немају свој еквивалент у румунском језику, највећа пажња поклоњена је опозицији по тврдоћи-мекоћи. Разлог наглашеног интересовања за ове појаве проистекао је из наставне праксе и сазнања да је код студената уочено велико одступање у спонтану употребу ових фонема управо због пресудног утицаја матерњег језика.

Ако се не поклони довољно пажње изговору наведених гласова, већ на првим часовима учења српског језика, неминовно се отвара питање фонолошке решетке тј. уочиће се препрека у артикулацији тих гласова, сукоб између стечених говорних навика у матерњем језику и навика које тек треба стећи на српском језику. Показало се да студенти прве године са румунског говорног подручја не распознају разлику између меких и тврдых палатала уколико се не примене одговарајуће вежбе на самом почетку усвајања српског гласовног система. Дакле, након првог слушања не опажају јасну диференцијацију између фонемских вредности /ћ/, /ч/, /џ/ и /ц/. Њихово изговорено /ч/ на пример, звучаће истоветно као српско /ћ/ или /ћи/ (рум. *ci*), тј. као предњонепчана безвучна мека африката ћ.

Иван Клајн безвучну африкату **ч** објашњава као глас сличан енглеском и шпанском *ch*, а безвучну африкату **ћ** пореди са италијанским *ci* у речи *ciao*, али се

¹ Симић, Радоје, *Српска граматика 1*, Београд, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2002.

² Vuletić, Branko, *Lingvistika govora*, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za fonetiku, ff press, 2007, str. 62.

ни једна ни друга африката не могу изједначити са њима.¹ Такође, Клајн наводи да је **ц** стопљено од /д/ + /ж/, а положај језика је исти као за изговор гласа *ч*.²

Иако се у оквиру наставе фонетике, изговор гласова /ћ/ и /ћ̄/ тумачи, са становишта универзитетске наставе, да су настали $d + j = \text{ћ}$, односно $t + j = \text{ћ̄}$, ауторка Снежана Гудурић доказује на спектралним сликама да се други елемент оба ова гласа не подудара са спектралном сликом гласа **ј**.³ Сходно таквом сазнању, определили смо се да не инсистирамо на артикулационо-акустичкој природи гласова, већ да студентима поједноставимо учење упоређујући гласове са приближним евивалентима из румунског фонолошког система. Дакле, африката **ж** одговара румунском слову **ј**⁴ док је африката **ћ** по звуку слична изговору гласа (*ge*) на пример, у румунској речи *geam, geantă*; сонант **љ** приближан је изговору у румунској речи *leac*; сонант **њ** приближан је изговору румунске речи *neam*, а глас **ц** румунском *ger*; наше *ћ̄* је приближно изговору румунског *ciur*.⁵ Иван Клајн глас **њ̄**, као палатални назал, повезује са италијанским и француским *gn*. А глас **љ̄** је палатализован у односу на л, као у шпанском *ll (caballero)* или у италијанском *gli (figlio)*.

Када је у питању фонолошко увежбавање четири палаталне африкате: две звучне /ћ/ и /ц/ и две беззвучне /ћ̄/ и /ч/, залажемо се за примену *аналитичко-имитативног метода* који се са становишта нових одређења у модерној методици наставе страних језика ослања на принцип свесности, стратегије подражавања наставничког изговора, објашњења помоћу контраста, односно увежбавања у фонолошким опозицијама, најпре споријег, а потом бржег изговора који воде директно до аутоматизовања правилног изговора српског фонолошког система.

3. Разрада методичке апликације

¹ Клајн, Иван, *Грамматика српског језика за странце*, Београд, Завод за уџбенике, 2006, стр. 23. Разликовање африката *ч* од *ћ̄* понекад задаје тешкоће и Србима из појединих крајева, па се може закључити да ова појава није страна говорницима српског језика као страног у румунској говорној средини. Тим поводом смо у разради методичке апликације посебно издвојили минималне парове који се по значењу разликују само тим паром фонема, *ч* и *ћ̄*.

² За изговор звучних африката *ц* и *ћ̄* издвојили смо, у методичкој апликацији, примере за наведени минимални пар.

³ Гудурић, Снежана, *О природи гласова*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, стр. 72.

⁴ Графички знак који глас *ј* представља у српском језику за румунске говорнике представља недоумицу с обзиром на то да румунски фонолошки систем поменути лексему не бележи, али је као фонему у појединим речима говорници изговарају, као у примеру *El este* где се оба *e* у иницијалном положају изговарају као *j*.

⁵ Ćirić, Vişeslava, *Limbă sârbă pe înțelesul tuturor*, Timiș oara, Uniunea Sârbilor din România, 1998, str. 29-30.

Након демонстрације оба српска писма, азбуке и абецеде, усвајања артикулације гласова како у изолованом позицији, тако и у говорном низу слушајући аудио-материјале, преписивања које је усмерено на запамћивање графичког облика слова, концентрисаћемо пажњу студената на гласове који се потпуно разликују од оних из матерњег језика.

Методички коментар: Пре реализације наредних вежби користиће нам методички поступак упозоравања на грешке у циљу њиховог предупредивања. Ови принципи подлежу специфичној реализацији наставе српског као страног језика, када је реч о обезбеђивању правилности изговора, о перцептивном прихватању наведених примера, а уједно могу послужити као основа за самокорекцију, за објашњење узрока и за отклањање грешака.

Понављајте за лектором: Ч

чај, чачкалица, чарапа, чаролија, час, часопис, част, чаша, чек, честица, честитати, честитка, често, чешаљ, четка, четвртак, чичак, чији, чист, чистач, читати, читач, чизма, човек, чоколада, човечји, чорба, челични, читати, чудо, чудан.

Чиле, Чаплин, Чикаго, Чачак, Чеченија, Чортановци,

рачун, реч, речник, мач, плоча, очај, мачка, бич, певач, цртач, учioniца, ученик, сочно, очи, кочијаш, вече, очекивати, дечак, девојчица, зечић, ђевапчић, ручица.

Чича срце чај из чаше.

Чавка чучи на чунку.

Слушајте, поновите и научите народну брзалицу напамет:

ЧЕТИРИ ЧАВЧИЋА У ЧУНЧИЋУ ЧУЧЕЋИ ЦИЈУЧУ
И ЦВРЧИ, ЦВРЧИ ЦВРЧАК НА ЧВОРУ ЦРНЕ СМРЧЕ

Методички коментар: Понављање изговора појединачних гласова, а потом истих у осмишљеном говорном низу, у краћим, али систематским размацама „инистирање на „гимнастици“ артикулацијског апарата, хорско понављање уз брзе промене позиција артикулационе мускулатуре, да је вежбама шаљив тон, чини их мање монотоним и заморним, и њима се може постићи жељени циљ“ (Šotra, 2006: 104). Наравно, треба бити обазрив јер коректан изговор једног изолованог гласа у овој фази наставе, не обећава увек и његов коректан изговор у сполу са другим гласовима. У ту сврху наменили смо следеће стихове и изреке које пружају могућност корелације и интегралног приступања понуђеним садржајима, вишеструког повезивања са наставом језика и културом изражавања, а послужиће за утврђивање изговора и унапређивање квалитета читања студената.

а) Прочитајте наглас следеће стихове:

Чашу меда још нико не попи

да је чашиом жучи не засрчи,
чаша жучи иште чашу меда
смјешане најлакше се тију. (Његош)

б) Препишите писаним словима, ћирилицом, а потом латиницом, а затим прочитajte следеће изреке: Свако је ковач своје среће./ Чудних ли времена, чудних ли обичаја./Човек је човеку вук./Сваки почетак је тежак./Понављање је мајка знања.

Методички коментар: Након провере писања латиницом, у већини случајева код студената запажа се неразликовање дијакритичких знакова [ɔ̂] и [ɔ̃], који означавају посебну гласовну вредност африката /č/ или /ć/. Студент ће пажњу усмерити и на садржај реченица, а не само на фонетску форму, тако да артикулација гласова измиче свесној контроли, утичући на формирање изговорних навика, јер без изговорних навика код студената не може се формирати ни писана форма језика, графија, будући да *неразвијен фонематски слух и одступања у изговору узрокују псјаву грешака у писменом изражавању*¹.

Понављајте за лектором: **Ћ**

ћао, ћакнут, ћата, ћурка, ћуфорити, ћук, ћела, ћелија, ћуд, ћевап, ћевапчићи, ћирилица, ћилим, ћорав, ћорсокак, ћошак, ћумез, ћуприја, ћуфте,

Ћиро,
ноћ, кућа, биће, младић, пећ, цвеће,

Стићи ћу ноћас.

Нећу ићи ноћу.

Наћи ће га с лакоћом.

Слушајте, поновите и научите народну изреку напамет: **ЋУТАЊЕ ЈЕ ЗЛАТО**
Изговорите и уочите разлику између фонема **Ч** и **Ћ**:

ЧАР (драж)

СПАВАЧИЦА (жена која спава)

ЋАР (корист)

СПАВАЋИЦА (спаваћа кошуља)

Методички коментар: Разрађујући подробније наведене вежбе послужиће нам при разматрању разлика између румунског и српског изговора, односно обратимо пажњу на идентификовање манифестација међујезичке интерференције на фонетско-фонолошком и граfiјско-ортографском нивоу.

Понављајте за лектором: **Ц** = (/д/ + /ж/))

цаба, цак, цачић, цангрисало, цемпер, цез, цезва, цеп, цепарац, цунгла, цип, цем, цин, цамија, центлмен, целат, цет-сет, цигерица, цокер, цокеј, цогинг, цумбус, цивцан, цепарош, цандрљив, циновски

¹ Кончаревић, Ксенија, *Савремена настава руског језика*, Београд, Славистичко друштво Србије, 2004. год. стр. 117.

Џорџија, Џон, Џорџ,
канџа, оџак, пиџама, менаџер, уџбеник, беџ
У џипу сам поџепао џеп.
У уџбенику је Азејберџан.
Оџачар чисти туђи оџак.

Ђ

ђон, ђак, ђурђевак, ђаво, ђаконија, ђакузи, ђеврек, ђердан, ђинђува, ђубре,
ђувегија, ђувеч, ђус, ђутуре
Ђура, Ђердап, Ђенова,
Срђан, леђа, смуђ, Мађарска, рођак, анђео, свиђати, рођендан, буђење,
накинђурити, јеванђеље.

Слушајте, поновите и запамтите: ЂУРЂЕВДАН

1. Велики празник хришћанских православаца;
2. „Хајдучки састанак“ у епској поезији;
3. Симбол плодности и земљорадње.

Изговорите и разазнајте разлику између фонема Џ и Ђ:

Ђак је донео џак.

ЏАК (врећа)

ЂАК (ученик)

Понављајте за лектором: Њ

њива, Њујорк, њихање, њути, њакање, њушка, њуњорити, његов, њен,
књижевност, детињство, пажња, сањив, опањкавање, рањив, коњаник, свиња,
чињеница, поштење, пчелињак, преклињати, фењер

Понављајте за лектором: Љ

Љубостиња, људи, љутити се, љуто, Љиљана, љубичица, љубимац, љуљашка,
љубав, љиљан, љубомора, љигав, љуљушкати, љубитељ, љубазан, љубичасти,
људски
мишљење, поље, краљ, земља, уље, прељуба, закључак, нељубазан, Пољакиња,
пупољак, Пољска, насеље, кључ, читатељка, темље, пријатељица, циљ,
поглавље.

Закључак

На основу дијахроног становишта поменуте су теоријске перспективе дефинисања фонетике и фонологије у српском језику. Показало се, за наше истраживање, да је практичнија употреба новијих гледишта, а сходно томе, у раду се практично разрадила методичка апликација, која је илустративно описала ове

језичке, веома битне, области. Вежбе намењене студентима путем методичке апликације јесу предуслов савладавања изговора и разликовања предочених фонема, а њиховом разрадом покушали смо да предупредимо сваку појаву интерференције, посебно на фонетском нивоу у почетној фази учења српског језика у румунској говорној средини. Циљ нашег истраживања јесте квалитетно постављање артикулационе базе код студената, самим тим и развијања технике изражајног читања, те уједно и подизање квалитета језичке компетенције, како говорне, тако и писане.

Литература

- Vuletić, Branko, *Lingvistika govora*, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za fonetiku, ff press, 2007.
- Гудурић, Снежана, *О природи гласова*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- Emanuel, Vasiliu, *Fonologia limbii romane*, București, Editura Științifică, 1965.
- Jelaska, Zrinka i suradnici, *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2005.
- Emanuel, Vasiliu, *Introducere în teoria limbii*, București, Editura Academiei, 1992.
- Клајн, Иван, *Граматика српског језика за странце*, Београд, Завод за уџбенике, 2006.
- Кончаревић, Ксенија, *Савремена настава руског језика*, Београд, Славистичко друштво Србије, 2004.
- Popović, M. Trostinska, R. „I fonem je znak“, *Od fonetike do etike*, Zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. Josipa Silića, Zagreb, Disput, 2005, str. 75-81.
- Симић, Радоје, *Српска граматика 1*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2002.
- Симић, Р. Остојић, Б., *Основи фонологије српскохрватскога књижевног језика*, Титоград: Универзитет „Вељко Влаховић“, 1981.
- Ćirić, Višeslava, *Limbă sârbă pe înțelesul tuturor*, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 1998.

СИНТАКСИЧЕСКАЯ ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ РУМЫНСКОГО ГЕРУНДИЯ И ЕГО ПЕРЕВОД НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Анна С. КАБАНОВА

This article is dedicated to the characteristics of translating the Romanian gerund in Russian. The authoress examines the richness of the syntactical functions this Romanian verbal tense has and describes certain difficulties a translator may encounter when trying to find the suitable Russian equivalent for the Romanian gerund.

Key words: Romanian language, Russian language, Romanian gerund, syntactical function, equivalences in translation

Преподаватели румынского языка знают, как непросто научить студентов правильно переводить на русский язык предложения, содержащие румынский герундий. Сложность передачи семантики этой грамматической формы заключается, во-первых, в ее двойственной природе, сочетающей в себе свойства имени и глагола, во-вторых, как следствие, румынский герундий обнаруживает необычайное разнообразие синтаксических функций и позиций: определение его семантической сущности подчас требует учета множества факторов одновременно. В-третьих, в румынском и русском языках герундиальная семантика очень часто выражена по-разному. В данной статье мы попытались проанализировать синтаксические особенности румынского герундия, которые необходимо учитывать при выборе русского эквивалента.

Первой синтаксической функцией румынского герундия, которую мы анализируем, будет функция подлежащего. В безличных конструкциях с глаголами восприятия типа *Se aude tunând*, *Se vede fulgerând*, герундий (*tunând*, *fulgerând*) играет роль подлежащего. Данная синтаксическая функция у румынского герундия встречается редко, однако она вызывает интерес у лингвистов, так как в подобных синтаксических конструкциях эта глагольная форма обнаруживает у себя характеристики, свойственные существительному. Дословный перевод на русский язык подтверждает это: *Se aude tunând* 'Слышно грохотание грома'; *Se vede fulgerând* 'Видно сверкание молнии.' Однако литературный русский язык предпочитает при переводе подобных

румынских конструкций использовать придаточное предложение: *Слышно, как гремит гром/ Видно, как сверкает молния*. Отчасти это обусловлено и тем фактом, что в русском языке отсутствуют глаголы такого типа, которые не требовали бы наличия субъекта обозначаемого ими действия для уточнения своей семантики. Для русского языка предложения типа '*Слышно, как гремит (= Слышно грохотание)*' или '*Видно, как сверкает (= Видно сверкание)*' являются семантически неполными. Уже поэтому русский перевод подобной глагольной формы румынского языка предпочитает придаточное предложение (имеющее подлежащее – *гром* и сказуемое – *гремит*) субстантивному словосочетанию («*грохотание*» *грома*)¹ или передачу герундия описательно (типа, *Слышны раскаты грома*).

Следует отметить, что рассматриваемые нами конструкции и в румынском языке легко трансформируются в сложноподчиненные предложения типа *Se aude, cum tună 'Слышно, как гремит гром,'* что лишний раз подчеркивает характер румынского герундия как единицы вторичной предикации. Мы лишь постараемся проследить некоторую семантическую разницу между конструкциями, содержащими герундий и придаточное предложение. Так, в предложениях, содержащих герундий, говорящий скорее делает акцент на самом процессе действия, а при трансформации герундия в придаточное предложение, говорящий просто констатирует факт совершаемого действия.

Кроме того, герундий в румынском языке может выполнять функцию прямого дополнения, однако случаи такого употребления тоже достаточно редки. Для реализации этой синтаксической функции герундий должен быть образован от безличного глагола, а управлять им должен глагол чувственного восприятия. Например: *Din cauza plictiselii, mulți copii consideră că weekendul în natură este o pedeapsă aproape insuportabilă și dezvoltă reacții violente de respingere numai când aud vorbindu-se de o eventuală ieșire la iarbă verde. („Adevărul”, 2010)*. И в этом случае при переводе на русский язык румынский герундий передается придаточным предложением: '*Из-за того, что им скучно, многие дети считают выходные на природе невыносимым наказанием и выражают агрессивный протест, как только услышат, что о б с у ж д а е т с я возможность выезда на природу / услышат о б с у ж д е н и е возможного выезда*'.

Несмотря на то, что частота использования герундия в подобных синтаксических функциях, характерных для существительного, отнюдь не высока, само их наличие свидетельствует о том, что румынский герундий обладает рядом

¹ Однако не только глаголы, обладающие нулевой валентностью (типа *a tuna 'греметь'* (о грома), а *fulgera 'сверкать'* (о молнии), способны создавать подобные конструкции в румынском языке. Предложение *Se aude tunând vocea cuiva* (досл. *Слышно «гремление чьего-то голоса»*) также должно быть переведено на литературный русский язык сложноподчиненным предложением – *Слышно, как гремит чей-то голос*.

черт, свойственных имени. Однако, строго говоря, эта особенность румынской глагольной формы при переводе на русский язык в полном объеме не реализуема.

От наиболее редких синтаксических функций румынского герундия мы перейдем к анализу самой распространенной его функции – функции обстоятельства.

Румынская академическая грамматика (2005) различает два типа обстоятельства, в функции которого может выступать герундий. Это обстоятельство-наречие (*circumstanțial adverbial*) и обстоятельство-предложение (*circumstanțial propozițional*). В первом случае герундий неразрывно связан с управляющим глаголом, так как он необходим для образования законченного в смысловом отношении сказуемого. Во втором случае герундий зависит не от управляющего глагола, а от всего предложения, причем герундий (одиночный или в составе герундиального оборота) может быть опущен без потери для смысла главного предложения. Значение, которое герундий выражает во втором случае, вносит некоторый дополнительный оттенок в семантику основного глагола – сказуемого главного предложения, но не образует с ним полного смыслового единства.

Кроме того, герундий в функции обстоятельства-наречия всегда стоит после управляющего глагола, в то время как место герундия в функции обстоятельства-предложения не фиксировано по отношению к управляющему глаголу (сказуемому главного предложения).

Рассматриваемое нами обстоятельство адвербиального типа полностью соответствует обстоятельству образа действия (*circumstanțial de mod și instrumental*), и герундий в данной синтаксической функции широко представлен в румынском языке. Румынскому герундию в роли обстоятельства-наречия в известной степени соответствует русское одиночное деепричастие, которое непосредственно примыкает к глаголу-сказуемому и близко по функции к наречию образа действия¹ (ср. русск. *Идет хромая* и рум. *Merge șchicpătând*). В русском языке, как и в румынском, такие деепричастия всегда стоят после глагола-сказуемого и не обособляются. Кроме того, в румынском языке герундий наречного типа может иметь при себе зависимые слова и образовывать конструкцию, подобную русскому деепричастному обороту, которая по-румынски обозначается термином *grup verbal* «глагольная группа». Например: *V. și-a încheiat discursul citind psalmi din Biblie*². Однако при переводе на русский язык конструкция *citind psalmi* будет передана не деепричастным оборотом (как при дословном переводе «прочтя псалмы»), а субстантивным словосочетанием: «В. закончил свою речь чтением псалмов из Библии».

¹ См.: Розенталь Д.Э.. Справочник по правописанию и литературной правке, М. 1999; с.122.

² Цит. по: Gramatica limbii române / Academia Română. Institutul de lingvistică «Iorgu Iordan – Al. Rosetti – București: Editura Academiei Române, 2005, vol 1, P. 530.

Также и при переводе других подобных румынских конструкций русский язык предпочитает существительное деепричастие, ср.: Nu este o noutate să poți face bani scriind articole, mai ales în occident. (www.libertatefinanciara.com) ‘*Не является новостью тот факт, что можно зарабатывать деньги на написании статей, особенно на западе*’.

Надо отметить, что и в румынском языке герундий можно заменить абстрактным отглагольным существительным (как правило, это «длинный» инфинитив). Например: Cum poți face bani din scrierea și publicarea de articole. (www.profitultau.ro) ‘*Как можно зарабатывать деньги на написании и публикации статей*’.

В русском языке также существуют деепричастные обороты, не обособляющиеся на письме в том случае, если они тесно связаны по смыслу с управляющим глаголом. Например: *Студенты получают знания слушая лекции и выполняя практические задания*. Таким образом, и в русском, и в румынском языке присутствуют аналогичные (с точки зрения синтаксиса) глагольные формы и обороты, однако не всегда при переводе мы можем наблюдать соответствие этих форм.

Герундий в функции обстоятельства-предложения не образует единого смыслового целого со сказуемым главного предложения, а лишь привносит в сложное предложение некую дополнительную информацию. Данная конструкция румынского языка обладает большей синтаксической свободой, так как может стоять до или после основного глагола. Кроме того, такой герундий часто имеет при себе собственный выраженный субъект, который либо совпадает с субъектом управляющего глагола, либо не совпадает с ним. В случае если герундий обладает субъектом, не совпадающим с субъектом основного глагола, данная конструкция называется абсолютной герундиальной конструкцией.

Среди обстоятельственных конструкций (выраженных одиночным герундием или глагольной группой, содержащей герундий) особенно широко представлены обстоятельство времени, причины, условия и уступки. Чаще всего эти конструкции переводятся на русский язык деепричастным оборотом со сходным обстоятельственно-характеризующим значением¹. Например, герундию в функции обстоятельства времени соответствует русский деепричастный оборот также со значением времени: *Văzând pe Titu, cărciumarul salută foarte respectuos...* (Liviu Rebreanu. Răscoala) ‘*У в и д е в Т и т а, трактирщик учтиво поздоровался...*’

Нередко значения времени, причины и условия оказываются очень близки друг другу. Ср.: *Aflând motivul, dădu fuga în casă și o informă pe Georgeta, care mătura în odăiță.* (Răzvan Rădulescu. Viața și faptele lui Ilie Cazane) ‘*У з н а в*

¹ Более подробно о типах обстоятельственно-характеризующих значений русского деепричастия см.: Русская грамматика II. — М.: Изд-во Наука, 1982. — С. 181-183.

п р и ч и н у, он побежал в дом и рассказал Джеорджете, которая подметала комнату'. (значение времени и причины).

В функции обстоятельства причины румынский герундий выступает особенно часто и также передается каузативным деепричастным оборотом при переводе на русский язык: *Neavând nicio treabă, doamna l-ar fi ținut la taifas până poartea, ca și alte dăți.* (Liviu Rebreanu. Răscoala) '**Н е и м е я н и к а к и х д е л, г о с п о ж а п р о б о л т а л а б ы с н и м д о н о ч и, к а к б ы в а л о п р е ж д е**'. Однако если субъект герундия не совпадает с субъектом управляющего глагола, румынская герундиальная конструкция (называемая абсолютной) не может быть переведена на русский язык деепричастным оборотом, так как по нормам русского языка деепричастный оборот указывает на действие, относящееся к подлежащему предложения. Такие румынские конструкции переводятся на русский язык придаточным предложением. Например: *Fiind foarte frig, florile au înghețat*¹. '**Т а к к а к б ы л о о ч е н ь х о л о д н о, ц в е т ы з а м е р з л и**'. Встречающиеся в русской литературе отступления от этого правила воспринимаются либо как галлицизмы, либо как результат влияния народной речи. Приведем один из примеров такого французского влияния на язык русской прозы XIX века: **И м е я п р а в о в ы б р а т ь о р у ж и е, ж и з н ь е г о [п о р у ч и к а Р ** *] б ы л а в м о и х р у к а х** (А.С. Пушкин. Выстрел).

Передкой для румынского герундия является функция обстоятельства условия: *Cunoscând trăsăturile caracteriale, putem prevedea cu o anumită probabilitate, comportarea viitoare.* (www.didactic.ro). На русский язык это обстоятельство тоже переводится условным деепричастным оборотом: '**З н а я ч е р т ы х а р а к т е р а, м ы м о ж е м п р е д с к а з а т ь, с о п р е д е л е н н о й д о л е й в е р о я т н о с т и, б у д у щ е е п о в е д е н и е**'.

Герундий, выполняющий функцию обстоятельства уступки, не так широко представлен в румынском языке, однако такое употребление нельзя назвать редким: *Eu, deși fiind un preot și misionar catolic la Hong Kong, când ies din oraș pentru a intra în restul Chinei, nu pot desfășura nicio activitate religioasă: acest lucru ar fi ilegal.* (www.radiovaticana.org). Интересно, что на русский язык подобная герундиальная конструкция переводится придаточным предложением, притом также уступительным: '**Я, х о т ь и я в л я ю с ь к а т о л и ч е с к и м с в я щ е н н и к о м и м и с с и о н е р о м в Г о н г К о н г е, к о г д а в ы е з ж а ю и з г о р о д а д л я п у т е ш е с т в и я п о д р у г и м м е с т а м К и т а я, н е м о г у в е с т и н и к а к у ю р е л и г и о з н у ю д е я т е л ь н о с т ь: э т о б ы л о б ы в н е з а к о н а**'. Хотя деепричастный оборот в русском языке тоже может выполнять функцию обстоятельства уступки: '**П о н и м а я в с е т р у д н о с т и б у д у щ е й р а б о т ы, к о л л е к т и в л а б с р а т о р и и р е ш и л н а ч а т ь э к с п е р и м е н т ы**'.

¹ Цит. по: Gramatica limbii române / Academia Română. Institutul de lingvistică «Iorgu Iordan – Al. Rosetti – București: Editura Academiei Române, 2005, vol 1, P. 531

Особого внимания среди обстоятельственных функций румынского герундия заслуживает функция обстоятельства присоединения¹. Подобные конструкции достаточно широко распространены в румынском языке, главная же особенность таких герундиальных оборотов состоит в том, что с основным предложением (основной предикативной единицей) они связаны бессоюзной или сочинительной связью. Таким образом, предложения, содержащие подобные герундиальные конструкции, обнаруживают сходство не со сложноподчиненным (как это было с рассмотренными нами выше обстоятельственными функциями герундия), а с бессоюзным или сложносочиненным предложением. Герундиальный оборот, выполняющий функцию обстоятельства присоединения, ведет себя подобно самостоятельной предикативной единице, хотя герундий не перестает быть формой подчиненной и зависимой по отношению к управляющему глаголу (сказуемому основного предложения). Благодаря наличию герундия становится ясной иерархия в подаче информации (личная форма глагола – в основном предложении, герундий – во второстепенном). Например: *O primă constatare se referă la faptul că în perioada 1992-2004 social-democrații au format de două ori guvernul, primul-ministru inițial rămânând în funcție până la finalizarea mandatului.* (Florin Abraham. *România de la comunism la capitalism*) *‘Первым подтверждением является тот факт, что за период 1992-2004 социал-демократы дважды формировали правительство, премьер-министр первого состава правительства о с т а в л е н в должности вплоть до окончания мандата’.*

Подобные конструкции румынского языка обладают наибольшей синтаксической свободой и могут стоять в любой части предложения, хотя постпозиция по отношению к управляющему глаголу является более предпочтительной. В целом, данные герундиальные обороты характерны для научного, публицистического и официально-делового стиля. В этой синтаксической функции румынский герундий максимально проявляет свою предикативную природу. Это подтверждается и тем фактом, что на русский язык такие конструкции обычно переводятся отдельным предложением. Кроме того, субъект герундия часто отличается от субъекта управляющего глагола, и в этом случае подобная конструкция носит название абсолютной герундиальной конструкции.

Другой достаточно распространенной синтаксической функцией румынского герундия является функция дополнительного предикативного элемента. Надо отметить, что данная функция выделяет румынский герундий в ряду аналогичных форм других романских языков. Существует несколько синтаксических конструкций, в которых герундий играет роль дополнительного

¹ Данная синтаксическая функция стоит особняком в ряду обстоятельственных функций герундия, так как в подобных контекстах наблюдается минимальная зависимость герундия от управляющего глагола.

предикативного элемента. Первой такой конструкцией, которую мы проанализируем, будет конструкция «герундий + предлог *ca*». В подобных конструкциях фигурирует герундий со значением качества: *Televiziunea suedeză vede România ca fiind noul centru al culturii.* (www.9am.ro) ‘Шведское телевидение видит Румынию как (досл. как являющуюся) новый культурный центр’ или сравнения: *Se poartă ca având de plătit o poliță ‘Он ведет себя так, будто у него есть (досл. как имеющий) вексель для оплаты’*¹. Герундий, образованный от глагола ‘быть’ (*fiind*) опускается при переводе на русский язык, а герундии, образованные от других глаголов, передаются личной формой глагола в составе отдельного придаточного предложения: *Greenberg va identifica mai târziu amenințarea la adresa mării arte ca venind dinspre gustul mediu.* (www.idea.ro) ‘Гринберг позднее установит, что угроза высокому искусству исходит от посредственного вкуса’.

Кроме того, румынский герундий выступает в функции дополнительного предикативного элемента, входя в состав особой синтаксической конструкции с глаголом восприятия. В русской лингвистической традиции эту конструкцию называют «деепричастный оборот с аккузативом». Подобная румынская конструкция соответствует классическому латинскому обороту «причастие настоящего времени с аккузативом» (Асс. + р. I). Ср.: рум. *îl auzi pe Mihai gemând în somn* ‘он услышал, как Михай стонет во сне’ и лат. *audio eum gementem* ‘слышу, как он стонет (досл. слышу его стонущим)’. Таким образом, в румынском языке герундий занял нишу латинского причастия настоящего времени (герундий *gemând* вместо причастия *gementem*).² Надо отметить, что герундий вступает в конкуренцию с причастием настоящего времени еще в период народной латыни.

Примечательно, что в других романских языках в подобных конструкциях используется инфинитив, т.к. большинство романских языков сохранили латинский оборот *accusativus cum infinitivo* – винительный падеж с инфинитивом (ср. фр. *je le vois venir*, исп. *lo veo venir*, ит. *lo vedo venire* ‘вижу, как он подходит’). Однако румынский деепричастный оборот с аккузативом возник на основе латинского оборота «аккузатив с причастием настоящего времени». Причем подобный синтаксический оборот существует в современном английском языке, где он носит название «объектный падеж с причастием настоящего времени». Тот же факт, что к румынскому герундию перешли многие функции исчезнувшего латинского причастия настоящего времени, легко подтверждается переводом рассматриваемых нами синтаксических конструкций с английского языка на румынский. Например: *They can sense totalitarianism approaching from a*

¹ Цит. по: *Gramatica limbii române / Academia Română. Institutul de lingvistică «Iorgu Iordan – Al. Rosetti – București: Editura Academiei Române, 2005, vol 1, P. 533.*

² См.: Алисова Т.Б., Репина Т.А., Таривердиева М.Р. Введение в романскую филологию, М., 1982, С. 281.

distance, as animals can sense an approaching thunderstorm (paulgraham.com). Ср. румынский вариант: Ei simt totalitarismul *aprcpiindu-se* de la distanță, la fel cum animalele simt furtuna (ro.goobix.com).

Таким образом, английский оборот «объектный падеж с причастием настоящего времени» переводится на румынский язык оборотом «герундий с аккузативом», т.е. английскому причастию настоящего времени (как и латинскому в классическом обороте *accusativus cum participio praesentis*) в румынском языке часто соответствует герундий. Однако при переводе на русский язык отразить эту особенность синтаксиса румынского герундия оказывается затруднительным, так как передать ее может лишь дословный перевод. На литературный русский язык румынский деепричастный оборот с аккузативом чаще всего переводится придаточным предложением, однако может передаваться и субстантивным словосочетанием, как в приведенном выше примере – *‘Они могут почувствовать п р и б л и ж е н и е т о т а л и т а р и з м а (досл. они чувствуют тоталитаризм п р и б л и ж а ю щ и м с я) так же, как животные чувствуют приближение грозы’*.

Управляющим глаголом в таких конструкциях, как было отмечено выше, чаще всего выступает глагол чувственного восприятия (a vedea ‘видеть’, a privi ‘смотреть’, a auzi ‘слышать’, a asculta ‘слушать’, a simți ‘чувствовать’). Например: *V-am auzit spunând că, după Hiroshima și Auschwitz nu se mai poate face artă la fel ca înainte* (www.observatorcultural.ro). На русский язык данный оборот переводится придаточным предложением: *‘Я слышал, как вы говорили (досл. я слышал вас говорящим), что после Хиросимы и Аушвица способы создания искусства не могут оставаться прежними.’*

Завершая анализ синтаксических функций румынского герундия, необходимо упомянуть тот факт, что в румынском языке герундий обладает функцией определения, что также выделяет его в ряду аналогичных глагольных форм других романских языков.

Так, румынский герундий может выполнять в предложении функцию определения и соответствовать по смыслу отглагольному прилагательному с суффиксом *-tor* (*strălucind/strălucitor* ‘сияющий’) или определительному придаточному (*strălucind/care strălucește* ‘сияющий/который сияет’). В этом случае герундий обязательно находится в постпозиции к определяемому существительному. Однако данная синтаксическая функция, характерная для прилагательного, у герундия встречается не так часто, тем более что румынский герундий не может выступать в роли именной части сказуемого. Поэтому даже выполняя функцию определения (характерную для именной части речи), герундий в первую очередь проявляет себя как глагольная форма, так как чаще всего является центром глагольной группы со множеством зависимых слов, соответствующей определительному предложению: *Evocă imaginea acoperișurilor*

*strălucind în soare*¹. На русский язык румынский герундий в функции определения чаще всего переводится причастием настоящего времени или причастным оборотом: *‘Навевает образ крыши, сияющих на солнце’*. Кроме того, подобные конструкции можно переводить на русский язык определительными придаточными (*‘которые сияют на солнце’*).

Часто румынский герундий служит определением не к подлежащему, а к существительному или местоимению, выполняющему второстепенные синтаксические функции в предложении. И иногда при переводе на русский язык оказывается невозможным передать определительное значение румынской глагольной формы. Например: *Doamna Chiriță se legăna în balansoar cu mâinile odihnindu-se pe burta deja vizibil rotundă.* (Răzvan Rădulescu. *Viața și faptele lui Ilie Cazane*). *‘Госпожа Кирицэ покачивалась в кресле-качалке, а ее руки лежали (отдыхали) на уже заметно округлившемся животе (досл. с руками отдыхающими на животе)’*. В данном случае герундиальная определительная конструкция румынского языка на русский язык переводится отдельным предложением в составе сложносочиненного предложения.

Примечательно, что атрибутивные сочетания с герундием встречаются и в других романских языках. Причем если в итальянском языке сочетания типа *un vecchio venerando* *‘достойный почтения старец’* достаточно редки, то в сардинском языке герундий в функции определения при существительном встречается особенно часто (*una femina filando* *‘женщина, которая прядет’*).

Однако в целом, не стоит забывать, что употребление герундия в качестве определения более характерно для книжного стиля, причем подобные конструкции в румынском языке менее частотны, чем определительные придаточные предложения.

Предпринятый нами анализ показал, что румынский герундий обладает рядом черт, выделяющих его среди аналогичных форм других романских языков. Так, он обладает характеристиками, которые присущи именным частям речи (может выполнять функции подлежащего, дополнения и определения), но при этом румынский герундий бесспорно тяготеет к деепричастию, потому что чаще всего выступает в обстоятельственных функциях. Наша задача состояла в том, чтобы проследить основные способы перевода румынского герундия на русский язык и выяснить, насколько точно возможно передать особенности этой многофункциональной глагольной формы при переводе на русский язык.

В русской лингвистической литературе румынский герундий часто называется деепричастием. Это объясняется тем фактом, что в большинстве случаев своего употребления румынский герундий переводится на русский язык деепричастием. Однако помимо деепричастия, эта румынская форма может быть

¹ Цит. по: *Gramatica limbii române / Academia Română. Institutul de lingvistică «Iorgu Iordan – Al. Rosetti – București: Editura Academiei Române, 2005, vol 1, P. 535.*

также переведена на русский язык личной формой глагола в составе отдельного предложения (как правило, придаточного), существительным, а также причастием настоящего времени. Поэтому для максимально точного перевода на русский язык румынского герундия необходимо учитывать, каким богатством синтаксических возможностей обладает эта неличная глагольная форма.

Литература

- Алисова Т.Б., Репина Т.А., Таривердиева М.Р. Введение в романскую филологию, М., 1982.
- Куприянова Т.Ф. Знакомьтесь: деепричастие, СПб, 2002.
- Розенталь Д.Э. Справочник по правописанию и литературной правке, М. 1999.
- Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов, М., 1976.
- Русская грамматика II. — М.: Изд-во Наука, 1982.
- Edelstein F. Sintaxa gerunziului românesc. București, 1972.
- Gramatica limbii române / Academia Română. Institutul de lingvistică Iorgu Iordan – Al. Rosetti – București, 2005, vol 1.

**ADAPTAREA FONETICĂ A ÎMPRUMUTURILOR LEXICALE
DIN LIMBA SÂRBĂ ÎN GRAIURILE ROMÂNEȘTI DIN BANATUL SÂRBESC**

Romaņa IOVANOVIĆI

In this paper we research the words that have recently been borrowed from Serbian into the Romanian dialect spoken in the Serbian Banat. Because of the linguistic isolation from the centres of innovation, there was a stagnation of the enrichment of the lexicon of Romanian dialects spoken in the Serbian Banat, mostly in the technical and electronic domain, but also other domains. This has led to the borrowing of words from Serbian, which have been adapted to the phonetic system of the Romanian dialects from Banat. In most cases, the place of the accent has changed. When sound changes are concerned, the most numerous ones are those affecting consonants.

Key words: dialect, Serbian, Romanian, vowels, consonants, fonetism, borrowing of words, lexicon, palatalization, words

Au trecut aproape 40 de ani de la apariția lucrării *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, în care slavistul Dorin Gămulescu a pus în discuție influența limbii sârbe asupra vocabularului românesc argumentând faptul că limba sârbă a exercitat o influență puternică asupra structurii lexicale a limbii române, mai ales în zona Banatului.

Problema raporturilor lingvistice dintre limbile sârbă și română, îndeosebi la nivel dialectal, a rămas de atunci și până în prezent un domeniu puțin cercetat. Lucrarea noastră constituie o încercare de reactualizare a acestei probleme, de data aceasta din aspectul foneticii, deși ea merită să fie abordată în adevărata ei amploare.

În dialectologia română subdialectul bănățean este considerat un subdialect foarte bine conturat¹, cu un număr mare de trăsături lingvistice bine definite. Trăsătura lui principală este păstrarea unui număr mare de elemente arhaice, moștenite din fazele vechi ale evoluției limbii române, fapt care îi conferă individualitate printre subdialectele limbii române. Graiuri de tip bănățean se vorbesc în partea de sud-vest a

¹ Despre particularitățile subdialectului bănățean vezi: Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Facultatea de Filologie, Timișoara 1987, p.111-135, și *Tratat de dialectologie românească*, p. 240-284.

teritoriului dacoromân, limitat la sud de Dunăre, la nord de râul Mureș, la est de râul Cerna și Munții Banatului, iar la sud-vest și vest de râurile Tisa și Timiș, în Provincia Autonomă Voivodina (Serbia), în 36 de localități¹.

Odată cu evenimentele istorice care s-au derulat cu mare violență la începutul secolului al XX-lea și care s-au soldat cu amputarea teritorială a Banatului, o parte din românii bănățeni nu au devenit după anul 1918 parte integrantă a României, ci cetățenii unui nou stat – Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor, ulterior al Iugoslaviei. Aceste împrejurări istorice au dus la izolarea teritorială a românilor bănățeni de ceilalți români în toate sfere de activitate culturală, inclusiv pe plan lingvistic². Românii din Banatul sârbesc au continuat să-și cultive limba într-un mod diferit de cel din celelalte zone lingvistice românești. Limba română pe care românii bănățeni au utilizat-o în comunicarea cotidiană a devenit un sistem lingvistic izolat, „închis” limitându-se la varianta dialectală, în timp ce varianta literară a fost utilizată în școală, presă, mijloacele mass-media și la diferite manifestări culturale organizate de românii din Banatul sârbesc. Datorită acestor împrejurări socio-istorice, graiurile românești vorbite în Banatul sârbesc au continuat să existe ca graiuri conservatoare, în care au fost păstrate forme arhaice, dar în care nu au pătruns inovațiile lingvistice de care s-au bucurat graiurile de același tip din Banatul românesc, atât pe plan fonetic și morfosintactic; cât și lexical. Fiind cel mai mobil compartiment al limbii, în lexic s-a făcut simțită lipsa unor cuvinte indispensabile în comunicare în noile împrejurări socio-istorice și lingvistice³. Datorită cauzelor extralingvistice amintite, lexicul graiurilor bănățene a urmat altă cale evolutivă, completându-și structura prin preluarea unui număr mare de lexemele din limba sârbă, sursa principală de îmbogățire a lexicului vorbitorilor de limbă română din Banatul sârbesc, proces care se desfășoară fără întreruperi până în prezent.

În cele ce urmează vom încerca să facem o analiză a modului de adaptare fonetică a cuvintelor împrumutate recent din limba sârbă, care s-au infiltrat în vocabularul românilor din Banatul sârbesc în comunicarea cotidiană, ca elemente lexicale neologice, apărute odată cu punerea pe piață a noilor realizări din domeniul tehnicii și electronicii.

Menționăm faptul că în elaborarea acestei problematice nu am ținut cont de adevărata origine a cuvintelor, ci doar de faptul că în graiurile românești bănățene ele au intrat prin filiera limbii sârbe care a servit ca sursa principală de împrumut.

¹ În circa 12 localități se vorbesc graiuri de tip oltenesc, respectiv ardelenesc, însă în abordarea lucrării nu vom face distincție între aceste trei tipuri de graiuri, deoarece toate sunt supuse aceleiași influențe a limbii sârbe.

² Cf. Radu Flora, *Despre inconsistența graiurilor periferice și izolate. Chestiuni de metodologie și lingvistică generală*, SCL, XVIII, 1967, nr. 3, p. 281-290.

³ Cf. Kristina Jovanović, *Lexical variation in romanian dialect of Vojvodina, Serbia in comparison to the standard language: a sociolinguistic study*, „Buletin științific”, Fascicula Filologie, seria A, vol. XIX, Baia-Mare, 2010.

O serie de cuvinte din domeniul tehnicii și tehnologiei moderne care au apărut paralel cu obiectele pe care le denumesc, au fost preluate ca atare din limba sârbă. Ne referim în primul rând la noile realizări din domeniul tehnicii agricole și mecanicii:

dizaliță (<dizalica = macara), odv.jač (<odv.jač=șurubelniță), ant.fiz (<ant.friz=antige), bârzină (<brzina=viteză), bușiliță (<bušilica=bor-mașină), pârscațiță (<prskalica = strcpitoare), taniraci (<tar.jirač=grață cu discuri), clișuri (<klipovi=pistoane), șfeciță (<svečica=bi.jie), hladniac (<hladr.jak), cucă (<kuka=cârliș), obiecte de uz casnic: cupatilă (<ku.patilo = baie), plociță (<pločice=plăci de gresie), greialită (<grejalica=calor.fer), uticaci (<utikač=priză), zamârživaci (<zamrzivač=congelator), mr(i)čjă (<mreža=plasă), tepic (<tepih=covor), din domeniul construcțiilor: struie (<stru.ja=curen), siialită (<s.jalica=bec), usisivaci (<usisivač=aspirator), produselor alimentare: ștapici (<štapici = stixuri) napolitanke (napolitane), jvacacie (žvakača (guma)=gumă de mestecai); îmbrăcăminte: vetrovcă (<vetrovka=vindiac), capuliace (<kapu.jaca=glugă), viața culturală și sportivă: dom (cămin), rucomet (<rukomet=handba), coșarcă (<košarka=basche), administrativă: sud (<sud=tribuna), militară: desetari (desetar=caporal), pucovnic (pukovnik=colone), vejbă (vežba=exercițiu) și în ultima perioadă din terminologia informațională și calculatoare miș (<miš=mouse), ștampaci (<štampač=imprimantă), snimui (<snimati=a salva),

ca urmare a conviețuirii românilor cu sârbii în noul stat comun, din 1918 și până în prezent.

Accentul

Spre deosebire de sistemul accentologic al limbii sârbe în care există accente melodice, care se diferențiază după intonație și durată, având și valoare fonologică, accentul în cuvintele românești se limitează doar la locul pe care îl are în cuvânt. Un număr oarecare de cuvinte împrumutate din limba sârbă au păstrat locul autentic al accentului, datorită faptului că el coincide cu accentul din limba sârbă. La rândul lor aceste cuvinte nu au suferit nici transformări fonetice: miș (<miš=mouse, la calculator), șraf (<šraf=șurub), șlaf (<šlaf=furtun), oglas (anunț în ziar), auspuh (eșapament), bager (excavator).

O altă categorie de împrumuturi este cea a cuvintelor la care a fost modificat doar locul accentului, trecut pe penultima, respectiv ultima silabă, pe care de altfel nu este admis locul accentului în limba sârbă. Raportat la schimbarea silabei pe care cade accentul, Gămulescu a observat că „de regulă, substantivele masculine și neutre în consoană și verbele, împrumutate din sîrbocroată, au accentul pe ultima silabă, iar substantivele feminine pe ultima”¹. Această constatare se poate întru totul aplica și

¹ Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân, Ed. Academiei R.S.R., București, 1974, p.221.

asupra cuvintelor recent împrumutate din limba sârbă: *presvláche* (<*présvlake*¹=*huse*), *poiás* (<*pčjas*=*centură*), *branic* (<*bránik*=*bară de protecție*), *vodovód* (<*vódovod*=*apeduci*), *saiám* (<*sájam*=*târg de mostre*), *slušaliță* (<*slúšalice*=*casă*), *mobílni* (<*móbilni (telefon)*=*telefon celular*).

Referitor la locul accentului constatăm o serie de cuvinte precum: *jmígavať* (<*žmígavac*=*semnalizator*), *cárțiță* (<*kártica*=*cartelă*), *šjéciță* (<*svécica*=*bișie*), care au păstrat în pronunțare locul accentului din etimon, deși prin structura fonetică el ar trebui să fie deplasat spre silabele oxitone, respectiv paroxitone din cuvinte. Evident că asemenea cuvinte sunt recent pătrunse în limbă, nefiind finalizat procesul de adaptare fonetică.

Vocale

Sistemul vocalic al limbii sârbe cunoaște 5 vocale – **a, e, i, o, u**. Datorită diversității mai mari a sistemului vocalic românesc, în procesul de adaptare fonetică într-o serie de cuvinte au fost introduse și vocalele românești din seria centrală **ă, î** impropriei limbii sârbe.

În continuare dăm câteva dintre modificările vocalice care apar cel mai frecvent în procesul de adaptare fonetică a împrumuturilor recente din limba sârbă:

a > **ă** în poziție neaccentuată: *zatrți* > *zătri* (*a reține*) și în finalul cuvântului, la un număr foarte mare de cuvinte care se termină în **-a**: *klima (uređaj)* > *climă (aer condiționat)*, *kosilica* > *cosiliță (cositoare)*, *slušaliță* (<*slúšalice*=*casă*);

e > **ă**: *filtăr* (<*filtru*), *šrafšigăr* (<*šurubelniță*), *compiutăr* (<*calculator*), precum și la substantivele terminate în **-er** care denumesc profesii, deși aici apar și dublete fonetice: *conductor* (*conductor*), *șcfer*, pronunțare în manieră bănățeană, dar și *conducer*, *șcfer*, după modelul limbii sârbe.

e > **ie**: *poriez* (<*impozi*), *gumie* (<*pneuri*)

În cuvintele bănățene este prezentă o tendință de iotacizare a vocalei **e**, ce a dus la transformarea ei în **ie**, fenomen general bănățean care stă în strânsă legătură cu pronunțarea muiată a consoanelor² provocând dezlănțuirea unei serii de modificări consonantice – pronunțarea palatalizată a consoanelor, pe care Emil Petrovici³ le numește consoane diezate, palatalizarea dentalelor până la stadiul de africativare,

¹ În cuvintele sârbești este marcat doar locul pe care cade accentul, nu și intonația lui.

² Cf. Momčilo Savić, *Uticaј srpskog jezika na rumunske govore jugoslovenskog Banata*, în *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina*, I, Zrenjanin, 1973, p. 75-93.

³ „Prin consoană „diezată” (traducerea termenului englez *sharp*) înțelegem o consoană care posedă un timbru fonologic propriu palatal” (Emil Petrovici, *Un fenomen sau două fenomene? În legătură cu fonemele consonantice diezate finale în limba română*, „Fonetica și dialectologie” I, 1958, p. 53).

fricativizarea africatelor, existența consoanei **n** muiate, în forma **ń**, procese fonetice care conferă graiurilor de tip bănațean un fonetism specific, deosebit de cel din celelalte subdialecte, dar și diferit de modul de pronunțare în limba română literară.

i > **î**: *jiță* (<*sârmă*), *jilov* (<*puternic, rezisten*)

Această deplasare a vocalei din seria anterioară spre seria centrală a apărut ca o consecință a tendinței de pronunțare dure în graiurile bănațene a consoanelor fricative **s**, **ș**, **z**, **j**, **ț**, **dz**, care a condiționat prezența vocalelor din seria centrală **ă**, **î**, în urma acestora.

o > **ă** la finalul cuvântului: *pencală* (<*penkalo*= *pix, toc*); *cupatilă* (<*kupatilo baie*), apărută din dorința de unificare fonetică a substantivelor de gen feminin, care au în mod firesc desinența de singular, nominativ în **-ă**.

Consoane

Limba sârbă are în sistemul său consonantic două sunete africcate surde, în varianta latină notate cu **č** – africată palatală și **ć** – africată alveo-palatală surdă, ele neavând corespondent în sistemului consonantic românesc. Când este vorba despre cuvintele împrumutate care conțin aceste două sunete, în pronunțarea românilor bănațeni ele au fost contopite într-un singur sunet – sub formă de consoană africată surdă **ć**, pronunțată spre partea anterioară a palatului:

č > **ć**: *ștampaci* (<*štampač*=*imprimantă*), *beraci* (<*berač*=*culegător*), *brisaci* (<*brisač*=*ștergătoare parbriz*), *osiguraci* (<*osigurač*=*siguranță*), *cociniță* (<*kočnica*=*frână*), în timp ce **ć** a rămas nemodificat fonetic: *șfeciță* (<*svećica*=*bujie*).

Vorbitorii români bănațeni sunt mult mai obișnuiți cu sunetul **ć** decât **č**, deoarece consoanele africcate rediate în combinația de litere **ce**, **ci**, **ge**, **gi** sunt pronunțate ca **ć**, respectiv **đ**, manieră de pronunțare preluată de la sârbi. Datorită faptului că una din particularitățile graiurilor bănațene este pronunțarea palatalizată a consoanelor, este firească preferința românilor bănațeni pentru consoana **ć**, care are o pronunțare mai moale. Acest stadiu fonetic de transformare a lui **č** în **ć** dovedește că este vorba de cuvinte recent împrumutate și că adaptarea a atins doar un prim nivel. În mod firesc ar fi trebuit să continue cu noi modificări, situație semnalată la împrumuturile mai vechi, în care **ć** a devenit **ś** în fața vocalelor din seria anterioară, fiind produsă fricativizarea africatelor, proces prin care africatele **ce**, **ci**, **ge**, **gi** au devenit fricative **ś**, **ź**. În concluzie, în împrumuturile mai vechi, care aveau în etimon sunetul **č**, forma intermediară cu **ć** a fost rapid depășită: *śjmie* < *čizme*, *śas* < *čas*, *śudă* < *čudo*.

Constatarea referitoare la egalarea fonetică a sunetelor notate cu **č** și **ć** se poate aplica și atunci când este vorba despre consoana africată palatală sonoră **dž** și africată alveo-palatală sonoră **đ** din limba sârbă. Și de data aceasta se observă preferința vorbitorilor de graiuri românești pentru sunetul care se pronunță mai moale, respectiv **đ**. Astfel: **dz** > **đ**, fonetismul fiind similar celui cu **ć**: *giezvă* < *džezva* (*ibric*), *giumbus*

<džumbus (situație haotică, învălmășeală), pe când **đ** a fost păstrat și pronunțat ca în etimon: *grage*<*građa* (material de construcție), *gagianie* (<*gađar.je=tir*).

În situație similară se prezintă și două sonante care aparțin sistemului consonantic al limbii sârbe **lj** și **nj**. Aceste consoane sonante au apărut în limba sârbă ca urmare a acțiunii sunelui **j** în poziție postpusă consoanelor **l**, respectiv **n**, contopindu-se în pronunțare și transformându-se în alte sunete cu al loc și mod de articulare în procesul de transformare fonetică numit *iotacizare* (*jotovar.je*). În schimb, în graiurile românești bănățene situația este puțin diferită. Uneori **lj** este redat prin același sunet *șliunac* (<*š.junak=prundiș*), alteori a fost adaptat fonetic, fapt care dovedește că un cuvânt împrumutat este considerat străin și ca atare trebuie modificat, fără justificare fonetică: *dalinski* (<*da.jinski* (*aparai*)=*telecomandă*).

Situația este asemănătoare și privitor la consoana **nj**, deși graiurile bănățene au în sistemul lor consonantic așa-numitul **n** muiat, conservat în cuvintele moștenite din limba latină, în poziția **n + e, i** în hiat și în terminațiile de origine latină **-oneus, -onea: cuñ, călcín, căpătín, vulpoñ, buboñ**¹. Consoana nazală **n** în fața vocalelor **e, i** nu este doar palatalizată, ea fiind în cursul evoluției supusă unui proces de modificare calitativă din care a rezultat consoana muiată **ń**. După modul, dar și locul de articulare **ń** coincide cu consoana sonantă **nj** din limba sârbă, a cărei articulare este explicată de lingvistul Stevanović în felul următor: „prilikom artikulacije ovog sonanta vrh jezika /se/ upravlja prema donjim sekutićima i pribija na njih, dok se gornja površina prednjeg i srednjeg dela jezika razliva – na prednje nepce iza alveola, kao pri izgovoru suglasnika **lj**.”² *As.fel, nj este* păstrat în cuvinte ca *puñaci* (<*pur.jač=încărcător*), *meñaci* (<*mer.jač=schimbător de viteză*), *bolovañe* (<*bolovar.je=concediu medical*) dar nu și în *sucñă* (<*sukr.ja = rochie*). Semnalăm și situații inverse în care **n + e** din sârbă a fost palatalizat în manieră bănățeană: *oblatñe* (<*oblatne=blai*).

Procesul de palatalizare a dentalelor, una dintre cele mai relevante particularități ale subdialectului bănățean, își găsește aplicarea și în cazul împrumuturilor recente din limba sârbă. În graiurile bănățene palatalizarea dentalelor a atins cel mai înalt grad de manifestare, ajungând până la stadiul de africativizare³ în care dentala **t** a devenit **ć**, iar dentala **d – đ**: *fraće, minće, săće, đimiñață, juđecată, unde*. Fiind un proces fonetic de mare amploare, el a cuprins și unele dintre cuvintele recent împrumutate dovedind vitalitatea și persistența cu care se manifestă în vorbirea românilor bănățeni: *a pobegit* (<*pobeditio je = a învins*), *rolece* (<*rolet(n)e=rolouri*).

¹ Fenomenul a fost explicat detaliat de Andrei Avram în studiul *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, p. 96.

² *Savremeni sipskohrvatski jezik*, Naučna knjiga, Belgrad 1981, p. 87.

³ Dialectologul timișorean Vasile Frățilă folosește termenul de africativizare a dentalelor pentru procesul de modificare a consoanei **t** în **ć** și **d** în **đ** în graiurile bănățene (v. *Dialectologie română*, Timișoara 1989. p. 23 passim; sau *Folclor literar VII*, Universitatea Timișoara 1988, p. 67.

Grupul consonantic format din mai multe consoane, situație obișnuită în limba sârbă în care consoana **r** are valoare de sonantă, fiind purtătoarea accentului, este dezintegrat prin introducerea vocalei **â**: *pârscaliță* (<*prskalica*=stropitoare), *ogârliță* (<*oglica*=colier) sau **e**: *terpezarie* (<*trpezar.ja*<*sv.fragerie*).

Acestea sunt doar unele dintre fonetismele apărute în procesul de adaptare fonetică a împrumuturilor recente din limba sârbă în graiurile românești din Banatul sârbesc. Dacă admitem că împrumuturile sunt supuse unor modificări fonetice care durează o perioadă mai lungă de timp, constatăm că la unele dintre împrumuturile recente încă nu a fost realizată pe deplin modificarea fonetică. Dintre cuvintele neadaptate fonetic amintim pe cele care au în componența lor consoana **h**, de exemplu cuvântul *hladniac* (<*hladr.jak*=*frigor.fer*) păstrat în formă fonetică identică etimonului, deși în majoritatea cazurilor în împrumuturi **h** fie că a dispărut, fie că a fost înlocuit cu alte consoane: *vârf*, sau chiar *vârv*, *arcie* (*hârtie*), cuvântul cu acest fonetism fiind împrumutat din sârbă *hart.ja*, de aceea are în rădăcină **a** și nu **â**, sau *haubă* (<*hauba*=capotă).

În final trebuie să menționăm că împrumuturile sunt tratate diferit în diferite graiuri românești din Banatul sârbesc. În localitățile cu populație eterogenă ele pătrund cu mai mare ușurință decât în graiurile locale din localitățile cu populație omogenă, pur românească, totodată existând și diferențe în gradul de adaptare la sistemul fonetic românesc. Această diversitate atrage necesitatea de studiere a graiurilor din fiecare localitate în parte, constituind o problemă care va fi subiectul unei alte lucrări.

Bibliografie

- Flora, Radu, *Despre inconsistența graiurilor periferice și izolate. Chestiuni de metodologie și lingvistică generală*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XVIII, 1967, nr. 3, p. 281-290
- Frătilă, Vasile, *Probleme de dialectologie română*, Facultatea de Filologie, Timișoara 1987
- Gămulescu, Dorin, *Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân*, Ed. Academiei R.S.R., București, NIP Libertatea, Pančevo, 1974
- Iancu, Victor, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1975
- Jovanović, Kristina, *Lexical variation in romanian dialect cf Vojvodina, Serbia in comparison to the standard language: a sociolinguistic study*, „Buletin științific”, Fascicula Filologie, seria A, vol. XIX, Baia Mare, 2010, p. 35-43
- Mării, Ioan, *Pseudoturcismele graiurilor bănățene în lumina geografiei lingvistice și a principiului etimologiei directe*, „Cercetări de lingvistică”, XIII, 1968, nr. 1, p. 95-106
- Petrovici, Emil, *Un fenomen sau două fenomene? În legătură cu fonemele consonantice diezate finale în limba română*, „Fonetica și dialectologie”, I, 1958
- Savić, Momčilo, *Utica j srpskog jezika na rumunske govore jugoslovenskog Banata*, în *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina*, I, Zrenjanin, 1973, p. 75-93
- Stevanović, Miodrag, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Naučna knjiga, Belgrad, 1981
- ***, *Tratat de dialectologie română*, Craiova: Scrisul românesc, 1984

ĐURA DANIČIĆ ȘI LIMBA ROMÂNĂ¹

Virginia POPOVICI

Ce texte est basé sur les recherches de Djura Daničić sur la langue roumaine. Son intérêt pour la langue roumaine est remué avec son tentative de populariser le travail de Miklosich. Miklosich s'occupait sur des questions de langue et de la philologie serbe et aussi des langues slaves et leur relations avec les langues voisines. Analysant les idées de Miklosich, Djura Daničić a accepté ses idées à propos des mots autochtones dans la langue roumaine, aussi les éléments thraces et gaulois, idées sur la notion de *balcanisme* et l'influence des Slaves du Sud dans la formation du vocabulaire roumain. Un grand nombre de chercheurs roumains, la plupart des recherches sur des mots anciens slaves qui sont entrés en roumain, a un point pour leur inspiration dans *Le Dictionnaire* de Daničić.

Mots clés: la philologie serbe, les langues slaves, la linguistique serbe, le vocabulaire roumain

Despre activitatea științifică și despre cercetarea marelui filolog sârb Đura Daničić asupra limbii române s-a vorbit foarte puțin iar în Serbia, aproape deloc. De aceea, lucrarea noastră se va baza pe cercetările marelui slavist și lingvist român, Gheorghe Mihăilă care a acordat o deosebită atenție operei lui Đura Daničić. Activitatea științifică a lui Daničić, bogată și diversă stă alături de opera lui Vuk Stefanović Karadžić, la baza mai multor direcții de studiu ale filologiei sârbești, cu urmări pozitive și pentru filologia slavo-română.

Đura Daničić s-a născut la Novi Sad, în anul 1825, în familia preotului Popović. A urmat studiile liceale în orașul natal și la Bratislava, iar pe cele universitare, în domeniul dreptului, la Budapesta și Viena. În 1845 începe să se preocupe de problemele limbii literare sârbe, pe linia inițiată de Vuk St. Karadžić. În 1847 publică primul studiu filologic *Rat za srpski jezik i pravopis* (Lupta pentru limba și ortografia sârbă). Ulterior se afirmă prin elaborarea lucrării *Mala srpska gramatika* (O mică gramatică sârbească, 1850) și mai ales printr-o serie de studii care pun bazele accentologiei sârbe. În 1856, Daničić devine bibliotecar al Societății literare sârbe

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul grantului *Jezici i kulture u prostoru i vremenu*, nr. 178002, finanțat de ministerul pentru Științe și Dezvoltare Tehnologică din Serbia.

(Društvo srpske slovenosti), iar peste trei ani este numit profesor la „Velika škola“, actuala Universitate din Belgrad. În 1866 este ales membru al Academiei iugoslave din Zagreb, unde-și desfășoară activitatea științifică până la sfârșitul vieții (1882), cu o întrerupere de patru ani (1873-1877), când a ocupat catedra de filologie slavă de la Universitatea din Belgrad.

Una dintre preocupările sale, încă din primii ani de activitate științifică, începută la 20 de ani, a fost popularizarea lucrărilor lui Fr. Miklosich, dascălul și prietenul său mai în vârstă care se refereau fie în mod direct la problemele limbii și filologiei sârbocroate, fie la domenii mai vaste ale slavisticii și ale raporturilor limbilor slave cu limbile vecine, direcție în care profesorul vienez a fost un adevărat deschizător de drumuri. Printre cele dintâi recenzii ale lui Đura Daničić la lucrările marelui slavist sloven, se numără darea de seamă asupra studiului *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen*, publicată în „Srpske novine“ nr.1 din 22 ianuarie 1857. Prezentând studiul lui Miklosich în textul *Canționalului bulgar* din 1830, descoperit la Cergăul-Mic (lângă Blaj), Đura Daničić reține concluzia acestuia că este vorba de o limbă arhaică a unor coloniști bulgari, aduși în Transilvania prin secolul al XVIII-lea și care au trecut la luteranism. Pentru edificare, recenzentul reproduce un fragment din textul manuscrisului publicat de Miklosich, dând, pe alocuri, în paranteze explicații asupra unor cuvinte: „Sto ie veara-tar? Veara-ti iest, bizuita/ (istinska, čemu još treba dodati: nadeša), na bosa basta sventa milla etc.”(Mihăilă 1981: 143)

Demn de semnalat, în legătură cu această colonie este faptul că, încă la începutul secolului al XIX-lea, ea se românizase, în urma contactului îndelung și intens cu populația majoritară românească, deși trecuse la luteranism și se află sub influență culturală săsească, iar limba oficială a statului era cea maghiară. Singurele urme din limba bulgară se mai păstrau în secolul al XVIII-lea în două copii ale acestui *Cantionale seu Gradu ale Bulgaricum* (una, mai veche decât cea tipărită de Miklosich, datând din 1812 și cuprinzând, ca și aceasta, multe românisme, a fost publicată în 1896 de L. Milețici).

Pe timpul când era profesor la „Velika škola” din Belgrad, îndată după apariția amplei lucrări a lui Fr. Miklosich, *Die Slavischen Elemente im Rumunischen*, Đura Daničić tipărește în ziarul „Vidovdan“ în 1861 o nouă recenzie, acordând o atenție deosebită părții istorice, în care „Miklosich dovedește că limba română a început să se formeze în primele decenii ale secolului al II-lea, când un mare număr de romani s-au așezat pe malul stâng al Dunării de jos; acest fapt este atestat în limba română, în care se găsesc nu numai cuvinte clasice din epoca lui August, ci și multe alte elemente din limba latină, într-o formă mai veche decât în limbile italiană și franceză. În continuare, el rezumă ideile slavistului vienez despre elementele autohtone traco-dace, ale limbii române, despre așa-numitele *balcanisme*, în fine, despre influența veche sud-slavă în formarea cuvintelor și, mai ales, în vocabularul limbii române.

Studiul raporturilor lingvistice slavo-române a făcut de atunci progrese remarcabile, în ceea ce privește împrumuturile slave în limba română, cât și invers, cele

românești în limbile slave vecine. În legătură cu aceasta, etimologii români I. Bogdan, H. Tiktin, apoi S. Pușcariu și colaboratorii săi la marele *Dicționar al limbii române* (1906), precum și I.A. Candrea, E. Petrovici, Al. Rosetti și alții, au utilizat atât *Kječnik iz krjiževnih starina srpskih* (3 vol., Belgrad, 1863-1864), cât și *Kječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, început de Đura Daničić în 1880, pe baza materialului adunat la Academia sârbă de științe și arte încă din 1867 și încheiat în 1976.

Primul, care este alcătuit pe baza vechii literaturi sârbe și a documentelor își păstrează valoarea până în zilele noastre. Există două aspecte importante care ne interesează în lucrarea de față: primul constă în faptul că alături de *Lexiconul* lui Miklosich, *Kječnik* este un excelent instrument de lucru în studierea cuvintelor slavone pătrunse în limba română veche literară și păstrate parțial până astăzi, dintre care unele chiar cu trăsături fonetice sau cu nuanțe semantice specifice slavonei sârbe. Iată câteva exemple:

Crug – salvon.sârb *krugъ* (*Kječnik*, I 494, alături de *crâng* (=vezi *sl. krogъ*).

Mucenic – slavon. Sârb. *mučeničъ* (*Kječnik*, II 98), alături de *măcenic* (= slavon. mbg. *Мъченикъ*); la fel: *mucénie* (=mučeni.je) și *muceniță* (=mučenica).

Odór „obiect de valoare“ – slavon.sârb. *odorъ* (consemnat doar în *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, VIII 648: *òdor* „razboj, plen; imovina, svojina“).

Pǎpǎ – slavon. sârb. *Рсрр* (*рсрр* Živko, în *Kječnik*, II 365; cf. sârb. dial. *pǎpo*, *рсрр*, în *Kječnik hrv., ili srpskog jez.* X 777, 805).

Rucávičš – slavon.sârb. *rukavica* (consemnat doar la Miklosich, *Lexicon*, 815: *rokavica*, și de *Kječnik hrv., ili srpskog jez.* XIV 288: *rukàvica*; în slavona românească: *rukavica*. (Olteanu, P., G. Mihăilă 1975)

În *Kječnik*, a strâns pentru prima dată câteva nume proprii și cuvinte de origine românească de la „vlahii“ (români) din Serbia medievală, menționați în documente. Acestea, după cum au menționat B.P. Hașdeu și I. Bogdan, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, sau în secolul trecut de alți cercetători români,¹ se înscriu printre cele mai vechi atestări de limbă română. Iată câteva exemple extrase de G. Mihăilă din documentele vechi sârbești:

Baci: „*Bačъ*, jednome vlahu koje je kralj Milutin dao Hilandaru bješe tako ime“.

Búcur: „*Bukurъ*, ime vlahu v Hvosnu kojega kralj Milutin dade Hilandaru“.

Bun: „*Bunъ*, trojici vlahu koje je kralj Stefan Prvovjenčani dao Žiči tako je bilo ime“.

Mic: „*Mikъ*, između vlahu koje je kralj Stefan Prvovjenčani dao Žiči jednom bješe ime *Mikъ*“)

¹ În studiul lui G. Mihăilă sunt menționați următorii cercetători: B.P. Hașdeu, *Resturile unei cărți de donațiune de pe la anul 1348, emanată de la țarul sârbesc Dușan și relativă la starea socială a românilor de peste Dunăre* „Arhiva Istorică a României”, 1867; Bogdan, *Scrieri alese*; S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*; G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (DLRV)*.

Cparitul: „*Cparitulъ*, ime muško: između ljudi koje car Stefan dade crkvi arhandelovoj u Prizrenu jednom bješe ime *Cparitulъ*“.

Singur: „*Singurъ*, ime muško: između ljudi koje kralj Stefan Prvovjenčani dade Žiči jednom bješe tako ime“.

Súrdul: „*Surъdulъ*, ime muško: između ljude koje car Stefan dade crkvi arhandjelovoj u Prizrenu jednom bješe ime *Surъdulъ*“.

Úrsul: „*Ursulovićъ*, između ljudi koje je car Stefan pisa crkvi arhandjelovoj u Prizrenu jedan bješe *Bogde Ursulović*“.

Feciór: *Fečorъ*, između ljudi koje je car Stefan pisa crkvi arhandjelovoj u Prizrenu jedan bješe *Marko Fečorъ*.

Cât privește lucrarea *Kječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (care se numește și „Daničićev rečnik“, din care Daničić a reușit să publice primul volum și să redacteze o parte din volumul al II-lea – întrerupându-și activitatea doar cu trei zile înainte de moarte, la 13 noiembrie 1882, cum este consemnat după cuvântul *čobo*). Acest dicționar istoric a fost utilizat și este folosit și astăzi de lingviștii români în legătură cu trei aspecte ale raporturilor lingvistice slavo-române, în particular sârbo-române, având în vedere extraordinara bogăție de cuvinte literare și populare, dialectale, atestate până în secolul al XIX-lea.

Studiul împrumuturilor sârbe în limba română, mai ales în graiul bănățean, a progresat în secolul trecut prin lucrările lui Emil Petrovici, Radu Flora, Th. Trâpcea, D. Gămulescu și a altora, în primul rând datorită acestui bogat *Kječnik*, în care sunt înregistrate numeroase dialectisme, neîntrebuințate în limba literară, dar care au pătruns în graiurile românești vecine cu România. D. Gămulescu, în lucrarea sa, *Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân – Elementi srpskohrvatskog porekla u dakorumunskom rečniku* (București-Panciova, 1974), s-a bazat, în cea mai mare parte, pe datele acestui *Kječnik*. El a dat etimologia a peste 700 de cuvinte românești de origine sârbă, majoritatea întrebuințate în Banat și în județele limitrofe, iar câteva au pătruns în limba literară comună: *cârd*, *cócină*, *dóniță*, *drug*, *drúgă*, *gârlici*, *otic*, *pâstrúgă*, *pléter*, *răcilă*, *șlivoviță* ș.a.

În acest dicționar, ca și în alte dicționare sârbe, se găsește un material extrem de prețios în ceea ce privește lexemele slave și răspândirea lor pe teren, cât și evoluția lor semantică, având în vedere că aceasta prezintă multe trăsături comune în limbile slave sudice (de ex. *război*, *cpinci*, etc. și corespondențele lor în limbile slave de sud, *razbcj*, *opanak*, etc.)

În secolul trecut s-au intensificat cercetările privind cuvintele de origine română care au pătruns în graiurile sârbești nord-estice, cercetări care se bazează pe cele două *Dicționare* academice, cel de la Zagreb și cel de la Belgrad, precum și pe culegerile și cercetările dialectale. Studii pe această temă au apărut în România semnate de D. Gămulescu și Elena Mihăilă-Scărlătoiu.

Pe lângă cercetările lui Đura Daničić în domeniul limbii române, el a avut, de asemenea, o contribuție din cele mai importante la editarea și studierea unor opere

fundamentale ale literaturii vechi sârbe, care au circulat și în Țările Române. El însuși, precum și cercetătorii ulteriori au utilizat în edițiile lor manuscrise slavo-române, uneori din cele mai vechi și mai prețioase.

Bibliografie

- Daničić, Đura, *Kječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1980
- Daničić, Đura, *Rat za srpski jezik i pravopis*, Beograd, Narodna Biblioteka Srbije, 1997
- Daničić, Đura, *Kječnik iz književnih starina srpskih*. I-III, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1962
- Djamo-Diaconiță, Lucia, în vol.: P. Olteanu, G. Mihăilă ș.a. *Slava veche românească*. București, EDP, 1975
- Flora, Radu, *Relațiile sârbo-române. Noi contribuții (metodologice, istorice, culturale, lingvistice)*, Panciova, Editura Libertatea, 1968
- Gămulescu, Dorin, *Irfluențe românești în limbile slave de sud*. I. Sârbocroata. București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983
- Gămulescu, Dorin, *Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân. Elementi srpskohrvatskog porekla u dakorumunskom rečniku*. București-Panciova, 1974
- Mihăilă, G., *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, Ed. Facla, 1981

ФОНОЛОГИЈА И АКЦЕНАТ КАРАШЕВСКИХ ГОВОРА.
ГЛАВНЕ ОСОБИНЕ

Михај Н. РАДАН

Le travail présente d'une manière synthétique les principaux traits phonologiques et d'accent des idiomes de Carasova, un des plus archaïques des parlers serbes. On y analyse séparément les archaïsmes et les innovations des deux segments des idiomes analysés.

Mots clés: les idiomes de Carasova, Banate, les archaïsmes phonologiques, des innovations linguistiques.

0. Седам карашевска насеља – *Карáшево* (К)¹, *Клокóтич'* (Кл), *Лу́нак* (Л), *Јáбалч'е* (Ј), *Нéрмић'* (Н), *Вóдник* (В) и *Рáвник* (Р) - смештена у југоисточном делу румунског Баната, образују словенску етничку енклаву познату под именом *Карашевци* (или *Крашовани*). Њих, међутим, има и у другим насељима румунског и српског Баната, али су тамо у мањини [Радан, 2000: 31, 17-22].

Први писани споменици о карашевским насељима датирају из XIII-XIV века. 1230. и 1247. године први пут се спомиње карашевска тврђава под именом *Castrum Crassou*, а од насеља - *Карáшево* /К/ (највеће насеље) 1333. године, следе потом *Јáбалч'е* /Ј/ (1564.), *Лу́нак* /Л/ (1598.), *Клокóтич'* /Кл/, *Рáвник* /Р/ (1690.-1700.), *Нéрмић'* /Н/, *Вóдник* /В/ (1723.) [Радан, 2000: 23, 27].

Етничке и лингвистичке специфичности ове словенске, српске енклаве проистичу из конкретних и специфичних услова у којима је она настала и развијала се током векова, од којих наводимо три најважнија: а) вишевековни живот на периферији српског језичког ареала, у несловенском, претежно румунском православном окружењу; б) малобројни, спорадични контакти са својим сународницима све до деведесетих година XX века; в) римокатоличка вероисповест овог живља, уз напомену да је у даљој прошлости оно било, највероватније, православно [види: Radan, 2000: 32-43]. Вишевековни живот и развој у наведеним условима проузроковали оправдани *страх* од *етничке асимилације* и *колективни инстинкт очувања сопственог идентитета*, што је

¹ У заградама дајемо скраћенице коришћене у раду за ова насеља.

имало за последицу развијање временом *изузетног конзервативизма* и *затварање, самоизолацију*, који су по заједницу попримили димензије **етничког изолата**.

1.0. Налазећи се вековима одвојен од матице, у страном етничком и верском окружењу, сасвим је логично и објашњиво што је карашевски живаљ сачувао бројне *архаичне црте* како у својим говорима, тако и у народним обичајима, веровањима, ношњи [види: Radan, 2000: 32-43; Радан, 2004; Birta, 1993; Радан, 2008: 101-118]. Архаичност карашевских говора и обичаја, загонетно порекло и католичка вероисповест њихова, још од XIX века побудили су изузетно интересовање бројних истраживача – лингвиста, етнолога, историчара, фолклориста, социолога¹, које је и данас и те како присутно. Иначе, одсуство већег броја стандардних штокавских иновација само потврђује чињеницу да су се КГ вековима налазили на периферији српског језичког простора.

1.1. Еволуција периферних говора или дијалеката неког језика разликује се, у мањој или већој мери, од развоја средишњих дијалеката истог лингвистичког ареала. Непосредни контакти говорника периферних говора са представницима других народа, односно са говорницима других језика условљава разлике у еволуцији периферних и централних говора.

У рубним подручјима српског језичког и етничког простора највидљивији су утицаји суседних, нарочито несловенских језика [в. нпр.: Ивић, 1990: 189-198; Ивић, 1998: 308-335; Реметић, 2004: 113-123; Radan, 2009: 187-205]. Најилустративнији пример таквог развоја јесте призренско-тимочки дијалекат, али и у другим говорима наших периферних дијалеката, као на пример у неким говорима косовско-ресавског или српским банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, видљиве су *специфичне развојне црте (иновације)* [Ивић, 1994: 231-232; 168-170; Радан, 2009: 289-302]. Продор иновација у неки говор/дијалекат пре свега узрокован је непосредним *контактом* или *суживотом* говорника двеју или више етничких заједница (у Банату, првенствено српске и румунске, затим мађарске, немачке, турске и др.), који стварају услове за развој *билингвизма* или *полилингвизма*. На банатским просторима не треба занемарити у миксоглотским процесима улогу *румунског* и, уопште, *романског супстрата* у ширењу балканизама. Наравно, постоје и други чиниоци који погодују ширењу иновација [в. Радан, 2009: 290].

1.2. Банат, посебно румунски део Баната, јесте један од рубних подручја српског језичког ареала са видљивим миксоглотским процесима на које су неки лингвисти већ поодавно скренули пажњу [Ивић, 1990: 189-198]. На овом је подручју још од V-VII века живело румунско и словенско становништво западнојужнословенског типа (а у мањој мери и источносјужнословенског типа /бугарско/). Након што је Банат припао Угарској (1030. године), почињу се

¹ Преглед литературе о Карашевцима види код: Radan, 2000: 43-63.

досељавати у ову област и Мађари, али је то насељавање било мањих размера, тако да су све до XVIII века Румуни и Срби и даље чинили апсолутну већину банатског становништва [Поповић 1: 22-25; Ehrler, 1982: 30; Grisellini, 1984: 157]. Стариначки румунски и српски етнички елементи били су касније појачани досељеницима који су пристизали у Банат почев од XV до XIX века (Румуни и после тога). Непосредно пре претварање Баната у турски пашалук, Мађари ће се у XVI веку скоро сви иселити из Баната. Након аустро-турских ратова с краја XVII и почетка XVIII века, Пожаревачким миром (21.07.1718.) Банат је припао Хабсбуршкој монархији, која је одмах започела планску колонизацију Баната, углавном католичким становништвом из централне и западне Европе [Țintă, 1972: 83-175], која ће трајати све до почетка Првог светског рата. Од тих првих, плански спроведених колонизација, етничка структура банатског становништва радикално се мења, а број Срба је од тада у сталном опадању [Раџан, 2004: 13-15].

2. Циљ овог рада јесте да да синтетички приказ фонологије и акцента карашевских говора (даље у раду: КГ).

3. Фонологија¹

3.1. Вокализам

3.1.1. Фонолошки архаизми

3.1.1.1. Рефлекс старог јата (Ѣ)

За разлику од већине штокавских српских (и хрватских) говора, у вокалском систему КГ постоје две вокалне фонеме за е (стандардно) [в. Раџан, 2000: 71-80]:

а) *е* (*отворено*) → *небо*, *лет* „лед“, *десет*, *кнес* „кнез“, *свекар* итд., уз напомену да **акцентовано е** тежи ка *затворенијем изговору*, тј. ка стандардном српско-хрватском *е*;

б) *е* (= *е"*) – које је, у ствари, дистинктивна фонолошка вредност старог јата (Ѣ), дакле, **Ѣ** није замењен са *е* (= *незамењени вокал Ѣ*), него чува своју стару фонолошку вредност, што значи да су КГ сачували **Ѣ** као посебну монофоничку фонему са гласовном вредношћу између *е* и *ѓ* (= *е*), а то *е* представља један од најзначајнијих архаизама конзервисаних у овим говорима, изузетно вредан за *историју српског/хрватског језика* и за *српску дијалектологију*.

Први је ту карактеристику КГ открио чувени румунски слависта Емил Петровић [Petrović, 1935: 64-79], а зачуђује чињеница да то није пре њега уочио реномирани бугарски слависта Љ. Милетич (па и П. Сирку).

¹ Детаље о овој проблематици види код: Petrović, 1935: 25-144; Rađan, 2000: 64-224.

Конкретна фонолошка реализација Ћ у КГ зависи од тога да ли је Ћ *под акцентом* или *ван њега*.

Акцентовани Ћ (□): редовно је у КГ - *е*: б□да, бр□к, бр□ме, б□сан ... итд. *Веома ретко*, скоро да нема примера у којима фонолошка реализација акцентованог јата јесте *и* (*свѣтка* /P/, свитац, светлац“).

Неакцентовани Ћ: по правилу, али уз приличан број изузетака, фонолошки се реализује као *и* (то је сасвим очекивано, ако имамо у виду затвореност изговора *е* < Ћ, веома близак изговору воклала *и*). Иначе, понекад се и брка *е* и *и*, а примери указују на флукуације у изговору *неакцентованог Ћ* (уп. *бел* : *билица*).

Пошто у паридигми промене често долази до промене *места акцента*, има случајева у којима *Ћ* у *истј речи* може бити у једном облику наглашено или ненаглашено у другом облику (исто се може констатовати и у *творби речи*) услед тога што се акценат помера са основе на суфикс и обрнуто, што узрокује *алтернацију е* : *и*: *мѣдвѣт* (Н јд): *мѣдв□да* (Г јд), *св□зда* : *свѣздица*, *ѳри /ѳре* - Л/ : *ср□си*, *зр□ј* : *зријѳта*, *испов□дам* : *исповѣт*, *Н□мац* : *Нимѣца*, *се посм□ва* : *посмѣв*, *р□ка* – *Рич'ѣца* – *Мѣћ'у р□ке* (топоним - К).

Наведени примери указују на *значсј акцента*, односно *места акцента*, за *фонолошку реализацију (лик) јата*: □ > *е*, Ћ > *и* (најчешће).

Међутим, има и доста изузетака од наведеног правила:

- *рефлекс е неакцентованог Ћ* једно је од *чешћих* изузетака, али који је Петровић, највероватније због малог, недовољног броја прикупљених таквих примера, *занемарио* и *умањѳо*, иако га је *уочио*! Примери: *пѣтлѳве*, *пѣдњѳка* „предњи точак“, *брезѳвка* „метла од брезових грана“, *лѣскѳвач'ѳ* „лескова шума“, *Б□лић'* (надимак - К) → *Бѣлѳња*, *ч'ерѣшњѳвка* (<ч'ер□шња), *срѣѳѳм*, *рѣч'ѳм*, *свѣћ'ѳми*, *пѣскѳвѣт* и др.

У мањем броју случајева, *Ћ* > *и* независно да ли је *акцентован* или *неакцентован*. Такво уопштавање *рефлекса и* за □ или *Ћ* може се објаснити *алтернацијом вокала*, проузрокованом променом места акцента; најчешћи и најрелевантнији примери те врсте налазимо код *префикса* (предлога): *при-* (<стел. *прѣ-*, срп. *пре-*) и *прид^т* – (<стел. *прѣдѣ-*, срп. *пред-*): *се прим□ним* „облачити се“ - *прѣмина* „хаљине за замену старе, исцепане или прљаве одеће; обнова, замена старих са новим, неношеним хаљинама“, *прѣко* - *прикосѣтра*, *прѣвлѳдам*, *прѣдан* „пред дан“, *прѣрѣ'ѳм*, *прѣвѳрник* „преварант“, *свѣтка* „светлац“, *прѳсит* „ватра“ (<св□тлост), *испрѣт* „испред“, *мијур* „мехур“, *прѣтплани* „пре подне“ (< *плѣдне*) итд.

У неколико случајева имамо *Ћ* добијен *контракцијом (сажимањем)*. Илустративан је пример *одрични облик* глагола *јесам*: *н□сам*, *н□си*, *н□*, *н□смо*, *н□сте*, *н□су* (<стел. *нѣсмѣ* < *нѣ* + *есмѣ*), као и у случају глагола *имати* са *негацијом* → *н□мам*, *н□мѣш* ...(< *не* + *имам*);

3.1.1.2. *Рефлекси полугласника*:

У КГ имамо три ситуације: а) прасловенски ***ь**, ***ѣ** = **ѣ** у говорима Кл, Л, Н, В (*мѣла, дѣн, зѣла*); б) у говорима К и Ј ***ь**, ***ѣ** > **а**: *магла, дан, зѣла*; в) у говору Р ***ь**, ***ѣ** > **е**: *мегла, ден, зѣла*. Треба нагласити да у свим КГ има и облика са варијантама (***ь**, ***ѣ** > **а^б**, **а^л**, **а^ѣ**) [Radan, 2000: 81-94].

Неки облици са **и** (< **ѣ**) можемо сматрати лексикализованим: *опѣнак* – *опѣнци* (КГ), *бѣзѣвина* (Р) “зѣва” [Radan, 2000: 84, 90]. У лексеми *дно* није сачуван *полуласник* или **а** (< **ѣ**) (као и у свиничком говору) [Радан, 2003: 46].

У закључку, неки КГ сачували су полувокал (**ѣ**) настао од *јѣрова* у *јакѣм положају* (В, Кл, Л, Н), са напоменом да се ти говоре налазе у прелазној фази замене **ѣ** па и **ѣ** (у Р) са **а** (као што је случај са неким призренско-тимочким и зетско-сјеничким говорима), док је у говорима Карашева и Јабалча тај процес већ завршен.

3.1.1.3. Слововно л (□)

Слововно л сачувано је у КГ, што представља још једну *архаичну црту фонетизма* ових говора.

Проблематика *вокалнога л* у КГ јесте сложена, а та се сложеност огледа у *разним варијантама* његове реализације: □, ^б□, као и у његовој девокализацији - **ѣл**. Тако, велике осцилације у изговору □ примећене су у говору К, те у том говору често имамо варијанте једне те исте речи са □, односно са ^б□ (веома ретко и **ѣл**), док у оКГ најчешће се □ реализује као ^б□, **ѣл**, а ретко □ : *ст^б □ ѣнац* (КГ), *ст □ ѣнац* (К, Р), *ст ѣнац* (Л, Кл, Н, В, Ј) ”стуб”, *б □ ѣва* (К), *б^б □ ѣва* (КГ), *д □ ѣбок*, *д^б □ ѣбок* (К), *д ѣбок* (оКГ) “дубок”, *д □ ѣжан*, *д^б □ ѣжан* (К), *д ѣжан* (оКГ) [Radan, 2000: 99-101; Petrovici, 1935: 84-89].

Занимљиве су неке специфичности у развоју □:

а) у неколико случајева, у коренима појединих речи, □ > **у**: *Бѣгар*, *Бѣгарска* /и *Булѣрија* – под утиц. рум. облика „*Bulgária*“, *дѣжан* (КГ) / *д □ ѣжан* (К) / *д^б □ ѣжан* (оКГ), *дѣжнѣк* / *д □ ѣжнѣк* (К) / *д^б □ ѣжнѣк* (КГ), *Дугалија*, *Дѣгалић* и (надимак - К); [Radan, 2000: 82, 101, 107];

б) тенденција замене **ѣ** са **ѣл** / **ал** или **ел** (**ол**), **ле**/ (девокализација □) у неким речима: *јабалка*, *јабалѣка*, *јабѣлка*, *јабѣлка*, *Јабалчѣ*, *облѣчем* “обучем” (уп.: *соблѣчувам* [Собољев 1995: 198]) [Radan, 2000: 269]; такав специфичан развој у речи *јабука* и у облицима глагола *обући* (*се*) налазимо и у другим архаичним српским говорима – *Свиница* (Румунија), *Ново Село* (Бугарска), *Вратарница* [Собољев, 1995: 189]. Интересантан је, такође, облик *с ѣнѣ* у КГ (са варијантама: *с^б □ ѣнѣ*, *с ѣнѣ*, *с □ ѣнѣ* /уп.: *санч’агл’ѣд*, *сѣнч’оглѣд* у говорима *Новог Села* и *Свинице*) [Радан, 2003: 47; Собољев 1995: 189].

3.1.1.4. Сонант л на крају речи и на крају слога

Очувано крајње **л** (-**л**, -**л**-) јесте још један *фонолошки архаизам*. У КГ **л** на крају речи или слога конзервисано је у потпуности: *п ѣтал* (КГ) / *п ѣтѣл* (оКГ), *сол*, *дебѣл*, *кад ѣлница*, *кал* “блато”, *си брал* „орати“ (КГ) [Radan, 2000: 84, 134].

3.1.2. Остали вокали

3.1.2.1. Рефлекси прасловенских назала *ж и *а

Рефлекс прасловенског назала задњег реда *ж редовно јесте *џ*, како у коренској морфеми, тако и у флексијама: *пут*, *пеку*, *гу́ска*, *иду* [Radan, 2000: 67, 192]. Изузетак чини лексема *копи́на* /*к'опи́на*, *ко'пи́на*/ [Radan, 2000: 70, 124, 214] (уп.: *копин'е* – Ново Село [Собољев, 1995: 187]), а интересантан је облик *у́глен* /мн. *угле́ње*/ (<*ж глѣ). [Radan, 2000: 136, 192]. Слични или идентични облици ове лексеме забележени су како у неким српским банатским говорима у Румунији, тако и у другим југоисточним и јужним српским говорима [Radan, 2003: 48].

Прасловенски вокал предњег реда *а, по правилу даје *е* (као у осталим српским говорима), а када је акцентовано за нијансу може бити, али ретко, затворенији (*е*): *кне́с* /мн. *кнезове́*/, *же́ћ*, *јџик*. Само у неколико случајева *е* > *а* /*е*, *ѣ*/ (= архаичан рефлекс *е, иначе очуван у неколико лексема и у другим српским и хрватским говорима; уп.: *жалац*, *жаока*, *књаз*): *за́јац* - К, Ј/ *за́јец* - Р, Н, К, *жа́лце* [Radan 2000: 67, 119, 121] (уп.: *жа́лка*, *жа́ло*, *за́јац* у призренско-тимочким дијалектима и косовско-ресавском [Radan, 2000: 67]).

3.1.2.2. Слововно р (џ)

Вокално □ се у КГ чува. Уочена је, међутим, тенденција развијања протезе испред почетног □ у облику редуцираног вокала са нијансом полугласника (°): *ѣ□ка́т'е*, *х°□ка́т'е* (К) / *ѣ□к□т'е* (Кл, Л, Н), *°□штаљка* /вар.: *х□штаљка*, *х°□штаљка* / (после испадања почетног етимолошког *х*, испред □ развија се протетични вокал °), *х□ска* /*ѣ□ска*, *х°□ѣ'ав(ф)* / *х°ψѣ'аво*, *°□шница* “млин” (< рум. *râșniță*) (КГ)[Petrović, 1935: 90, 130; Radan, 2000: 145], као и знатно слабија тенденција претварања консонантског р у □: *бѣда́вица* (К) “брадавица”, *вѣтѣно*/*ѣвѣтѣно* (Р) [Radan, 2000: 112]. Доста јака је и тенденција потпуне консонантизације □: *ч'ѣрАво* “црево”, *дрАво* “дрво”, *креме́љ* “крмел”, *рапті́на* / *рапті́нач'а* “хрптина” [Radan, 2000: 111, 161].

3.2. Консонантизам

3.2.1. Архаизми

3.2.1.1. Групе *чр-, *чџ-

КГ очували ове старе гласовне групе, што их сврстава у ретке штокавске говоре са овим конзервисаним фонолошким архаизмом (као, нпр., црногорски зетско-сјенички говори) [Ивић 2001: 222]. Група *чџ- углавном је очувана, али је приметна наглашена тенденција девокализације џ уметањем једног вокала унутар групе (*ѣ*, *е*): *ч°□пѣм* (К, Р), *ч°□пѣм* (оКГ) “црпсти”, *ч'°□н* (К, Кл, Н, Р, В), *ч'□рн* (Л, Ј; Кл, Н, Р, В), *ч'ѣрвѣн*, *ч'ѣрЛво*, *ч'ѣрАиња* [Radan, 2000: 160-161].

3.2.1.2. Рефлекси прасловенских група *ј (*kt), *џj

У КГ доследан је прелаз ових прасловенских група у *ћ*, *ѣ*, уз напомену да је њихов изговор мекши но у књижевном језику – *ћ'*, *ѣ'*: *св□ћ'а*, *ноћ'*, *нећ'ем* *моћ'и*, *мећ'а*, *браћ'ба*, *доћ'ем* [Radan, 2000:156-158].

Уочена је тенденција замене тврдих африката **ч'** и **џ'** са њиховим меким паровима **ћ'** и **ђ'**: *пећ'урка/пић'урка, арпаћ'ук, саћ'а* "чаћ", премда је и обрнут процес могућ (**ћ',ђ'** > **ч',џ'**): *коч'ина* "кост", *сирч'е, ч'ули* "ћулити" [Radan, 2000: 159].

3.2.1.3. Африкат **ɟ**

Старословенски и старосрпски африкат **ɟ** сачуван је у у словенским речима, али га налазимо и у румунским позајмљеницама: *озебем* "озепсти", *сво̀нац, сѝри* "зиркати", *свѝзда, бѝса, са̀ра, куку̀рус Бусанић'* /над./, *Сѝрово* /топ./ [Рад 150-152]. На фонолошком плану, овај африкат, као члан опозиције **ɟ** : **ц**, јесте самостални фонем .

3.2.2. Други консонанти¹

3.2.2.1. Рефлекси старих консонантских група *s₁j (*sh₁j) и *z₁j (*z₁ʃj)

Рефлекс групе *s₁j (*sh₁j) јесте претежно *шт*: *класишти, пришти, штан, штипљем, огњиште, Пасуљиште* (топоним - К), *пиштање* [Radan, 2000: 165-168]. Треба напоменути да има и лексема са *шћ'*, али су такви облици (гл. им., неки глаоли и трп. гл. придеви) настали дејством *најновијег (подмлађеног) јотовања* групе *шт*: *s₁j (*sh₁j) > *шт+ј* > *шћ'*: *пушшћ'ам, пушћ'ен, намАшћ'ам, примАшћ'ен, кршћ'ен, кршћ'ење* /вар.: *крштѐње!*, *прошћ'авсј* „извини“, *Прик□шћ'е* (топоним), *кршћ'еник* „хришћанин“. Практично, рефлекс *шћ'* (<*s₁j) налазимо само у једној карашевској лексеми: *зѝшшћ'ер* [Radan, 2000: 166].

Рефлекс сугласничке групе *z₁j јесте *жд*, али је мали број лексема које је садрже: *даждења̀к/деждења̀к* "даждевња̀к", *муждѐник* [Radan, 2000: 168-169]. Група *жћ'* јавља се и у неким позајмљеницама из рум. језика: *дрѝжћ'е/дрѝжће* [Radan, 2000: 158].

3.2.2.2. Епентетско **л**

Епентетско **л** доследно се чува - *зѐмља*, са могућим даљем развојем у *зѐмња, зѐмњан, на земњу*) [Radan, 2000: 184].

4. Иновације на фонолошком плану

Румунским утицајем и, уопште, *романским супстратом*, а у мањој мери и утицајем језика других народа или етничких група са којима су Карашевци били или још увек јесу у контакту (*немачким, мађарским, турским* и другим) објашњавају се следећи језички факти у фонолошком сегменту КГ [деталније, види: Радан, 2009: 291-296; Radan, 2009: 194-195; Радан, 2007: 254-256]:

4.1. Чување полугласа (**ʋ**) у говорима Кл, Л и Н /ређе и у В и Ј/: *дѝн, дѝњом* „дан; дању“, *сѝт* „сад“, *кѝт* „кад“, *сѝн* „сан“, *сејд□н* /Л, Н/, *сид□на* /Кл,

¹ У раду дајемо само неке консонанте који исказују неке посебности у односу на консонанте у већини српских екавских говора; детаљно о консонантизму КГ види код: Petrović, 1935: 96-126; Radan, 2000: 127-204.

Н/„данас”¹, *Мијољд*□н (уп. у К, Ј: *Мијољд*□н) „Михољдан”, *с*□шњим „са њим”, *т*□мно „тамно”, *з*□ль^ац „зао, злобан”, *з*□лва „заова”, *п*□ськ, *п*□са^бк /Ј/ итд. Захваљујући дуготрајном контакту са Румунима и билингвизму, као и присутности полугласа (сличан румунским гласовима *â*, *ă*) у неким позајмљеницама из румунског језика (*дѣмп* (Кл, Н, В, Л) /*дамп* (К), *дѣмп* (Р)/ „узвишење, хумка”, а у свим КГ - *гѣнт* „мисао”, *гѣндѣјем* „мислити”/са варијантама у К - *гант*, *гандѣјем*, и у Р: *гент*, *гендѣјем* /, *п*□нда „вребање; заседа” < рум. *dâmb*, *gând*, *gândesc*, *pândă*), Карашевци су вековима били у контакту са румунским гласовима сличним *ѣ* када су се служили румунским језиком (*â*, *ă*)². Не треба, међутим, закључити да је полуглас у овим говорима конзервисан само захваљујући румунском утицају, већ да је тај утицај један од узрока који је само допринео конзервисању полугласа, односно успоравању процеса *ѣ>а*. Треба, такође, напоменути да постоји тенденција *ѣ>а* и у КГ у којима је очуван полуглас (Кл, Л, Н, В), тенденција која се материјализује нарочито код ненаглашених полугласника, где се може јавити изговор делимично или потпуно изједначен с изговором вокала *а*: *т*□мѣ^ан, *бѣсан, *могал* (Л, Н), *дан* и *дѣн* (Н) итд. [в. Radan, 2000: 82-86, 207-208], а исти је тренд уочен у призренско-тимочком дијалекату [в. Ивић, 2001: 147].*

2. Тенденција декомпоновања вокалног *р* (□), слабија је у говору К, а израженија у оКГ. Процес се састоји у развијању било *редуцираног*, било *потпуног полугласа* најчешће испред □, а много ређе *иза њега*, те имамо секвенце *б*□, *ѣр*, односно □^б: *б*^б□ва /К, Н, Р/ - *б*□рва /оКГ/, *ч’ете*^б□так /К, Р, Н, Кл/ - *ч’ете*□ртак /Л, Ј/, *ост*□пка /К, Р/ - *ост*^б□пка /В, Ј, Кл, Л/ - *ост*□^бва /Н/, *Г*□к /К/ - *Г*□рк /Ј/ - *Г*^б□к /КГ/ [в. Radan 2000: 108-110]. Као што се из горњих примера види, у свим КГ постоје примери у којима је *етимолошко*□ у *потпуности девокализовано*, па се тада испред или иза њега развија пун вокал, и то *ѣ*, *а*, *е*, понекад и *о* или *у*: *кѣрв*/Л, В, Ј/, *дѣрво* „дрво” /КГ/, *раптіна*, *раптіњач’а* „хрптина, хрптењача” /К/, *рускаљка* „хрскавица” /КГ/, *строч’еница* /Л/ (<*срчаница* „дуже дрво које спаја колске трапове”)[в. Radan, 2000: 110-114; 206-207].

4.3. Тенденција декомпоновања вокалног *л* (□) у КГ остварује се јављањем секвенце *ѣξ* (евентуално *ѣξ*), *ѣл*: *ж*^б□ □т „жут” (К), *жѣ*□ □т (Ј); *б*^б□ □ва /В, Кл, Л, Н, Р/ - *бѣ*□ □ва /Ј/; *п*□ □н „пун” /К, Р, Н, Кл/ - *пѣ*^б□ □н /оКГ/, *в*□ □на „вуна” /К, Р/ - *в*^б□ □на /КГ/ - *в*□лна /Н, Ј/; *ст*^б□ □ба „стуба, мердевине” /К, Р/ - *ст*□лба /оКГ/ итд. [Radan, 2000: 99-102]. Из горенаведених примера види се да постоји тенденција да вокално *л* развије уза се најчешће *полугласник ѣ/* или, много ређе, пун вокал /*а*/, можда и вокал /*о*/: *јабалка* „јабука”, *Јабалч’е* /топоним,

¹ Уп. *сејдан* „данас” (К, Ј); треба напоменути да је вокализација *ѣ* у говорима К, Ј и (делимично) В, релативно касно и не у потпуности извршена.

² Карашевски полуглас не може се изједначити са ниједним од ова два румунска вокала, он се по изговору (због слабљења интензитета артикулације) и вокалској боји, налази негде између румунских вокала *â* и *ă*.

најмање карашевско насеље/, *толмáч* '„тумач”, *калбаси́ца* „кобасица” [в. Petrović, 1935: 88; Radan, 2000: 102-103; 206-208];

4. Чување фонеме *ф* и, у мањој мери, фонеме *х*, скоро је немогуће објаснити без снажног утицаја, пре свега румунског и немачког, а вероватно и утицајем других језика на ове говоре, будући да су те фонеме у тим језицима врло добро заступљене [в. Radan, 2000: 139]. Зато и не чуди чињеница да фонему *ф* најчешће налазимо у позајмљеницама из румунског, немачког, мађарског и турског језика: *флóкав*^ф „длакав” /<рум. *floc* „длака”/, *фалóс* „уображен, горд” /<рум. *fálós* „исто”/, *фирáнга* „завеса” /<нем. дијал. (аустријски) *Fürhang*, в. нем. *Vorhang*/, *фирис*^с „тестера, пила” /<мађ. *fűresz*/, *фишкáр* „адвокат” /<мађ. *fiekális*, *сóфра* /<тур. *sofra* „сто”/, *фáјда* „корист, добит” /<тур. *şayda* „исто”/ и др., али и у аутохтоној лексици, поготово у речима оноματοпејског порекла и у топономастици: *флас*, *фиснем* „ударити”, *Филип*, *Фила*, *Филкина ч'ока* [в. Radan, 2000: 139-142].

5. Много је слабије заступљена у фонолошком систему КГ фонема *х*. Она се често губи или супституише се другим гласовима /*ј*, *в*, *к*, *л*, *р*/, али се ипак одржала и у неким аутохтоним или позајмљеним лексемама, што је случај и са другим српским банатским говорима [Ивић, 2001: 104]: *ах*, *аха*, *хала*, *хектáр*/, *хáјдук* /*х'áјдук*, *áјдук*/, *ха* „молим; узвик изговорен онда када саговорник није чуо шта му је речено“, *хáјс* / и др. Под све снажнијим утицајем румунског језика у прошлом веку, а задњих деценија и под утицајем српског и/или хрватског савременог језика, запажа се тенденција консолидовања, па чак и поновног успостављања ове фонеме у фонолошком систему говора: *áјда* - *хáјда*, *армо'ника* - *хармони́ка*, *арти́ја* - *харти́ја*, *иља́да* - *хилја́да* и др. [в. Radan, 2000: 142-150; 210];

6. Чување фонеме *с* у КГ јесте појава коју не треба везивати искључиво за румунски утицај, јер је *с* глас који је постојао у старословенском и заједничком српско-хрватском језику, а конзервисан је и данас у говорима неких наших српских дијалеката (призренско-тимочком, косовско-ресавском, зетско-ловћенском). Иначе, африкате *с* има како у аутохтоним, словенским речима (*св□ни* „зврндати“, *сэбем* „зепсти”, *св□зда* /КГ/, *свóнац*¹ /К, Р/ *свóнь^ац* /оКГ/, *осáбим* „заборавити”) тако и у румунским позајмљеницама (*бýса* „усна” /<рум. покр. *búdză*/ /КГ/, *сáра* „кисело млеко” /<рум. покр. *dzără*, *dzér*/ /КГ/, *Сéрово* /топоним; К, Кл/ и др.) Према томе, мишљења смо да је звучни африкат *с* у КГ континуант истог гласа из заједничке језичке српско-хрватске баитине, дакле још један фонолошки архаизам конзервисан у КГ захваљујући непрекидном и дуготрајном контакту са говорима банатских Румуна у којима има овог гласа [Radan, 2000: 150-153; 208-209];

7. У задње две деценије приметна је у говору млађе генерације из појединих карашевских насеља (Кл, Р, Л, В; мање у К, Н, Ј) тенденција тврђег

¹ У лексеми *свóнац* и осталим фонолошким варијантама *с* није етимолошко.

изговарања карашевских африката /ч', њ', њ'/ као у стандардном језику: ч, њ, њ. До ове појаве дошло је услед појачаног утицаја *српског* и *хрватског* (народног или књижевног) језика оствареног у директним контактима или посредством радија и телевизије. [в. Radan, 2000: 159].

5. Иновације у акценатском систему

5.1. *Акценатски систем* јесте највероватније сегменат КГ који је претрпео највеће промене под утицајем румунског језика. Нема двојбе да је некадашњи карашевски двоакценатски систем упрошћен првенствено захваљујући утицају румунског једноакценатског система. Тај утицај остварен је како у условима контка карашевских са румунским банатским говорима, тако и услед директног дејства румунског акценатског система оствареног посредством оних Румуна који су се током времена помешали са Карашевцима (ступањем у брачне односе), те су научили идиом мештана и били асимилисани, али су неке црте свог матерњег идиома уткали, импрегнирали, унели у КГ.

До упрошћавања акценатског система дошло је губљењем не само квалитативне (интонационе), већ и квантитативне опозиције, тако да данас у КГ имамо *један* акценат, *експираторни* [Ивић, 2001: 279]¹. Место акцента јесте, углавном, *старо штокавско*, са све израженијом тенденцијом његовог *преношења* са крајњег слога: *бижѝм/бежѝм*, *дАв^фка/дѐв^фка*, *пешкиѝр*, *ова*, *сикѝра*, *дивѝји*, *глава*, *сѝстра*, *сам вАдел*, *дѝбра*, *старАји*.

У време спровођења дијалектолошке анкете у Карашеву, Емил Петровић је констатовао да су *квантитативне опозиције* нестале у говору Карашева, али је забележио неколико примера у којима је чуо *неки остатак квантитета вокала* [Petrović 1935: 37-38]. Лично сматрам, као и још неки стручњаци², да се још и данас могу наћи реминисценције квантитативних опозиција у КГ и, имплиците, двоакценатског система / □ □□/, уз две напомене: 1) да је разлика између њих тешко уочљива због *редуцираног интензитета* и 2) да је број таквих примера мали³.

5.2. Овај је процес ширих размера и захватио је и друге српске банатске говоре, али и шире (види, на пример, говоре призренско-тимочког дијалекта). Анализирајући банатске говоре, П. Ивић је својевремено констатовао да је процес ликвидације фонолошког тона под утицајем румунског језика у појединим

¹ Што се тиче места акцента, оно је, у главном, старије штокавско, али је процес његовог преношења са последњег слога у току (*водѝм*, *из главѝ*, *дебѝл*, *држѝм*, *ср^оси*, *говедѝр*, *растѝ*, *сикѝра*, али *дѝска*, *дѝшал*, *јѝзик*, *кѝратак*, *пѝтал*, *сѝстра*, *ч'лѝвик*).

² О томе види Radan 2000: 206 (напомена 3.).

³ В. нпр.: *Л^ака* (име) - *Л^ака* (топоним); *вѝла* „вѝла (алатка)” - *вѝла* „вѝла, митолошко биће” [Radan 2000: 205-206], *каѝзал*, *каѝзала* (Клокотич’) и др.

местима румунског Баната толико одмакао да се може чути *експираторни акценат* сличан акценту призренско-тимочких говора и акценту румунског језика. Тај процес је, изузев карашевских и свињичког говора у којима је завршен, највише захватио говоре оних Срба у чијим је срединама румунски утицај најјачи, а најугроженији је, сматра Ивић, говор темишварских Срба [Ивић 1990: 193].

6. Архаизми и иновације на фонетском и акценатском плану у КГ изузетно су важни јер представљају веома значајне и веродостојне индиције како о пореклу (старој постобини) Карашевака, тако и о времену њиховог досељавања у Банат. Наравно, до темелних, аргументованих и непобитних закључака не може се доћи само анализом једног или два сегмента говора, већ солидном анализом свих сегмената говора, а резултате свеобухватне лингвистичке анализе треба упоредити са резултатима истраживања других дисциплина, као што су етнологија, фолклор [Birta, 1993; Радан, 2004 и др.], историја и др.

Ослањајући се на резултате досадашњих истраживања претежно архаизама, али и иновација, не само у фонологији и акценатском систему [Petrović, 1935: 25-126; Radan, 2000: 64-223], већ и у морфологији, синтакси, лексици, творби речи [Petrović, 1935: 145-220; Радан, 2007: 259-260; Радан, 2008: 115-116; Радан, 2009: 299-300 и др.], топонимији и антропонимији [Tomici, 1974; Радан, 2006] намећу се следећи закључци о карашевском говору, пореклу и времену досељавања Карашевака у Банат:

6.1. КГ припадају српским екавским говорима, а најближи су, према неким истраживачима, косовско-ресавском, а према другима, призренско-тимочком дијалекском типу [о томе види код: Radan, 2000: 62].

6.2. Карашевци су потомци најстаријег слоја Јужних Словена у Банату из VI-VII века, који су се касније помешали са разним имигрантима придошлим из крајева јужно од Дунава (XIV-XV век), међу којима су Срби били најбројнији. Говори досељеника утицали су на говор тог првог словенско-карашевског слоја тако што у овај други уносе неке иновације донете с југа. И пре и после настањивања имиграната у карашевска насеља, сасвим је сигурно било мешања са румунским банатским живљем са којим су Карашевци вековима били у непосредном контакту, тако да су румунски банатски говори и банатски Румуни имали значајан удео у стварању и обликовању карашевске енклаве са својим специфичним етно-лингвистичким цртама [Radan 2000: 222-223; Радан 2004: 189-190].

6.3. Иако су вековима живели на самој периферији српског језичког ареала, у туђем окружењу, на простору познатом по свом мултиетничком и мултиконфесионалном саставу, Карашевци су, у суштини, успели да конзервишу словенску структуру својих говора и свој словенски етнички идентитет, али су у

дуготрајном контакту са Румунима и другим етничким групама развили доста иновација у својим говорима и обичајима [в., нпр.: Радан, 1998:]. Конзервисани архизми и развијене иновације (већином балканистичког типа) придају карашевском живљу специфичне црте које их индивидуализују и диференцирају од осталих Срба сународњака, па и других јужнословенских анрода.

6.4. Исправност наведених лингвистичких закључака потврђују и досадашња етнолошка и фолклористичка истраживања

Литература

- Богдановић 1997 – Богдановић, Недељко, *Језичке псјаве на додиру призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта, О српским народним говорима*. Научни скуп Деспотовац, 21-22. 8. 1996, Деспотовац, стр. 77-83
- Ердељановић 1925 – Ердељановић, Јован, *Трагови на јстатријег словенског слсја у Банату*, *Niderlův sbornik*, Прага, стр. 275-308.
- Ивић 1990 - Ивић, Павле, *Балканизми у настајању у српским говорима Баната, О језику некадашњем и садашњем*, БИГЗ-ЈЕДИНСТВО [1990], стр. 189-198.
- Ивић 1994 - Ивић, Павле, *Целокупна дела, III, Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развј*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића: Сремски Карловци · Нови Сад.
- Ивић 1998 - Ивић, Павле, *Целокупна дела, X/1, Расправе, студије, чланци. 1. О фонологији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића: Сремски Карловци · Нови Сад, стр. 308-335.
- Ивић 2001: Ивић, Павле, *Целокупна дела, II, Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића: Сремски Карловци · Нови Сад.
- Поповић 1 – Поповић, Душан Ј., *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва*, САН, Посебна издања, књ. ССXXXII, Етнографски институт, књ. 6. Нучна књига: Београд, 1956.
- Поповић 2 – Поповић, Иван, *Историја српскохрватског језика*, Нови Сад, 1955.
- Радан, 1998 - Радан, Михај Н., *Значај славе и још неких прослава са културним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака*, Етно-културолошки ЗБОРНИК, IV, Сврљиг, стр. 105-110.
- Радан, 2003 - Радан, Михај Н., *О заједничком преклу архаичних српских говора са подручја румунског Баната („банатско-црногорски“, карашевски и свинички говори)*, „Romanoslavica”, XXXVIII, București, 2003, str.41-68.
- Радан 2004 – Радан, Михај Н., *У походе тсјновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*, Mirton · Uniunea Sârbilor din România: Темипвар.
- Радан 2006: Радан, Михај Н., *Старина Карашевака у Банату виђена кроз призму карашевске топонимије*, *Probleme de filologie slavă / Проблеми словенске филологије*, XIV, Universitatea de Vest din Timișoara: Timișoara, стр. 125-142.
- Радан, 2007 – Радан, Михај Н., *Утицј страних и сајременог српског/хрватског језика на карашевске говоре*, Српски језик и друштвена кретања (Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу: 31.

- X – 01. XI 2006), Крагујевац, стр. 251-262.
- Радан, 2008 - Радан, Михај Н., *Значај морфолошких архаизама карашевских говора за утврђивање њиховог порекла и старине Карашевака у Банату*, Romanoslavica, XLIII, Editura Universității din București, стр.101-118.
- Радан, 2009 – Радан, Михај Н., *Иновације у српским говорима у румунском Банату у светлу језичке интерференције (са посебним освртом на карашевске говоре)*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 4-7. IX 2008., Развојни процеси и иновације у српском језику, 38/1, Београд, стр. 289-302.
- Реметић 2004 – Реметић, Слободан, *Српски народни говори Косова и Метохије у светлу међујезичке и међудијалекатске диференцијације*, Јужнословенски филолог, LX, САНУ и ИСЈ, Београд, стр. 113-123.
- Собољев 1995 – Собољев, Андрей Н., *О неким јужнословенским говорним оазама у источнј Србији, западнј Бугарскј и Румунији (Вратарница, Ново Село, Свиница) // Прештампано из ЗбМСФЛ XXXVIII/2/1995, стр. 183-207.*
- Ehrler 1982 – Ehrler, Johan Jakob, *Banatul de la origini până acum ~ 1774*, Facla, Timișoara.
- Griselini 1984 – Griselini, Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Facla, Timișoara.
- Petrovici 1935 – Petrovici, Emil, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București.
- Radan 1974 – Radan, Mihai, *Irfluența limbii române asupra graiurilor carașovene din județul Caraș-Severin*, Studii de limbă, literatură și folclor, Reșița, стр. 127-140.
- Radan 1984 - Radan, Mihai N., *Novi prilozhi uticaju rumunskog jezika u leksici karaševskih govora*, Actele simpozionului romžno-iugoslav, VI, București, стр. 342-352.
- Radan 2000 – Radan, Mihai N., *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Uniunea Sârbilor din România · Anthropos, Timișoara.
- Radan 2006 - Radan, Mihai N., *Unele împrumuturi lexicale din domeniul casei și al obiectelor de uz casnic în graiurile sârbești din Banatul românesc*, Interferențe lingvistice în zona multietnică a Banatului, Editura Universității de Vest, Timișoara, стр. 39-52.
- Radan, 2009 - Radan, Mihai N., *Irfluența limbii române asupra graiurilor sârbești din Banatul românesc*, Das Rumänische und seine Nachbarn /Thede Kahl (Hg.)/. Beiträge der Sektion „Sprachwandel und Sprachkontakt in der Südost-Romania” am XXX. Deutschen Romanistentag, Forum: Rumänien, Band 2, Frank&Timme. Verlag für wissenschaftliche Literatur [Berlin 2009], стр.187-205.
- Tomici, 1974 - Tomici, Mile, *Elemente românești în antroponimia carașovenilor*, Studii și cercetări lingvistice, XXXV/1, București.
- Țintă, 1972 - Țintă, Aurel, *Colonizările habsburgice în Banat 1716 – 1740*, Ed. Facla, Timișoara.
- Vescu, 1976 – Vescu, Victor, *Împrumuturi lexicale românești în graiul sârbesc din Clocotici, jud. Caraș-Severin*, „Romanoslavica”, XVIII, București, стр. 135-138.

СКРАЋЕНИЦЕ

В – Водник / Vódnic¹
Ј – Јабалч'е / Iabálcea
К – Карáшево / Caráşova
КГ – карашевски говори
Кл – Клокóтич' / Clócotici
Л – Лúпак / Lúpac
Н - Нёрми° / Nérmet
оКГ – остали карашевски говори
Р – Рáвник / Ráfnic

¹ Први је назив насеља народни (карашевски), а други је званични румунски назив.

ANTROPONIME SLAVE
ÎN SATELE ROMÂNEȘTI DIN BANATUL SÂRBESC CENTRAL¹

Laura SPĂRIOSU

As for the research about personal names of the Romanians, it should be mention that the number of professional works in this area is not large and that, when it comes to the Romanian language in the region of Vojvodina, a very small number of researches has been carried out. Having all that in mind, we decided to investigate personal names in the Romanian villages in the territory of Central Banat – Ecica, Iancaid, Sărcia, Torac, Uzdin. The material was collected from the registers of births and the analysis of all anthroponyms appearing in the period from 1900 to 2000 was carried out.

The main subject of our research were the Slavic names. Related to this and on the basis of the achieved results, we could conclude that these names appeared after 1920. Since then, from 1900 till the end of World War I – in addition to the traditional names encountered among the Romanian population in these regions (*Ana, Floarea, Ion, Maria, Petru, Scfia, Todor, Vioara*) – a series of Hungarian and German names was also used (*András, Erzsébet, Ferenc, Ibolyka, István, János, Jóska, Sándor, Hans, Klaus*). Due to the fact that after 1918 they were replaced with the names of other origin, Hungarian and German names slowly disappeared. Following the colonization implemented after 1945 (settlement of the population from Bosnia), the Slavic names saw real expansion.

Key words: Central Serbian Banat, Romanian village, onomastics, personal names, Slavic anthroponyms, etymology

1. Considerații preliminare

În pofida faptului că *antroponimia* (studiul numelor de persoană) și *toponimia* (studiul numelor de locuri), s-au constituit ca ramuri ale lingvisticii abia în secolul al XIX-lea, subliniem că interesul pentru numele de persoană și în general pentru numele proprii este foarte vechi. Dar, de la primele preocupări de a explica originea numelor de locuri și persoane, întâlnite în textele vedice ori în operele Greciei antice, până la

¹ Lucrarea este realizată în cadrul proiectului nr. 178002, *Jezicii kulture u vremenu i prostoru* (Limbi și culturi în spațiu și timp).

constituirea unei discipline științifice aparte care studiază numele proprii (este vorba despre onomastică), a decurs mult timp.

Primele nume de persoană sau de locuri erau cuvinte comune, uzate și pentru a desemna numai o anumită persoană ori un anumit loc în spațiu – antroponimele erau, deci, cuvinte care denumeau o caracteristică fizică sau morală a individului, o împrejurare legată de viața persoanei etc¹. Modificarea esențială a avut loc atunci când o serie de nume au devenit tradiționale și au început să fie atribuite fără a se mai ține cont de valoarea de adevăr a numelui. În acest caz, numele se rupe de familia de cuvinte din care, prin origine, făcea parte și, păstrând forma cuvântului comun, numele de persoană renunță la sensul acestuia². Treptat, fiecare popor își creează un sistem antroponimic propriu, cu trăsături distincte. Astfel se asigură stabilitatea numelor de persoană care pot supraviețui nu numai împrejurărilor care le-au dat naștere, ci și cuvintelor comune din care provin și, de multe ori, chiar limbii în cadrul căreia au apărut. Stabilitatea numelui trebuie înțeleasă în strânsă relație cu mobilitatea lui, pe care, în ultimă instanță, o determină³.

Valoarea deosebită pe care o au numele proprii în studiul limbii constă în îndelungata lor persistență în timp, în pofida modificărilor la care sunt supuse. Numeroase limbi vechi din care nu s-a păstrat uneori niciun text, au putut fi investigate și clasificate prin analiza unor toponime și antroponime, precum limbile celtă, iberă, ligură, iliră, frigiană, sau tracă. Deși, în linii mari, numele proprii urmează aceeași evoluție fonetică ca și celelalte cuvinte ale limbii, sunt numeroase cazurile când ele păstrează trăsături fonetice și morfologice din stadiile mai vechi de dezvoltare a limbii, care altfel ar fi rămas necunoscute. Mai mult chiar, sub formă de nume de locuri și persoane se păstrează sensuri sau cuvinte ieșite din uz⁴.

Studiul numelor de persoană oferă date valoroase nu numai lingvisticii, ci și altor discipline. Reflectând fidel modificările produse în societate, numele oferă informații prețioase despre fazele de evoluție ale civilizației umane, fiind, precum descoperirile arheologice, păstrătoare ale modului de viață materială și spirituală. Curiozitatea pe care o manifestă oamenii față de numele lor implică, însă, și o motivație de ordin subiectiv. În uz, fiecare nume este pus în legătură cu personalitatea celui care îl poartă, cu tot ce persoana respectivă are cunoscut sau misterios.

¹ Ch. Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, București, Ed. Enciclopedică Română, 1975: 9.

² Un nume de familie *Mutu*, de exemplu, ne arată astăzi că purtătorul este fiul unei persoane cu acest nume și nimeni nu mai așteaptă ca individul în cauză să aibă atributul sau calitatea respectivă.

³ Ionescu, *cp.cit.*, p. 11.

⁴ *Idem*, p.13.

2. Antroponime slave în satele românești din Banatul Sârbesc Central

Banatul, zonă de interferență a numeroaselor culturi, limbi și confesiuni, reprezintă o temă de cercetare care se pare nepuizabilă. Teritoriu împărțit între trei state vecine – România, Serbia și Ungaria, Banatul a fost dintotdeauna tărâmul toleranței și al colaborării interetnice, care, cu foarte mici excepții, nu a putut fi întreruptă nici în vremurile cele mai vitrege.

Antroponimele slave înregistrate în satele românești de pe teritoriul Banatului Sârbesc Central – Ecica, Iancaid, Sărcia, Torac (Toracu-Mare și Toracu-Mic), Uzdin, au fost adunate pe baza Cărților matricole, fiind cuprinsă perioada anilor 1900-2000. Aceste prenume încep să devină frecvente pe acest teritoriu după anul 1945, odată cu venirea populației din Bosnia, când marchează o adevărată expansiune. Până la această dată, apar doar sporadic¹.

Vorbind despre numele de pers. în cauză, le prezentăm în continuare, încercând să lămurim semnificația lor:

Biĵana – nume pers. fem. slav, a devenit popular datorită cântecului popular *Biĵana platno beleše*². Cercetările efectuate au arătat însă că în niciunul dintre cântecele populare nu apare acest nume, astfel că se consideră a fi o invenție a compozitorului acestei piese, Stevan Stojanović-Mokranjac³.

Blagcje – nume pers. masc. slav, corespunde adj. *blag* „blajin”, la care se adaugă suf. *-cje*.

Bogdan – vechi nume pers. masc. slav, compus din elementele *bog* „Dumnezeu” și *-dan* „dat, dăruit”, sensul compusului fiind „dăruit de Dumnezeu”. De fapt, majoritatea specialiștilor sunt de părere că *Bogdan* este un calc după gr. *Théodoros* sau *Théodotos*. Cele două elemente de compunere erau destul de frecvente în trecut,

¹ Începând cu anul 1900 și până după Primul Război Mondial, pe lângă antroponimele tradiționale întâlnite la populația românească pe aceste meleaguri, înregistrăm o serie de nume personale maghiare și germane (*András, Ezsébet, Ferenc, Ibolyka, István, János, Jóska, Sándor, Hans, Klaus*). Prezența lor se explică prin faptul că în localitățile românești de pe teritoriul Banatului Central au trăit familii de meseriași, de origine maghiari sau nemți. După anul 1918 (după terminarea războiului), prenumele maghiare și germane apar tot mai puțin, fiind înlocuite cu prenume de altă origine. Pe lângă prenumele tradiționale, care încă mai persistă, după anul 1920 înregistrăm (sporadic) apariția prenumelor slave care devin frecvente după colonizarea care a avut loc după anul 1945.

² Biljana până înălbișe.

³ Compozitor sârb (1856-1914), una dintre cele mai importante personalități ale muzicii sârbești între sec. 19 și 20. Este cunoscut prin introducerea motivelor folclorice în muzica artistică. Opere: *Rukoveti* – 15 compoziții bazate pe motive folclorice din Serbia, Macedonia, Bosnia, Bulgaria; *Primorski naĵjevi* „Cântece de pe litoral”, precum și operele de inspirație duhovnicească *Liturgja* „Liturghia”, *Cpelo u fis-molu* „Recviem în fis moll”, *Tebe Boga hvalim* „Pe tine, Dumnezeule, te slăvesc”, *Veličanje Svetom Savi* „Odă Sf. Sava” etc.

unele compuse cu *bog-* păstrându-se și astăzi în onomastica diferitelor popoare slave: *Bogumil* (*-mil* „plăcut”), *Bogoslav* (*-slav* „glorie, slavă”) etc. Din sec. 16 sunt cunoscute și formele *Bogda*, *Bogde*, *Bogdea*. Totuși, *Bogdan* a rămas în uz și la români și la popoarele slave, probându-și astfel vechimea și valoarea sa tradițională.

Bogoĵub – nume pers. masc. slav, este un compus din elementele *bog-* „Dumnezeu” și *-ĵub* „iubire, dragoste”. Are sensul de „cel care-l iubește pe Dumnezeu”. Poate fi și calc după gr. *Tecfil*.

Bcja – nume pers. masc. slav, provine din tema *Bcj-* < *Bogoslav*, *Borislav*. În seria de prenume formate de la această temă se încadrează și *Bcjan*, *Bcjana*.

Boris – vechi nume pers. masc. slav, cunoaște două variante etimologice: 1. nume de origine glorie, slavă, hipoc. de la compusele cu un prim element *bor-* „luptă, a lupta”; 2. nume de origine turcească, pus în legătură cu adj. mongolic *bogori* „mic”.

Borislav - nume pers. masc. slav (corespondentul fem. *Borislava*) este un compus din elementele *bor-* „luptă, a lupta” și *-slav* „glorie, slavă”. În seria antroponimelor formate cu primul element *bor-* se încadrează *Bora*, *Boro* și compusul *Borivcj* (*Bor* + *vcj* „luptător”).

Boža – nume pers. masc. slav, hipoc. de la prenumele *Božidar* sau *Bogoĵub*, toate încadrate în seria antroponimelor compuse cu primul element *bog-* „Dumnezeu”. Un echivalent este prenumele de origine ebraică *Matei*, cu semnificația „de la Dumnezeu”. Corespondente fem.: *Božana*, *Božica*.

Brana – nume pers. fem. slav, provine din tema onomastică *Bran-* „apărare”. În această serie de antroponime se încadrează și *Brane*, *Branka*, *Branko* și compusele *Branimir* (*Bran(i)* + *mir* „pace, lume”), *Branislav*, *Branislava*, *Branislavka* (*Bran(i)* + *slav* (*a*), (*ka*) „glorie, slavă”).

Čedomir – nume pers. masc. slav, este un compus din elementele *čed-* și *-mir* „pace, lume”.

Dalibor – nume pers. masc. slav, fără comentarii etimologice. De obicei se subliniază că a fost preluat de către sârbi și croați din onomastica cehă. Totuși, existența patronimelor de proveniență din tema *Dal-* susțin ipoteza conform căreia numele a existat la aceste două popoare și înainte de influența literaturii cehe în secolul al XIX-lea. Pe de altă parte, unii autori fac o paralelă semantică între prenumele *Dalibor* și gr. *Telemahos*. Forme hipoc.: *Dado*.

Dejan – nume pers. masc. slav, provine din radicalul *dej-* „a face, a acționa”. Corespondentul fem. este *Dejana*.

Dobriła – nume pers. fem. slav. În ce privește originea și semnificația acestui nume pers., onomastica veche glorie, slavă înregistrează un mare număr de compuse al căror prim element este *dobr-* „bun”. Folosite inițial ca hipocoristic pentru numele compuse, *dobr-*, în combinație cu diferite sufixe, începe să apară și independent: *Dobrinka*, *Dobrița* (formă rom.). Forme compuse: *Dobriřlav* (*Dobr(i)* + *slav* „glorie, slavă”), *Dobriřvcj* (*Dobr(i)* + *vcj* „luptător”), *Dobrořlav* (*Dobr(o)* + *slav* „glorie, slavă”).

Dostana – nume pers. fem., cunoaște o dublă interpretare etimologică. O ipoteză pune numele în legătură cu vb. slav *dostanuti, dostati* „a fi de ajuns”, cealaltă punându-l în legătură cu subst. turc. *dost* „amic, prieten”.

Draga – nume pers. fem. slav, derivă din tema onomastică *Drag-* „iubit, drag”. Nume personal cu mare circulație, a fost utilizat alături de o serie mai largă, provenind din aceeași temă: *Dragan, Dragana, Dragica, Dragir,ja, Drago, Dragutin, Draženka, Drăgălin, Drăgălina, Drăgănel, Drăghina, Drăghinița Drăguța*. Forme compuse: *Drago, jub* (*Drag(o) + jub* „iubire, dragoste”), *Dragomir, Dragomirka* (*Drag(o) + mir(ka)* „pace, lume”), *Dragoslav* (*Drag(o) + slav* „glorie, slavă”).

Dušan – nume pers. masc. slav, provine din elementul corespunzător bazei substantivelor *duh* și *duša* „spirit, suflet”. Nu e exclusă posibilitatea că a putut lua naștere de la denumirea praznicului *Duhovi* „Spiritele”. În această serie de prenume se includ și *Dušanka, Dušica, Duško*.

Goran – nume pers. masc. slav, provine din tema onomastică *Gor-*. În această serie de antroponime se încadrează și *Gora, Gorica, Gojjana*. Vuk Karadžić scrie că numele *Gora* îl primesc cei născuți la munte (srb. *gora* „munte”). Hipoc. de la *Goran* este *Goga*.

Gordana – nume pers. fem. slav, este calc după gr. *gordianos*. Prin etimologie populară, acest prenume de obicei se pune în legătură cu adjectivul *gord* „șanțos, mândru”, din care cauză este foarte frecvent.

Gospava – num pers. fem. slav, provine din tema *Gosp-*, deosebindu-se considerabil de tema *Gospod-*. Prima stă la baza prenumelor *Gospa, Gospava, Gospođa*, cealaltă fiind în legătură cu apelativele *Gospodar* și *Gospodin*. Unii lingviști consideră că, prin etimologie populară, s antroponimele *Gospa, Gospava, Gospođa* au fost puse în legătură cu *Fecioara*¹, mai târziu semnificația lor fiind de a denumi o demnitate sau un rang.

Jablan – nume pers. masc. slav, corespunde denumirii arborelui *jablan* „plop”, care devine nume propriu.

Jasmina – nume pers. fem. slav, se încadrează în seria de nume care au la bază denumiri de plante. *Jasmina* corespunde denumirii florii *jasmin* „iasomie”.

Jugoslav – nume pers. masc., creație recentă a onomasticii sârbești sub influența termenului geopolitic *Jugoslav,ja*. Este un compus din elementele *jug-* „sud” și *-slav* „glorie, slavă”.

Kamenko – nume pers. masc. slav, corespunde subst. *kamen* „piatră”; la fel poate fi și calc după gr. *Petros*.

Kosovka – nume pers. fem. slav, corespunde denumirii provinciei *Kosovo* care are la bază subst. *kos* „mierlă”.

¹ Cf. și antroponimul slav *Deva*.

Koviĵka – nume pers. fem. slav, se încadrează în seria antroponimelor care au la bază nume de plante. *Koviĵka* corespunde denumirii florii *koviĵe* „colilie”. Forme hipoc.: *Koka*.

Kranislav – nume pers. masc. slav, formă pentru *Hranislav*, un compus din elementele *hran(i)*- „a hrăni, hrană” și *-slav* „glorie, slavă”.

Ljuba – nume pers. fem. slav, provine din tema onomastică *Ljub-*, cu sensul de „iubire, dragoste”. Este vorba despre o temă foarte productivă, atestată în ținuturile locuite de sârbi încă în secolul al XI-lea. Cel mai vechi prenume fem., *Ljuba*, a fost atestat încă în anul 1194. Numeroasele combinații de la această temă indică clar popularitatea ei, fiind, și în prezent, foarte agreată în onomastica poporului sârb. În această serie de antroponime se încadrează și *Ljubica*, *Ljubinka*, *Ljubiša* și compusul *Ljubomir* (*Ljub(o)* + *mir* „pace, lume”).

Mila – nume pers. fem. slav, provine din tema *Mil-*, care corespunde adj. *mila* „dragă, scumpă, iubită”, care devine nume propriu, dar poate fi și hipoc. de la prenumele *Milica*, *Milosava*, *Radmila*. În seria de antroponime provenite din *Mil-* se încadrează și *Miladin*, *Milan*, *Milana*, *Milanka*, *Mile*, *Milena*, *Milenica*, *Milenko*, *Milesa*, *Mileta*, *Mileva*, *Milica* (hipoc. *Mica*), *Milina*, *Milinka*, *Milinko*, *Milka*, *Milkica*, *Miloš*, *Milutin*, *Miĵan*, *Miĵana*.

Milimir – nume pers. masc. slav, este un compus din elementele *mil-* „drag, iubit, scump” și *-mir* „pace, lume”. Corespondentul fem. este *Milimirka*. În această serie de antroponime se încadrează și *Milomir* (*Mil(o)* + *mir*).

Milivĵ – nume pers. masc. slav, este un compus din elementele *mil-* „drag, iubit” și *-vĵ* „luptător”. În această serie de antroponime se încadrează și *Milivĵe*.

Miodrag – nume pers. masc. slav, este un compus din elementele *mio-* și *-drag*, ambele având sensul de „iubit, drag, scump”.

Mircea – prenume cu veche tradiție și faimă în istoria românilor. Frecvent și astăzi, *Mircea* este cu siguranță de origine glorie, slavă, corespondentele sale fiind nume obișnuite la bulgari, sârbi, croați, ucraineni, ruși. În onomastica glorie, slavă, *Mirce*, *Mircea*, *Mirceo* sunt la origine hipoc. formate cu suf. *-ce* de la radicalul *mir-*, foarte frecvent în numele de persoană compuse, atât ca prim element (*Miroĵub*, *Miroslav*), dar mai ales ca element secundar (*Borimir*, *Dobromir*, *Ljubomir*, *Radomir*, *Tihomir*, *Vladimir*). Originea și semnificația lui *-mir* sunt destul de controversate, propunându-se apropieri de *mir* „pace, lume” sau de *mer* „mare, ilustru, celebru”, care prezintă corespondențe în onomastica greacă, celtică și germanică. Cum unele dintre numele amintite au vechi atestări cu forma *-mer*, ultima ipoteză pare mai plauzibilă, mai ales că explică elementul în discuție în context onomastic, o primă și importantă cerință în etimologia numelor proprii. Nu poate fi negat faptul că *-mer*, care nu a mai fost înțeles, a fost apropiat de *-mir* „pace, lume”, această „interpretare” sporind popularitatea compuselor amintite. Cu o circulație restrânsă inițial și limitată la un anumit mediu, *Mircea* se generalizează destul de repede și devine obișnuit la români, care îl folosesc ca prenume independent mult mai frecvent decât popoarele slave.

Momčilo – nume pers. masc. slav, corespunde substantivului *momče* „fecioraș”, la care se adaugă suf. *-ilo*.

Nada – nume pers. fem. slav, poate fi calc după gr. *Elpis*, sau hipoc. de la *Nadežda* (la fel ca și *Nađa*), prenume rusesc, care în limba sârbă a pătruns în secolul al XIX-lea. O formă a numelui este și diminutivul *Nadica*.

Nebc̣jša – nume pers. masc. slav, corespunde radicalului vb. *bc̣jati se* „a avea teamă, a se teme”, cu negația *ne* în față.

Nedejko – nume pers. masc. slav (forma fem. *Nedejka*), corespunde denumirii slave a duminicii – *nedeja*. Forme vechi, atestate în onomastica românească, în secolele trecute: *Nedele*, *Nedelea*, *Nedelu*, *Nedelian*, *Nedelean*, *Nedel*, *Nedelcu*, *Nedelca*, *Nidelca*, *Nedu*, *Nedea* etc. Menționăm că antroponimele enumerate sunt astăzi mai mult utilizate ca nume de familie.

Nenad – nume pers. masc. slav, corespunde radicalul vb. *nadati se* „a trage nădejde, a spera”, cu negația *ne* în față.

Nevenka – nume pers. fem. slav, corespunde denumirii florii *neven* „filimică”.

Novak – nume pers. masc. slav, provine din radicalul *nov-* „nou” la care se adaugă suf. *-ak*. Corespondentul fem. este *Novka*.

Obrad – nume pers. masc. slav, poate fi calc după gr. *Hillarius* „acela care ne-a bucurat” sau se pune în legătură cu vb. *obradovati* „a bucura, a face bucurie”.

Ogrjen – nume pers. masc. slav, corespunde subst. *ogarj* „foc”, care devine nume propriu.

Ozrenka – nume pers. fem. slav, este format din radicalul *ozr-* care corespunde vb. *ozreti se* de proveniență din slavona veche cu sensul de „a privi” și suf. *-enka*.

Rada – nume pers. fem. slav, aparține fondului de antroponime formate din elementul *rad-* „bucuros” (în bg. și srb. *radost* „bucurie”): Nume pers. masc. compuse: *Radomir*, *Ljubomir*. Elementul de compunere *rad-* / *-rad* (element primar sau secundar) nu apare numai în antroponimia glorie, slavă, ci și în cea germanică, au ajutorul căreia putem înțelege mai bine sensul inițial al cuvântului în funcția lui onomastică. Dintre numele germanice formate cu elementul *-rad* sau *-rat*, unul a ajuns în onomastica românească prin filieră franceză – masc. *Raul*, fără corespondent fem. Originea lui este germanicul **Radwulf* (devenit *Radulf*, cu atestări în sec. 6 în Galia; engl. *Raedewulf*, de unde *Raf* sau *Ralph*), compus din *rad-* și *-wulf* „lup”. Primul element înseamnă „consiliu, sfat”, dar și „provizii, alimente” în vechea germană, funcția lui antroponimică fiind cea de intensificare a celuilalt element de compunere, ca în *Rat-frid* (din al doilea element, care înseamnă „pace”, vin *Fred*, *Freda*, *Fredi*), *Rad-helm* (al doilea element, cu sensul „sat”, apare în toponimia transilvană). Pe teren românesc înregistrăm un număr foarte mare de derivate din *Rad-*: *Radeș*, *Radan*, *Radeș*, *Radici*, *Radina*, *Rădița*, *Radoica*. Forme în alte limbi: srb. *Rade*, *Radenko*, *Radica*, *Radcjka*, *Radovan*, *Radovanka*, *Ratko*; forme compuse: *Radislav* (*Rad(i)* + slav „glorie, slavă”), *Radivcj*, *Radivcje* (*Rad(i)* + *vcj(e)* „luptător”), *Radmila* (*Rad* + *mila* „dragă, iubită”), *Radomir*

(*Rad(o)* + *mir* „pace, lume”), *Radoslav* (*Rad(o)* + *slav* „glorie, slavă”); bg. *Rad*, *Rado*, *Radan*, *Radej*.

Rajko – nume pers. masc. slav, este format din tema *Raj(a)* < *Radomir*, *Radoslav* și suf. *-ko*. Corespondentul feminin este *Rajka*.

Ranko – nume pers. masc. slav, provine din tema *Ran(a)* care corespunde adj. *ran(i)* „timpuriu”, la care se adaugă suf. *-ko*.

Rujka – nume pers. fem. slav, provine din *Ruj(a)* < *Rumenja*, *Rumenka*, a căror bază o constituie adj. *rumen* „de culoare roșatică, trandafiriu”, care devine nume propriu.

Sladan – nume pers. masc. slav, corespund adj. *sladahan* „dulceag”, care devine nume propriu. Corespondentul feminin este *Sladana*.

Slavica – nume pers. fem. slav, este constituit din elementul *slav-* „glorie, slavă” și suf. *-ica*. În această serie de antroponime se încadrează și masc. *Slavko* (*Slav* + *ko*) și compusul *Slavojub* (*Slav(o)* + *jub-* „iubire, dragoste”).

Slavuj – nume pers. masc. slav (corespondentul fem. este *Slavujka*), se încadrează în seria numelor care provin de la denumirile animalelor. *Slavuj* are la bază subst. *slavuj* „privighetoare”.

Slobodan – nume pers. masc., frecvent în onomastica slavă, este calc după gr. *Elefterios* (*slobodan* „liber”). Corespondentul fem este *Slobodanka*.

Smijana – nume pers. fem. slav, se încadrează în seria de nume care au la bază denumiri de plante. *Smijana* corespunde denumirii florii *smije* „plevăiță”. Forme hipoc.: *Smija*, *Smijska*.

Spomenka – nume pers. fem. slav, format probabil de la denumirea florii *spomenak* „nu-mă-uita”, precum *Jasmina* sau *Smijana*. Nu e exclus că poate avea la bază și substantivul *spomen*, cu sensul de „amintire, memorie”

Srbislav – nume pers. masc. slav, compus din etnonimului *srb-* și radicalul *-slav* „glorie, slavă”. În această serie se încadrează și *Srboslav*.

Stana – nume pers. fem. slav, are la bază elementul *stan-* „a sta (drept), a se ridica”. În această serie de antroponime se încadrează și *Stanko*, nume pers. masc. care a fost dat nou-născuților în familiile în care mureau copiii, sau în acelea cu mulți copii și *Stancje* (*Stan* + *cje*), precum și compusele *Stanimir* (*Stan(i)* + *mir* „pace, lume”), *Stanislava* (*Stan(i)* + *slav(a)* „glorie, slavă”).

Sreten – nume pers. masc. slav, despre care unii cercetători consideră că ar proveni din radicalul corespunzător adj. *sretan* „fericit” sau subst. *sreća* „fericire”. În această categorie de antroponime se încadrează și *Sreća*.

Stcjan – nume pers. masc. slav, provine din radicalul *stcj-* cu semnificația de „a rezista, a suporta” la care se adaugă suf. *-an*. Corespondentul fem. este *Stcjanka* (hipoc. *Stcja*).

Svetlana – nume pers. fem. cu etimologie nesigură. Poate fi explicat fie pe baza vechiului radical slav *svetl-* „luminos, de culoare albă, deschisă”, fie prin subst. *cvet*

„floare”. Unii lingviști îl consideră rezultat al calchierii gr. *Fotinia*, alții propunând originea literară a numelui. Este împrumut recent, pe cale cultă, din onomastica rusă.

Tihomir – nume pers. masc. slav, compus din elementele *tih-* care corespunde adj. *tih* „tăcut, liniștit” și *-mir* „pace, lume”. Corespondente fem.: *Tihomirka*, *Tihoviĵka*.

Ugĵeša – nume pers. masc. slav, corespunde subst. *ugĵen* „negru, de culoare închisă”.

Vesela – nume pers. fem. slav, corespunde adj. *vesel* care devine nume propriu. O altă ipoteză leagă numele de gr. *Hilarios*, care corespunde adj. *hilarós* „vesel, plăcut”. În această serie de antroponime se încadrează și *Veselin*, *Veselina*, *Veselinka*.

Vesna – nume pers. fem. slav, corespunde numelui zeiței primăverii în mitologia slavonă (*vesna* „primăvară”).

Vladimir – nume pers. masc. slav. Este un compus conținând radicalul *vlad-*, care poate fi ușor apropiat de vb. *vladati* „a stăpâni, a conduce” și *-mir*. Interesantă este paralela care se poate stabili între *Vladimir* și vechea onomastică germană. Corespondentele perfecte ale numelor slave aici sunt *Wlad-* sau *Walt-*, de la *waltan* „a stăpâni” (germ. *walten*), unde întâlnim nume ca *Waldemar/Valdemar*. Din acest punct de vedere, foarte apropiate de *Vlad* sunt germ. *Walther* și engl. *Walter* (compuse din *walt-* și *hari-*, germ. *heer-* „armată”). Acest paralelism permite o interpretare și mai convingătoare a lui *-mir* din *Vladimir*. Elementul secundar era *-mer* (modificat apoi prin apropiere de *-mir* „pace, lume”), ale cărui corespondente sunt gr. *-moros*, celticul *maros*, germ. *-mar* „mare, ilustru, celebru”. Forme vechi care au circulat încă din sec. 15: *Vadislav*, *Vădislav*, *Vladomiroș*, *Ladomer*, *Vladislav*, *Vlada*, *Lada*, *Ladul*, *Ladislav*, *Vlăduleț*, *Vlădaia*, *Vlădan*, *Vlădașcu*, *Vlădița*, *Vlădilă*, *Vlădin*, *Vlădișan*, *Vlaicu*, *Vlasie*, *Laslo*, *Lasla*, *Laslău*, *Vlacea*, *Lacea*. Forme în alte limbi: germ. *Wladimir*, *Ladislaus*; magh. *Vladimír*, *László*; srb. *Vladimir* (hipoc. *Vlada*), *Vladica*, *Vlatko*.

Vcĵa – nume pers. masc. slav, derivat din tema onomastică *Vcĵ-* cu sensul de „luptător”. În această serie de antroponime se mai încadrează *Vcĵin* și compusele *Vcĵislav*, *Vcĵislava* (*Vcĵ(i)* + *slav(a)* „glorie, slavă”). *Vcĵa* apare și ca hipoc. de la *Vcĵin*, *Vcĵisav*.

Vukašin – nume pers. masc. slav, corespunde subst. *vuk* „lup”, simbol al curajului. Corespondente feminine: *Vukica*, *Vukosava* (*Vuk(o)* + *sava*).

Zagorka – nume pers. fem. slav. Foarte posibil, *Zagorka* a fost numele unei zeițe în mitologia slavonă, în creația populară amintindu-se zeița *Zagorkirja*, divinitate a pădurilor.

Zdenko – nume pers. masc. slav, provine din limba cehă unde are la bază vb. *zden*, *zdeti* cu sensul de „a face, a lucra”.

Zdravko – nume pers. masc. slav, corespunde adj. *zdrav* „sănătos”, care devine nume propriu.

Zlata – nume pers. fem. slav, provine din tema *Zlat-*, având la bază subst. *zlato* „aur”, respectiv adj. *zlatan* „de aur”. În această serie se încadrează și fem. *Zlatica*,

Zlatja, Zlatinka, masc. *Zlatan, Zlatko, Zlatcja* și compusul *Zlatomir* (*Zlat(o) + mir* „pace, lume”).

Zora – nume pers. fem. slav, foarte vechi în onomastica poporului sârb. S-a format de la antroponimul masc. *Zor*, atestat prima dată încă în anul 1455. Cu timpul s-a ajuns, pe baza etimologiei populare, la identificarea fem. *Zora* cu substantivul *zora* „zori”, care în limba sârbă este, la fel, de gen feminin. De la aceeași temă onomastică *Zor*- s-au format și următoarele antroponime: *Zoran* (hipoc. *Zoki*), *Zoranica, Zoranka, Zorica, Zorka* și compusele *Zorislav* (*Zor(i) + slav* „glorie, slavă”), *Zorivc* (*Zor(i) + vc* „luptător”).

Zvezdana – nume pers. fem., cunoaște dublă interpretare etimologică: poate proveni fie din subst. *zvezda* „stea”, sau poate fi calc după lat. *Stella*.

Žejko – nume pers. masc. slav, corespunde subst. *žeja* „dorință”. Pote fi și hipoc. de la *Želimir*.

Živa – nume pers. masc. slav, are la bază tema *Živ-*, foarte productivă în onomastica sârbească și cu foarte multe variante. Aparține categoriei de nume protectoare, fiind cunoscută și în alte limbi neslavone (ebraică, greacă, albaneză). În această serie de antroponime se încadrează și *Živan, Živana, Živko, Živcjin, Živica*.

3. Considerații finale

Istoria numelor de persoană atrage atenție asupra faptului că alegerea, atribuirea, purtarea, schimbarea sau păstrarea numelui au fost determinate de vechea credință a oamenilor în puterea numelui. Dar, probabil că cea mai importantă schimbare pe care a adus-o epoca noastră este slăbirea și dispariția factorului religios în ceea ce privește alegerea acestora.

Factorii care determină alegerea unui nume sunt numeroși. În trecut, tradiția familiei a acționat puternic în sensul păstrării aceluiași antroponim pe parcursul mai multor generații, copiii purtând numele tatălui, al bunicului, străbunicului etc. Astăzi, acest obicei se practică rar. La fel, tradiția națională este factorul care asigură continuitatea numelor vechi și specifice fiecărei limbi și fiecărui popor, iar factorii social-politici și culturali, deosebit de puternici în unele perioade istorice, provoacă uneori adânci modificări în inventarul de nume.

În epoca noastră, literatura, muzica, filmul, devin surse la care se recurge din ce în ce mai mult în alegerea numelor. Dorința de originalitate pune în uz o serie de elemente noi, creații noi, împrumuturi din alte limbi. Factorii estetici orientează alegerea către acele antroponime care părinților li se par „frumoase” în sine, prin îmbinarea armonioasă a sunetelor. Este clar că, într-o astfel de situație, elementul subiectiv este cel mai puternic, un nume fiind ales numai „pentru că este la modă” într-o anumită perioadă sau este purtat de o mare personalitate.

Sigle și abrevieri:

*	= formă neatestată;
<	= provine din;
adj.	= adjectiv
bg.	= limba bulgară, bulgar;
cf.	= confer (compară cu...);
engl.	= limba engleză, englez;
fem.	= feminin;
germ.	= limba germană, german;
gr.	= limba greacă, grecesc;
hipoc.	= hipocoristic;
lat.	= limba latină, latin;
masc.	= masculin;
pers.	= persoană, personal;
sec.	= secolul;
srb.	= limba sârbă, sârbesc;
subst.	= substantiv;
suf.	= sufix;
tur.	= limba turcă, turcesc;
vb.	= verb.

Bibliografie

- Academia R.S.R., *Studii și materiale de onomastică*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1969
Constantinescu, N.A., *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963
Graur, Al., *Nume de persoane*, București, 1965
Grković, M., *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Belgrad, Vuk Karadžić, 1977
Ionescu, Ch., *Mică enciclopedie onomastică*, București, Ed. Enciclopedică Română, 1975
Mihajlović, V., *Srpski prezimenik*, Novi Sad, Aurora, 2002

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

MENTALITĂȚI

ДОПУНСКА РЕЧ
О СРПСКИМ ПЕРИОДИЦИМА У РУМУНИЈИ

Стеван БУГАРСКИ

In the two existing surveys of Serbian periodicals issued on the present territory of Romania – the all-embracing one, from 1976, due to Mirco Jivcovici, and the literary one, from 1993, due to Spasoje Grahovac, confined to the XIX century), three periodicals have been omitted: one of the Serbian Orthodox Bishopric of Timișoara, from the beginning of the XX century (1910-1919), issued in Timișoara; one from the inter-war period, informative in character („Nedeljne novosti”), issued in Variaș, Timiș county (1930); and a post-war one, markedly political („Pod zastavom internacionalizma”), issued in Bucharest (1949-1954) by political refugees from Yugoslavia.

The paper describes these periodicals, pointing out for each of them the motivation of establishment, the place of printing (with a mention of the printing house involved), the format and the print run, the editorial staff and the location of its office, the professed programme, the contributors, the content, and the circumstances of cessation of appearance.

Key words: Romania, Yugoslavia, Bucharest, Variaș, Timișoara, Mirko Živković, Spasoje Grahovac, Eparchy from Timișoara, Informbiro period, political emigration

Приступ

Ако се алманаси-годишњаџи сврстају у периодику, онда је први српски периодик на тлу данашње Румуније *Банатскиј алманах* изашао у Темишвару 1827. године. Ако ли се пак прихвати становиште да су алманаси те врсте монографске публикације, односно књиге, наша периодика се зачиње 1851. године с публикацијом *Земаљско-правитељствени лист за Србску всјводовину и Тамшикиј Банат* и траје до данас.

Први (и до сада једини целовити) синтезни приказ српске периодике на тлу данашње Румуније појавио се 1976. године, и то из пера др Мирка Живковића¹.

¹ Мирко Живковић, *Гласила*, у књизи: *Сведочанства*, Букурешт, 1976, 173-270.

После њега је о периодици XIX века писао др Спасоје Граховац¹; иако усмерен претежно на белетристику, он је ипак узео у разматрање и један до тада необрађени недељник: „Поморишанин. Недељни лист за просвету, привреду и забаву“, који је почео излазити у Великом Семиклушу 5. марта 1895. и тамо саставио 12 бројева, а затим је премештен у Кикинду, где је објављено још 18 бројева (последњи 23. јула 1896)².

У тим прегледима су, међутим, изостала три периодика, о којима ће овде бити реч.

Службено гласило Епархије темишварске³

У оквиру Темишварске епархије званичење је дуго било рукописно. Епархијска управа или сам архијереј слали би рукописни акт окружним протопрезвитерима, ови би га преписали, затим слали свом подручном свештенству, такође на препис. Истина, почев од половине XIX века понешто се и штампало; углавном неке архијерејске посланице.

То кружење аката и њихово преписивање руком имало је својих очевидних мањкова: кружење је трајало, и примена одредаба каснила; при преписивању је долазило до грешака у рашчитавању или писању, и до ненамерних изостављања редова или делова, па се тако смисао витоперио.

По устоличењу владике др Георгија (Летића) на темишварски епископски престо 1904. године, он је, додуше сада већ у другим техничким условима и могућностима, обратио највећу пажњу правилном званичењу и чувању архивске грађе. Њему припада и иницијатива укидања застареле праксе рукописног званичења и његове замене штампаним текстовима у званичном гласилу, заснованом 1910.

Од самога покретања, власник и издавач периодика била је Епархијска управа Православне српске епархије темишварске. Од године 1932, са преласком владике др Георгија (Летића) за епископа банатског, власништво и издаваштво пренето је на Епархију банатску.

Почетно место издавања периодика био је Темишвар. Године 1918, након разграничења националних држава на тлу бивше Аустро-Угарске, подручје Епархије темишварске нашло се на територији трију држава: Маџарске, Краљевине Румуније и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Део који је припао Маџарској приписан је Епархији будимској; део са територије Краљевине Срба,

¹ Спасоје Граховац, *Српска периодика у XIX веку на тлу данашње Румуније*, Нови Сад, 1993.

² *Исто*, 190-214.

³ Напис према прегледу приватних, нажалост непотпуних, колекција за раздобље 1910-1935.

Хрвата и Словенаца проглашен је *Епархијом темишварском у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, са седиштем у Великј Кикинди*; за део са територије Краљевине Румуније задржан је назив *Епархија Темишварска*, уз додатно одређење: *у Краљевини Румунији, са седиштем у Темишвару*. Епархијски епископ изабрао је себи за седиште Кикинду. Због тога, када је, године 1927. поново покренуто издавање периодика, место издавања постала је Велика Кикинда. И када је године 1932. део Епархије темишварске у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца спојен с делом Епархије вршачке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца у Епархију банатску, седиште периодика је још било у Кикинди и ту су изашла два броја. Владика др Георгије прешао је у Вршац 27. јуна 1932; после тога датума, седиште периодика је такође премештено у Вршац.

При покретању периодика наслов је био: *Окружнице и саопћења конзисторије и епископа парохијским звањима у епархији темишварскј*, али је већ наредне године незнатно измењен у: *Окружнице и саопћења епархијске управе парохијским звањима у епархији темишварскј*. После петогодишњег излажења, наслов је поново мењан 1915. и гласио је: *Зборник уредаба, наредаба, начелних одлука и службених објава у Епархији Темишварскј*. Под тим насловом је окончано излажење у Темишвару.

Током излажења у Кикинди носио је најпре (1927-1931) наслов: *Зборник службених објава Епархијске управе у Великј Кикинди*. Тада је још био гласило Епархије темишварске. Године 1932, још увек у Кикинди, али већ после заснивања Епархије банатске, преименован је у *Зборник службених објава Српске православне Епархије банатске*; под тим називом је даље излазио и у Вршцу.

Периодик је дуго штампан у Великој Кикинди: 1910-1919. у Штампарии Миленковић, од 1927. у Штампарии Сеђакова. Од бројева изданих у Вршцу виђена су само два, и то из године 1935; на једном од њих назначена је вршачка Штампариија Милутина Стојаковића.

Периодик је штампан искључиво ћирилицом. Текст на страницама био је у два ступца. Илустрације нису објављиване.

Формат периодик био је 32 x 14 цм, а број страница одређиван је према потреби.

На првом броју није означен датум, а други број је датиран 1. марта 1910. У ствари, гласило је излазило по потреби, највише шест пута годишње. Бројеви нису означавани у наставку, него су свакога годишта почињали са 1.

Током 36 календарских година, изашло је, по процени, седамдесетак бројева; виђено је 56.

На периодику тираж није означен. Када је покренут, прописано је да ће га обавезно примати свако парохијско звање, а остављено на вољу свештеницима и другим физичким и правним лицима да се о свом трошку могу претплатити на допунске примерке.

Тих година у епархији је било 80 парохија, са 102 свештеника и два

ђакона¹. Сем тога, гласило је било намењено и манастирима, вероватно су га слали и у неке јавне библиотеке, а свакако је уследило и нешто допунских претплата. Епархијска канцеларија је задржавала извесни број резервних примерака. Тако је године 1915, када је наложено корицење дотадањих бројева у заједнички том, напоменуто да "листови који недостају имају се набавити код Епарх[ијске] управе", уз назнаку да се могу добити појединачни бројеви или цела годишта. Када се све то узме у обзир, тираж би се могао проценити на неких 300. Свакако је и то један од разлога што су сачувани примерци тако ретки.

Опругнице и саопћења епископије и епископа парохиским звањима у епархији темишварској. 1910.

1. Опругнице и саопћења епископије и епископа парохиским звањима у епархији темишварској. 1910.
1) Саопћење епископа епархијским звањима у епархији темишварској.
2) Опругнице епископа епархијским звањима у епархији темишварској.
3) Саопћење епископа епархијским звањима у епархији темишварској.
4) Опругнице епископа епархијским звањима у епархији темишварској.

Опругнице и саопћења епархијске управе парохиским звањима у епархији темишварској. Лист 1. У Темишвару 14. марта 1911.

Опругнице и саопћења епархијске управе парохиским звањима у епархији темишварској. Лист 1. У Темишвару 14. марта 1911.
1) Опругнице епархијске управе парохиским звањима у епархији темишварској.
2) Саопћења епархијске управе парохиским звањима у епархији темишварској.

ЗБОРНИК уредба, наредба, начелних одлука и службених објава У Епархији Темишварској. Лист 1. Темишвар, 14. марта 1911. Година X.

ЗБОРНИК уредба, наредба, начелних одлука и службених објава У Епархији Темишварској. Лист 1. Темишвар, 14. марта 1911. Година X.
1) Уредба епископа епархијским звањима у епархији темишварској.
2) Наредба епископа епархијским звањима у епархији темишварској.
3) Начелна одлука епископа епархијским звањима у епархији темишварској.
4) Службена објава епископа епархијским звањима у епархији темишварској.

Имена уредника нису изриком објављивана. Из текста првог броја произилази да је одговоран за периодик био конзисторијски бележник: њему је требало да се обрате лица која су желела да се претплате, он је одговарао на питања парохиског свештенства итд. На тој дужности је тада у Темишвару био протосињел др Георгије (Зубковић). По његовом рукоположењу за епископа будимског децембра 1912, место конзисторијског бележника поверено је 1. децембра 1912. свршеном правнику Константину Раџићу, а 1. јула 1914. свршеном богослову и дипломираном правнику Милораду Влашкалину; он је затим 4. марта 1917. рукоположен за парохiju Врањево, те је 1. априла 1917. за конзисторијског бележника постављен јереј Стеван Самуилов, а 1. јуна 1917. за привременог подбележника – Витомир Проданов (потоњи патријарх српски Викентије). Као програмски уводник, у првом броју периодика одштампана је одлука Епархијске конзисторије бр. К. 27. из 1910. од 12/25. јануара 1910, која почиње образложењем:

¹ Рад Епархијске управе темишварске од 1909-1912. год.[ине], Вел.[ика] Кикинда, 1913, стр. 168-176. Званични попис за годину 1911.

Да би се омогућио живљи додир између парохијскога свештенства и надлежних органа и да би се олакшала парохијским звањима евиденција окружница епископа дијецезана и потписане конзисторије (а, по потреби, и осталих епарх[ијских] власти), издаваће се унапредак те окружнице у штампаном издању, које ће свако парохијско звање званично примати одавде и инвентарно чувати у парохијској писмохрани, са осталим званичним списима.

Даље следе упутства о праћењу, убележавању и обнародовању званичних списа који буду објављени. Од нарочитог је значаја напомена да ће “важније старе окружнице” бити “или штампане или обновљене у новим окружницама”.

Најављено је и да ће, по потреби, конзисторијски бележник одговарати на питања парохијског свештенства.

Као што из првобитног наслова произилази и као што је програмским уводником најављено, у периоду су штампани званични акти епархијског архијереја и Епархијске управе, вести из црквеног живота (рукоположења, одликовања, промене на парохијама и слично), прописи о црквеном пословању и о вероисповедним школама итд. Препоручиване су корисне књиге. Током рата пренешене су специфичне званичне наредбе државних и војних власти. Било је и понављања појединих старијих окружница: о завођењу парохијских, односно манастирских летописа, о забрани точења пића у црквеним портама, о тачном вршењу проповедничке дужности итд. Што се тиче одговора конзисторијског бележника на недоумице свештенства у погледу вршења парохијске службе, њих има само у почетним бројевима.

Пошто је владика др Георгије (Летић) и по свом преласку у Вршац остао администратор Епархије темишварске, у периоду су и даље објављиване вести с нашег подручја.

Сам периодик је, дакле, мењао наслов, места излагања и штампарије, а увек задржавао све одлике строго званичнога епархијског гласила, те није био намењен широк читалачкој публици.

Сви су изгледи да је последњи број “Зборника” у Темишвару издан пре повлачења србијанске војске 1919. године; његов природни наставак, и то у знатно проширеном виду, био је епархијски “Гласник”, покренут 1921.

Једини српски сеоски лист у Румунији¹

За наше новинарство у Румунији година 1930. изузетно је занимљива, јер је тада покренуто ново гласило: “Недељне новости. Недељни политички, економски и друштвени лист”. Седиште уредништва и администрације било је у

¹ Писано према потпуној колекцији листа у Библиотеци Академије Румуније.

Варјашу; дужности директора и одговорног уредника вршио је Милан Галетин.

Лист је излазио петком (а од деветога броја – четвртком) увече, на четири странице. Штампан је ћирилицом у Перјамошу, у Штампарији “Јосиф Фришман и син”.

У заглављу назив листа био је исписан крупним масним словима, иза којих су се назирали зраци сунца на хоризонту. Цртеж лево од наслова представљао је гуслара како гуди под дебелим храстом, а десно - сељаке у сеоској читаоници.

Текст се штампао у четири ступца.

Први број “Недељних новости” изашао је 4. јануара 1930. године. У свом првом уводнику Милан Галетин се патетично обраћа читаоцима:

У срећу, здравље и љубав пуштамо овај скромни наш недељни лист, као одјек свију нас [...].

Па сада, драги наш брате [...], када ти куцамо на врата: теби, сељаче, који си узорао и посејао твоје њиве [...], тако и теби, брате занатлијо и радниче наш жуљавих руку и ознојена чела, када затворите ваше радње и радионице, узмите у руке ово наше чедо, које спремамо за вас, ради ваше среће.

“Недељне новости” су доносиле написе о привреди и стању тржишта, савете за пољопривреду и сточарство, вести о културним збивањима, о школству и делатности културно-просветних друштава. Било је и политичких и других вести из земље и света, но упркос томе што су заузимале добри део простора, оне представљају најмање значајни део садржаја, јер су преузимане без икаквога реда, готово насумце, из тадашњих румунских дневних листова; ипак, као да се назире наклоност Национал-царанистичкој партији.

Редовно су добијали места књижевни прилози (народне умотворине, дела српских класика, али и књижевни покушаји појединих овдашњих аутора: Мирослава Томашевића, Мирона Митровића и извесног Милојка), разонодне рубрике, занимљивости и слично. Штампани су, такође, уз наплату прописне пристожбе, рекламни и други огласи.

У два наврата лист је својим написима одвраћао наше сељаке од рискантнога, пустоловног одлажења преко океана у потрагу за баснословним зарадама; извесни Васе Стојковића из Детроита у свом допису отворено поручује земљацима да не крећу у Америку, јер је тамо, због економске кризе, велика незапосленост.

У један мах уредништво је најавило да ће штампати упутства за оснивање сеоских читаоница и календар за 1931. годину, о којем је наговестило и извесне детаље:

Наша редакција скупља већ материјал за календар године 1931, који ће изаћи са једним обилном материјалом, илустрован и укусно израђен, а биће, у ствари, скромни алманах, то јест слика нашега живота [...]. Ради тога ће директор нашега листа у пролеће пропутovati сва села где и један Србин живи, ради прикупљања материјала.

Та намера није остварена. Уосталом, овај једини сеоски периодик обиловао је добронамерним обећањима које није био кадар да испуни.

Додуше, за сво време свога излагања суочавао се с многобројним и разноразним непредвиђеним тешкоћама.

Штампање је било отежано, између осталог, и тиме што је перјамошка штампарија имала само једног словослагача вичног ћирилице; други број листа је, рецимо, одштампан са закашњењем само због болести дотичног радника.

Затим, лист није у нашем живљу имао одјек који је уредништво очекивало.

Премда је више пута понављан позив за сарадњу и слање дописа, премда је сваком дописнику остављено на вољу да пише шта хоће – уз једино ограничење: „да својим дописима не сме никога вређати”, одзив је био готово никакав, управо сведен на неколико учитељских имена, углавном из непосредне близине

одговорнога уредника, на којем је остало да сам припрема главнину текста.

С растурањем је, такође, било повуци-потегни.

Први број разаслао је уредник по свом нахођењу српским свештеницима и учитељима, с молбом да га разделе читаоцима, па да затим доставе „списак коме су лист поделили”, да би се даље могао слати „директно на адресе”. Како је то ишло може се проценити и по чињеници да се већ од другог броја одустало од даљег ослањања на „народне школе и парохијска звања” па се уредник обратио црквењацима, позивајући њих да се прихвате растурања. Али и од тога је било мало вајде. Нису помогла обећања да ће се имена сакупљача претплате штампати у листу и да ће њихове фотографије „бити овековечене у календару”. Не само да је други број разаслат са закашњењем, него ни следеће бројеве нису читаоци примали до недеље, када су имали времена за читање; због тога се касније лист почео штампати четвртком.

Годишња претплата је износила 300 леја за Румунију, а 150 динара или 3 америчка долара за иностранство. Али лист је покренут без иједног претплатника, а касније било је муке да се прикупи новац за послате бројеве.

Већ после четвртога броја „уредништву [...] стигло је до ушију да извесна господа Срби оцењују [...] лист за веома скуп“, па се тим поводом даје до знања да је цена условљена издавачким и штампарским трошковима и најављује намера да се, чим буде могуће, повећа број страница и уведе илустровање текста фотографијама. Ипак за сво време излажења нису објављиване илустрациије.

Почев од шестога броја уредништво преклиње читаоце да пошаљу претплату и измире дуговања, подвлачећи да је издавање листа неизбежно скопчано с даљим трошковима. Из тринаестога броја поново дознајемо да лист није редовно штампан, овога пута због тога што је мањкало новца; да после првога тромесечја претплатници дугују знатну своту од преко 65.000 леја и да поједини „сељаци почињу отказивати лист »због радова који почињу« или »нема се новца«. Тај напис је већ вапај очајнога уредништва, које осећа да је опстанак “Недељних новости” озбиљно доведен у питање: „Ми [...] смо овај лист основали баш највише за наш сељачки свет, који фактично и треба да га чита, јер се за њега и пише. Па сада [...] уместо да сваки претплатник скупља још покојег претплатника, он га отказује”.

Уредништво жели да лист одржи, па је спремно и на уступке: „Дужност је сваког претплатника да претплату шаље у реду, а право му је да, ако му се што не свиђа, или жели још нешто да чује и зна, нека то захтева, па ће му се на сусрет изаћи”.

Ни та настојања нису уродила плодом, као ни својевремено обећање да ће се најављени календар претплатницима дати бесплатно. Притешњен тешкоћама, лист је убрзо престао са излажењем; последњи одштампани број био је 15. и носи датум 20. април 1930.

“Недељне новости” су, по свој прилици, покренуте и издаване на

настојање Милана Галетина и опстале су све док их је он могао и новчано издржавати.

По подацима о дуговању можда би се могао проценити тираж. Пошто је тромесечно дуговање износило 65.000 леја, произилази да претплату није намирило више од 860 читалаца; рачунајући да су неки ипак исплатили дуговања, могло би се узети да је лист штампан у око 1.000 примерака.

Милан Галетин је родом био Чанадац и имао је средњошколско образовање. У Варјашу је радио као пословођа меснога деоничарског друштва “Српска народна банка” и вероватно је у том својству користио примљене улоге да би издавао недељник. Његов труд на покретању и одржавању недељника у сеоској средини одаје одушевљеног добронамерника-занесењака и помало особењака, пуног воље и радне способности. Нажалост, он није правилно проценио време, а преценио је могућности.

“Недељне новости” нису имале тачно зацртани програм и замисао, него су писале што је уреднику било при руци. Не успевши да придобију дописнике и сараднике, спале су поглавито на свога јединог уредника и остале у свему скромне и просечне. Рачунале су на материјалну подршку сељачког сталежа, који је увек тешко зарађивао свој хлеб и тешко долазио до новца, па никада није био посебно издашан. Уз то, јавиле су се у тешким данима економске кризе, када су наши сељаци били допунски оптерећени привредним проблемима и недаћама.

Све су то вероватни, свакако не и једини, разлози због којих подухват није успео. Али, у коначној оцени, том и таквом недељнику, као самом покушају да се нешто уради, као јединственој појави код нас да се лист уређује и издаје у једном селу, такође и његовом покретачу и носиоцу Милану Галетину, треба одати признање које заслужују. Сам подухват носи у себи нешто непоновљиво романтично, јуначко и донкихотско у исто време, а вредан је независно од чињенице што је био кратког даха и што је неславно окончан.

Политички лист Југословена намењен Југословенима¹

После објављивања *Резолуције Информативног бироа о стању из Комунистичке партије Југославије* јуна 1948, настао је обострани терор: у такозваним земљама народне демократије прогањани су набеђени „титовци“, а у Југославији – „антититовци“. У том склопу околности извесни број

¹ Писано према колекцији листа за раздобље 1949-1951, коју ми је љубазно уступио на обраду господин Милан Петровић из Букурешта, један од учесника на скупу за оснивање периодика, при редакцији задужен за коректуру, превођење с руског и за одређене рубрике. Он ми је, такође, саопштио своја сећања, која су, као драгоцене, већим делом и уткана у овај напис. Пријатна ми је дужност да му, за разумевање и предусретљивост, и овим путем изразим топлу благодарност.

југословенских грађана прелазео је границу и, изјашњавајући се за *Резолуцију*, добијао политички азил у земљама источног блока. Тако се и у Румунији нашао извесни број Југословена: неки беху утекли од прогона, неки су занесењачки хтели да се домогну Москве, неки – ко зна како и због чега.

У нескладу с очекивањима, они су и овде већим делом дочекани неповерљиво, подвргавани су испитивањима, држани под присмотром са ограничењем подручја кретања; најзад су им прописани одређени задаци. Усталила се и извесна јерархија: група из Москве слала је поруке с конкретним захтевима за, углавном пропагандно, деловање. У том смислу оркестрирано је и издавање листова: у Москви је покренут лист „За социјалистичку Југославију“ (1. маја 1949), у Софији „Напред“, у Прагу – „Nova borba“ и „Mladi revolucionar“, у Варшави – „Za pobedu“, у Будимпешти – „Za ljudsko zmago“; лист покренут у Букурешту 15. маја 1949. носио је пун назив: „Pod Zastavom Internacionalizma. Organ jugoslovenskih komunista u Narodnoj Republici Rumuniji“.

Али, иако је лист словио као орган југословенских политемиграната, прави издавач био је Информбиро, посредством Координационог центра југословенске револуционарне емиграције, који је деловао у Москви. Финансирање је вршено преко Централног комитета Румунске радничке партије.

Формално, по обавештењу из првог броја, лист „Pod Zastavom Internacionalizma“ самоиницијативно су покренули југословенски комунисти, политички емигранти у Румунији након саветовања одржаног у Букурешту маја 1949. Тада су из својих редова изабрали и први редакциони одбор, у саставу: Душко Новаков, Љуба Павићевић, Иван Добрашиновић, Дмитар Кораћ, Милан Познан и Славко Добросављев. Беху то људи махом средњег образовања, разних занимања – чиновници, официри, занатлије, студенти, па и паори, углавном недорасли за новинарство. Сви су они прошли кратку обуку за новинарство на течају који је водио Силвиу Брукан. Једино је Душко Новаков био дипломирани правник, па је именован за главног уредника (касније ће га наследити Ђорђе Врцел, тада студент економије).

Седиште Уредништва налазило се у Букурешту, у улици Попа Соаре бр. 9.

Лист је штампан у специјалној штампарији Централног комитета Румунске радничке партије, често на посебно квалитетној, танкој хартији (такозвани флиспапир). Објашњење саопштено редакцији гласило је: „Растураће се илегално у земљи, и ако неко буде ухваћен са листом, може лако да га прогута; јер кад се сав склопи, има величину коцке шећера“¹.

Може деловати чудно што је лист штампан латиницом, чиме је постао јединствен међу српским периодичима у Румунији. Разлога свакако има више али је пресудно, мислим, било што су текст слагали словослагачи Румуни, који нису знали ни српски језик, камо ли ћирилицу, па је коректура зацело имала посла.

¹ Dragoslav Simić, Milan Petrović, *Dražesni KGB javi se*, Beograd, 2009, 96-97.

Текст је на страницама слаган у по пет стубаца. Од графичких илустрација објављиване су фотографије и, особито, антититовске карикатуре.

Периодик је излазио на формату 38 x 28 цм, на по 6 и по 8 страница. Први број изашао је 15. маја 1949; излагање се наставило двапут месечно. Године 1951. Координациони центар југословенске револуционарне емиграције предложио је редакцији да пређе на десетодневно издавање листа, и о томе је писмом од 3. априла 1951. обавестио Централни комитет Румунске радничке партије. Предлог је образложен тиме што „лист Под заставом интернационализма“ имао је и има велики значај за ослободилачку борбу против Титове клике и популаран је у земљи“ па би чешћим излагањем могао да „оперативно реагује на догађаје“¹. Пошто је предлог долазио из Москве, а знало се ко стоји иза њега, морао је бити усвојен.

На самом периодику тираж није означен. Лист се, међутим, бесплатно растурао по местима са српским становништвом у Румунији (иако у њему није било специфичних написа за наш живаљ), а илегално и по Југославији, камо је пребациван возовима, бродовима, шлеповима, ваздушним балонима, пуштањем низ Тамиш и Неру и слично, при чему је било разумно очекивати да ће део пошиљке пропасти. Судаћи по свему томе, тираж би могао да се процени на више хиљада.

У програмском уводнику, насловљеном *У борбу под заставом интернационализма*, зацртан је програм листа, строго усмерен и релативно узак: „разобличавање... издајнички рад Титове националистичке клике“, „писаће о успесима у изградњи комунизма у СССР и социјализма у земљама народне демократије“, „говориће и о порасту и развоју свих напредних и ослободилачких покрета у свету“, „водиће сталну борбу против ревизионизма марксистичко-лењинистичке науке“, „писаће истину о нашој земљи, о појачаној борби против издајника, о све масовнијим прогонима и терору Ранковићевих целата“. Истовремено, Уредништво је позвало „све другове који се боре противу Титове клике у земљи“ да сарађују дописима и да помогну растурање листа.

¹ Исто, 102.

Već i prema tom pristupnom uvodniku tematika periodika je bila skučena. Objavljivani su izvешtaji o uspjesima u Sovjetskom Savezu i zemljama narodne demokratije, o borbi za mir, o kongresima komunističkih i radničkih partija, o Kini, o ratu u Koreji i ratu u Vijetnamu, objavljivana su zvanična saopštenja sovjetske vlade, izvешtaji o veleizdajničkim procesima po Mađarskoj, Bugarskoj, Rumuniji (u Rumuniji to se odnosi na grupu od desetak Srba Banašana), koji su obično dovođeni u vezu s Titom i njegovom politikom. Glavni pak deo sadržaja bilo je rascrikavanje Titove Jugoslavije, gde, navodno, glad царује, кулаци су повлашћени, радници устају против владајуће банде, политика Београда води рату, фашистичке вође Југославије убацују своје шпијуне по свету, Југословенска комунистичка партија је под влашћу убица и шпијуна, који продају земљу трулом америчком империјализму и све тако; редовни речник обиловао је називима: бандити, провокатори, издајници, империјалистичке слуге. Цели се текст сводио на црно-белу технику: на овој страни све је сјајно, све напредно, све прогресивно, све перспективно, на оној – све подло, све огавно, све злочиначко, све за осуду и очекује свој апокалиптички крај.

Текстови су нешто састављани, а више преузимани из званичних гласила комунистичких партија источних земаља, из соvjетске и београдске штампе, из билтена румунске и соvjетске новинске агенције, из периодика Информбироа „За трајни мир, за народну демократију“, али и из политемигрантских гласила из других земаља, која су иначе повремено и приказивана.

Аутори текстова били су југословенски политички емигранти у Румунији, а потписивали су које пуним именом, које немуштим псеудонимима, било да нису

желели да своја имена ставе под одређене текстове, било да су хтели да створе утисак како је сараднички тим многобројан.

Као што је лист покренут на миг из Москве, укинут је такође наредбом Москве. Наиме, непосредно после Стаљинове смрти почело је таласање. Координациони центар југословеске револуционарне емиграције преименован је у Савез југословенских патриота, о чему су политемигранти у Букурешту својевремено обавештени. Извршни комитет Савеза југословенских патриота упутио је 28. септембра 1954. саопштење, којим се политичким емигрантима из Румуније ставља до знања да се, с обзиром на нормализацију односа Совјетског савеза и других земаља с Југославијом, обуставља рад радио станице „Слободна Југославија“ и издавање листа „За социјалистичку Југославију“, па су, следствено, позвани да се сходно томе равнају и „донесу одговарајуће одлуке о даљем раду... групе и њеног листа“¹.

Одговарајуће одлуке су донете. Лист је престао да излази.

¹ Исто, 114.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

**SINHRONIZACIJA SA DOMINANTNIM KULTURAMA
I PITANJE RECEPCIJE**

Mariana DAN, Minerva TRAJLOVIĆ-KONDAN

Nowadays, ethnic minority authors are free to write their works in their mother tongue, without making any compromise regarding the ideology of the dominant culture. However, the act of writing itself does not ensure an adequate circulation and reception of their texts, for which translation and presence in mass media are needed. The poor circulation and reception of authors belonging to non-dominant cultures is to be noticed not only on national levels, but also on larger scales, when the globally non-dominant cultures are considered. While considering the Romanian ethnic minority writers of Vojvodina (Serbia), the Romanian diaspora abroad, and/or the Romanian national literature, one can notice that both the process of circulation and reception of books by Romanian authors is conditioned by the relation *dominant – nondominant* culture, in which Romanian literature, written in Romanian, is culturally non-dominant. While the Romanian ethnic minority literature (including Romanian diaspora) is non-dominant on national levels, the Romanian national literature is non-dominant on the global scale, and therefore the process of its reception and synchronization follows the same pattern of all the countries belonging to Southeastern Europe. This relation *dominant - nondominant* culture is here analyzed in terms of language, mass communication, financial support and mentality, and is relevant for the whole region. The paradox is that, in spite of today's freedom from ideological factors, and the theoretically equal chances of all literatures, the literatures of this region still don't have 'equal chances' of mass communication and reception. The only difference that can be made is the fact that the cultural polarity *dominance-nondominance* has shifted from the national to the global level. Nowadays, the minority and majority literatures of these countries have equally become 'peripheral', as the centre of 'dominance' is no longer within the national borders, but on the global level. Therefore, books written in widely spoken languages, especially those used in the economically dominant countries have far better chances of reception (i.e. Cioran, Eliade, Ionesco became known when they moved to France and gave up entirely [or partially as in Eliade's case] writing in Romanian). Even the countries belonging to the Balkan region, get acquainted with the literature of the neighbouring countries if the books have been already published in the West. This fact is one of the main reasons why cross-cultural communication in the South-Eastern European region is feeble. In our opinion, nowadays this phenomenon is *not* to be merely related to the mentality of the intelligentsia of the respective countries, as M. Todorova puts it, but to the compulsory *synchronization* of the countries of this area with the West. The process, known as 'transition' implies fundamental changes within the institutional structure of these countries, including the institution of culture. This fact implicitly means that the culture of the respective countries is considered as inferior, not only in terms of its institutional

organization, but also in terms of its 'content', as synchronization (or transition) is generally understood as the synchronization of the 'periphery' with the 'centre', as evolution from 'inferior' to 'superior'. Many of the representants of the intelligentsia of the Balkan countries, might envisage, as M. Todorova did, that facts in culture cannot be judged by economic, political, ideological and administrative criteria, but by axiological ones. However, the voices of the respective intellectuals, pointing to any cultural values of the region (including literature), are not heard, for the same reasons (analyzed in this paper) for which reception and mass communication are generally feeble in this area. In other words, being economically non-dominant, these cultures are equally culturally non-dominant. Therefore, synchronization with the western dominant culture does not necessarily imply reception. It is the dominant countries who establish the way in which 'the others' must become similar to the 'dominant model' and the way they should not, while undergoing the process of synchronization / transition. The question remains open whether national values will be preserved at all, or will fade away in time during the process. Moreover, the ideological dominance of culture is more familiar to the South-Eastern European countries than it is to the West, and so all that remains for the Balkan intelligentsia to say (in French) would be: „la même Jeannette autrement coiffée“, which, in this case, the French themselves might not quite understand, after all ...

Key words: Balkan literature and culture, dominant/non-dominant culture, circulation and reception, synchronization, Maria Todorova, mentality, inferiority complex, transition, cultural values.

Nacionalni, manjinski i svetski jezici i pitanje recepcije književnih dela

Ako je danas u svetu uglavnom moguće da autor koji pripada određenoj manjini piše na svom maternjem jeziku i to bez usvajanja određene dominantne ideologije, kao što je to bio slučaj u svim komunističkim zemljama, sam čin pisanja je isto toliko bitan koliko je *bitan i čin prevodjenja kao i recepcija* knjiga u određenom podneblju. U prelistavanju bilo koje istorije književnosti zapazićemo da su navedeni samo autori o kojima „se zna“, dakle autori čija su dela već prošla kroz proces recepcije. Pisati dobra dela ne podrazumeva, naročito u današnjim uslovima u kojima smo preplavljeni mnoštvom informacija, da će ta dela doživeti recepciju koja bi bila adekvatna i u skladu sa samom vrednošću napisanog teksta. Na primerima iz rumunske književnosti iz Vojvodine (Srbija), kao i na primerima autora iz rumunske dijaspore, može se zaključiti da mnogi pisci rizikuju da postanu „veliki zaboravljeni pisci“ ukoliko njihova dela nisu prisutna u kulturnoj svesti dominantne kulture, bilo da je reč o nacionalnoj ili/i globalnoj kulturi. U procesu recepcije određenog teksta, najznačajnije uloge igraju jezik, mogućnost medijatizacije dela, ali i drugi činioci, koji mogu biti ekonomske prirode, ili vezani za određeni mentalitet. Stoga, u procesu recepcije književnih dela, od izuzetnog značaja se postavlja odnos između dominantne i nedominantne kulture. S druge strane, recepcija dela predstavlja prvi, najznačajniji i odlučujući korak u okviru međukulturne

komunikacije. O pravoj međukulturnoj komunikaciji ne može biti reči ako knjige ne kruže i nemaju širu recepciju.

Nepobitna je činjenica da je u današnjim svetskim okvirima, u kojima se govori o svetu kao o „globalnom selu“, recepcija uslovljena u prvom redu *jezikom* na kome je određena knjiga napisana. Očigledno je da knjige napisane na „svetskim jezicima“, kao što su engleski, francuski, španski, nemački itd. imaju daleko bolju cirkulaciju, pa samim tim i bolju recepciju. Svetski jezici danas zamenjuju dominantne nacionalne jezike, pa knjige napisane ili prevedene na svetske jezike imaju veću šansu da posreduju u procesu međukulturne komunikacije. U tom smislu, knjige rumunskih i srpskih autora, kao uostalom i knjige autora iz jugoistočne Evrope imaju manje šanse da se „probiju“ na svetsko tržište čak i u situaciji u kojoj njihovi autori *ne* pripadaju određenoj manjini, bez obzira na njihovu imanentnu vrednost. Drugim rečima, zbog nedostatka recepcije, te knjige rizikuju da ostanu nepoznate, pa čak da nemaju ni priliku da budu vrednovane. Stoga su mnogi su autori sa našeg podneblja osuđeni na zaborav. Određen osećaj „krivice“ manjinskih autora što ne pišu na jeziku koji je dominantan na nacionalnom planu, ili osećaj „krivice“ iz perspektive dominantne nacionalne kulture što je „robovala“ etičkim komunističkim načelima, kao što je slučaj stare Jugoslavije samo do osamdesetih godina prošlog veka, nije opravdan, ako se sama kultura i mogućnosti recepcije knjige posmatraju u širim okvirima.

Dijahronijski posmatrano, rumunski autori, kao što su Emil Sioran (Emil Cioran), Ežen Jonesko (Eugen Ionescu), Mirča Elijade (Mircea Eliade), koji su emigrirali na zapad pre nego što je Rumunija postala komunistička zemlja, daleko su poznatiji od Lučijana Blage (Lucian Blaga) i Konstantina Nojke (Constantin Noica), na primer, koji pripadaju otprilike istoj generaciji¹. Poznavajući rumunske književnosti i misli jasno je da ne može biti reč o „boljim“ i „gorim“ autorima, već o poznatijim i manje poznatim piscima. Sioran, Jonesko i Elijade su imali bolju recepciju od Blage i Nojke prevashodno zahvaljujući činjenici što su se preselili iz Rumunije i počeli su da pišu na jednom od „svetskih“ jezika, u njihovom slučaju na francuskom jeziku.

Kulturna komunikacija rumunskih pisaca koji su prešli u dijasporu bila je omogućena odbacivanjem maternjeg jezika i prihvatanjem drugog, dominantnog jezika, odnosno drugog koda komunikacije. Za razliku od drugih umetnosti, čiji je kod univerzalan² recepcija književnosti i knjiga uopšte zavisi od *jezika* na kome su knjige napisane. Štaviše, mnogobrojna dela koja su Mirča Elijade i Emil Sioran napisali dok su još bili u Rumuniji postala su poznata Evropi i svetu tek posle dela koja su oni napisali kasnije na francuskom. To ukazuje na činjenicu da je recepcija njihovih knjiga pospešena francuskim jezikom i kulturom, a ne rumunskim, iako je sadržina dela ostala ista u slučaju Siorana i Elijadea, dok je Jonesko u Francuskoj odustao od književne kritike i poezije i postao prevashodno dramski pisac. Može se zaključiti da knjige, kao

¹ Od pomenutih autora, jedino je L. Blaga je za jednu generaciju stariji od njih.

² Kao što je slikarstvo, vajarstvo, muzika, balet etc.

mostovi između kultura nemaju jednaku „sudbinu“ u pogledu recepcije, jer postoje „bitniji“ jezici i „bitnije“ kulture, kao što postoje kulture i jezici koji su „manje bitni“. Iz ovoga proizilazi da će knjige postati „kulturni mostovi“ tek u trenutku kada dožive recepciju, a recepcija nije nužno uslovljena samom sadržinom knjige, već i drugim činiocima, kao što su u prvom redu, jezik i podneblje, a i mogućnošću medijizacije pomoću savremenih sredstava masmedija.

Čak i susedne zemlje određenog regiona slabije poznaju kulturu sa istog podneblja, a bolje poznaju kulturna ostvarenja koja su geografski udaljenija, ali su „bitnija“. Ako se stvar posmatra sa imagološke tačke gledišta, može se zaključiti da s jedne strane, postoje „hegemonske kulture“ i „hegemonski jezici“ koji su „centralni“ i „merodavni“, a sa druge strane, postoje „manje važne“ kulture i jezici. Kako drugačije objasniti činjenicu da su Srbi Sioranovo ime i njegova dela prihvatili od Francuza a ne od Rumuna, iako su Rumunija i Srbija susedne i oduvek prijateljske zemlje?¹ Kako drugačije objasniti činjenicu da Srbi poznaju rumunskog vajara Konstantina Brankušija (Constantin Brâncuși) preko francuskog izgovora tog imena, kao Brankuzi?

To su samo primeri stanja stvari kojih moramo biti svesni kada je reč o međukulturnoj komunikaciji u regionu jugoistočne Evrope. Zemlje sa Balkanskog poluostrva gledaju na zapadne jezike i kulturu sa većim poštovanjem nego na sopstveni jezik i kulturu i spremne su da preuzmu *ready made* modele u kulturi, čija je vrednost „zagarantovana“ jer se propagiraju sa nekog „merodavnog“ centra kulture sa zapada. Kulturni mostovi između zemalja jugoistočne Evrope i zemlje sa zapada, čak iako je reč o geografski udaljenim zemljama, imaju već dugu tradiciju i što se tiče Rumunije i kada je reč o Srbiji, dok balkanske zemlje čine tek danas napor da upoznaju kulturu „onog drugog“. I u Srbiji i u Rumuniji postoje prevodi mnoštva dela sa zapada, dok su knjige srpskih autora u Rumuniji, a i rumunskih autora u Srbiji prava retkost. Uglavnom obe zemlje prevode dela autora iz susedne zemlje tek pošto se pojavio prevod knjige na zapadu. Ima, na svu sreću, i malobrojnih izuzetaka. Na primer, Adam Puslojić je 1968. prvi preveo na srpski zbirku pesama (*Život u točku*), Marina Sorskua (Marin Sorescu) pre nego što je danas poznati rumunski autor preveden u svet. Slična srećna situacija desila se i u slučaju Joana Flore (Ioan Flora), značajnog rumunskog pesnika iz Vojvodine, čija je pesnička dela Puslojić preveo na srpski odmah po njihovom objavljivanju u izdavačkoj kući Libertatea iz Pančeva. Međutim, slični kulturni poduhvati su izuzetni i retki u ovom regionu.

1. Recepcija knjiga autora pripadnika rumunske etničke manjine

¹ Srbi izgovaraju Sioran, po francuskom modelu, a ne Čoran, kao Rumuni, što za Srbe ne predstavlja nikakav problem u pogledu izgovaranja.

Ako je recepcija knjiga iz jugoistočne Evrope danas uopšte otežana, položaj knjiga autora koji pripadaju nacionalnim manjinama tih zemalja je u još težem položaju. Primera radi, ako je Adam Puslojić preveo bar nekoliko zbirki pesnika Joana Flore, prevodi dela Slavka Almažana na srpski su veoma oskudni, što je svojevrsna „nepravda“. Slavko Almažan – pesnik, romanopisac, eseista, imagolog, novinar i prevodilac, osoba koja je više decenija zauzimala brojne funkcije u najvažnijim vojvođanskim kulturnim institucijama, u štampi i drugim medijima – nije dovoljno poznat u Srbiji čak ni u današnjim okvirima politike poznavanja „onog drugog“, uprkos činjenici da je baš on taj koji je omogućio „preobraženje“ književnosti na rumunskom jeziku iz Vojvodine, dok njegov značaj seže mnogo dalje, van manjinske književnosti. Odsustvo recepcije Almažanovih dela u okvirima „većinske“ kulture ne može se objasniti aksiološkim kriterijumima, a danas ne možemo da se „vadimo“ ni na ideološke kriterijume. Možemo samo konstatovati, uprkos svemu, odsustvo sistematskog prevoda njegovih dela. Ko će da prevodi danas pesnička dela, čije je objavljivanje otežano čak i u većinskoj kulturi, zbog današnjeg manjka interesa prema književnosti? Zatim, prevodenje stihova je veoma zahtevan posao, koji iziskuje vrsnog poznavaoca oba jezika, a koji ne samo što nije adekvatno novčano vrednovan, već se prevodilaštvo smatra vrstom inferiorne delatnosti¹. Drugim rečima, kako mogu knjige izvanrednog pisca Slavka Almažana da postanu međukulturni mostovi, iako one to zaslužuju, kad nisu poznate ni široj većinskoj publici na nacionalnom planu, prevashodno zbog odsustva prevoda? Situacija je paradoksalna, jer veliki broj stručnjaka iz oblasti književnosti, koji imaju manje-više jasnu skalu vrednosti kada je reč o srpskoj književnosti, ne poznaje izbliza velike pisce pripadnike manjina, u našem slučaju rumunske, koji žive i stvaraju u istom podneblju. Primera radi, konstatuje se da je Almažan najviše prevoden na mađarski, a ne na srpski.

Prevodi dela Slavka Almažana sa rumunskog na druge jezike:

Prevodi na mađarski: *Papiréjszka (Noaptea de hârtie/ Noč od hart,je)* – 1974, *A nyolcszogletu tcjas (Oul octogonal/ Osmougano jc,je)* – 1985, *Az ajto (Uša/ Vrata)* – 1986, *A lehetseges valtozat (Versiunea posibilă/ Moguća verz,ja)* – 1990.

Prevodi na srpski: a) prevodi samog autora: *Pantomima za nedejno popodne (Pantomimă pentru o după-amiază de duminică)* – 1968, *Pomerar,je tačke (Mutația punctului)* – 1986, *Buđer,je klepsidre* (u okviru antologije rumunskih pesnika iz Vojvodine) – 1973; **b) drugi prevodi na srpski:** *Noč od hart,je (Noaptea de hartie)* – 1975, *Ludi točak*, pesme za decu – 1989.

¹ Na primer, prevodilački rad se ne boduje u okviru današnjih kriterijuma vrednovanja rada na filološkim fakultetima, koji su se „sinhronizovali“ sa sistemom vrednovanja sa zapada.

Prevodi na rusinski: *Noc zoz paperu (Noć od hart,je)* – 1984. **Prevod na albanski:** *Xhuxumaxhuxhet harruan territen (Patujci su zaboravili da rastu)* – 1989. **Prevod na slovački:** *Otačavý labyrint (Pokretni lavirini)* – 1990.

Može se konstatovati oskudnost prevoda Almažanovih dela na srpski, kao i činjenica da je, od navedenih prevoda na srpski, autor sam preveo samo dve od svojih značajnih zbirki pesama, dok je treća zbirka pesama koju je preveo, u stvari, antologija rumunskih pesnika iz Vojvodine: Almažan, Slavko (1968) *Pantomima za nedejno popodne*, Edicija Princeps, Novi Sad Editura Matica srpska; Almažan, Slavko (1973). *Buđer,je klepsidre* (Antologija rumunskih pesnika iz Vojvodine. Izbor, prevod, beleške o autorima). Novi Sad: Stražilovo; Almažan, Slavko (1986). *Pomerar,je tačke*. Novi Sad: Svetovi.

Sa druge strane, Almažan je preveo na rumunski priličan broj knjiga srpskih autora, a najnoviji prevodi su iz oblasti kulturologije i imagologije. Izložena situacija ukazuje na činjenicu da teorijsko-kulturološko pitanje „ja i onaj drugi” u podneblju naše kulture ostaje i dalje nerešeno u praksi. Mnoge knjige manjinskih pisaca su u prošlosti bile žrtve komunističkog političkog režima, a danas one postaju žrtve zakona tržišta, ekonomske krize, kao i potcenjivanja prevodilačke delatnosti u domenu kulture/kultura.

Štaviše, Almažan, koji je već napunio 70 godina, tek kasno je ušao u istorije književnosti iz Rumunije, dok su njegova dela i dalje teško dostupna u zemlji na čijem je jeziku pisao celog života (sa izuzetkom prve zbirke pesama). Takvo činjenično stanje se da objasniti kako studijama iz oblasti sociolingvistike, tako i imagološkim studijama koje se bave mentalitetom.

Može se ovde zaključiti da prevodi knjiga čine u prvom redu „kulturene mostove“, ali naše podneblje (a to važi za ceo Balkan) oskudeva u pogledu prevođenja knjiga iz jugoistočnog evropskog regiona, kako na većinski, tako i na svetske jezike – iz „praktičnih“/ekonomskih razloga i uprkos kulturi, koja je postala i sama „manje bitna“, kada ne igra više ulogu držanje nacije „na okupu“¹.

¹ U okvirima savremenog društva postoji tendencija da se razdvoje pojmovi *kulture* i *nacije*. Na taj način, filozofija određene nacionalne kulture se više ne vezuje za ideološke činioce određene nacije, već se prihvata sloboda umetnika/književnika da izrazi svoj „unutrašnji identitet“. Filozofija kulture (koja pojedincu nameće „spoljašnje“ kriterijume identiteta) je danas odbačena (bar u teoriji) u ime antropološke filozofije, po kojoj pojedinac/umetnik/književnik može slobodno da izrazi svoj „unutarnji identitet“. (za detalje v. Dominantna ideologija kao „filozofija kulture“, u: Dominantne i manjinske kulture i pitanje međukulturne komunikacije, *Romanoslavica* 2011 – prethodni broj). Takvo viđenje je diskutabilno, ako se ima u vidu činjenica da se sam „individualni identitet“ stvara u okvirima određenog društva. Međutim, od trenutka odvajanja pojmova *kulture* i *nacije*, kultura ne može više da igra ulogu (bar u pomenutoj savremenoj teoriji) držanja nacije „na okupu“ u okviru državnih granica. S toga, kultura nije više jedinstvena i „korisna“ na nacionalno-političkom planu, na kome je prihvaćeno postojanje više ravnopravnih kultura. S obzirom da kultura nije više „korisna“, primećuje se da države bivšeg komunističkog bloka sve manje investiraju u nju.

2. Paradoks „multipolarnog sveta“. Dominantne kulture i knjiga kao „roba“

Ako se pogleda mapa Evrope, slučaj srpskog i rumunskog jezika, dakle i knjiga koje se pišu na tim jezicima, nije izolovan. U istoj situaciji su skoro su svi jezici koji su „ne-svetski“. Jedan od paradoksa današnjeg sveta je činjenica da, uprkos slobode da se gaji sopstveni identitet pojedinca, bilo da pojedinac pripada većinskoj ili manjinskoj zajednici, ili da želi da ne pripada nijednoj zajednici, ne samo manjinski već i nacionalni jezici se sve više zamenjuju jezicima koji su dominantni na globalnom planu. Iako se u Evropi danas govori između 200 i 100 jezika (u zavisnosti od definicije same Evrope), od kojih se 40-50 mogu smatrati ugroženim (Bugarski 2010: 66), na mnogim od tih jezika ne postoje čak ni štampane knjige. A to je naročito slučaj sa manjinskim jezicima. Ranko Bugarski konstatuje da je među evropskim jezicima stepen ugroženosti različit: postoje „ugroženi jezici“, „ozbiljno ugroženi“ i „skoro ugašeni“ jezici (Ibidem: 66). On, međutim, ne smatra da je svaki jezik ugrožen samim svojim manjinskim statusom. Po Bugarskom opšta tipologija evropskih manjinskih jezika je kao što sledi:

a. [jezici] koji su manjinski u jednoj ili više država ali nacionalni jezici u nekima od susednih zemalja, zbog čega nisu ugroženi kao takvi iako im može pretiti nestanak u nekoj od dijaspora (npr. nemački, rumunski, slovački, srpski); b. oni koji su autohtoni u više država, ali ni u jednoj nemaju službeni status na nacionalnom nivou, pa su najčešće ugroženi (npr. Baskijski, frizijjski, sami, romski); c. oni koji se govore samo u jednoj državi, pa su otuda ugroženi u celosti (npr. romanš, škotski gelski, gornjoluzički, donjoluzički) (Bugarski 2010: 66).

Pored ove tipologije, postoje i balkanski romanski govori, kao što su govori rumunskog jezika: istrorumunski, meglenorumunski i arumunski koji su blizu gašenja ili su se praktično već ugasili u slučaju istrorumunskog. Od prarumunskog jezika (*româna comună*), jedino je dačkorumunski govor živ jezik, jezik na kome je stvorena održiva pismena i autorska kultura. Ali je danas dačkorumunski, kao i srpski, jezik slabije cirkulacije u poređenju sa svetskim jezicima, pa i knjige koje se pišu na tom jeziku imaju manju šansu da budu „kulturni mostovi“ u ravni globalizacije kulture.

Danas ni srpska književnost, kao ni književnost rumunske ili bilo koje manjine u Srbiji ne podležu više odnosu „superiorno“ – „inferiorno“, „centar“ – „periferija“ na nacionalnom planu. Neosporna je činjenica da ne postoje „niže“ i „više“ kulture, već da postoji samo „globalna kultura“, bez centra, kao *multipolarni svet*.

Međutim, u svom članku *Fascinacija ostrva. Literatura s one strane enklave i duha istovetnosti*, rumunski pisac iz Temišvara Lučijan Aleksiu (Lucian Alexiu), otvara nova, veoma zanimljiva i aktuelna pitanja vezana za komunikaciju između kultura. On smatra svojevrsnom novom utopijom „univerzalno razumevanje“ i kulturni kosmos, u kojem će se „sve i svi naći na istoj ravni“. Po njemu „vodoravni odnosi“ (M. Eljajade bi

verovatno rekao „homogeni“), u kojima ekonomija prividno rešava i nerešive probleme, često zavise od političke volje i shodno tome se pita:

Šta ćemo najpre zaštititi, onda kada to treba činiti, da li ono što smatramo današnjom civilizacijom ili ono što smatramo kulturnim pamćenjem, interesom zajednice ili individualnom slobodom? [...] Kao prosečan čitalac, kako se mogu suočiti, na aksiološkom planu, sa eksponentom neke *drugačije* kulture, sa drugom vrstom istorijskih naslaga i različitim senzibilitetom? A zatim, kako mogu da verujem da kulturni model naše epohe, koji teži da zameni logiku identiteta sa politikom teoretski jednakih šansi, rešava samu dilemu vrednovanja, ili rešava pitanje koje smo 60-tih i 70-tih godina definisali terminom „specifično“, dok istu reč danas rizikujemo da shvatimo kao nešto egzotično i živopisno (Alexiu 2004: 66).

Dakle, sasvim je moguće da ćemo se suočiti sa novom vrstom hegemonizma na ideološkom i na političkom planu, u kome centar neće biti, kao donedavno, dominantna kultura određene zemlje, naspram kultura manjina iste zemlje, već sa prevlašću, na globalnom planu, zemalja koje su dominantne u ekonomskom i političkom smislu u odnosu na male zemlje, ili na „zemlje u tranziciji“ gde spadaju i zemlje jugoistočne Evrope i koje će nametnuti svoje načine vrednovanja knjiga kao jedine merodavne kriterijume.

U tom smislu, može se reći da je zanimljiva i veoma značajna rasprava, koju je Slavko Almažan pokrenuo u knjizi *Metagalaxia minoritară (Metagalaksija manjine)* (Almažan 1996) a koja se odnosi na otežan položaj knjige manjinskog pisca naspram knjige „većinskog“ autora donekle prevaziđena. Međutim, ta rasprava može biti nastavljena u širim, globalističkim i multipolarnim okvirima, što autor čini u svom delu *Rigoarea și fascinația extremelor (Doslednost i fascinacija ekstrema)*. Naime, osećanje potištenosti i otuđenosti, kao vrsta osećanja „krivice“ pisca manjinca, koja je posledica nametnutog „nejasnog“ identiteta, danas se pretvara u očaj pisca i pojedinca mnogo šire, na svetskom planu, u okviru savremene, kapitalističke kulture u kojoj su umetnički artefakti, pa i same knjige, tretirani kao „roba“. „Roba“ je utoliko vrednija ukoliko se dobro prodaje. Znači li to da je kič, koji se najbolje prodaje i u vidu knjiga, najbolja roba?

Položaj „manjinca“ ili „većinca“ ujednačen je u okvirima „multipolarnog sveta“, u kome sami jezici bivaju „gajeni“ više kao svojevrsne muzejske vrednosti, a ne kao sredstvo za međuljudsku komunikaciju¹. Kada je reč o književnosti, pitanje je šta

¹ „Mnogi jezici kojima danas prethodi nestanak ne bi bili u tom položaju da većina govornika velikih svetskih jezika s kojima su jezici onih prvih u kontaktu ima drugačiji stav, pošto većina govornika velikih svetskih jezika često veruje da je monolingvizam normalno i poželjno stanje, pa zato govornike ugroženih jezika stavlja pred izbor da usvoje taj veliki svetski jezik ili da ostanu uskraćeni za prednosti koje bi inače mogli steći kad bi se uključili u kulturu koja počiva na njemu“ (Wurm, Stephen A (1998). *Methods of Language Maintenance and Revival with*

činiti da bi se uopšte ušlo na međunarodno tržište kada se ne piše na engleskom, francuskom, španskom?... Da li bavljenje književnošću na maternjem jeziku ima uopšte smisla, bilo da se radi o srpskom ili rumunskom jeziku, o većinskom jeziku ili o jeziku određene manjine, ako književnik nema iza sebe čitav mehanizam *Public Relations*? Zatim, ako pisac i prodre na međunarodno tržište, ko je taj koji će da vrednuje njegovu knjigu i iz koje perspektive?

Današnje tumačenje kulture kao „jedinstva u okviru raznovrsnosti“ izgleda kao svojevrsna utopija, dok se u praksi pojava koju je Slavko Almažan definisao kao „metagalaksiju manjine“ ili galaksiju bez centra i koja se haotično kreće van glavnih istorijsko-geografskih odredišta, pretvorila u „globalističku metagalaksiju“ u kojoj su svi „nesvetski“ jezici puka periferija. U podneblju bivše Jugoslavije, čovek je već upoznat sa sličnim teorijskim sistemom „jedinstva u okviru raznovrsnosti“, koji je nosio etiketu „bratstva i jedinstva“ i koji je tragično okončan iako je često bilo reči čak o istom jeziku. Između položaja srpske i rumunske književnosti u Srbiji ne postoji danas više nikakva suštinska razlika po pitanju recepcije, jer se oba jezika i kulture nalaze na novostvorenoj periferiji globalističkog sveta. Ako se ne piše na jednom od dominantnih jezika „multipolarnog sveta“, šanse za recepciju su minimalne.

3. Imagoški pristup kompleksu manje vrednosti i mogućnosti ne/prihvatanja tuđe slike o sebi

Kako bi se u datoj situaciji ipak stvorila međukulturna komunikacija na globalnom planu, nužno je najpre osvestiti sopstvenu percepciju vrednosti u regionu. A taj proces „osvesćivanja“ se odnosi podjednako na većinsku i na manjinsku populaciju jugoistočnog evropskog regiona. Pitanje koje se nameće je zašto, u naporu „sinhronizacije sa svetom“ uvek čekamo proverene vrednosti sa „merodavnog“ zapada, kako bismo ih i sami kasnije prihvatili?¹

Maria Todorova, u svojoj poznatoj knjizi *Imaginarni Balkan*, koja je u Srbiji štampana u drugom izdanju, ističe „stepen u kome je spoljašnja percepcija Balkana usvojena u samom tom regionu“² i konstatuje da:

[...] sami stanovnici Balkana o sebi imaju negativnu predstavu jer im ona, tako nepovoljna i puna omalovažavanja, dolazi spolja. Ja sam apsolutno svesna toga da pribegavanje pojmu 'balkanski narodi' i analiza načina na koji oni razmišljaju o sebi

Selected Cases of Endangerment in the World, u: Matsumura, Kazuto, ed. (1998). *Studies of Endangered Languages*. Tokyo: Hituzi Syobo, 191-21, *apud* Kristal 2003: 112).

¹ Kao što smo videli da je to bilo slučaj sa poznatim rumunskim piscima iz francuske dijaspore.

² Maria Todorova, profesorka istorije na Univerzitetu Urbana-Champaign, Illinois, SAD, koja je diplomirala istoriju i englesku filologiju na Univerzitetu u Sofiji, poreklom je iz Bugarske.

veoma podseća na pojam 'nacionalnog karaktera' što je kategorija kojoj se žustro suprotstavljam iz metodoloških i iz moralnih razloga. Prema tome, da ne bih zapala u istu zabludu esencijalizma, kome se protivim, želela bih da uvedem uslov da frazu 'kako Balkanci razmišljaju o sebi' treba shvatiti u značenju 'kako pripadnici obrazovanih elita balkanskih nacija, opterećeni etničkom, nacionalnom, verskom, lokalnom raznolikošću, kao i drugim višestrukim identitetima, ili bar svesni njih, definišu svoj navodno balkanski identitet (to jest, odbacuju ga, prihvataju, imaju dvosmislen ili ravnodušan stav prema njemu)' (Todorova 2006: 105-106).

Autorka ističe kompleks inferiornosti kojim podležu svi balkanski narodi naspram zapadnoevropske kulture i razmatra to pitanje iz dva ugla. S jedne strane ona diskutuje o omalovažavanju tih naroda od strane zapadnih kultura, a sa druge strane, razmatra način na koji balkanski narodi usvajaju tu negativnu viziju, koje bi trebalo, kako ona tvrdi, da se otarase. Detaljnom analizom književnih dela iz svih zemalja tog regiona, Todorova ukazuje na činjenicu da su sami intelektualci tih naroda skloni da gledaju na zapadnu kulturu kao na „superiornu“ i opsednuti su sinhronizacijom svoje kulture sa zapadnim modelom, koji je spoljašnji u odnosu na njihov kulturni identitet.

Rasprava Todorove je utoliko zanimljivija ukoliko objašnjava zašto narodi sa Balkana često nemaju svest o vrednostima sa istog podneblja ili iz susedne zemlje, koju doživljavaju kao „inferiornu“, na način na koji doživljavaju i sopstvenu kulturu. „Superiorni“ model koji treba slediti se za balkanske zemlje, skoro bez izuzetka, nalazi na zapadu. Todorova je verovatno u pravu i moglo bi se pretpostaviti da je to razlog zbog kojeg recepcija veoma značajnih pisaca ovog podneblja, poput Slavka Almažana itd, izostaje podjednako u Rumuniji kao i u Srbiji. Slavko Almažan predstavlja skoro paradigmatički model u pogledu fenomena recepcije kulturnih vrednosti u zemljama jugoistočne Evrope, jer on, za razliku od mnogih drugih manjinskih pisaca iz ovog regiona, nije ni emigrirao u drugu zemlju¹, niti je odustao da piše na rumunskom maternjem jeziku u kontekstu u kome se govori drugi, dominantni jezik kao što je činio Vasko Popa, na primer. Zbog toga je, po mom mišljenju, Slavko Almažan u opasnosti da postane „veliki zaboravljeni pisac“. Kad bismo bolje razmisliti, možda bismo mogli da napravimo čak listu „velikih zaboravljenih pisaca“ sa podneblja jugoistočne Evrope. Da li bismo onda našli načine da ih promoviramo? U suprotnom slučaju, kako ćemo da se otarasimo kompleksa o kojim govori Maria Todorova?

U jugoistočnoj Evropi, posle pada komunizma, situacija pisaca pripadnika manjinskog jezika je paradoksalna. Oni mogu sada da pišu slobodno na maternjem jeziku, ali njihove knjige se apriorno tretiraju kao „neisplativa roba“, jer ne dolaze iz „superiorne kulture“ sa zapada. A to je glavni razlog zbog koga se adekvatna recepcija odličnih pisaca, poput S. Almažana, ne vrši ni u Rumuniji, čija je kultura „zauzeta“

¹ Što je, po Todorovoj, česta pojava kada su u pitanju intelektualci i ljudi koji se bave kulturom u ovom regionu, bez obzira da li pripadaju dominantnom ili manjinskom jeziku i kulturi.

pronalaženjem načina da se, kao i sve zemlje bivšeg istočnog bloka, „sinhronizuje“ sa zapadnim zahtevima kulture, ukusa, medijalizacije, zakona itd.

Ako smo u regionu već platili u kulturi cenu ideologije, da li se možemo danas nadati da ćemo izbeći cenu tržišnih zakona, koji takođe važe i u kulturi, jer je knjiga, očigledno, postala samo „roba“? Jedan od mogućih odgovora se može naći u srpskoj poslovice u kojoj se kaže da se plaćanje vrši na „mostu“, ako nismo to već obavili na „ćupriji“. Samom današnjem piscu, bilo da pripada većinskom ili manjinskom jeziku i kulturi, ostaje samo da razmišlja o „ćupriji“ i da mašta o „mostu“. Realna se cena knjige, koja sama po sebi predstavlja most u kulturnoj komunikaciji, nigde ne spominje.

4. Demokratija u kulturi i pitanje sinhronizacije periferije s centrom

Zaključak Marije Todorove u pogledu kompleksa manje vrednosti balkanskih naroda je tačan, ali „antidot“ za taj kompleks nije samo promena stava intelektualnih elita balkanskih zemalja.

U razmatranju „jednakih prava“ i „istovetnog položaja“ svih jezika i književnosti uopšte, primer zemalja jugoistočne Evrope predstavlja samo potvrđivanje opšte situacije, koja se odvija na mnogo širem planu. Po mom mišljenju, treba imati u vidu u prvom redu imagološki odnos *centar-periferija* koji se, do kraja XX veka, mogao razmotriti kako na nacionalnom¹ tako i na globalnom planu². Uprkos demokratskim načelima, danas taj odnos još uvek postoji, ali ne u nacionalnim okvirima određene zemlje, već u okvirima svetske kulture i poimanja sveta. Nacionalni jezici i kulture, kao i manjinski se sad nalaze na „periferiji“ u odnosu na „svetske jezike“ i na kulturu koja je izražena na tim jezicima. A tu se ne radi samo o „kompleksu inferiornosti“ „ne-svetskih“ jezika i kultura, već i o „bogatoj“ medijalizaciji, i u bukvalnom i u prenosnom smislu te reči što neminovno uslovljava daleko bolju recepciju. Knjiga *jeste* postala „roba“ i podložna je zakonima tržišta i moći kompanije koja je prodaje.

Sa druge strane, osim ekonomskih zakona, na koje se već dugo vremena sve nacionalne i manjinske kulture žale, postoje i drugi razlozi, koji se podjednako mogu posmatrati u okviru relacije *centar-periferija*, a koji se mogu primeniti kako na nacionalnom, tako i na globalnom planu:

Da li ljudi jezik čuvaju dobrovoljno ili im je to nametnuto, da li je to prednost ili hendikep? Ako uspe da očuva svoj jezik, manjina će moći da ostane izdvojena, ali neće uspeti da se jednači s većinom, čiji jezik važi kao zvaničan u određenoj državi. Naravno, ovaj problem važan je u diskusiji o pravu etničke grupe da ostane različita, a ono je teško spojivo s njenim pravom na jednakost s ostalim grupama u datoj državi.

¹ V. na primer položaj nacionalnih manjina.

² V. slučaj rumunskih pisaca iz francuske dijaspore.

Najčešće i većina i manjina imaju svaka svoje tumačenje ovog dualnog principa i ona se po pravilu razlikuje (Eriksen 2004: 244).

Tomas Hilan Eriksen konstatuje da se državi može prebaciti da je nepravedna i ako se zalaže za jednakost, i ako se zalaže za očuvanje različitosti. Ako se država zalaže za jednakost prava i obaveza, pripadnici manjina će možda zameriti da se njihova kulturna specifičnost ne poštuje dovoljno, da im je identitet ugrožen: „Romi u Britaniji smatraju da se država meša u njihove stvari kad pokušava da ih navede da napuste nomadski život i da nađu stalan posao“ (Ibidem: 245). Ako dominantna zajednica naglašava kulturne razlike i predstavlja ih kao vrlinu, pripadnici manjine to mogu protumačiti kao diskriminaciju kao što je slučaj u Južnoj Africi, gde su beli Afrikanci odvrćali crne Afrikance od učenja engleskog i ohrabрили su ih da govore afričke jezike. Eriksen konstatuje da se na nacionalnom planu, odnos *većina-manjina* svodi ipak na *moć*: „najčešće je većina ta koja ima moć da odredi kada manjine treba da joj budu slične, a kada treba da se razlikuju od nje. Veoma često se potencijalnim elitama osporava pravo na različitost, dok se nižim klasama osporava pravo na jednakost“ (Ibidem: 245). Konstatuje se da danas, u okvirima globalizacije, ista *moć* dominantnih država određuje kada nedominantne države treba da budu slične dominantnom modelu, a kada treba da se razlikuju od njega.

U postojećem odnosu *centar-periferija* na današnjem globalnom planu, ključna reč je *sinhronizacija*, a to podrazumeva sinhronizaciju „periferije“ odnosno nedominantnih država sa „centrom“ ili dominantnim državama; to je „evolucija“, od „inferiornog“ u „superiorno“. Ako su u dijahronijskom razvoju, kulture balkanskih zemalja težile da se sinhronizuju, u prihvatljivim merama, sa zapadnoevropskim zemljama¹, čuvajući pri tome obeležja nacionalno specifičnog u književnosti, danas je taj proces nametnut u prvom redu putem „sinhronizacije“ svih institucija zemalja bivših komunističkih država. A kultura je samo jedna od tih institucija, u kojima se često ne pravi razlika između aksioloških vrednosti, s jedne strane i ekonomsko-političkih, ideoloških i administrativnih „vrednosti“, sa druge strane. Kako može onda Marija Todorova da krivi samo intelektualne elite balkanskih zemalja da gaje kompleks manje vrednosti prema sebi, kao i prema drugim balkanskim zemljama kada se danas po definiciji tranzicije, ili „sinhronizacije“ podrazumeva prihvatanje „višeg“, „merodavnog“ ili pak „centralnog“ modela sa zapada u celini? A u taj je model uključena, svakako i kultura. Sama ideja korenite promene institucije kulture radi „sinhronizacije“ sa „merodavnim“ modelom sa zapada podrazumeva da je sama kultura zemalja iz jugoistočne Evrope do sada bila inferiorna. A današnje intelektualne elite balkanskih zemalja uglavnom uočavaju tu činjenicu kao netačnu, u istoj meri u kojoj to primećuje i Marija Todorova, ali kako da to dokažu? Štaviše, na kom jeziku da to čine? A ako će intelektualne elite iz balkanskih zemalja ipak reći svoje mišljenje i to na jednom od svetskih jezika, ko će izložene činjenice da uzme u obzir?

¹ V. kako je rumunski književni kritičar Euđen Lovinesku/Eugen Lovinescu to formulisao.

Drugim rečima, sinhronizacija sa zapadnom dominantnom kulturom ne podrazumeva i recepciju knjiga iz nedominantnih kultura, u okvirima u kojima ekonomski dominantne kulture određuju kada/ko/gde, a naročito kako treba da bude sličan „dominantnom modelu“ i kada/ko/gde, a naročito kako, treba da se razlikuje od njega. Pitanje je da li će nacionalne vrednosti u procesu sinhronizacije biti očuvane ili će vremenom da izblede u situaciji u kojoj veliki deo balkanske intelektualne elite svakako prepoznaje razliku između umetničkih vrednosti i ekonomsko-političkih procesa. Štaviše, proces ideologizacije kulture je daleko poznatiji zemljama iz jugoistočne Evrope, nego zapadnoj kulturi. Intelektualnoj eliti sa Balkana ostaje možda samo da kaže (na francuskom): „La mème Jeannette autrement coiffée“, a pitanje je da li bi francuzi razumeli šta su Balkanci hteli da kažu.

Literatura

- Alexiu, Lucian, Fascinacija ostrva. Literatura s one strane enklave i duha istovetnosti, u:
Krjiževnost na jezicima marjina u Podunavju, Beograd, Institut za književnost
umetnost, 2004
- Almăjan, Slavco, *Metagalaxia minoritară*, Novi Sad, Libertatea, 1996
- Almăjan, Slavco, *Rigoarea și fascinația extremelor*. Panciova: Editura Libertatea, 2007
- Bugarski, Ranko, *Jezik i identitet*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2010
- Dan, Mariana and Trajlović-Kondan, Minerva, *Dominant and Minority Cultures and the Issue of Cross-Cultural Communication*, „Romanoslavica“, seria noua, vol. XLVII, nr. 1, 2011
- Eriksen, Tomas Hilan, *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd, Biblioteka XX vek, 2004
- Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*. Beograd : Biblioteka XX vek. Čigoja štampa, 2006
- Wurm, Stephen A, Methods of Language Maintenance and Revival with Selected Cases of Endangerment in the World, u: Matsumura, Kazuto, ed. (1998). *Studies of Endangered Languages*. Tokyo: Hituzi Syobo, 191-21, *apud* Kristal 2003: 112

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

TOPONIMIA PLAUTINĂ – SURSĂ A IMAGINARULUI COMIC

Mariana FRANGA

The plautine toponymy unifies in relation with the action of comedy three types, somehow different, of worlds: the Roman, the Greek and semibarbarian, allowing in this way, an extraordinary mobility of characters disadvantaged by the fixity of masks. The plautine geography animates and mobilizes types and characters, which the palliata formula established. So we talk about a toponymy of soldiers, slaves, merchants, parasites, fathers, sons. The toponyms constant appeals to Roman, Italian and Greek world, is a source of comic imaginary revealed at all levels: action, characters, language; also suggests a constant and permanent alternation between the actuality and convention.

Key words: plautine geography, toponyms' classification, plautine geography sources of information, convention, fiction, palliata law, real, imaginary, derivatives playful, comic language

Toponimie comică: sursele lui Plautus și o posibilă clasificare

Pornind de la toponimele întâlnite în opera marelui comediograf Titus Maccius Plautus, mi-am propus o altfel de abordare a comediei plautine, realizată din perspectiva semnificațiilor geografice pe care le putem surprinde la toate nivelurile formulei consacrate a teatrului roman preclasic.

Universul geografic plautin prezintă funcții estetice incontestabile în raport cu intriga, acțiunea comediei, în raport cu personajele, în raport cu limbajul acestora, realizând și frecvent potențând comicul de situații, tipologia comică a personajelor, comicul de limbaj.

Geografia plautină apare în arta literară și a spectacolului ca o contrapunere necesară a imobilității universului de măști.

Vom încerca în cele ce urmează să prezentăm o clasificare zonală a toponimelor și a surselor care i-au putut furniza virtual comediografului informațiile geografice utilizate aproape la tot pasul. Astfel, am putut identifica, cel puțin, trei factori de bază care au contribuit la informarea lui Plautus:

1. istoria romană, cuceririle de noi provincii care largesc experiența material-afectivă a Cetății, Roma. Soldații activi sau veterani, cât și negustorii, aduc la Roma, odată cu mărfurile sau prăzile de război, noile realități geografice care, asimilate de publicul palliatei plautine au putut însemna, pentru însuși autorul lor, un izvor de cunoaștere. Aceste date de geografie extra-romană, odată răspândite și făcute să funcționeze artistic, nu rămân simple nume ce-și au întâmplător locul lor în comedie, ci, dimpotrivă, atestă o repartiție și o integrare conștientă în ansamblul operei, dacă le raportăm atât la acțiune cât și la personaje.
2. operele precursorilor și contemporanilor latini conțin date geografice legate de teritoriile unde au avut loc diferite războaie, aceste informații devenind cu atât mai utilizabile dacă avem în vedere faptul că experiența directă a lui Plautus nu a fost, spre deosebire de ceilalți autori latini (Naevius, Andronicus, Ennius, Cato) niciodată una sud-italică.
3. izvoarele grecești conținând toponime pe care Plautus le-a putut împrumuta direct, contaminând procedee ce aparțin unor vârste diferite ale comediei grecești. La Aristofan întâlnim trei modalități comice având la bază un material geografic, care desigur putem bănuși că l-au putut inspira și pe Plautus.

Oricum, dintre sursele care i-au furnizat virtual lui Plautus informații geografice nu putem preciza care a avut preponderență, scriitorul utilizând în chip diferit informații căpătate la rândul lor pe diverse căi. Această triplă preluare nu a avut loc, firește, pe baza unui plan. Deschiderea oferită de Plautus asupra lumii grecești depășește, însă, ca largime, oricare din operele păstrate ale contemporanilor săi. În plus, putem chiar vorbi despre o sistematizare inedită: toponimele dintr-o comedie plasată în orașul X, circumscriu o zonă geografică precis delimitată, acțiunea gravitează în zona respectivă, relațiile dintre personaje se stabilesc pentru acea zonă, care este străpunsă uneori prin evadarea pe mare, înspre ținuturi necunoscute.

Putem delimita zonele principale pe care le acoperă toponimele utilizate de Plautus, desfășurând o hartă care are în centrul ei Mediterana.

Prima zonă ar fi reprezentată de Grecia continentală și Peloponesul. Ele formează zone de bază și subordonează cele mai numeroase toponime: Pireu, Delfi, Sicyon, Megara, Corint, Ambracia, Calydon, Epidaur, Sparta, Argos, Naupactus etc, la care se adaugă regiuni ca Beoția, Arcadia, Elida, Etolia, Atica.

A doua zonă, apropiată de prima, este aceea a insulelor-colonii din Marea Egee și din Marea Ionică, aparținând în esență aceleiași lumi grecești: Lesbos, Lemnos, Chios, Thasos, Leucas, Zakynthos. De la Marea Egee înspre est, zona învecinată cuprinde Asia Mică, o lume prin excelență elenistică, mixtă, greco-barbară, materializată geografic prin diverse toponime, nume de regiuni precum: Caria, Cilicia, Cappadocia sau de orașe ca Pergam ori Efes, de insule, cum este cazul insulei Rhodos.

Cea de-a treia zonă se întinde de la Marea Ionică înspre vest, zona Italiei și a Greciei Mari, cu nume de localități ca Siracuza, Tarent, Agrigentum, Capua și provincii ca Umbria sau Campania, fără a fi neglijată, evident, nici Roma, cu numele așezărilor sale specifice: Trigemina Porta, Capitolium, Velabrum, Oppia Leucadia etc.

Din această enumerare, realizată anterior, a toponimelor plautine putem desprinde o subclasificare care prezintă o triplă deschidere geografică: a) spre universal roman și nord-italic; b) spre lumea Eladei propriu-zise; c) spre Orientul elenistic. Fiecăreia dintre aceste zone îi corespunde, în mare, o lege a funcționalității artistice.

Micro-universul roman, precis nominalizat, stă față de lumea grecească propriu-zisă ca în raportul non-convențional față de convențional. Prin urmare, legea *palliatei* obligă pe autorul comic să-și plaseze acțiunea în Grecia, de preferință la Atena: este regula și în același timp convenția speciei (*atque hoc faciunt in comoediis:/ Omnis res gestas esse Athenis autumant*, „voi știți cum fac de altminteri poezii noștri comici/ spun toți că acțiunea în Atena se petrece”, *Menaechmi, prol.*)¹. Cu toate acestea, piesele lui Plautus atestă un număr important de toponime nord-italice, din regiunea Lațului și Campaniei: Frusino, Aletria, Signia, Core, Animula, ceea ce încalcă legea *palliatei* și, prin aceasta, convenția literară. Foarte adesea, toponimele romane apar ca urmare firească a unei comparații, metafore sau hiperbole luate din experiența cotidiană, sintagme aparținând limbajului familiar de tipul batjocurii comice, ironiei, satirei tăioase. Proverbul „te pregătești cu atâta râvnă de parcă ai pleca la Sutrium” (*Casina*, III, 1) conține toponimul italic preluat direct din tradiția orală (să amintim că, după ocuparea Romei de către gali, Camillus a adunat la Sutrium, în Etruria, rămășițele legiunilor romane, cerând fiecărui soldat să-și ia mâncarea necesară, de unde și expresia “ca și cum ai pleca la Sutrium”. Plautus utilizează proverbul evident cu intenții comice, dar într-un fel și involuntar, ca expresie încetățenită care își găsește locul natural în vorbire.

Jocul comic, în sine, eludează, prin însăși funcționarea lui, legea impusă dinainte comediei. Toponimele romane sunt mărturie, înaintea de toate, a acestui *ludus* pe care îl servește cu exemplaritate.

În plan secund, lumea grecească aparține convenției. Prin prolog, spectatorul este chemat să intre într-o lume a ficțiunii², a convenției. Această lume, în care funcționează legea *palliatei*, este confirmată de toponimele grecești. Ele dezvăluie o lume a realului posibil, net diferențiat de realul imediat, vizibil, al geografiei romane. Prin depășirea acestui univers secund, investigația lui Plautus surmontează barierele

¹ Textele originale citate aici au fost utilizate după ediția *T. Macci Plauti. Comoediae*, t. 1-2, Oxonii, recognovit W. M.Lindsay, iar traducerea în limba română aparține lui N. Teică, *Titus Maccius Plautus, Teatru*, vol. 1-5.

² *Paruam partem postulat Plautus loci/ de uostris magnis atque amoenis moenibus/ Athenas quo sine architectis corferat [...]/ tantisper dum transigimus hanc comoediam (Truculentus, prol.)*, „un loc vă cere Plaut, nu mare-aici în piața / orașului acesta prietenos și mândru/ ca să v-aducă, fără de arhitecți Atena[...]/ măcar atâta vreme cât ține comedia”.

verificabilului, intrând în semi-fantastic. Orientul exotic, parțial atins de experiența romană a epocii, stă deschis spectatorilor, cărora li se oferă un interesant joc între real-possibil-imaginar. Explorarea propriu-zis istorică, în Orient, inaugurată în 192 a. Chr. prin războiul lui Antiochus III al Siriei, se prelungește printr-o explorare literară care tinde să se resoarbă din marginile geograficului pur. Pentru spectatorul roman, Caria sau Cilicia sunt „zone” vagi care spun cam tot atât cât Efesul sau Pergamul, cu care Scipionii au avut relații directe. Toponimele semi-*barbaries*-ului sunt în egală măsură fantezie și realitate, existență reală și imaginație – ceea ce lasă lui Plautus loc liber pentru dezlănțuirea unui verbalism comic debordant.

Real și imaginar în geografia plautină

Surprinzând, prin urmare, articulațiile de bază ale geografiei plautine, putem distinge din punct de vedere categorial cele două mari domenii ale *mimesis*-ului: **realul și imaginarul**, care reflectă preluarea și, respectiv, capacitatea de creație originală a scriitorului. „Mediul” roman, grec și întrucâtva cel „barbar” formează categoria geografiei reale, univers cert, reperabil. De categoria geografiei imaginare țin toponimele plasmuite cât mai sonor, uneori în manieră grecească.

Realul este forma de manifestare a convenției literare programatice. Baza geografiei reale o alcătuiește blocul toponimelor grecești. Toponimele romane și „barbare” sunt, de o parte și de alta, contraponderile care permit menținerea unui echilibru constant: în partea mediană găsim convenția, care funcționează pe baza toponimelor grecești. Dintr-o direcție acționează chemarea actualității imediate, care satisface setea de prezent a publicului roman, toponimele romano-italice, din cealaltă direcție necesitatea evadării, a cuprinderii acelor infinite drumuri în imaginație, care țin de mirajul spectacolului.

Al doilea domeniu la geografiei plautine – imaginarul – conține pseudo-toponime, realizate aparent în virtutea unui amuzament gratuit. Unele imită categorii lexicale și gramaticale grecești, de exemplu toponimul fictiv *Pentetronica*, o posibilă câmpie a celor cinci victorii. Altele imită toponime reale, de data aceasta de factură lexico-gramaticală latină: un alt nume de câmpie este posibil ca la origine să fi fost legat de o anumită particularitate locală, dar, cu toate acestea, Plautus inventează o „câmpie a gărgărițelor”: *quemne ego seruavi in Campis Curculionis?* (*Miles*, I, 1.)

Într-un pasaj din *Curculio*, III, 1, se remarcă un început de organizare a materialului comic verbal. Mai întâi sunt menționate popoarele și neamurile cucerite: *Persas, Paphlagonas, Sinopas, Arabes, Cres, Cretanos, Syros* (perși, paflagonieni, sinopi, arabi etc.). Apoi, țările subjurate: *Rhodium atque Lyciam*, care intervin în enumerare brusc și în opoziție cu numele de popoare. Pentru ca, în partea finală a discursului, pe baza celor două toponime reale, Plautus să construiască nume fictive, precum *Perediam et Perbibesiam, Centauromachiam et Classiam Unomammiam*, care

sună asemănător, dar și derutant, cu cele reale („Chiolhania”, „Bețivia”, „Mamelia”, „Bătălia centaurilor”).

În totalitate, fragmentul din *Curculio*, III, 1, reprezintă chintesența virtuților comice ale geografiei imaginare plautine. Este construit cu o îndemânare remarcabilă a organizării artei verbale, după pseudo-legi retorice, parodiate în fond, și utilizează caracteristicile de bază ale *carmen*-ului popular: aliterația întreruptă și împerecheată (*Persas-Paphlagonas*, *Caras-Cretanos*, *Rhodium-Lyciam* etc.), gruparea binară (*Rhodium atque Lyciam*, *Perediam et Perbibesiam*, *Centauromachiam et Classiam Unomammiam*), în opoziție cu enumerația lineară a numelor de populații, sonoritatea grandilocventă (*Centauromachiam*), antiteza dintre numele de țări și numele de popoare. Dar, ceea ce ne dezvăluie acest fragment este – la nivelul acordului general al frazei – intima fuziune dintre cele două categorii estetice, real și imaginar, care interferează într-un anumit context. Coexistența toponimiei reale și a celei fictive nu se datorează hazardului. Logica firescă impune, la început, exemple luate din realitatea cognoscibilă și posibilă. Apoi se trece la imitarea acestei realități, la copierea ei la modul imaginar, pe baza asemănării dintre plăsmuit și adevărat, dintre real și fictiv, ceea ce constituie, de fapt, esența acestui comic „geografic”. El unifică, la nivelul dialogului, cele două categorii, imaginar/ real, între care există relația unei perfecte osmoze.

Funcțiile estetice ale geografiei plautine

Pot fi descoperite printr-o dublă raportare: pe de o parte, la acțiune și derivațiile ludice ale acesteia, de cealaltă parte, la personajele-măști, care populează comediile plautine.

În raport cu acțiunea, geografia relațiilor reale dintre personaje unifică cele trei lumi, dezvăluind unitatea în mobilitate a universului uman. Relațiile stabilite între personaje sunt determinate de:

1. Motivații explicite, care țin de biografia convențională a personajelor. Aici se poate da exemplul deplasărilor (ale negustorilor¹, ale sclavilor, ale părinților etc.), care sunt, în general, non-scenice, narate; ele fie s-au petrecut, și atunci le putem încadra în categoria ante-scenice, fie vor avea loc, și atunci le numim post-scenice.
2. Motivații implicite sau dramatice, care determină natura relațiilor dintre personajele în acțiune, fiind motivate de necesitățile interne ale jocului. Autorul inventează o deplasare scenică a personajului, trimis în for sau în port, tocmai pentru a-l scoate din joc. Aceste scurte deplasări, care elimină din scenă unele

¹ *Imponit geminum alterum in naues pater/ Tarentum auexit secum ad mercatum simul (Menaechmi, prol.)*, „luând el pe unul dintre feciori îl duse până-n Tarent, acolo unde-l chema negoțul”.

personaje pentru a face loc altora, se înscriu în mecanismul complex al *ludus*-ului, propulsând cu fiecare scenă comedia spre deznodământ.

Dar permanentele deplasări scenice sau non-scenice au la bază un motiv dramatic dominant, călătoria, cu cele două momente fundamentale raportate la intrigă: sosirea și plecarea.

În *Mostellaria*, sosirea dintr-o călătorie declanșează conflictul. În *Curculio*, sosirea din călătorie reprezintă punctul nodal al intrigii. În sfârșit, sosirea dintr-o călătorie poate conține însuși deznodământul intrigii, așa cum se întâmplă în *Rudens*.

Plecarea este cel de-al doilea moment fundamental al motivului călătoriei, al deplasării. În comedia *Persa*, ea este ante-scenică, fiind sinonimă cu absența. Dar poate fi și scenică, plecarea urmând să intervină fie pe parcurs, fie în final, ca în comedia *Miles gloriosus*.

Raportată, prin urmare, la acțiune, geografia apare la Plautus ca o oglindire firească a unor relații reale, cu specifice cauzalități. Naratorul are, însă, libertatea de a decide asupra oricărui oraș, în corpul comediei, deplasările, reale sau fictive, pot atinge indiferent care localități, cu condiția ca acestea să fie incluse în sfera geografică determinată anterior în prolog sau în *argumentum*. Astfel, descoperim funcția primordială a acestei geografii puse în slujba spectacolului însuși: crearea și întreținerea unei iluzii, atâta timp cât actorii nu-și au încă scoasă masca. Varietatea măștilor trimite la continua peregrinare a spectacolului, a trupei, în căutare de locuri mereu noi, dar la calitatea de invariantă, în substanță, a acestei geografii: căci, în peregrinarea permanentă care astăzi se numește Atena, mâine Siracusa, poimâine Epidaur, măștile, atâta timp cât nu sunt scoase, rămân totuși aceleași: coțcar, rege, parazit, sclav etc. Modelul structurilor dramatice, invariant, se servește de aparenta varibilitate a geografiei pentru a proiecta mai clar unitatea și constanța universului de măști.

În ceea ce privește raportul cu personajele, geografia apare asociată anumitor tipuri și caractere specifice, astfel încât distingem o geografie a militarilor, a sclavilor, a paraziților, a negustorilor etc, aceste tipuri descriind traiectorii diverse, scenice sau nu, după categoria respectivă. Cele mai dese deplasări le fac sclavii, în calitate fie de mesageri ai unor importante știri (*Pseudolus*, IV, 7; *Amphitruo*, I, 1, II, 2), fie de contractanți, în numele stăpânilor lor, ai unor înțelegeri cu diverși negustori sau cămătari (*Asinaria*, II, 2; *Epidicus*, I, 1; *Curculio*, *argumentum*), fie chiar de răpitori de copii la fragedă vârstă (ca în prologul comediilor *Poenulus* și *Captivi*). În al doilea rând, militarii și paraziții, aventurierii reali sau imaginari, prin dese lor plecări și venituri, fixează anumite limite (extreme) geografiei generale, mai precis punctele cele mai îndepărtate între care se pot deplasa. Prin însăși structura lor, datorită topografiei specifice, militarii și paraziții sunt destinați unor călătorii și aventuri fabuloase. Ca urmare, topografia va cuprinde toponimele *barbaries*-ului, tărâmul unde se pot petrece orice grandioase expediții: un militar din Babilon îi aduce iubitei din Atena (*Truculentus*, II, 2) „o mantilă tocmai din Frigia ... tămâie ... hăt din Arabia și amome din Pont”. De cele mai multe ori, paraziții, sicofanții sau militarii procedează ca în

declarația următoare din *Trinumus*, IV, 2: „Eu vin din Asia, Seleucia, Arabia ... meleaguri unde nici cu ochiul, nici cu piciorul n-am ajuns”.

Prin urmare, în raport cu personajele-măști, geografia realului și a imaginarului intră, sub variantele comicului, în delimitarea anumitor tipuri: sclavul isteț și iute de picior, negustorul mult-umblat în căutare de marfă, militarul fălos, parazitul cu prodigioasă fantezie lucrativă. Geografia schemelor de combinare aparține metateatrului plautin, adică acelor procedee care diminuează importanța intrigii în sine (cunoscute din prolog și reamintite pe parcursul diverselor scene), acordând, în schimb, largi posibilități desfășurării jocului ca parte integrantă din spectacol.¹ Publicul, deși urmărește de la distanță derularea întregii intrigi, este atras irezistibil în joc, respectiv în mediul geografic dat, printr-o „convenție seducătoare”.

Între public și acțiunea dramatică se stabilește un contact intim, care duce la fuziunea dintre cei doi parteneri ai spectacolului. Geografia plautină funcționează ca procedeu de bază al metateatrului, înlesnind tocmai seducția exercitată de spectacol, în general. Destrămarea iluziei scenice rămâne procedeu complementar și constă în ancorarea satirică în prezentul imediat. Această întrerupere a convenției (că lucrurile se petrec în Elada) are loc tot pe parcursul spectacolului, când actorii nu-și au încă scoasă „masca”. Toponimele romane și latine trimit la realități din imediata apropiere și dezic, prin aceasta, convenția anterior stabilită. Dar, indiferent că în fața ochilor scena cuprinde Elada sau *barbaries*-ul, măștile în totalitatea lor rămân egale cu sine, delimitând un univers fix.

Comicul și toponimia plautină. Scurte concluzii

Mergând pe linia specific latină a comediei, în continuarea *fallaciei* rustice îmbibate din plin cu *Italum acetum*, în special comicul de cuvinte, utilizând vechi procedee ale *carmen*-ului, este folosit de Plautus ca procedeu esențial al demascării comice². În marginile acestui comic de cuvinte, procedeele plautine se înrudesc, ca factură, cu unele utilizate de Aristofan. De pildă, în *Poenulus*, Plautus introduce un monolog întreg scris în limba sau pseudo-limba punică, iar în *Truculentus*, recurge la virtuțile comice ale provincialilor, care prezintă variații dialectale în raport cu vorbirea obișnuită. Și alte procedee ale comicului de cuvinte, creat pe baza unui material geografic, apar atât al Plautus cât și la Aristofan, ceea ce ne sugerează un perimetru comun de mijloace literare, în care nu originalitatea sau inițiativa interesează, cât puterea de seducție comică.

Similitudinea procedeelelor nu micșorează originalitatea autorului latin în privința tehnologiei literare, modelul întâlnit la Aristofan fiind generalizat în epocă, mai ales în

¹ Cf. Eugen Cizek, *Terentius, Fata din Andros*. p. 10.

² Cf. Adrian Marino, *Dicționar de idei literare*, s.v. *Comicul*, p. 425.

limitele Vechii Comedii grecești. Linia latină a *fallaciei* de tip rustic Plautus o urmează prin utilizarea, în marginile aceluiași comic de cuvinte, a unor procedee specific latine, ca, de exemplu, aliterația *carmen*-ului¹, care are loc adesea în cadrul unui tipar ritmico-sacadat, aglomerări de cuvinte, avalanșă verbală, calambururi etc.

Comicul cel mai bogat, cel mai nuanțat și mai popular, cel de *uerba*, descoperă atitudinea estetică a „naratorului” Plautus. Condiția ei fundamentală este detașarea și, numai astfel, histriionul-autor nu intră el însuși în lumea sa de măști pe care o mișcă și o domină în același timp în ochii spectatorului. Servind la conturarea și caracterizarea anumitor tipuri de personaje, geografia plautină se situează la nivelul acestora, intră ca element necesar dezvoltării unei tipologii. Intervenția autorului se percepe în planul jocului de cuvinte și al figurilor literare de factură comică.

Abordând universul carnavalesc, de fiecare dată nou și de fiecare dată același, înaintea publicului, Plautus ia parte la re-crearea, prin joc, a propriei opere, cu îndemânarea simultan a regizorului și a actorului. Atitudinea estetică, în acest caz, fiind una a detașării, „spiritul comic privește ridicolul de undeva de sus, mult deasupra contradicțiilor curente, contemplate cu ochi reci, lucid și obiectiv”.²

În concluzie, semnificațiile geografiei plautine, pe care am încercat să le reliefăm în însemnările de față, abordându-i, într-o manieră succintă, opera din această perspectivă, pot fi sintetizate după cum urmează:

1. Studiul geografiei plautine verifică, o dată mai mult, formula consacrată a *palliatei*, fuziune intimă dintre elementul grecesc și cel roman. Pe plan geografic, prin coexistența toponimelor romane, italice și grecești, asistăm la un joc constant dintre convenție și actualitate.
2. Elementele geografiei plautine servesc tehnica dramatică și ineditul jocului de scenă, intriga și *ludus*-ul, astfel încât deplasările scenice sau extra-scenice au loc pe fundalul unui constant imprevizibil.
3. În raport cu personajele, geografia luminează anumite tipuri și caractere bine stabilite prin tradiția genului (distingem, de pildă, o geografie a militarilor, una a sclavilor, alta a paraziților, negustorilor ș.a.m.d.), aceste tipuri descriind traiectorii diverse, scenice sau nu, imaginare sau reale, în funcție de categoria respectivă.
4. În raport cu acțiunea, geografia unifică cele trei lumi, romană, grecească, semi-barbară, altfel spus dezvoltă unitatea în mobilitate a universului uman, continuă și libera peregrinare a personajelor, ceea ce trimite la varietatea geografiei în opoziție cu fixitatea universului de măști.
5. din punctul de vedere al stilului comic, geografia plautină dezvoltă procedee variate, ținând fie de tradiția *carmen*-ului, fie de parodiarea unor norme retorice. Prin această ultimă direcție și variantă a comicului, reușim să identificăm

¹ *Aetna mons non aequè altust* (*Miles*, IV, 2), *de capite ex Capitolio* (*Trinummus*, I, 2), *Argo ex Argo* (*Amphitruo*, prol.).

² Cf. Marino, *ibid.*, p. 436.

atitudinea estetică a regizorului-narator, care simultan participă și își domină lumea de măști.

Bibliografie

- CIZEK, Eugen, *Istoria literaturii latine*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 2003
DELLA CORTE, Francesco *Da Sarsina a Roma*, ed. a II-a, Firenze, 1967
JACHMANN, G., *Plautinisches und Attisches*, Berlin, 1931
LEJAY, Paul, *Plaute*, Paris, 1925
PICHON, René, *Histoire de la littérature latine*, ed. a IX-a, Paris, 1924
TALADOIRE, Barthélemy A., *Essai sur le comique de Plaute*, Monte Carlo, 1956

FAMILIA PROŠEK ȘI CONTRIBUȚIA EI LA MODERNIZAREA CAPITALEI BULGARIEI

Anca Irina IONESCU

The five members of the Prošek family – the brothers Jiří (Gheorghii), Bogdan and Jozef, and their cousins Jiří, Teodor și Václav, architects and engineers, had a major contribution to the modern aspect of the Bulgarian Capital City. They came to Bulgaria before and immediately its liberation from the Turkish yoke and put their services and knowledge to the service of the young state, in an attempt to help it turn into a modern European civilisation. The first of them to come, Jiří, had also a major contribution to the War, when he delayed the Turkish army and helped the Russians and Bulgarians to win a battle. The Prošek contributed to the building of emblematic monument of Sofia, such as Orlov Most and Lávov Most, as well as the Monument to Levski. They also started the modern Bulgarian beer industry and Jiří, in his capacity of chief architect endorsed the main urban planning design of Sofia.

Key words: Czechs, Bulgarians, modernization, relations, culture, liberation, railways, electrification

Despre familia cehă Prošek se poate spune că s-a strămutat cu totul în Bulgaria după 1878, efectuând un adevărat „desant” în țara de curând eliberată de sub jugul turcesc. Cei trei frați Prošek, Jiří (Gheorghii), Bogdan și Jozef, precum și verii acestora, Jiří, Teodor și Václav, au avut merite deosebite în modernizarea vieții tânărului stat bulgar: au contribuit la construirea gării centrale din Sofia și a clădirii Adunării Naționale, la amenajarea portului Varna, au întemeiat societatea „Slaveanksa beseda” și Asociația inginerilor constructori bulgari etc.

Cel mai cunoscut din membrii familiei Prošek este **Jiří** (1847-1905), născut la Beroun, nu departe de Praga, în Cehia de astăzi (pe atunci Imperiul Austro-Ungar), într-o familie foarte veche, consemnată în documente de peste 300 de ani. Tatăl lui, Jiří František Prošek, era un cunoscut maistru în domeniul industriei încălțăminte iar mama lui, Marie Bartaková, o bună pianistă. Jiří Prošek a studiat la școala primară din Beroun, pe care o termină cu diplomă de merit, după care se înscrie la Liceul real din Praga, pe care îl absolvă în 1865. Imediat după absolvirea liceului se înscrie la Politehnica din Praga, unde studiază construcțiile civile. Își încheie cu succes studiile universitare, trecând aproape toate examenele cu mențiunea „Exceptional”, iar în 1869 obține titlul de inginer. Perioada studiilor a fost marcată de grele încercări pentru tânărul Jiří, deoarece chiar în primul an i-a murit tatăl, iar el a fost astfel nevoit să muncească în timp ce

studia pentru a se putea întreține în facultate. Ca rezultat a tenacității și hărniciei sale, la încheierea studiilor, Jiří Prošek stăpâna foarte bine mai multe limbi străine: germană, franceză, engleză, italiană, română, greacă, turcă și rusă. Calitățile de poliglot i-au prins foarte bine mai târziu, în perioada când a activat în Bulgaria.

Încă din anii studiilor liceale din Praga, a stabilit legături cu mulți tineri bulgari care studiau acolo, legând prietenii sincere cu aceștia. Printre ei s-au numărat Ivan Drasov, unul dintre cei mai apropiați prieteni ai poetului revoluționar Hristo Botev, și mai ales Petăr Ivan Berkovski, care a început să-i predea primele lecții de bulgară. Astfel, tânărul poliglot a dobândit posibilitatea să comunice liber în aproape toate limbile slave, pe lângă cele occidentale pe care le cunoștea deja. Afinitatea cu bulgarii îl determină să plece imediat după terminarea studiilor universitare spre sud și ajunge în Bulgaria înainte de eliberare, în 1870. A lucrat inițial la construcția liniei ferate Tracia. După eliberarea Bulgariei a devenit arhitect al Municipality Sofia (1879-1881) și a lucrat la primul plan de sistematizare urbanistică a orașului. Ulterior, a fost numit inginer șef la Direcția Clădiri Publice (1881-1885). Împreună cu fratele său, Bogdan, a deschis în 1884 fabrica de bere Prošek, *Prošekovo pivo*, cea mai mare din oraș la vremea respectivă, ulterior deschide și o fabrică de cărămizi.

Activitatea înainte de eliberare. În perioada când a ajuns Prošek în Bulgaria, compania de căi ferate „Източни железници“ recruta specialiști pentru construcția primelor linii de cale ferată de pe teritoriul Bulgariei (pe atunci parte componentă a Imperiul Otoman) și Prošek se angajează la biroul Baronului Maurice Hirsch din Țarigrad. Prošek proiectează tronsonul de cale ferată Odrin – Sarabei, iar în 1871 este trimis la Iabalkovo (Haskovo), unde supervizează construcția liniei de cale ferată pe tronsonul Kaiadjik (actualul cartier Rakovski din Dimitrovgrad) – Eles (astăzi Părvomai).

În această perioadă stabilește contacte cu localnicii și cu membrii Comitetului Revoluționar Bulgar din orașul Haskovo, unde președintele Comitetului secret este Petăr Berkovski (1852-1892), bun prieten al lui Prošek încă din Cehia, căci studiasse la Tábor timp de doi ani¹. Stoian Zaimov (1853-1932), prieten bun cu Levski și profesor la Liceul de băieți din Haskovo, își amintește de inginerul Prošek, de generozitatea lui, de respectul arătat față de tradițiile și sărbătorile bulgarilor, de plăcerea cu care socializa cu aceștia și patina împreună cu ei pe râul Marița.

Prietenia cu Vasil Levski și activitatea de corespondent. Prošek îl cunoștea pe Levski încă din 1869. În toamna anului 1870, Prošek a sosit, împreună cu alți colegi constructori de căi ferate, în satul Almalin (astăzi Iabalkovo, Haskovo). Aici s-a împrietenit curând cu președintele Comitetului Revoluționar secret, Dimităr Ralov, și cu adjunctul acestuia, Ivan Popkalinov. În 1871 se construiește un apartament special pentru inginerii străini, alcătuit din patru camere. Această locuință se bucura de statutul

¹ N. Dimov, *Петър Берковски. Живот и дело (1852-1892)*, Haskovo, 1992; Violeta Atanasova, *Петър Берковски (1852-1892)*, Haskovo, 2007.

de extraterritorialitate și, profitând de aceasta, Comitetul Revoluționar Secret Slav și-a fixat sediul aici. Era singurul astfel de comitet din Bulgaria alcătuit din bulgari, cehi și polonezi. Ca activitate de acoperire, Comitetul Slav a organizat o școală model care a primit numele de „Прошеково школо”. Această nouă școală, devenită apoi vestită în toată Tracia, era numită și *gimnaziul model* și era dotată cu globuri pământești, instrumente de geometrie, hărți și alte materialele didactice, cumpărate de la Praga, București și Țarigrad. Materialele didactice erau folosite nu numai de profesorii din satele învecinate, ci și de școli aflate mai departe, până la Pazargic. La Școala Prošek cursurile se țineau după metode noi și după o programă care cuprindea și noi materii de predare. Anul școlar se încheia cu examene publice, la care asistau notabilitățile orașului și părinții copiilor. Președintele comisiei care îi examina pe copii și le înmâna premiile era chiar Jiří Prošek. Tot Prošek era dirijorul corului. Interesant este și faptul că elevii cântau nu numai cântece patriotice bulgare, dar învățau și imnurile Cehiei și al Poloniei. După modelul imnului ceh *Kde domov můj* a apărut chiar și o versiune bulgară, *Где е родът ми* de T. Ikonomov. Prošek a cumpărat din mijloace proprii nu numai materiale didactice, ci și aparate de gimnastică pentru uzul elevilor bulgari. Și tot aici tinerii adolescenți bulgari primeau primele lecții de scrimă și învățau să mânuiască armele, în vederea apropiatei lupte de eliberare. Într-una din încăperile școlii a avut loc și întâlnirea dintre Apostolul Libertății și Jiří Prošek. Vasil Levski era cunoscut și în Cehia încă din anii 70, datorită activității unor patrioți bulgari precum Anghel Kăncev, Ivan Drasov, Petăr Berkovski, revoluționari care studiaseră la Praga, Tabor și Pisek. Întâlnirea dintre Prošek și Levski a avut o importanță deosebită pentru impulsivitatea activității Comitetului Slav Secret. La îndemnul lui Levski, Comitetul a început să adune arme și muniție și aici era placa rotativă a corespondenței secrete din întreg raionul. Inginerii cehi, în calitate de constructori ai căii ferate și cetățeni străini, aveau mult mai multă libertate de mișcare, călătoreau la Țarigrad, Sofia, București și aduceau informații importante.

Ulterior, Prošek a devenit corespondent permanent al ziarului praghez *Národní listy*, în care a prezentat nedreptățile comise de administrația turcă împotriva populației bulgare, contribuind astfel la crearea unei opinii publice favorabile Bulgariei în rândurile intelectualității occidentale. Astfel, din corespondențele lui Prošek, Europa a aflat, la Paris și la Londra, despre evenimentele de la Stara Zagora din 1875, despre torturile la care erau supuși bulgarii din Diarbekir¹ etc. În perioada 13 octombrie – 15 decembrie 1875, Prošek a publicat 10 articole pe care le-a semnat cu diverse pseudonime sau cu expresii ca: „Aflăm din Bulgaria”, „Ne scrie corespondentul nostru din Bulgaria” etc. Multe din articole au fost scrise de la București, unde Prošek venea foarte des, deoarece pe atunci tocmai se inaugurasă elegantul Orient Expres care mergea până la Giurgiu, de unde călătorii erau transferați cu o ambarcațiune peste Dunăre și își continuau drumul pe

¹ *Diyarbakır*, oraș în sud-estul Turciei unde au fost trimiși în secolul al XIX-lea luptătorii bulgari pentru independență, supuși apoi unui tratament foarte dur.

calea ferată Ruse – Varna de unde ajungeau cu vaporul la Țarigrad. În calitate sa de inginer la căile ferate, Prošek asigura o adevărată rețea de legături prin intermediul conaționalilor săi angajați la căile ferate sau al bulgarilor care lucrau aici. Cu ajutorul lor a încercat chiar să-l elibereze pe Levski, atunci când, după încheierea procesului acestuia, a aflat că va fi transportat la Sofia cu trenul. A organizat o ambuscadă pe calea ferată, între gările Popovița și Harma, dar eforturile lui au fost inutile, căci Levski a fost transferat cu căruța la Sofia, unde a fost spânzurat.

În 1876, Prošek părăsește birourile de proiectare ale Baronului Hirsch și începe să cutreiere Bulgaria în calitate de corespondent voluntar al mai multor publicații cehe, prin intermediul cărora opinia publică este informată despre faptele de vitejie ale Cetei lui Botev. A salutat cu bucurie ziua de 12 aprilie 1877, când a fost declarat războiul ruso-turc. În timpul luptelor grele de la Șipka, Prošek se afla la Țarigrad și a aflat de la un conațional al său, doctorul Nadherný, șeful serviciului sanitar din armata turcă, de intenția comandamentului turc de a transporta unități de întărire pe calea ferată spre Șipka. Imediat a plecat la Odrin, unde avea prieteni de nădejde și a efectuat așa-numita „acțiune nebunească”: demontează aproximativ 200 m de șine de cale ferată, împiedicând astfel trecerea eșaloanelor militare. Întârzierea de 30 de ore provocată în felul acesta se dovedește apoi deosebit de importantă pentru mersul războiului. Complotul este descoperit curând de autoritățile turce și Prošek, deghizat în țăran, reușește să scape și să se refugieze la București, unde, fiind un adevărat poliglot (vorbea germană, franceză, engleză, italiană, rusă, pe lângă cehă și bulgară) și cunoscând și stenografia, începe să lucreze ca traducător la misiunea rusă. Importanța acțiunii de la Odrin este recunoscută și primește pentru ea ordinul Sf. Aleksandr Nevski, clasa I și sabia de aur care îi este înmănată de generalul Mihail Skobelev în numele țarului Alexandru II.

Activitatea de profesor. Personalitate cu numeroase talente și calificări, Prošek îndeplinește diferite funcții în tânărul stat bulgar. Este inginer, are o temeinică cultură muzicală, știe să deseneze, să stenografieze, stăpânește mai multe limbi străine. Ca cei mai mulți cehi stabiliți în Bulgaria după eliberarea acesteia, îmbrățișează meseria de profesor, deși ar fi avut posibilitatea să obțină în continuare posturi mult mai bine plătite. Considera însă că formarea tineretului și a noii clase de intelectuali este esențială pentru viitorul noului stat. Astfel încât, după experiența de predare din Haskovo și „gimnaziul model”, după eliberare este numit imediat printre primii profesori ai primei școli de fete din Sofia, unde predă în perioada 10 septembrie 1879 – 1 octombrie 1880 desenul artistic și desenul tehnic.

În paralel cu această activitate desfășoară și o alta, la fel de importantă: la prima ședință ordinară a Adunării Naționale, stenografiază lucrările alături de slovenul Anton Bezenšek. Prošek mai avusese prilejul să stenografieze și acasă în Cehia, la ședințele Parlamentului ceh. Este astfel, printre altele, și unul dintre întemeietorii stenografiei bulgare, meserie fără de care activitatea unui parlament era pe atunci aproape de neconceput.

Prima tipografie din Sofia. Una dintre primele acțiuni întreprinse de frații Prošek în Bulgaria a fost înființarea *primei tipografii din capitală* (1879), condusă împreună cu fratele mai mic, Bogdan, sosit în 1878; aici s-a tipărit revista Societății literare (astăzi БАН), *Държавен вестник*, încă de la primul său număr, precum și toate tipizatele și formularele necesare pentru palatul regal, pentru ministere și instituțiile de stat.

În Bulgaria, prima tipografie apăruse deja cu 9 ani mai înainte la Ruse, pe atunci un oraș deja foarte important, unde se găseau mai multe consulate europene, a căror prezență era justificată de traficul intens de mărfuri și călători efectuat pe Dunăre înainte de construirea căii ferate. Tipografia de la Ruse a luat naștere prin decizia autorităților turce, care au dispus organizarea a trei tipografii în teritoriile europene ale Imperiului Otoman. Una dintre acestea a fost cea din Ruse, destinată să acopere nevoile vilaietului dunărean, care cuprindea teritoriile dintre Varna și Niș. A doua a fost cea de la Odrin și a treia la Salonic. Tipografia de la Ruse a scos ziarul *Дунав*, cu două pagini în bulgară și două în turcă. Începând cu luna a șasea de apariție, a început să apară și varianta franceză a publicației, tocmai datorită numărului mare de diplomați străini aflați la Ruse în acea perioadă.

Activitatea în domeniul construcțiilor civile. În anul 1879, primul primar al Sofiei, Stoiko Salabașev, îl invită pe arhitectul ceh Lubor Bayer să facă primul plan de sistematizare și de dezvoltare al orașului Sofia. Jiří Prošek devine, alături de Václav Roubal, asistentul acestuia. Ulterior, cei doi îl invită să participe la acest proiect și pe alt membru al familiei Prošek, Jozef.

La 3 ianuarie 1880, planul este definitivat și aprobat. Acesta confirmă actualul sistem circular al bulevardelor sofioete Vasil Levski, Patriarh Evtimii, Hristo Botev, Slivița și Volgograd. Proiectul, cunoscut în istoria urbanistică a Sofiei sub numele de *Planul Batenberg*, era conceput în stil american – capitala fusese parcelată în pătrate între care se trasaseră străzi mai mici, în fiecare parcelă fiind aproximativ 5-6, maximum 10 case cu o mică grădină.

În timp ce lucra la plan, Jiří o cunoaște pe Anna Roubal, sora colegului său constructor Václav Roubal, iar această împrejurare a contribuit foarte mult la hotărârea lui de a se stabili la Sofia. Anna Roubal era muziciană, absolvise nu de mult conservatorul din Praga și sosește la Sofia cu vaporul pe Dunăre și apoi cu o căruță trasă de boi, în care își aduce numeroasele bagaje, inclusiv pianul, căci, așa cum se știe, cehii sunt un popor deosebit de muzical. În 23 octombrie 1878 cei doi s-au căsătorit, iar Prošek s-a stabilit definitiv la Sofia, unde a continuat să lucreze în cadrul administrației municipale.

Ca inginer șef la Direcția Clădiri Publice (1881-1885), Prošek este cel care a studiat principalele zăcăminte de marmură din Bulgaria și le-a cartografiat, în vederea construcțiilor ulterioare. Tot acum înființează și prima fabrică de materiale de construcții (cărămizi) din Bulgaria, situată în satul Dolni Bogrov (Sofia). Este printre primii care au

insistat pentru introducerea în construcție a cărămizilor arse în cuptor, spre deosebire de tehnica de construcție cu cărămizi nearse, predominantă până atunci în Bulgaria. În anii 90 devine expert principal al serviciului de cadastru din Sofia, asigurând și materialele pentru construcții.

Gara din Sofia. Sofia este în plin avânt, tânărul oraș își caută identitatea. Și cum Jiří lucraseră intens la construirea căilor ferate bulgare, era firesc să fie preocupat și de ridicarea unui edificiu corespunzător pentru gara din Sofia. În acest scop, îl invită la Sofia pe Václav Prošek, care tocmai terminase studiile de arhitectură la Praga și care, începând din 1882, participă la construcția Gării Centrale, după proiectul arhitecților cehi Anatonín Kolár și Bogdan Prošek.

Una dintre principalele sarcini ale guvernului lui Stefan Stambolov¹ era să construiască și să dea în folosință linia de cale ferată Țaribrod – Sofia, Sofia – Vakarel și Vakarel – Belovo. Locul pentru gară, care se mândrea la vremea respectivă că este cea mai impresionantă din Balcani, a fost ales la un kilometru distanță de poarta de intrare în oraș, la nord de Șoseaua Lom. Construcția gării a durat șase ani (1882-1888) și la ea au contribuit și specialiști italieni. Era o clădire cu un singur nivel, cu dimensiunile de 96 x 12 m, iar la extremitățile de est și de vest avea și etajul al doilea. În partea centrală se deschidea o cupolă mare deasupra vestibulului principal, legată de un turn cu ceas și cu vedere spre Muntele Vitoșa. Existau trei săli de așteptare pentru călătorii celor trei clase: clasa întâi cu canapele tapițate cu catifea roșie, clasa a 2-a cu verde, iar clasa a 3-a cu bănci de lemn. Gara a fost concepută să deservească un oraș cu 100-150 de mii de locuitori și avea toate dotările și echipamentele tehnice de ultimă oră de la vremea respectivă. Pe lângă liniile pentru trenurile de pasageri, exista și o linie specială pentru trenurile de marfă, precum și linii de manevră, depou de locomotive și atelier de reparații. Prima locomotivă cu aburi și având drept combustibil lemnele a sosit în Gara Sofia în ziua de 6 noiembrie 1887 cu scopul de a testa șinele și se numea Katerina.

Întreprinderile Prošek. Fabrica de bere. Prošekovo pivo. Imediat după eliberare, sosește în Bulgaria și fratele lui Jiří, Bogdan Prošek. În 1884, cei doi frați construiesc o fabrică de bere renumită în Sofia, care din 1885 este considerată cea mai modernă din Peninsula Balcanică. Este prima activitate în calitate de întreprinzători a fraților Prošek. Imediat după inaugurare, fabrica a devenit furnizor al curții regale. Pentru a clădi fabrica cei doi frați au cumpărat un teren în afara orașului, în apropierea vechilor morminte turcești. Construcția se desfășoară în conformitate cu principiile clasice ale antreprenoriatului și pe bază de contract, plătit la încheierea lucrărilor.

¹ *Stefan Nikolov Stambolov* (1854-1895), remarcabil om de stat, revoluționar, politician, poet și ziarist bulgar, a participat activ la răscoala de la Stara Zagora (1875) și la Răscoala din Aprilie (1876). După eliberarea Bulgariei a avut un rol hotărâtor în efortul țării de a-și micșora dependența față de Rusia, mai ales după complotul din 1886, care a avut drept scop detronarea lui Aleksandr Batenberg și, deși a eșuat, a dus la abdicarea acestuia. Guvernarea lui în fruntea Partidului Național Liberal (1887-1894) a pus bazele dezvoltării Bulgariei pentru următoarele decenii.

Astfel, maiștrii Neno Hristov și Gheorghe Nikolov se angajează să facă 100.000 de cărămizi, urmând să primească câte 16 leva de argint pentru fiecare mie. Un alt contract se încheie cu Arso Mitrev, care se angajează să sape „pivnița adâncă” unde urma să fermenteze berea. Aceasta era prevăzută să aibă dimensiunile de 7,7 x 22,3 m. Cu același maestru au încheiat și contractul pentru ghețarie, căci Prošek era convins că de calitatea gheții depinde și calitatea berii: 1,20 leva pe metru cub de pământ săpat. Când este gata fabrica, cei doi frați au grijă să fie gata și o berărie, vestitul *Dălbok zimnik*, cu 50 de mese și 400 de scaune (după numărul meselor se plătea impozitul).

De menționat că Fabrica Prošek a fost prima clădire electrificată din Sofia, având un generator propriu. Se povestește că atunci când erau baluri la curte, lumina electrică era asigurată de fabrică. Clădirea palatului regal din Sofia a fost electrificată abia mai târziu. Se povestește că administrația palatului a fost convinsă de necesitatea introducerii curentului electric tocmai pentru a evita dependența de fabrica de bere în această privință.

Fabrica de bere a prosperat pe tot parcursul existenței sale, până în 1947, când a fost naționalizată. Dată fiind tradiția specială a cehilor în materie de bere, nu este de mirare că au avut atât de mult succes cu această întreprindere. Pe de altă parte, și locuitorii capitalei bulgare apreciau în mod deosebit această băutură. Datele statistice arată că, în preajma anului 1900, Sofia avea cam 80 000 de locuitori și 456 de cărciumi. Cele mai frecventate erau cele anunțate drept „localuri familiale” pentru a se sublinia faptul că este vorba de localuri respectabile. Se bea bere la halbă și la țap, atât din producție locală, cât și de import. Berăriile erau împărțite în trei categorii, în funcție de ora până la care erau autorizate să funcționeze: cele de clasa întâi aveau voie să țină deschis până la ora 1 noaptea în timpul iernii și până la 2 vara, cele de clasa a doua – până la 12, respectiv 1, iar cele de clasa a treia până la 11, respectiv 12 noaptea.

Berăria fraților Prošek se distinge prin câteva trăsături aparte. Traseul clasic de promenadă al locuitorilor Sofiei era pe atunci pe bulevardul Țar Osvoboditel până la Orlov Most și se încheia apoi la berăria celor doi frați, „Dălbok zimnik” (Pivnița adâncă), de la intersecția străzilor Țar Osvoboditel și San Stefano. Pentru ca băutura servită în local să fie cât mai proaspătă, de la fabrică până la berărie s-a construit o conductă prin care berea era transportată pentru a-și continua fermentația în butoaie. Aici își are originea și legenda conform căreia în curtea berăriei ar fi existat o cișmea prin care curgea bere și oricine trecea pe acolo putea să primească câte un pahar de bere ca să-și astâmpere setea.

Clădirea fostei fabrici de bere este astăzi în ruine și se plănuiește construirea unui mare mall pe locul ei. Pe strada San Stefano se va construi un complex modern cu apartamente, magazine și birouri. Suprafața construită va fi de 50.000 m², care vor include și o parcare subterană cu patru nivele. Proiectul prevede păstrarea ideii inițiale de berărie, astfel că în partea centrală va fi o berărie cu două nivele în stil retro, care să amintească de vestitul local al fraților Prošek.

Pe vremea lor însă, cei doi frați știau să-și apere foarte bine interesele. Unul dintre distribuitorii lor, care vindea bere și palatului regal, a început la un moment dat să dilueze berea. Frații Prošek au reacționat imediat trimițând o scrisoare la Curte prin care rugau să nu se mai facă comenzi prin intermediul domnului Max Roth, care nu vinde berea bună fabricată de ei, și să apeleze la aprovizionarea directă, care va reveni și mult mai ieftin.

Calitatea berii Prošek era cu totul deosebită. În legătură cu aceasta se povestește că locuința din Varna a uneia din fiicele lui Jiří Prošek, căsătorită cu un cetățean de vază și, ulterior, primar al orașului, era una dintre cele mai reprezentative din oraș. Casa era extrem de solidă, deoarece mortarul dintre cărămizi fusese amestecat cu bere adusă cu cisternele de la Sofia. Amestecul devenea în felul acesta extrem de rezistent, aproape imposibil de spart, așa cum s-au convins cu mulți ani de zile mai târziu meșterii angajați să facă reparații la casă, atunci când aceasta a fost cumpărată de municipalitate în intenția de a fi transformată în bibliotecă publică.

În 1895, cei doi frați înființează Firma Prošek, alcătuită, în principal, din tipografie și berărie și se extind din ce în ce mai mult. În 1901 fac investiții la Ceamkoria, închiriază o clădire, amenajează un local și încep să vândă bere. Intenționează chiar să închirieze cazinoul din localitate, dar mor amândoi în 1905 la o lună distanță unul de altul. Afacerile firmei au continuat să prospere și după moartea celor doi frați, în pofida unor neînțelegeri survenite între urmași.

Activitatea în domeniul construcțiilor. De numele fraților Prošek se leagă și mai multe construcții din Sofia, printre care cele mai importante sunt, fără îndoială, *Podul cu vulturi* și *Podul cu lei*, monumente emblematice ale capitalei bulgare. Construcția *Podului cu Lei* începe în anul 1888, pe locul unui vechi pod de piatră, numit *Șaren most*. În 1889 începe și construcția celui alt pod, *Podul cu vulturi*. Ambele poduri sunt terminate în 1891 și Firma Prošek comandă la Viena, lui Rudolf Wagner¹, parapetele de fier forjat și vulturii. Vulturii au fost comandați special de frații Prošek pentru a marca amintirea prizonierilor bulgari care au fost ținuți în lagărul de la Diarbekir (Turcia), căci podul se găsește exact în locul în care aceștia au fost întâmpinați de conașionalii lor în 1878, când s-au întors din prizonierat.

Activitatea din Varna. Frații Prošek au contribuit și la construirea portului Varna. În 1888 guvernul bulgar a luat decizia de a construi cele două porturi principale ale țării, Varna și Burgas. În timpul stăpânirii otomane, Varna devenise unul dintre principalele porturi ale Imperiului. În secolul al XIX-lea, continuase să se dezvolte, dar era absolut necesar să fie modernizat. În 1830 apare și primul plan al golfului Varna, dar despre necesitatea de a se construi un port modern se poate vorbi abia din 1840, după publicarea hătișerifului care permitea și populației bulgare să exporte mărfuri în Imperiu. Ideea construirii unui port nou s-a afirmat și mai mult o dată cu deschiderea

¹ Tot Rudolf Wagner din Viena este cel care a finanțat construcția Bisericii de Fier Sf. Stefan din Istanbul, o clădire unică în felul ei, construită din fier deoarece arhitectul ei a considerat că terenul nu este suficient de solid pentru a susține greutatea unei construcții de piatră.

liniei ferate Varna – Ruse în 1866. Imperiul Otoman și-a asumat sarcina construirii portului încă din 1872 și l-a angajat în acest sens pe același baron Maurice Hirsch¹, care se ocupa de căile ferate și în ale cărui birouri lucru foarte mulți cehi, printre ei și frații Prošek. Așa se face că familia Prošek nu a întârziat să-și facă apariția și aici, extinzându-și astfel afacerile și făcându-și simțită prezența și pe șantierul de construcții din Varna, dar și prin berăria înființată cu capital ceh aici, pe strada Pirotkska.

De prezența familiei Prošek la Varna se leagă și chestiunea înființării teatrului național bulgar din localitate. Înainte de inaugurarea teatrului, funcția de sală de spectacol era îndeplinită de restaurantul grădină al acestora de pe strada Pirotkska. Berăria „Prošek”, construită cu capital cehesc, găzduia concerte, spectacole, adunări populare, ba chiar și ședințe ale Consiliului Prefecturii (Procesul Verbal nr. 1/20.09.1911). Contemporanii își amintesc că, în vederea concertelor, mesele din restaurant erau strânse și scaunele se aranjau în rânduri, iar pe scena din fundul încăperii cânta în fiecare seară o orchestră de coarde condusă de capelmaistrul Václav Pavel. Aici își ținea adunările și Societatea Teatrală, care dezbătea problema înființării unui teatru permanent, așa cum amintește în 1909 chiar primarul orașului, Ivan Ţerov. Iar în 1912 în paginile publicației *Вечерни новини* s-a încins o adevărată polemică cu privire la necesitatea unei instituții teatrale, în cadrul căreia la un moment dat s-a afirmat că berăria firmei Prošek este suficientă pentru acoperirea nevoilor orașului de a avea o scenă teatrală.

De numele lui Jiří Prošek este legată și înființarea asociației culturale *Slaveanska beseda* și a asociației *Ceh* (14 noiembrie 1892), care a funcționat până în 7 septembrie 1924, când a fuzionat cu *Casa Națională Masaryk*. Datorită formației sale de tip enciclopedic, Prošek a condus un timp și publicația *Чешки сокол* și tot el este cel care a organizat în Bulgaria primele festivități închinare vestitului reformator al Bisericii, Jan Hus².

Monumentul lui Vasil Levski. Prošek a fost un susținător activ al ideii înălțării unui monument în amintirea Apostolului Libertății, pe care îl cunoscuse personal și îl admirase sincer. Primul guvernator al guberniei Sofia, P.V. Alabin, cu care avea relații de strânsă prietenie, este cel care îi sugerează pentru prima dată necesitatea de a se înălța un monument în cinstea lui Levski. Prošek este imediat câștigat de această idee și devine un susținător fervent al ei. Dintr-o scrisoare a lui Prošek către redactorul ziarului *Marița*, aflăm că începuseră să se strângă bani pentru înălțarea monumentului. Guvernatorul Alabin se grăbea să ridice monumentul cât mai repede, înainte de sosirea Prințului

¹ Din cauza dificultăților financiare cu care se lupta Imperiul Otoman, portul modern Varna nu a fost finalizat decât mult după eliberarea Bulgariei, fiind inaugurat festiv în ziua de 18 mai 1906. Un amănunt interesant este faptul că ornamentele din crengi de brad au luat foc în timpul ceremoniei, întreaga sală de banchet a ars, astfel încât prințul Ferdinand a fost nevoit să ia masa pe un vas, iar diplomații și suita lui au fost ospătați în vagoane restaurante.

² Кратка биография на Иржи (Георги) Прошек, Приносът на братя Прошек за България, <http://www.proshek.com/>

Dondukov¹, căci se temea ca acesta să nu interzică ridicarea monumentului în amintirea unui luptător împotriva Imperiului Otoman, pentru a respecta deciziile Congresului de la Berlin.

Monumentul lui Vasil Levski se află astăzi în centrul Sofiei, într-o zonă foarte aglomerată, la intersecția dintre bulevardele Vasil Levski, Ianko Sakăzov și strada Moskovska. Este unul dintre primele monumente înălțate după eliberarea Bulgariei și se află în apropierea locului în care a fost executat Levski la 18 februarie 1873. Proiectul monumentului datează încă din anul 1878, și aparține arhitectului ceh Antonín Kolár, dar în primii patru ani nu s-a avansat prea mult. Au fost săpate numai fundațiile și 4 ani mai târziu, Prošek scrie cu durere că vechii patrioți sunt dați uitării și au apărut alții care se luptă să-și ridice monumente în viață fiind, fără să mai privească spre trecut. Dar până la urmă dificultățile au fost depășite, sculptorul ceh František Novák a executat macheta monumentului și Jozef Strahovský portretul de bronz în basoreliev. La 22 octombrie 1895 impozantul monument, primul ridicat după eliberare, a fost dezvelit în mod festiv.

Jiří Prošek a murit la vârsta de 58 de ani și a fost înmormântat în Figura 16 din Cimitirul Catolic din Orlandovți. A jucat un rol de prim ordin în modernizarea vieții tânărului stat bulgar imediat după eliberare, în nenumăratele sale funcții: inginer constructor de căi ferate, întreprinzător, profesor de desen și stenografie, corespondent de presă care a făcut cunoscută peste hotare soarta bulgarilor din Imperiul Otoman, industriaș și întreprinzător, constructor al unor monumente emblematice din capitala țării și nu în ultimul rând simpatizant și participant la evenimentele revoluționare ale vremii, înflăcărat susținător al ideii construirii unui monument dedicat amintirii Apostolului Libertății. Și-a înscris pentru totdeauna numele la loc de cinste în istoria Bulgariei.

Bibliografie

- Bečvářová, Martina, *České kořeny bulharské matematiky*, Praga, Matfyzpress, 2009, pp. 297-341
- Doytchinov, Grigor, Gantchev, Christo, *Österreichische Architekten in Bulgarien 1878-1918*, Viena, 2001
- Kalinkova, Penka, *Чешкият принос в пловдивското образование и култура*, http://www.bulgari.eu/ArchivPDF/1001/www/Bulgari_2010_01.pdf
- Pencev, Vladimir, *Паралакс в огледалото или за мигрантските общности в чуждоезична среда (чехи и словаци в България, българи в Чехия)*, Sofia, Heron Pres, 2001
- Todorov, Veliciko, *Úvod do bulharistiky. Průvodce po dějinách česko-bulharských vztahů*,

¹ *Aleksandr Mihailovici Dondukov-Korsakov*, ofițer rus și comandant de cavalerie, participant la Războiul ruso-turc, a sosit în Bulgaria la 20 mai 1878 în calitate de comisar rus cu misiunea de a crea noul stat, Principatul Bulgariei, în conformitate cu hotărârile Congresului de la Berlin (1878). A părăsit Bulgaria la expirarea mandatului guvernării temporare ruse, o dată cu sosirea prințului bulgar ales, Aleksandr I Batenberg.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

Praga, 1992

O PRVIM NOVINAMA JUŽNIH SLOVENA

Vladimir OSOLNIK

The present contribution offers information about the Slaves and the cult for history in the second half of the 19th century in the south-Slavic printed works, books, magazines, chronicles, and it also provides us with information regarding the appearance of the new media; regarding history, nation, language and literature in the following magazines: *Slavenoserbskij magazin, to jest sobranie raznih sočinenj i perevodov, k polze i uveselenju služušćih*; *Novine serbske iz carstvujuščeg grada Vjene*, *Novine srbske, Zabavnik*; *Kmetijske in rokodelske novice* i *Krarjska čbelica*; *Novine horvatske, slavonske i dalmatinske* i *Danica Ilirska*; *Letopis Matice Sipske* and *Danica* written by Vuk Stefanović Karadžić.

Key words: The Slaves, south-Slavic magazine, literature, 19th century.

Tema je lepa i obimna, kao što to zaslužuje značajna uloga Slovena i posebno Južnih Slovena u svim tokovima stvaranja Evrope i istorije sveta, koju su ponekad diktirali objektivni spoljni (npr. geografski) faktori, a mnogo češće dostignuća mnogobrojnih pripadnika brojnih slovenskih naroda na svim područjima ljudske aktivnosti odnosno civilizacije, i u jednom prilogu ne mogu se iscrpsti svi aspekti složenog odnosa istorije, književnosti i medija, i razumljivo je da se ovo izlaganje ograničava na samo dva od njegovih mnogih odjeka, to je na delove istorije i na neke od medija, koji su nastali među slovenskim čitaocima početkom XIX veka i decenijama, kroz nastavljanje tradicije antičkog mitosa u umetnosti reči i logosa u naučnim sferama u pokrajinama današnje Slovenije, Hrvatske i Srbije, odnosno o širenju ideje slovenske sloge, uzajamnosti i jedinstva.

Kao što je poznato, u XIX veku, u doba romantizma na polju književnosti i afirmacije naroda na polju politike, obrazovani su se ljudi bavili pitanjima Naroda: politički u smislu 'nacije' iz Francuske revolucije 1789, i umetnički, kroz percepcije vlastitog jezika i književnosti kao suštine evropskog pokreta romantizma. Istraživali su istoriju i pamćenje, izvore svoga postanka, porekla i imena; tražili su svoje slavne pretke i na njihovim su dostignućima gradili svoje socialne, pravne i političke pozicije. Južni Sloveni, koji su tada, a i vekovima pre toga, živeli u stranim državnim tvorevinama, odnosno u perifernim pokrajinama moćnog turskog i austrijskog imperija, mletačke

republike ili pak ugarskog kraljestva, i bili 'vlasništvo svojih (stranih) vladara' /David Bogdanović/¹ tražili su načine da se oslobode okova podaništva i nametnutih feudalnih obaveza, i da iz objekta prava postanu njegovi subjekti. Sa novim saznanjima, stečenim kroz građanske revolucije, na stranim školama i univerzitetima, u nastajućem slovenskom školstvu i kroz moć pisane reči, koja je osvajala prostore dotadašnje usmene komunikacije, oni su, u zavisnosti od porekla i iskustva pojedinog autora, svoju pažnju usmeravali na jezik i na istorijske izvore o njima.

Voljom vladara Evrope i sveta tada se smatralo da je vlast duhovne i svetovne aristokratije data od boga, i da postoje takozvani istorijski i neistorijski narodi, i uz to da postoje samo četiri slovenska jezika, i to ruski, poljski, češki i ilirski; u taj pojam voljom su stranih centara moći ubrajani južnoslovenski nepoznati 'ilirski', odnosno 'iliričeski' jezici, često nazivani 'narečja'. Kroz borbu za svoj jezik, i kroz evokaciju istorije svojih plemena odnosno ljudstava, slovenski su predstavnici za sebe i za svoj kolektiv tražili novu poziciju u Europi. U tim plemenitim nastojanjima snažnu podršku pružali su im novi štampani mediji, časopisi i letopisi, koji su upravo o istoriji i pamćenju slavne prošlosti objavljivali brojne informativne, umetničke i naučne tekstove tada najznačajnijih sinova južnoslovenskih, slovenskih i drugih naroda.

U pokretanju tih ideja i programa, i u stvaranju novih, savremenih časopisa, koji su postajali mediji novoga doba, učestvovali su mnogi nadareni i obrazovani slovenski rodoljubi, koji su sledili misli antičkih filozofa i drugih naučnika, među njima Herdera, braće Schlegel, Duricha, Dobrovskog, Obradovića, Zoisa, Vodnika, Kopitara², Vostokova, Šafarika, Kollara, Čelakovskog, Hanke, Palackog, Masejowskog, Mickiewicza, Sreznjevskog, Karadžića, Petranovića, Miklošiča; zatim Čopa, Bleiweisa, Levstika, Danjka, Kukuljevića, braće Mažuranić, Užarevića, Babukića, Draškovića, Demetra, Račkog, Vukotinovića, Vraza, Šuleka, Subotića, Magaraševića, Pavlovića, Sundečića, Medakovića, Njegosha i drugih pisaca odnosno naučnika, zalažući se za humanističke ideje, neumorno i marljivo delovanje za zajedničko dobro u inicialno doba razvoja novog slovenskog osećanja, južnoslovenske narodne svesti i saznanja o sebi.

Oni su pratili događaje u Europi i južnoslovenskim pokrajinama, videli su zalazak feudalizma i pobeđe crnogorskih i srpskih ustanika, i u njima početak oslobodjenja celog slovenstva: videli su da je stvoren nacionalni ideal, i njihovi narodi i njihov duhovni život 'imaju odsada jedan odredjen cilj, koji će se bez prestanka ostvarivati'. /Jovan Skerlić/ Verovali su u snagu Slovena i sopstvenih naroda, u njihove samostalne kulturne i državne sposobnosti, u visoke jezičke i umetničke mogućnosti.

¹ David Bogdanović, Pregled književnosti hrvatske i srpske, Knjiga druga, Zagreb 1915, str.16/17.

² Jernej Bartolomeus Kopitar bio je u prvoj polovini XIX. veka spiritus movens naučnog života u južnoslovenskim (i drugim) pokrajinama: zbog njegovog poznavanja istorije i jezika dobio je nadimak monstrum scientiarum; Josef Dobrovski nazvan je patrijarhom i ocem slavistike; Pavla Šafarika upoređivali su sa Ćirilom i Metodijem, itd. itd.

Pišući o istoriji, jeziku i mnogobrojnim oblicima kulturnog života i tradicije oni su postepeno, kroz proces evolucije, baziran na evropskom romantičarskom iskustvu, i kroz proces revolucije, baziran na uspešnom crnogorskom i srpskom ustanku, oslobadjanju hrišćanske braće i stvaranju njihove države, ostvarili presudan, revolucionaran preokret u istoriji svojih naroda, jezika i književnosti. Smelo su otvorili pitanja sudbine naroda, oblikovali nova saznanja o istoriji i jeziku, i time jačali kulturnu svest i gradili svoj identitet: otkrivali su da su Sloveni, Slaveni, Slovani, Slovenci staro indoevropsko ljudstvo, kao Germani i Romani; da su se istovremeno sa tim arijevim plemenima u davnini naselili u Evropi i zauzeli njen istočni deo¹, i da istorija pamti mnoga njihova slavna dela. Kroz slovenski nacionalizam u politici i kroz romantizam u književnosti poletno su 'kretali napred u svom duhovnom i književnom životu'/Jovan Skerlić/.

Danas nam je poznato da su se južni Sloveni na današnje² odn. nekadašnje teritorije naseljavanja na grčkom poluostrvu Haemos (između Soče, Dunava, Crnog, Belog /Mramornog/ i Ilirskog mora), koje je grčki bog Zeus imenovao za Krvavo gorje, a Turci preveli kao Bal-kan (1463. g.) najkasnije naselili³ između IV. i VI. stoleća: njihov najzapadniji položaj između visokih Alpa i Ilirskog (danas Jadranskog mora), predstavljaju upravo slovenačka stara i današnja jezička područja, o kojima nas kroz istoriju verno izveštavaju stari rukopisni zapisi, da pomenem samo dva: učenog langobardskog pisca Pavla Diakona iz VIII. i ruskog monaha Nestora iz Novgoroda u XI. veku (tačnije: pre 1054 godine) u poznatom 'Letopisu vremenih let'. Njegovi »Gorutanci« (to je mi, Karantanci, Kranjci, Slovenci)(V. O.), naslednici prve slovenske države Karantanije iz VII. veka, pripadnici su Slovena, i njihove naseobine sežu daleko u visoke Alpe i u plodnu ravnicu sve do Venecije⁴: oni u Evropi predstavljaju najzapadnije naseljeno slovensko pleme.

Ime Slaveni, Sloveni, Slovani, Slovenci kao zajednički zbirni etnonim slovenskih plemena i naroda, najčešće se u starijim zapisima povezuje sa imenicom

¹ Čuveni grčki istoričar Herodot pominje ih prvi put kao Neure i Budine (V. stoleće p.n.e.), Ptolomej ih naziva 'Stauanoi' (II. vek n.e.), a rimski istoričari Plinije Stariji, Tacit i Prokopije (I. i II. vek n.e.) opisuju ih pod imenom Vendi, Venedi, Veneti i Sorabi, Sorbi; sami za sebe najčešće upotrebljavaju imena Slovani, Slovini, Slovinci, Slaveni, a različiti strani istoričari često za njih koriste imena Slavi, Selavi, Sciavi, Anti, Iliri, Saklavi, Raci i Toti.

² Postoji nekoliko teorija o dolasku Slovena na Haemos: najčešće se citirala verzija, da su slovenska plemena na danasnja selišta stigla u više pohoda i sa više strana, u više talasa, mada su prisutne i teorije o starosedelaštvu Slovena na ovim prostorima.

³ Na grčkom pismu oko 412 godine zapsiane su slovenske reči *zakon, rogoz, skala*, a na latinskom *snessnicco* za slovenačku planinu Snežnik.

⁴ 'Letopis vremenih let' pominje sve Slovene kao celinu, njihove pokrajine i naseobine: stoleća je važio za verodostojan izvor istorijskih podatka. Nestor opisuje 'beskrajno more Slovenstva', i da u tome nije preterivao, potvrđuje i današnja slika stanovništva evropskog kontinenta, na kojem živi 57% Slovena, 18% Germana, 17% Romana. Prema statističkom pregledu EU, Brisel 2002.

slava, na primer kod učenog Vinka Pribojevića, Hvar 1525¹, i velikog slovenačkog pesnika Franceta Prešerna, 1842, ili pak mnogo češće sa glagolom *sloviti*, imenicama *slovesnost* i *slovo*, na primer u delima blagog i mudrog Dositija, srpskog prosvetitelja², 1798, to je sa njihovim rečima, slovima, glasovima, odn. sa slovenskim govorom i pevanjem: najranije vesti odnosno saznanja o Slovenima iz antičkog doba sažeta su u poznatom grčkom opisu 'blagoglasnog slovenskog jezika', i zatim, kasnije, početkom XIX. stoleća, u godinama nastajanja evropskog romantizma, u Herderovim, Grimmovim in Schlegelovim³ zapisima o Slovenima i njihovoj bogatej, lepoj i raznovrsnoj usmenoj narodnoj tradiciji, koja im otvara 'svetlu budućnost'.

U duhu tih saznanja i ideja, značajnih za južnoslovenski književni razvitak u XIX. veku 'stvorene su (povremene) publikacije, listovi, časopisi i almanasi, oko kojih će se usredsredjivati sva književna proizvodnja toga vremena.'/Jovan Skerlić/

Umetnička reč, poezija, i u njoj iskazana slavna prošlost Slovena⁴ čest su predmet interesovanja i opisivanja autora slovenskih knjiga i urednika prvih časopisa, odnosno novih medija u vreme stvaranja evropskih nacija, kultura i država tokom XIX veka, i nastavlja se u savremena književna odnosno umenička dela.

Pisana i štampana reč medju evropskim ljudstvima i narodima sa razvojem znanja i razvojem štamparstva postala je i značila je glavno sredstvo, odnosno onaj medij, koji je donosio informacije i prenosio visoka dostignuća ljudskog uma kroz vreme i prostor: štampana reč, časopis, almanasi i knjige, posebno još knjiga na

¹ I kod Mavra Orbina, Jakin 1601, Juraja Križanića, Rusija 1760, i dr.

² Humanista i pisac Dimitrije Obradović objavio je više značajnih pesama i knjiga, a svojim rodoljubivim postupcima dugoročno je uticao na tokove srpske pismenosti, školstva, kulture i politike.

³ O Slovenima i njihovoj kulturi, pre svega o usmenoj tradiciji i umotvorinama, u prvom razobdoblju romantizma, na nemačkom jeziku pisali su pesnik Arndt, filozof Fichte, esteta Friedrich Schlegel. Posebno su bile lepo prihvaćene i popularne pozitivne misli o svetloj slovenskoj budućnosti istoričara Herdera, u IV. delu njegove knjige 'Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit', gde doslovno piše, da Slovane čeka svetla budućnost 'kad se iz sna probude', i to na celom njihovom teritoriju 'od Jadranskoga mora do Karpatskog gorja, od Dona do Mulde' (prema Davidu Bogdanoviću, 1915, str. 20).

⁴ O Slovenima i nama Slovencima govore brojne knjige, npr. Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 7, stranice 229-314, pod natuknicama: Slaveni, Slovenci, Slovenija (JLZ, Zagreb 1968), ili Enciklopedija Slovenije, knjiga 11, Slovani, stranice 153-154; Slovenci, 165-294; Slovenija, 296-379 (MK, Ljubljana, 1997). Tamo piše, da su južnoslovenska plemena na celom svom prostoru naseljavanja na Haemosu bila jedinstvena i da su se tek kasnije podelila na manje odvojene zajednice, poznate pod različitim pokrajinskim imenima. Imala su zajednički totemski znak vuka, sa kojim su se identifikovali u ratu i miru: očuvao se do danas u mnogobrojnim slovenskim patronimima, toponimima i hidronimima, kako nam svedoče imena Volkun (Valjhun), Vuk, Vukan, Vukašin itd.; prezimena Volk, Volčič, Vuković, Vujić, itd.; Vukovar, Volčja draga, Vučevo, planina Vučka (Učka), itd.; reka Vuka, Volčji potok, itd. itd.

narodnom jeziku, postala je snažno orudje ljudskog duha, i u XIX. stoleću već je bila dostupna velikom broju čitalaca odnosno slušalaca u relativno kratkom vremenskom razdoblju. Među Slovencima to je novo štampano sredstvo komunikacije korisno upotrebio Primož Trubar, otac prve očuvane slovenačke knjige 1551 godine, zatim Janez Vajkard Valvasor sa 'Slavom vojvodine Kranjske', 1689, Janez Žiga Valentin Popovič 1750 godine sa knjigom o Slovenima i tadašnjem slovenačkom jeziku, 'mili slovenščini', Mihael Sever, 1777, i A.T. Linhart, 1791, sa imenovanjem stanovnika feudalnih pokrajina u tuđoj državi za Slovence, i Jernej Kopitar (1809) sa svojom nemačkim jezikom napisanom gramatikom 'slovenskog jezika, koji govore Sloveni (u pokrajinama rimskog carstva nemačke narodnosti, V.O.), u Kranjskoj, Koruškoj, Štajerskoj, u Goriškoj i u Istri'¹.

U pomenutim delima, koja su snažno odjekivala u tadašnjoj kulturnoj javnosti, motivi i teme tesno su povezani sa slovenstvom i Slovenima: u tom etničkom uglu posmatranja leži njihov postanak i smisao. 'Proleće naroda', kako se u evropskim literarnim i naučnim krugovima naziva XIX. vek, u 'Martovskoj revoluciji' (1848) (Godšo 1987) je definitivno donelo afirmaciju ideala građanskog staleža, i stvorilo mogućnosti za uvodjenje i standardizaciju slovenskog (slovenskih) jezika, maternjeg jezika, potvrdu identiteta i, naravno, za razvoj mnogih umetničkih odnosno pesničkih talenata. Omogućilo je oblikovanje vlastitog literarnog stvaralačkog kruga, relativno širokog kruga čitalaca, postanak specifične kulturne i, posledično, narodne slovenske svesti, a zatim i radjanje političkog programa slovenskog ujedinjenja i ka njegovim ciljevima usmerenog pokreta².

Zapisi, rukopisi i knjige su vekovima predstavljali veliko blago i dragocenu retkost; pisani su sa velikom pažnjom i sa mnogo truda: slovenske rukopise iz tih davnih vremena oličavaju nam prvi slovenački *spomeniki iz Brižirja* (Freising), crnogorsko *Miroslavjevo jevanđelje*, makedonska *Aleksandrida*, srpska žitija i hrvatska crkvena prikazanja, i prve štampane slovenske knjige, *Ročki misal*, *Oktoih prvoglasnik*, Dalmatinova *Bibl.ja*; od 1611 u Rimu su štampane latinicom mnoge religiozne knjige na 'jeziku iliričkom iliti slovinskom'; istorijom Slovena i njihovim običajima bavili su se Janez Vajkard Valvasor i A.T. Linhart (na nemačkom), Pavao Ritter Vitezović (na latinskom), Jovan Rajić (na srpskom), i mnogi pisci knjiga na slovenskom jeziku, odnosno na *saarbskom*, *haruackom*, *dubrovačkom*, *bosanskom*, *hrvatskom*, *slavonskom*, *slovinskom*, *ilirskom*, *iliričeskom*, *krarjskom*, *na našem jeziku*, kako su sami nazivali svoj maternji južnoslovenski govor. Tu tradiciju poštovanja knjige i pisane reči uopšte južnoslovenski su stanovnici nadgradili u XVII. veku kroz akcije okupljanja i udruživanja budućih čitatelja značajnih slovenskih knjiga, kcji su svojim finansijskim priložima štampanje knjiga omogućavali: skupljanjem pretplatnika, 'prenumeranata', odnosno većeg broja narudžbi za štampanje određenih književnih umetničkih i naučnih

¹ Videti: Enciklopedija Slovenije, Kranjska, knjiga 5, strani 389-90.

² Ovaj pokret je, kao što je poznato, kasnije, u XX. stoleću, formirao nacionalnu svest i državu u više južnoslovenskih naroda.

dela uspostavili su efikasan, detaljno razradjen sistem književne produkcije i distribucije, koji je pokrivaio ceo prostor istočnog austrijskog imperija i čuvene Vojne krajine,¹ a dopirao i do brojnih srpskih čitalaca duboko u turskom imperijumu. Akcija skupljanja prenumeranata tokom prve polovine XIX. veka doživela je svoj zenit, i postepeno je uzimala pred pojavom novog medija, promotora vekovnog poštovanja napisane reči i nosioca brzih javnih komunikacija, dostupnih širokom krugu čitaoca, to je prvim listovima, novinama, časopisima, njihovim književnim dodacima, almanasima i periodičnim, serijskim publikacijama i letopisima, koji su se nezadrživo širili Europom i dopirali u mnoge južnoslovenske pokrajine.

U ovom prilogu tematika je ograničena na raznovrsne spise pesnika i pisaca, objavljene u prvim južnoslovenskim časopisima i njihovim kulturnim dodacima; te časopise smatram reprezentativnim primerima sadržaja iz šireg kruga informativnih, političkih i književnih publikacija tog vremena, koji su bili kroz programe mnogih, mada većinom kratkovekih novina i časopisa, značajni za daljnji razvitak u različitim delovima južnoslovenskog sveta, i koji su istovremeno ostvarili i nastavili funkciju izdavanja i prodaje knjiga preko različitih posrednika, trgovaca i popova, i preko prenumeranata, koja je u novim društvenim okolnostima, ubrzanim razvojem materialnog i kulturnog života, i osnivanjem vlastitih štamparija u južnoslovenskim pokrajinama, postepeno zamirala. Na njihovim stranicama 'ogleda se sav duhovni potencijal epohe' /Vaso Milinčević, 1978/.

Časopisi, koji su se tokom razvoja civilizacije razvili iz kratkih tematskih pisanih obavesti o značajnim događajima u antičkim mediteranskim gradovima, Rimu, tokom srednjeg veka premrežili su Španiju, Englesku, Holandiju, Dansku, Švajcarsku, Francusku, Poljsku, Rusiju, Nemačku, i stvorili novu, Gutenbergovu galaksiju.

Kronološki osvrt nam pokazuje, da je prvi poznati južnoslovenski časopis bio *Slaveno-serbsk,j magazin* Zaharije Orfelina, štamapan na rusko-slovenskom jeziku 1768 godine u Veneciji, uredjen prema kijevskom uzorniku; 1771 godine u Zagrebu je izišao latinskim jezikom štampani *Ephemerides zagrabienses* (ukupno 25 brojeva), da bi ga u godinama 1798-90 nasledio nemački list *Kroatischer Korrespondent*; u Beču su 1792 - 1792 štampane *Serbsk,ja povsednevn,ja novini*, kasnije *Serbsk,ja novine*, a 1892-94 *Slavenoserbsk,ja vjedomosti*; u Ljubljani štampane su 1797-1800 *Lublanske novice* (*Illirisches Blatt*) na lepom slovenačkom i nemačkom jeziku, i kasnije, u Napoleonovoj 'Iliriji' francuske novine *Il regio Dalmata – Kraglski Dalmatin*, Zadar 1806-1810; 1810 nasledio ih je *Telegraphe Cjfficiele*, koji je izlazio na francuskom, nemačkom i italijanskom jeziku².

Slavenoserbsk,j magazin, to jest *sobranie raznih sočinen,j i perevodov, k polze i uveselen,ju služaščih* Zaharije Orfelina nastao je 1768 godine u Veneciji i pretstavlja prvi srpski i prvi južnoslovenski časopis. U njemu su iznete napredne ideje evropskog

¹ Serbische Militaer Graenze, 1521-1881/1887.

² Najavljeno je bilo i ilirsko (srpskohrvatsko, slovenačko?)(V.O.) izdanje, ali takvih primeraka u slovenačkim i hrvatskim izvorima nisam našao.

prosvetiteljstva XVIII. veka, 'misao svetovne kulture, rada na obšću polzu radi sčastija čelovječkog roda, prosvete za sve staleže, pisanja na narodnom jeziku'./Jovan Skerlić/ To je bio moderan časopisu stihu i prozi, sa pregledom novih knjiga i brojnim prilozima za zabavu i pouku, odnosno za zadovoljavanje mnogobrojnih i raznorodnih duhovnih potreba srpskog društva onog vremena. Prema rečima Jovana Skerlića autor veliča prirodne nauke, propoveda prosvetu za široke slojeve naroda, traži upotrebu narodnoga jezika, i prvi među Srbima počinje se služiti gradjanskom azbukom. U pogledu ideja on je preteča Dositeja Obradovića; u pogledu narodnoga jezika on je preteča Vuka Karadžića, i time svom Magazinu daje istorijski značaj.

Iz mediteranskog prostora, iz Primorja i Dalmacije, gde su 'dotle živeli zasebnim kulturnim i književnim životom' /Jovan Skerlić/ putevi razvoja južnoslovenskih kultura i književnosti vodili su u zapadnije i severnije kontinentalne krajeve, u Ljubljano, Zagreb, Novi Sad i Beograd; 'U sito doba vrši se koncentracija: pravoslavni se grupišu u srpsku celinu, katolici u hrvatsku, jenim postaje centar Beograd i Novi Sad, drugima Zagreb, i mesto ranjih lokalnih, slabo vezanih književnosti, javljaju se dve književnosti: srpska i hrvatska, na jednom istom jeziku'./Jovan Skerlić/131 Več 1813 redovno izlaze u Beču *Novine serbske iz carstvu juščeg grada Vjene*, od 1814-22 pod naslovom *Novine serbske*; 1834 izlaze u Kragujevcu *Novine srpske* i zatim u Beogradu *Srpske novine* (do 1918. godine). U Karlovcu Djuro Matić/Juraj Šporer 1818 skuplja pretplatnike (prenumerante) za *Oglasnik ilirski*, da bi Ljudevit Gaj, 'koji je preuzeo ime Ilirsko za sve Južne Slavene' šireći svoje poglede preko granica današnjih hrvatskih pokrajina uz pomoć mentora i mecena, grofa Janka Draškovića, 1835 u Zagrebu izdao kajkavske *Novine horvatske*, sa nedeljnim prilogom *Danicza horvatzka, slavonszka y dalmatinzka*, od 1836 pod naslovom *Danica ilirska* i uređivanom prema programu 'Iliraca'¹. Te Gajeve novine od 1836-1843 izlaze pod imenom *Ilirske narodne novine*²; 1842 osnovan je prvi hrvatski književni list, *Kolo*, u kojem je u stalnim književno-kritičkim rubrikama urednik Stanko Vraz izveštavao o različitim književnim delima i njihovim autorima, na primer o junačkim epovima I. Mažuranića i P. II Petrovića Njegoša; 1850 u Zagrebu izlaze *Jugoslavenske Novine*, koje su se zalagale za 'ilirstvo, jugoslavenstvo, slovinstvo' /Slavko Ježić/ i druge Gajeve *Narodne novine*.³ Časopis *Neven*, centralno mesto književnog stvaranja druge generacije, odnosno vesnik drugog talasa panslovenske, sada jugoslovenske orijentacije, osnovan je u Zagrebu 1852. g; usledili su ambiciozni novi časopisi: 1859, almanah *Leptir*, 1860 Strossmayerov *Pozor* (1864 *Novi Pozor*, kasniji *Obzor*), 1861 *Glasonoša*, Karlovac, *Naše gore list*, 1863 *Slavonac*, Požega, 1864

¹ Od 1836. g. štampane su na »narečju ilirskom« (Slavko Ježić, 1944), to je štokavskim dijalektom.

² U Zagrebu je 1836. g. osnovano 'Društvo prijatelja narodne izobrazbenosti ilirske', koje je za svoje ciljeve promenilo ime Gajevih 'Novina'.

³ Gajeve *Narodne novine* bile su prvi službeni glasnik na hrvatskom jeziku u tadašnjim hrvatskim pokrajinama.

Kržiževnik, 1867 *Drago.jub*, 1875¹, i dalmatinski: *Matica Dalmatinska*, 1861, dubrovački, odnosno Antuna Kaznančića *Cvjet narodnog kržižestva*, 1849, 1863. *Zvijezda*, 1878 *Slovinac*; u Sloveniji: 1850 *Slovenska čbela*, Celje, *Slovenska bčela*, Celovec, *Slovenski cerkveni list* (kasnije pod imenom *Zgodr.ja Danica* i *Danica*), zatim *Slovenski narod* (Maribor 1868, Ljubljana 1873), *Slovenec*, 1873-1945, *Jutro*, u Trstu 1849 *Slavjanski rodo.jub*, 1850 *Jadranski Slavjan*, zatim *Edinost*, i mnogi drugi². A u srpskom književnom životu posle 1860. nastupilo je 'Vukovo i vojvodjansko doba' /Jovan Skerlić/.

Strani i južnoslovenski časopisi, glasila, letopisi i almanasi, koji su uvodili naučnu percepciju i poticali čitaoce na naučni rad, objavljivali stručne i znanstvene tekstove, prikaze studija i monografija, objavljivali različite pesme, umetničke dramske i prozne tekstove, bili su *Slaveno-serbsk.j magazin*, 1768, Venecija, *Letopis matice srpske*, Budim 1825, Novi sad 1864, *Luna*, Agram (Zagreb) 1826, *Krarjska čbelica*, Ljubljana 1826, *Danicza horvatzka, slavonszka y dalmatinzka*, 1835, *Danica* V. S. Karadžića, *Carniola*, 1838, Ljubljana, *Kolo*, Zagreb 1842, *Zora Dalmatinska*, Zadar 1844, *Podunavka* 1843, *Glasnik društva srbske slovesnosti*, Beograd 1847, dok su pretežno znanstvene istorijske i jezičke teme obradjivali Kukuljevićev *Arkiv za povestnicu jugoslavensku*, prvi južnoslovenski znanstveni časopis, Zagreb 1851, već pomenuta *Carniola - Izves.ja muzeja za Krarjsko* i *Časopis za zgodovino in narodopis.je*, itd., a i ugledni časopisi u drugim slovenskim zemljama, na primer *Časopis češkeho musea*, *Časopis pro moderni filologii a literatury*, *Rocznik slawistycny*, Jagićev *Arhiv fur slavische Philologie*, itd.

Delatnost navedenih časopisa i njihovih saradnika, dopisnika, urednika, naučnika i književnika ne bi se mogla zamisliti bez optimalnih štamparskih kapaciteta. Prve južnoslovenske štamparije bile su osnovane veoma rano, i to: štamparija S. Bedričića, 1493 u Senju, Dj. Crnojevića na Cetinju 1494, A. Paltašića, 1471, J. Dalmatina, 1482, Božidara Vukovića 1519 u Venciji, Š. Kožičića 1529 na Reki/u Rijeci, i srpske štamparije u Goraždu i manastirima Gračanici i Mileševi; Ungnadova štamparija evangeličanskih slovenačkih, hrvatskih, srpskih, čeških, mađjarskih, rumunjskih i drugih knjiga 1549 u Urachu kod Tibingena u Nemačkoj; štamparija J. Zrinskog 1570 u Nedelišču, J. Mandelca 1575 u Ljubljani, 1585 u Varaždinu, Mayrova 1678 u Ljubljani i Kleinmayrova u Celovcu/Klagenfurt, Vitezovićevo 1694 u Zagrebu,

¹ I mnogi drugi, na primer: *Hrvatska lipa*, *Prijatelj puka*, *Slovenski jug*, *Obzor*, *Sloboda*, *Hrvatsko pravo*, *Hrvat*, *Dom*, *Riječki novi list*, *Jutarnji list*, *Novo doba*; u Srbiji *Otađzbina*, *Odjek*, *Samouprava*, *Pravda*, *Dnevni list*, *Male novine*, *Politika*; vojvodjanski *Danica*, *Srbobran*, *Srpski narod*, *Branik*, *Stražilovo*.

² Naravno, časopisi su štampani i u Crnoj Gori i u Bosni i Hercegovini, medju njima: *Crnogorac*, *Glas Crnogorca*, *Cetir.jski vestnik*, *Slobodna misao*, i *Bosna*, *Sarajevski list*, *Srpska riječ*, *Hrvatski dnevnik*, *Jugoslavenski list*. Sve južnoslovenske časopise ne mogu nabrojati, ali ipak pominjem još neke naslove u Sloveniji: *Zbornik Matice Slovenske*, zatim *Slovan*, *Naši zapiski*, *Veda*, *Čas* i dr.

B. Occhia 1703 i 1782 (zatim 1788 A. Trevisana, a 1802 A. Martecchia) u Dubrovniku, 1773 u Varaždinu¹; Njegoševa (mala ruska) od 1833 na Cetinju, srpska od 1838 u Kragujevcu i od 1842 Beogradu, od 1846 Kleinmayr i Bambergova u Ljubljani, od 1852 Gajeva tiskara u Zagrebu, od 1852 štamparija Mohorjeve družbe u Celovcu, štamparija Matice Srpske od 1864 u Novome Sadu².

Časopisi su u Europi, pa tako i kod južnih Slovena, postali 'registrator i regulator književnog života' /Bogdan Popović/; njihova delatnost nije se iscrpljivala u informisanju o državnim, aktualnim administrativnim svetovnim i duhovnim aktivnostima i odlukama, važnim za stanovništvo određene pokrajine (ili više pokrajina), što je bio osnovni cilj njihovog osnivanja i carske dozvole za njihovo izlaženje u Kranju, Zagrebu, Beču i Budimu, već su bili istovremeno mesto 'otkrivanja i afirmisanja novih pisaca i novih pojava, odnosno novih vrednosti u duhovnom životu, i mesto okupljanja svekolikih književnih i kulturnih poslenika koji su stvarali u toj eposi' /Vaso Milinčević/ (, 112).

U časopisima *Kmetjske in rokodelske novice*, *Krarjska čbelica*, *Novine horvatzke, slavonske y dalmatinzke*, *Danicza*, *Kolo*, *Novine serbske*, *Letopis matice srpske* idr. ogleda se dakle uticaj pisane, odnosno štampane reči na život i opredeljivanja tadašnjih čitalaca i stanovnika, pre svega reči i ideja nadarenih književnika, pesnika i pisaca, njihovih pokretača i urednika, na misaoni svet i svest predaka današnjih Slovena, Hrvata i Srba, kroz postanak i svestrani uticaj dvaju tada vodećih tema u narodnom životu 'Slovena Austrije' i Srba u Turskoj,³ misli o njihovoj istoriji i o njihovom maternjem jeziku: ta dva osnovna pitanja bila su od odsudne važnosti za pripadnike slovenskih južnoslovenskih plemena, ljudstava, odnosno malobrojne stanovnike mikro-lokalnih predela, admnistrativno podeljene razdvajajućim pokrajinskim granicama u feudalne pokrajine, u takozvana vojvodstva i banovine, i nemirne podanike dvaju potpuno različitih svetskih imperija na neobičnom evropskom multinacionalnom, multijezičkom i multireligioznom prostoru kroz više vekova.

Novine serbske, prve srpske i južnoslovenske dnevne novine, uređivao je od 1813. g. Dimitrije Davidović, zvani Švrća, uz pomoć svog prijatelja Dimitrija Fruščića: do 1821. g. izlazile su u Beču, koji je tada zbog velikog broja južnoslovenskih studenata, vojnika i trgovaca bio jedan od najvećih slovenačkih, srpskih i hrvatskih gradova. Već

¹ Slovenske knjige štampane su u stranim štamparijama sa odgovarajućim slovima u Veneciji, Jakinu (Ankona), Rimu, Nurnbergu, Lipskom (Leipzig), Beču, Budimu; Jernej Kopitar i Vuk Stefanović Karadžić su se često služili kapacitetima štamparije jermenskih otaca Mehtarista u Beču, koji su imali slovenska slova.

² Uz pomenute radile su štamparije L. Hartmann i zatim A. Jakića od 1860 u Zagrebu, L. Schwentnera i J. Giontinia u Ljubljani, braće Jovanović u Pančevu, štamparija G. Vozarevića u Beogradu; brojne kasnije štamparije nije moguće ni nabrojati.

³ Najveći deo Srba živeo je od sultanovog hatišerifa 1830. g. u kneževini Miloša i zatim Mihajla Obrenovića pod vrhovnom turskom vlašću.

1819. g. pokreće književni prilog, almanah *Zabavnik*, koji postaje stecište književnih ideja i mesto objavljivanja prvih priloga mnogih nadarenih srpskih pisaca i pesnika.

Davidović je svoje u Beču stečeno zanje preneo u kneževinu Srbiju, gde je pokrenuo *Novine srpske*, kasnije *Srpske novine*; bio je novinar, urednik, ugledan političar i diplomata u Beogradu i Istanbulu. Nadaren i obrazovan, usmeren u zapadno evropske građanske tokove, zalagao se za francuske uzore. Saradjivao je sa mnogim naučnicima svoga doba, npr. sa Jernejem Kopitarem, Vukom Stefanovićem Karadžićem, Jovanom Sterijom Popovićem, Lukijanom Mušickim, Georgijem Magaraševićem, itd.

Uz novinarstvo trajno se trudio za napredak kulturnog života, bio je inicijator arheoloških, istraživanja, slikarskih izložbi, muzičkih i pozorišnih događaja i dela; dopisnik u *Letopis Matice Srpske*, prevodilac dramskih dela, pisac više dramskih dela (5) i knjige *Istorija Srbije*.

Njegove *Novine* donosile su prevedene priloge iz francuskih i nemačkih izvora, brojne vesti iz ratova sa Napoleonom, poučne članke iz istorije i geografije, jezika i književnosti, a i razne anegdote, šale, obavesti, čak i kursnu listu. (Vesti iz ustaničke Srbije austrijska cenzura je strogo zabranjivala).

Šireći mogućnosti za stvaranje i za različite nove oblike javne komunikacije 1814. g. uvodi stalne rubrike 'Iz Srbije', 'Knjižestvo srbsko', 'Pripovedka', a od 1815 'Smesice', sa priložima iz raznih oblasti, i u obliku knjižica, kao na primer prvu zbirku narodnih pripovedaka V. Karadžića i *Glas hafe šišatovačke*. U duhu epohe u *Zabavniku* je 1821. godine objavio svoj opširni prilog *Istorija naroda srbskog. Skupljena Dimitrijem Davidovićem, urednikom Novina srbski i pečatatejem krjiga*, koji možemo smatrati najvažnijim tekstom u celom razdoblju njegovog izlaženja. U *Istoriji* ima 107. poglavlja: podeljena je na devet perioda, prema zapisima starijih autora, istoriji J. Rajića i Pavla Julinca. U njemu je verno prikazao stavove srpske historiografije, dopunivši ih novim saznanjima: posebnu pažnju posvetio je savremnim događanjima u svojoj napačenoj zemlji i identitetu Srba. Tekst je napisan narodnim jezikom i znatno je uticao na formiranje javnog mnjenja, a kasnije je izdat kao učbenik za srpske škole i preveden na nemački i francuski jezik. Njegova dela i život krasi iskreno rodoljublje i domoljublje¹.

Prvi slovenački časopis izašao je u Ljubljani pod imenom *Lublanske novice* i pod uredništvom cenjenog pesnika i gramatičara Valentina Vodnika, zaslugom plemenitog mentora i mecene barona Sigismunda Žige Zoisa, od 1797 do 1800. g.. Njihovo i Vodnikovo poslanstvo nastavio je kasnije ugledni slovenački časopis 'Kmetijske in rokodelske novice', koje je u Kranju² uređivao dr. Janez Bleiweis

¹ Pisac Milovan Vidaković, Davidovićev školski drug i prijatelj, posle smrti o njemu je napisao ove reči: 'Rod je svoj preko mere ljubio ...'

² Slovenački su intelektualci želeli da njihov centar ostane u Gradcu (danas Graz, Austrija), drugom gradu Austrije sa većinskim slovenskim stanovništvom (120.000), koji je pod vojvodom i carskim namestnikom, slovenačkim plemićem Sigismundom Žigom Herbersteinom (i njegovim naslednicima) postao vekovni stub hrišćanske odbrane od islama, *antimurale christianitatis*, i

(nemački zapisano ime stare slovenačke porodice Plavec) od 1843. do 1881. godine. Njegove¹ *Novice* do 1852. g. izlazile su nedeljno /zatim (1852-57) dva puta nedeljno, i opet jednom nedeljno/ donoseći različite priloge: okupljale su sve društvene staleže, služile slovenačkoj nacionalnoj odbrani i afirmaciji, jeziku, književnosti i nauci. Skladno sa svojim imenom širile su informacije i znanje o poljoprivrednim i drugim praktičnim poslovima, što se ogledalo u nazivima njihovih stalnih rubrika: 'vertnar', 'žitni kup', 'oznanilo', 'krajnski čebelarnik', 'napoved kmetijskih bukev'; informacije o domaćim i stranim zemljama, zbivanjima u velikim gradovima donosile su u rubrikama 'zvunajne' i 'unajne povesti', a o događanju u domovini pod naslovom 'domače pergodbe'. Time su postale omiljene u najširem krugu slovenačke javnosti.

Skromni početni umetnički odnosno književni deo časopisa, u kome su se realizovali živi sveslovenski i južnoslovenski planovi saradnje i udruživanja slovenskih naroda, ispunjavali su kratki zapisi, opisi narodnih običaja, prikazi južnoslovenskih i drugih naroda u stalnoj rubrici 'Novičar iz slovanskih krajev', pre svega Hrvatske, Srbije, Bosne i Crne gore, ali i Češke i Slovačke, zanimljivi putopisi iz susednih i dalekih pokrajina, 'povedke', 'povesti' i 'vganjke' (zagonetke). Na području jezika i umetnosti *Novice* su dosledno tražile uvodjenje slovenačkog jezika u škole i urede, i na svojim stranicama koriste slovenački jezik i češki pravopis², ističu narodno-utilitarističku svrhu književnosti i vaspitnu ulogu književnog rada; za svog glavnog pesnika imenuju Jovana Vesela Koseskega, pesnika patetično-rodoljubivih pesama, ali objavljuju i Prešerna: 1844. godine objavljen je njegov junački istorijski ep 'Krst pri Savici', a kasnije i njegova 'Zdravljica'.³ U njima su objavljivali – uz neumornog Bleiweisasa – pesnici i

zadnja istočna tačka Oksidenta, odnosno poznati univerzitetski, kulturni i administrativni centar. Na mnoge molbe car se nije odazvao, da bi konačno ograničio sadržaj novina na seljačke i zanatske poslove, gurnuo slovenačke 'Kmetijske in rokodelske novice' (1843-1903) u Kranj, a književni časopis 'Kranjsko čbelico' u Ljubljani, gradove od 10 do 15.000 stanovnika, i ograničio njihov uticaj i odjeke nacionalno afirmativnih ideja; time je odgodio slovenački narodni preporod za više decenija.

¹ Književni časopis čedo je najrazličitijih činilaca: opšte društveno-političke i kulturne situacije, urednika, saradnika, vlasnika, čitalaca itd. Čini se da je u ovom spletu različitih stvarnih i mogućih ukrštanja, ipak urednik najvažniji kreator jednog lista. To potvrđuje i praksa da su pojedini časopisi uz svoja zvanična imena dobijali i odrednicu izvedenu od urednikova imena (Milinčević, 15) što važi za mnoge navedene primere, na primer za Bleiweisove 'Novice', za Prešernovu i Čopovu 'Čbelicu', za Gajeve 'Novine', za Vrazovo književno 'Kolo'.

² Stari češki pravopis, koji je u XV. veku transliteracijom starog slovenskog pisma u latinicu uveo diakritička znamenja za č, š, ž preuzeo je i Ljudevit Gaj, učenik Jana Kollara, i u Budimu 1830 štampao nemačko-slovensku knjižicu *Kratka osnova slavensko-horvatskoga pravopisanja*, koja je znatno uticala na kasnija pravopisna rešenja u južnoslovenskim pokrajinama.

³ Oprezni Bleiweis u martovskim revolucionarnim previranjima 1848. g. ostaje lojalan carskom Beču, odnosno pravnom uredjenju feudalnog habsburškog imperijuma: njegove *Novice* nisu podržavale preporodne planove Zedinjenje Slovenije.

pisci Matija Majar, Fran Levstik, Janez Trdina, Simon Jenko, Matija Valjavec, Josip Jurčič, I. Vesel Koseski, France Prešeren idr.

Slovenački pesnik France Prešeren, kao i mnogi drugi južnoslovenski pesnici iz razdoblja romantizma, ostao je veran evociranju daleke prošlosti i istorije svoga naroda, i u epu *Krst pri Savici* istoriju je povezao sa svojim ličnim životom i životnim iskustvom¹. Pesnik (na koricama tanke knjižice 'Kerst per Savizi' iz 1836. g. podpisan je kao Dr Preshiren) junački spev *Krst pri Savici* /Kerst per Savizi. Povest v versih. Sloshil Dr. Presherin. 1836/, posvetio je svom prijatelju Matiji Čopu i svome narodu. Objavljen je u *Novicama* 1844. kao jedan od najlepših književnih priloga i postao je slovenački nacionalni ep /Mirko Rupel, 1947/².

Medjutim, nekoliko godina pre *Novica* nastao je prvi slovenački pesnički almanah *Krcjnska čbelica* (I-V; 1830-1838), koji je bio namenjen slovenačkoj inteligenciji i programski je predhodio kasnijem utilitarnom i umetničkom programu *Kmet.jskih in rokodelskih novic*. Njegov urednik je bio Miha Kastelic, a najaktivniji saradnici i pisci bili su Matija Čop, Andrej Smole i F. Prešeren. Prvi brojevi, I-III, koji su štampani 1830, 1831 i 1832 godine u Ljubljani, svaki u 600 primeraka, lepo su bili prihvaćeni u slovenačkoj javnosti: pesme urednika Kastelica, Prešerna, narodne pesme iz zbirke Andreja Smoleta, jezička studija o slovenačkom jeziku Matije Čopa, osvrt Františka Čelakovskog na prve brojeve, prevodi, kratka proza Valentina Vodnika, i prilozi Blaža Potočnika, Ignacija Holzapfla, Janeza Ciglerja i Jakoba Zupana rado su čitani i citirani. Medjutim, sa cenzurom, koja pod državnim režimom rimskog carstva nemačke narodnosti u Beču nije dozvoljavala političke aktivnosti ni razvoj nacionalnih pokreta u južnoslovenskim pokrajinama, *Čbelica* nije bila u najboljim odnosima: brisane su neke pesme F. Prešerna i narodne pesme iz Smoletove zbirke: četvrti broj štampan je sa jednogodišnjim zakašnjenjem, ali u nakladi od 1000 primeraka. Tu nakladu imao je i peti (V) broj, koji je zbog Čopove prerane smrti i zahteva cenzure izašao tek 1838. godine. Pre njega, ponovo su odštampana sva četiri sveska *Čbelice* u nakladi od po 400 primeraka, i time se potvrdio veliki uticaj, koji su stihovi Prešerna i Čopove misli imale na slovenačku kulturnu javnost³.

¹ Tekst je deo dužeg prikaza južnoslovenskih junačkih spevova iz razdoblja nacionalnog romantizma (XIX. stoleće).

² Nacionalni junački epovi ili spevovi kod Južnih Slovena razvili su se iz opisa konkretnoga iastorijskog događaja, koji je imao širi značaj za određenu zajednicu. U slučajevima, kada sesudbonosni događaj ponovio, ili se čak ponavlja, može se desiti da junački ep preraste grqnice epskog izveštaja o jednom događaju ili jednoj ličnosti, i da tako postane epski izveštaj o određenom dužem vremenskom razdoblju istorije, o celom razdoblju istorije i o izkustvu određene etničke ili narodne zajednice kao sinteza mnogih oslobodilačkih sukoba, ličnosti, bojeva i ratova. Tako junački ep prerasta u nacionalni junački ep, što se može svakako primerniti i na prikazani Prešernov i Njegošev romantičarski spev.

³ Nažalost, svetovnu sadržinu almanaha crkveni krugovi nisu podržali i *Čbelica* je posle petog broja ugašena. Njene ambiciozne planove postepeno su realizovale *Kmet.jske in rokodelske*

Prve hrvatske novine *Novine Horvatzke* izašle su u Zagrebu 6. januara 1835. godine pod mentorstvom mecena grofa Juraja Draškovića iz Trakošćana, a njihov je urednik bio mladi Ilirac Ljudevit Gaj. Štampane su na slovenskom panonskom kajkavskom dialektu, a od 1836 na novoštokavskom dijalektu i novom Gajevom odnosno starom češkom husitskom ortografijom sa poznatim diakritičkim znacima za slovenske glasove č, ž, š, i sa takozvanim rogatim e, slovom e sa strešicom, koje se može čitati kao različiti fonem prema različitim pokrajinskim vrednostima staroslovenskog slova jat. Uz njih štampan je nedeljno književni prilog *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, od 1836 kao *Danica Ilirska*, čiji je sadržaj 'sav u službi ilirske ideja' /Dragutin Prohaska/. Pesnik treba da se upozna i služi, odnosno pokori domaćem, narodnom duhu, i da uči od naroda o poeziji, moralu, mišljenju, osjećanju i umjetničkom stvaranju. Dva su nova izvora za tu umjetnost: živi narod i njegova prošlost. Umjesto diktata razuma, pravilnosti, moralnosti, autoriteta velikih klasika kao uzora za književni rad mladi 'Ilirci' traži fantaziju, samoniklost, iskrenost, proučavanje narodnog duha i prirode. Objavljuje različite slovenske priloge i u centar pažnje uvodi južne Slovence i hrvatske pokrajine; u svojim priložima obnavlja slavnu slovensku, ilirsku i horvatsku, slavonsku i dalmatinsku prošlost, otvara pitanja narodnosti, jezika i pravopisa, donosi priloge gramatičara i pesnika, sve u rodoljubivoj nameri. Uz Dragutina Rakovca, Pavla Stoosa, Antuna Mihanovića urednik objavljuje i ilirske pesme Stanka Vraza, koje predstavljaju najznačajniji prilog u njihovom trajanju (1836-1843). U njima penik opeva svoju ljubav prema Ljubici Kantilli, a njeno cvetno ime prevodi preko italijanskog julija u turski djul, i time daje svojim iskrenim ljubavnim izjavama dodatnu tajanstvenu draž: *Ljulab,je* se mogu uporediti sa Prešernovim *Sonetnim vencem* i njegovim akrostihom koji daje ime lepe Julije Primicove. Od 1850 Szanko Vraz, koji je bio izvrstan poznavalac književnosti i naučnih razmišljanja o jeziku i književnosti u Europi, izdavao je prvi književno-naučni hrvatski časopis *Kolo*, koji je u hrvatsku istoriju književnosti uveo stalne rubrike o stranim i domaćim literarnim novitetima, pisane sa književno-teoretskim zaledjem i prema strogim zahtevima argumentovane književne kritike, sa očiglednom tendencijom da se estetske vrednosti i kritičke ocene daju bez upotrebe izvanliterarnih kriterijuma i tradicionalnih političkih ciljeva. Svojim izlaženjem, sadržinama svojih priloga, krugom talentovanih saradnika, poemnuti hrvatski su časopisi otvorili mogućnosti za daljnje evropske kulturne i literarne integracije.

Najstariji srpski časopis *Letopis Matice Srpske* (1826-1849 i 1850-1859) bio je jedan od prvih srpskih i južnoslovenskih letopisa odnosno almanaha: izlazio je pod uredništvom Teodora Pavlovića, Djordja Magaraševića i Jovana Subotića. Svojim dugogodišnjim izlaženjem stvarao je tradiciju objavljivanja naučnih i umetničkih priloga među Slovenima i Srbima, 'oličavao je kontinuitet srpskog kulturnog života »kao knjiga

novice, odnosno njihov urednik Bleiweis, koji je zbog toga proglašen za 'oca slovenačkog naroda'.

srpska najnarodnija«/Teodor Pavlović/. 'Značaj *Letopisa* proizilazio je i otuda što je on bio organ Matice srpske – sredotočija kulturno-prosvetnog života Srba u južnoj Ugarskoj i šire, prve polovine XIX. veka, a samim tim sudbina časopisa nije zavisila od nesigurnih prenumeranata' (Milinčević, 111).

Prvi program časopisa *Letopis Matice srpske* osmislio je Georgije Djordje Magarašević, kao osnivač, i kasnije Teodor Pavlović; nastavio i dopunio ga je Jovan Subotić, dugogodišnji urednik od 1842 do 1847, i od 1850-1853¹. 'Umesto prvenstvenog negovanja i isticanja slovenske kulturne i književne uzajamnosti, Subotić je u *Letopisu* više pažnje posvećivao srpskoj kulturi i književnosti, kao i književnostima ostalih jugoslovenskih naroda' (Milinčević, 113). U njemu Subotić nije objavio mnogo književnih priloga, ali je zaslužan za prvo obelodanjivanje poezije dva velika srpska pesnika: J. Jovanovića Zmaja i Djure Jakšića, čiji su prvi stihovi objavljeni prvi put 1852 i 1853. godine (ib.114).

O jeziku prvih južnoslovenskih časopisa

Saznanja o jeziku Slovena i južnih Slovena tokom XIX veka bila su veoma manjkava i površna: smatralo se da postoje ruski, poljski, češki i ilirski jezik, i u ilirski jezik svrstavali su sve južne Slovene. Kasnije Josef Dobrovsky južne Slovene, 'Ilire', deli na Vinde, odnosno Vende i u njih svrstava sve kajkavce; na Srbe, u koje svrstava sve štokavce, i na Bugare, koje takodje naziva Ilirima (i Tračanima). Kasnije Miklošič, Jagić i Daničić (i drugi strani i domaći filolozi) nastavljaju Kopitareve misli i svojim istraživanjima dopunjavaju okvirne teze Dobrovskog detaljnijom podelom južnoslovenskih jezika, odnosno jezika na velikom teritoriju Panonske dieceze, na 'narječja' prema obliku upitne rečice kaj, ča i što. Tako se afirmisala kasnije često kritikovana osnovna podela slovenskih južnoslovenskih dijalekata, to je na kajkavski, čakavski i štokavski dijalekat; kajkavski ekavski smatrao se govorom svih plemena alpskih i panonskih Slovena i njihovih naslednika, i osnovicom kasnije nastalih i poznatih čeških, slovačkih, slovenačkih i hrvatskih lokalnih govora; prvobitno šćakavski, kasniji čakavski, kao prelazni oblik starijeg kajkavskog narečja u štokavsko narečje locirali su u po teritoriji manji deo severnog predela mediteranskog zaliva, dok su štokavsko narečje locirali u prostore jugoistočno i južno od oba pomenuta narečja.

Dodatno, prema izgovoru staroslovenskog fonema odnosno slova Jata: e, i, je, i ije prostrani štokavski teritorij delili su na veće oblasti, koje se razprostiru od obala Ilirskoga mora duboko prema unutrašnjosti Haemosa (turski: Bal-kana). Istorijski tokovi te su granice prirodno i istovremeno nastalih samostalnih narečja ubrzano i nepredvidljivo menjali, i u velikoj meri izmenili prvobitnu sliku njihovih areala,

¹ Mnoge korisne novine uveo je Jovan Djordjević, urednik u godinama 1857-59.

potiskujući kajkavsko narečje na levoj obali reke Save od ušća u Dunav prema severozapadu, a čakavsko na usko područje Kvarnerskog zaliva; štokavsko odnosno novoštokavsko narečje kroz pragmatičnu i efikasnu novoštokavštinu na celom teritorijumu Vojne krajine osvajalo je prostore na severu i zapadu.

Iz uverenja da maloljudne slovenske lokalne zajednice pod stranom državnom upravom u cilju svoga političkog osamostaljivanja pojedinačno ne mogu računati na uspeh pomenuti i drugi rodoljubi u XIX. veku su podržavali njihovu slogu, jedinstvo, gajili mitove o zajedničkom poreklu kao osnovi za udruživanje, utvrđivali i istraživali slovensku jezičku srodnost i zahtevali zajedničku akciju, ne naglašavajući odnosno svesno zanemarujući postojeće razlike među njima: glavna opozicija slovenskom biću, odnosno ograničavajuća, pa često i neprijateljska komparativno aktivna, dominantna jezička supstancija u tom trenutku, u Proleću naroda i Martovskoj revoluciji sredinom XIX. veka, bili su jezici iz ugro-finske, germanske i romanske jezičke grupe, koji su nadirali iz vladajuće države, odnosno država, i – naravno – orientalni jezici moćnog turskog imperijuma, turski, perzijski i arapski, pa i hebrejski ladino; svi ti jezici toliko su različiti od svakog slovenskog jezika i od sva tri južnoslovenska narečja, da neke razlike, koje očigledno postoje među južnoslovenskim narečjima, u tim poredjenjima opravdano blede: visok stepen međusobne razumljivosti svih slovenskih jezika i pomenutih narečja opravdava misao da oni postoje kao jezici i narečja jedne veće skupne jezički davno izgradjene, svim Slovenima razumljive celine.

Ta celina nije neko neodređeno protoslovensko jezičko tkivo iz neodređene davne prošlosti u nekim neodređenim geografskim područjima, već je tačno definirana: današnjim saznanjima o raznovrstnosti leksike u staroslovenskim ranim hrišćanskim tekstovima i rezime detaljnih analiza pojedinih specifičnih pokrajinskih izraza iz geografski udaljenih slovenskih predela u njima, koje su sačinili ugledni filolozi iz različitih slavističkih sredina tokom minulih decenija, moguće je argumentovano rekonstruisati vreme i proces nastanka, i nekih oblika staroslovenskog naddialektalnog jezika iz druge polovine IX. veka, i odrediti teritorije njegovog prostiranja. Sažimanjem Kopitarevih i drugih naučnih saznanja o severozapadnim odnosno takozvanim panonskim jezičkim oblicima i rečima u staroslovenskim tekstovima prvih prevoda hrišćanskog petoknjižja, nepoznatih u jugoistočnim makedonskim, uslovno grčkim pokrajinama odnosno govorima, otkriva se put, odnosno proces nastajanja tog planski i organizovano sačinjenog slovenskog naddialektalnog književnog i komunikacijskog jezičkog medija, napisanog prvom očuvanom hrišćanskom slovenskom ortografijom, pogrešno nazvanom kasnijim terminom latinske crkve: glagoljica.

Naime, među njenim svećenicima i misionarima, govornicima latinskog, tokom njihovog nasilnog prodiranja među slovenska plemena na istoku, intenzivirana tokom IX. veka, a naročito od 854. godine, prihvaćena je grčka reč 'glagol' koja znači 'govoriti', i kojom su ti neslovenski svećenici iz zapadnih crkvenih središta u drugom, mahom germanskom talasu pokršćavanja, ne znajući slovenski jezik, naredjivali slovenskim podanicima, novim hrišćanskim vernicima i feudalnim podanicima, koji su klečali pred

njima, da posle njihovih nerazumljivih latinskih propovedi započnu glasnu zajedničku molitvu 'oče naš' na svom slovenskom jeziku odnosno narečju, kako nas izveštavaju slovenački Brižinski spomeniki i brojni njihovi verzirani prikazivači i tumači.

Danas je očigledno da je pisani takozvani staroslovenski jezik, koji nazivaju i crkveno-staro-slovenski, nastao u Carigradu u godinama između 858 i 862, u postupku poznatom iz grčkog primera prevodjenja hebrejskog teksta /bibliona, Knjige/, naše hrišćanske Biblije, /tačnije njenog Starog zaveta, napisanog u Palestini oko 1000 godina pre naše ere/, na naddialektalni skupni grčki jezik, *koinos, koine*, razumljiv svim Grcima u doba atinskog vladara Akadema, trudom mudre sedamdesetorice /tačnije: sedamdesetidvojice/ poznavao govora iz svih tadašnjih grčkih pokrajina, poznatog u kasnijim vekovima pod latinskim prevodom izvorne grčke reči *hebdomekonte* kao *septuaginta*.

Moćni vasileus Mikajlo/Mihael III, duhovni i svetovni vladar grčkog carstva, primio je 858 godine u Carigradu slovenske izaslanike, odnosno prihvatio ponovljenu zajedničku molbu brojnih severozapadno i severoistočno od Vizantije naseljenih slovenskih plemena sa naklonošću i planskom saradnjom i višegodišnjim trudom predstavnika govora u svim njihovim tadašnjim pokrajinama, uz grčko znanje o starim jezicima, starim i postojećim pismima, ortografijama, brojevima, hrišćanskoj tradiciji i učenoj teologiji, a zahvaljujući sposobnostima svete braće Metodija i Konstantina Soluskog, pod njihovim vodstvom, omogućio je nastajanje kodifikovanog /starog/ prvog hrišćanskog slovenskog pisma i skupnog, naddialektalnog liturgijskog slovenskog jezika.

Jezički oblici iz pera slovenskih pisaca u citiranim prvim južnoslovenskim novinama tu raznolikost i neke stare zajedničke jezičke oblike spontano ponavljaju, ali unose u objavljene tekstove mnoštvo različitih lokalnih, a i slovenskom govoru stranih ortografija, zapisa i leksičkih rešenja: primorski pojas podleže ortografiji i pravopisnim pravilima i fondovima latinskog i italijanskog jezika; alpski i panonski prostor pod upravom su germanskog i ugarskog vladara, i tamo se koristi ortografija i pravopis strane latinične provenijencije sa mnoštvom reči nemačkog i ugarskog porekla; tek Ljudevit Gaj i Vuk Stefanović Karadžić tokom prve polovine XIX veka ponovo donose u hrvatske i srpske pokrajine slovenska ortografska rešenja i izvorno narodni jezik; Gaj usvojoj štampariji i novinama uvodi svoju južnoslovensku, po svom poreklu češku latinicu, 'gajicu', a Karadžić kroz svoje mnogobrojne knjige o jeziku, istoriji i običajima, i kroz antologijske izbore narodnih pesama svoju, po poreklu gradjansku rusku čirilicu, 'vukovicu'.

Lokalni jezički oblici ostaju na snazi i širenjem štampanih tekstova, odnosno širokom krugu čitalaca dostupnih različitih periodičnih novina nehotice se povećavao jezički jaz i razdor među malim, nepovezanim južnoslovenskim pokrajinama, koji je vremenom rastao, i koji je jasno vidljiv i danas, na početku trećeg milenijuma.

Idejno i sadržajno prikazani tekstovi u prvim južnoslovenskim novinama donose misli o narodnom identitetu, o fenomenu južnoslovenskih ljudstava, o procesu njihovog

nastanka, pojavljivanja, artikulacije, argumentovane nominacije, organizacije, standardizacije, afirmacije, odosno o samobitnosti, autohtonosti, izvornosti jezika i opisanih južnoslovenskih nacionalnih zajednica, koji znači istorijsko-pravni i istovremeno prirodno-pravni temelj njihovom nacionalnom osamostaljivanju.

Književnost je južnim Slovenima u XIX. veku, zaslugom pomenutih i drugih novina, odnosno objavljivanih domoljubnih tekstova, romantičarskih epova i gajenjem umetnosti reči uopšte značila glavno sredstvo i idejno-umetnički oslonac u njihovim oslobodilačko-afirmativnim preporodnim i svim političko-oslobodilačkim planovima. Njome stvaraju, učvršćuju, potvrđuju, dokazuju, i u širokom međunarodnom kontekstu afirmišu svoj vlastiti identitet, odnosno na visokom nivou potvrđuju svoju umetničku kreativost i svoju posebnoslovensku samobitnost.

LITERATURA

- Damjanović, Stjepan, Tragom jezika hrvatskih glagoljaša, Zagreb 1984
Deretić, Jovan, Gorski vijenac, Beograd 1989; Istorija srpske književnosti, Beograd, 2003
Dizdar, Mak, Stari bosanski tekstovi, Sarajevo, 1990
Eraković, Radoslav, Religiozni ep srpskog predromantizma, Novi Sad 2008
Fališevac, Dunja, Hrvatska srednjovekovna proza, Zagreb, 1980
Godeshot, Jacques /Žak Godšo, Revolucije 1848, Beograd, 1978
Hacquet, B.(Baltasar), Veneti - Iliri - Slovani; Nova Gorica, 1996
Ivanova, Najda, Istorija na srbskija i hrvatskija knjižoven ezik, Sofija, 2000
Ivanović, Radomir, Njegoševa psihologija i filozofija stvaranja, Novi Sad, 1997
Ježić, Slavko, Hrvatska književnost, Zagreb, 1993
Jovanović, Tomislav, Stara srpska književnost, Beograd-Kragujevac, 2000
Kopitar, Jernej, Glagolita Clozianus, Ljubljana, 1995
Latković, Vido, Petar Petrović Njegoš, Beograd, 1963
Maretić, T.(Tomo), Slaveni u davnini, Zagreb, 1889
Milinčević, Vaso, Na raskršću epoha, Srpski književni časopisi 1850 -1860, Beograd, 1980
Nikčević, Vojislav, Mladi Njegoš, Cetinje, 1978
Njegoš, Petar II Petrović; Gorski vijenac, Istoričesko sobitiji pri svršetku XVII veka.
Sočinenie P.P.N. vladike crnogoskoga.U Beču, slovima č. o. o. Mehitarista 1847.
Orbin, Mavro, Kraljestvo Slovena, 1601, Beograd, 1968, 2006
Piper, Predrag, Uvod u slavistiku, Beograd, 2008
Pleterski, Andrej, Model etnogeneze Slovanov na osnovi nekaterih novjših raziskav.
V: Zgodovinski časopis, leto 1995, št. 4, letnik 49, strani 537-536
Popović, Miodrag, Romantizam, I/II, Beograd, 1975
Prešeren, France; Dr. Presherin, Kerst per Savizi, Ljubljana, 1836
Priatelj, Ivan, Izbrani eseji in razprave, I-II, Ljubljana, 1952-1953
Rupel, Mirko, Alojz Gradnik, Gorski venec, Ljubljana, 1947;
Skerlić, Jovan, Istorija nove srpske književnosti, Beograd, 1914; 1964
Šurmin, Djuro, Povjest književnosti hrvatske i srpske /s 21 ispravom i sa 70 portreta/, Zagreb, 1898

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

Tolstoj, Nikita Iljič, Jezik slovenske kulture, Niš, 1995

Vodopivec, Peter, Od Pohlinove slovnice do samostojne države; Ljubljana, 2006.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

RECENZII

Florin Ursulescu, Rodica Ursulescu Miličić, *Biblioteci și cărți românești din Voivodina*, Ed. ICRV, Zrenianin, Serbia, 2009, 157 p.

Cu scopul de a valorifica patrimoniul cultural al românilor din Banatul sârbesc, Institutul de cultură al românilor din Voivodina a inițiat un proiect deosebit de valoros referitor la bibliotecile din localitățile populate de români din Serbia. Prin acest demers ambițios și de anvergură se intenționează să se realizeze o „inventariere” a tuturor cărților, revistelor și a altor periodice și publicații în limba română existente în bibliotecile satești, orășenești, școlare, universitare, parohiale și particulare sau a altor instituții culturale din Voivodina. Chiar dacă de-a lungul timpului au apărut destule monografii ale așezărilor românești în care au fost menționate și informații referitoare la biblioteci ori articole în care se specifică starea de fapt a cărților românești, apariția lucrării *Biblioteci și cărți românești din Voivodina*, la editura mai sus menționată în colecția „Cercetări”, Seria „Documente bănățene”, elaborată de cunoscutul publicist și scriitor român Florin Ursulescu și de colega noastră de breaslă de la Departamentul de Limba și Literatură română al Facultății de Filosofie din Novi Sad, lector Rodica Ursulescu Miličić, este una de pionierat sub această formă. Volumul semnalat reprezintă rodul unei munci de cercetare asiduă și îndelungată de documentare anevoioasă în arhive, discuții cu persoane avizate, toate acestea necesitând eforturi deosebite din partea autorilor, dată fiind vastitatea informațiilor rezultate din investigarea pe teren a peste 40 de localități în care trăiesc și români, într-un număr mai mare sau mai mic.

Volumul cuprinde șase capitole: I. *Biblioteci ale instituțiilor culturale și de învățământ*, II. *Biblioteci orășenești*, III. *Biblioteci satești*, IV. *Unele biblioteci din perioada interbelică*, V. *Biblioteci particulare*, VI. *Biblioteca în secolul XXI*, precedat de o prefață substanțială în care autorii fac un scurt istoric al problematicii și care se încheie cu un rezumat în limba sârbă, bibliografia folosită, date despre autori, indice de nume, indice geografic și ilustrații concludente care completează în mod fericit acest demers documentar valoros.

În baza cercetărilor arhivistice efectuate autorii au semnalat existența primelor biblioteci „poporale” încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, înființate fie ca biblioteci parohiale ori școlare care au jucat un rol hotărâtor în păstrarea și afirmarea limbii materne. Astăzi cel mai mare fond de carte românească (peste 12.500 de titluri) se găsește la Biblioteca „Matica Srpska” din Novi Sad, înființată în 1836 (inițial la Pesta) și care realizează astăzi intense și frecvente schimburi de cărți și periodice cu Biblioteca de Stat din România. De fonduri de carte substanțiale dispun și alte biblioteci ori instituții culturale și de învățământ ca: Biblioteca orășenească din Novi Sad (3.186 de titluri), Biblioteca Facultății de Filosofie din Novi Sad (6.750 de titluri și 98 de periodice), Biblioteca Facultății de Filologie din Belgrad, Biblioteca Muzeului Voivodina, Bibliotecile orășenești din Panciova, Virșeț, Zrenianin, Alibunar, Kovin, Torac ș.a.

Cărțile în limba română sunt o moștenire prețioasă și în bibliotecile particulare, multe dintre acestea fiind ediții vechi, chiar din secolul al XVIII-lea, bibliofile, achiziționate de-a lungul vremii. Posesorii acestui fond de carte care depășește cel din instituții publice sunt în general oameni de litere, dascăli, jurnaliști, medici, juriști, ingineri și alți intelectuali de elită. La întrebarea care va fi destinul bibliotecilor în viitor, prezentul ne oferă deja un răspuns posibil: biblioteca virtuală.

Până atunci însă, autori precum Florin Ursulescu și Rodica Ursulescu Miličić s-au îngrijit ca prin această lucrare monografică de înaltă ținută științifică să asigure păstrarea moștenirii culturale și istorice românești din Banatul sârbesc și continuitatea valorilor spirituale pentru viitoarele generații de cititori.

Octavia Nedelcu

Ivo Muncian, *Naše gore list: Srpski pisci u Rumunji* (Fala noastră: Scriitori sârbi din România), Ed. U.S.R., Timișoara, 2010

Noua lucrare a lui Ivo Muncian face parte din seria edițiilor speciale de monografii ajunsă la numărul 60, editată de Uniunea Sârbilor din România cu sprijinul financiar al Departamentului pentru Relații Interetnice.

Autorul, poet și prozator binecunoscut atât cititorilor sârbi, cât și celor români prin cele două limbi în care creează cu ușurință și talent, eseist pertinent, gazetar de vocație la săptămânalul „Naša reč” și revista literară „Književni život”, traducător prolific din sârbă în română, membru al Uniunii Scriitorilor din România și al Uniunii Scriitorilor din Serbia, deținător al unor prestigioase premii literare, nelipsit din antologiile de poezie și proză publicate în țară și Serbia, Ivo Muncian s-a dedicat în ultima perioadă unui gen literar mai „prozaic”, dar extrem de laborios prin documentarea asiduă și util, evident. Este vorba despre monografia sub formă de lexicon, însoțită de fragmente reprezentative din opera respectivilor scriitori: *Scriitori sârbi din România*, publicată în aceeași serie sub egida U.S.R. în 2006 în limba română și de continuarea acesteia, mult îmbogățită în lucrarea, mai sus menționată. Subliniem, de asemenea, că această întreprindere anevoioasă, vizând cercetarea literaturii sârbe din România, se înscrie în seria altor studii și lucrări valoroase datorate unor nume de referință din țară și Serbia ca: Voislava Stoianovici, Jivco Milin, Nebojša Popovici, Spasoje Grahovac, Mirco Jivcovici, Miljurko Vukadinović, Slobodan Vuksanović, Liubomir Stepanov, Stevan Bugarski

Lucrarea de față este precedată de o prefață în care autorul își legitimează demersul, menționând faptul că nu este vorba de un lexicon ori de o sinteză literară, ci, mai degrabă de succinte date biobibliografice a peste 150 de personalități din viața literară, artistică și culturală sârbă. Criteriul de selecție a fost pe de o parte locul de naștere al acestora, respectiv teritoriul actual al României, precum și activitatea literară, artistică și culturală desfășurată pe aceste meleaguri din cele mai vechi timpuri, începând cu secolul al XIV-lea (Nicodim, Grigore Țamblac ș.a.) până la sfârșitul secolului al XIX-lea (Desanka Maksimović, Dušan Vasiljev, Iota Slatincev). Lucrarea este structurată cronologic, pe două coloane, acordând fiecărui autor, în funcție de importanța și contribuția acestuia, spațiul tipografic aferent. Evident că spații generoase au fost acordate unor autori precum: Dositej Obradović, Miloš Crnjanski, Ivo Andrić, Jovan Dučić, Branko Radičević, Jovan Sterija Popović, Jovan Stejić, Djordje Branković, Teodor Radičević, Dimitrije Tiro, Zaharija Orfelin, Joakim Vujić, Vuk Stefanović Karadžić, Sava Tekelija, ori Eustahija Arsić, adevărați corifei ai culturii sârbe.

În ciuda precizărilor autorului, considerăm că a văzut lumina tiparului o lucrare valoroasă de înaltă ținută științifică, temeinic documentată, cu un riguros aparat științific (note de

subsol, indice de nume, bibliografie) și care demonstrează vechimea de netăgăduit a literaturii de expresie sârbă din țara noastră circumscrise relațiilor tradiționale româno-sârbe, asigurând în acest fel, păstrarea moștenirii literare și culturare a valorilor spirituale pentru viitoarele generații de cititori. Considerăm, de asemenea, că lucrarea are un ridicat potențial didactic, fiind, în același timp un prețios instrument în promovarea literaturii și culturii sârbe atât în rândul studenților cât și al masteranzilor, ceea ce, evident, îmbogățește valoarea cărții.

Octavia Nedelcu

Glosariusz staropolski. Dydaktyczny słownik etymologiczny (Glosar al polonei vechi. Dicționar etimologic de uz didactic), coord. Wanda Decyk-Zięba și Stanisław Dubisz. Varșovia: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2008

Etimologia – ca disciplină a lingvisticii – și studiile de etimologie polonă și slavă au o frumoasă tradiție în Polonia. În prefața lucrării, autorii semnalează rolul istoric al predecesorilor, în primul rând Jan Rozwadowski și Aleksander Brückner, dar nu numai al acestora. Din 1927, când Brückner publica prima ediție a dicționarului său etimologic al limbii polone și până astăzi (respectiv până în anul 2008), au apărut nu mai puțin de zece dicționare etimologice ale limbii polone ori ale altor limbi slave, cum ar fi slava veche ori polaba. Acesta de față ar fi al unsprezecelea! O asemenea activitate în domeniul etimologiei nu poate fi trecută cu vederea, mai ales dacă, prin comparație, notăm că româna încă nu are un dicționar etimologic întocmit după regulile de azi ale gramaticii comparate. Tentativele, deși numeroase, au condus la rezultate fie incomplete (Candrea-Densușianu, deși remarcabil ca metodă de abordare), fie eronate din punct de vedere al analizei (Al. de Cihac, în secolul al XIX-lea ori mai recente dicționare datorate lui Al. Ciorănescu ori lui Mihai Vinereanu), fie terne (cum ar fi cel al „limbii moldovenești” datorat tandemului Gabinschi-Raevski și apărut în anul 1979 la Chișinău, deși autorii nu sunt fără merite în domeniul cercetării etimologice).

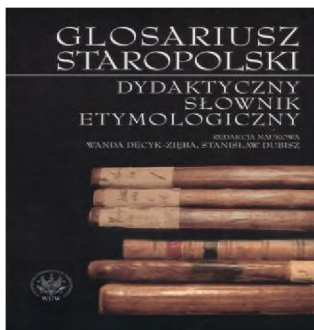
Am făcut digresiunea pentru a sublinia, dacă mai era nevoie, că tradiția și colii polone de etimologie este remarcabilă. De altfel, în multe țări slave, etimologia are o frumoasă tradiție și ceha are vreo 4-5 dicționare etimologice, contribuția cea mai valoroasă fiind cea a lui Václav Machek; cercetări remarcabile de etimologie s-au făcut și în fosta Iugoslavie, iar tradiția continuă în noile state create începând cu 1991; în Bulgaria, de asemenea, există o solidă și coală de etimologie axată, mai ales, pe studiile de tracologie și pe moștenirea tracă în sud-estul european; în fosta Uniune Sovietică apoi în Rusia continuă tradiția studiilor de etimologie, remarcându-se tentativele de abordare globală a grupurilor etno-lingvistice euro-asiatice, prin teorii care consideră originea comună a limbilor indo-europene, uralice și altaice. Putem cita aici fie „teoria nostratică” a lui Illič-Svityč (nostratic < lat. *nostrum*, adică „limbile spațiului nostru geografic”) și, mai recent, „teoria proto-boreală” a lui Nikolaj Dmitrievič Andreev, pe care am dezvoltat-o și am prezentat-o la Congresul Internațional al Slaviștilor de la Ljubljana din anul 2003. Acestea sunt, din păcate, teorii încă neasimilate de lumea științifică, aflându-se încă la periferia analizei etimologice. Uitate par azi și cercetările în domeniul comparatist uralic-indo-european ale slovenului Bojan Čop.

Dicționarul coordonat de Wanda Decyk-Zięba și de Stanisław Dubisz este, am putea spune, fără pretenții, ceea ce nu înseamnă fără valoare. Din contra. Autorii și-au propus să listeze cuvintele polone vechi și să indice originea lor. O spunem răspicat și clar: eu reușit acest lucru. Mai exact, au reușit ca, într-o lucrare deloc amplă, să ne prezinte structura etimologică a vocabularului polon vechi. Indicațiile etimologice sunt făcute cu acribie, iar atunci când nu există consens asupra unor ipoteze diverse, se subliniază acest lucru. Interesantă ni se pare sinteza din prefața, p. XV-XVIII (*charakterystyka słownictwa staropolskiego*) precum și, la p. XVIII-XXII, sinteza privind câmpurile semantice ale lexicului polon vechi, bazată pe cercetările mai vechi ale unui alt mare lingvist polonez, Tadeusz-Lehr Sławski.

Pot fi discuțiate de amănunt, privind ipotezele referitoare la un anumit cuvânt, de exemplu originea numeralului *sto* < **sъto* sau despre termenii *pan*, *pani*, *panna*, *panstwo*, despre care a scris și autorul acestor rânduri, arătând că nu pot fi considerate „proto-slave”, în contextul în care a definit sintagma *proto-slav* nu este, în lumina ultimelor cercetări, o chestiune ușoară, deoarece așa-numitele „fenomene etnogenetice” din a doua jumătate a mileniului I au avut forme diverse și variate de manifestare, astfel încât a trasa un numitor comun nu este deloc ușor.

Dar aceasta este deja o altă discuție, deși cel puțin în felul de interesantă. Îți felicit pe colegii polonezi pentru acest al unsprezecea dicționar etimologic major apărut acolo și am speranță că și în România va apărea, nu peste o eternitate, primul adevărat dicționar etimologic al limbii române.

Sorin Paliga

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

PERSONALIA

257

**DR. DOCENT JIŘÍ FELIX, PROFESOR HONORIS CAUSA AL UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI, LA CEI 80 DE ANI AI SĂI**

Teodora Alexandra

Cunoscutul și apreciatul românist Jiří Felix s-a bucurat și se bucură de un respect deosebit din partea lingviștilor români de ieri și de astăzi, cu care a intrat în contact sau cu care a avut relații de colaborare științifică.

S-a născut la Praga în 21 februarie 1931 și a petrecut împreună cu familia sa șapte ani la Most, pe atunci o localitate lângă frontiera cehoslovaco-germană. De acele locuri și de acei ani își aduce aminte cu nostalgie și cu multă plăcere. În anul 1938 s-a reîntors la Praga, unde a urmat clasele primare și pe cele liceale. În anul 1950 își ia bacalaureatul și se înscrie la Facultatea de Filologie a Universității Caroline.

Printre profesorii cehi ale căror cursuri le-a audiat s-au aflat personalități remarcabile, precum lingviști ca B. Havránek, Vl. Skalička, Vl. Šmilauer, B. Trnka, promotori și susținători ai structuralismului praghez.

La secția nou înființată de limba română i-a avut ca profesori pe Marie Kavková, Antonín Křečan și Jiří Staca. În anul 1954 a obținut o bursă de un semestru la Universitatea din București, perioadă în care i-a cunoscut pe profesorii Al. Rosetti, Al. Graur, I. Iordan, Jacques Byck, Boris Cazacu și pe alții apropiați de el ca vârstă: Marius Sala, Mioara Avram, Emanuel și Laura Vasiliu, Al. și Florica Niculescu, cu care a legat prietenii de durată.

După absolvirea facultății a lucrat ca translator la secția consulară a Ambasadei României de la Praga. Ulterior, a fost solicitat și a contribuit, alături de Jiří Staca și ceilalți colaboratori, la redactarea formei finale a *Dicționarului româno-ceh (Rumunsko-český slovník)* elaborat în cadrul Institutului de Studii Slave al Academiei Cehoslovace de Științe, apărut la Praga în anul 1961.

Jiří Felix a avut însă o contribuție substanțială ca redactor coordonator al *Dicționarului ceh-român*, susținut și realizat în cadrul Institutului de Lingvistică al Academiei Române, publicat la București în anul 1967. Acest dicționar de mari proporții față de cele apărute anterior poate fi considerat și astăzi o realizare de seamă a slavisticii românești și un exemplu strălucit de cooperare științifică româno-cehă prin antrenarea unui colectiv mai larg de lingviști cehi și români.

Începând cu anul 1967 devine membru al colectivului de romanistică de la Facultatea de Litere a Universității Caroline, predând toate cursurile teoretice și practice cu profil lingvistic, iar din anul 1979 preia conducerea secției de limba și literatura română. Anul 1967 este și anul în care se înscrie la doctorat. Examenle de doctorat le-a susținut cu profesorii Al. Rosetti și Al. Graur. În anul 1974 și-a susținut teza de doctorat, intitulată *Paradigmatica limbii române literare actuale*, elaborată sub conducerea științifică a prof. B. Cazacu. Referindu-se la teza de doctorat a lui J. Felix, Paula Diaconescu scria: „Cercetarea *Paradigmaticii limbii române literare actuale*

este o contribuție valoroasă și prin aplicarea cu rigoare a unor metode preconizate de lingvistică structuralistă în operația de segmentare a unităților semnificative ale limbii române, la nivelul cuvântului. [...] Se poate remarca în lucrarea la care ne referim nu numai rigoarea aplicării unor criterii odată stabilite, dar și finețea cu care este realizată descrierea, autorul ținând seama de numeroși parametri care intervin în analiza concretă de text. Astfel se detașează în mod surprinzător nuanțe de semnificație ale aceleiași forme în contexte sintagmatice specifice sau se izolează în urma unei minuțioase analize segmente de expresie semnificative din structuri complexe cu multiple posibilități de segmentare”.

Despre aceeași lucrare, Valeria Guțu Romalo spunea: „*Paradigmatica limbii române literare actuale* realizează dintr-o perspectivă nouă o descriere de ansamblu care aprofundează, dezvoltă și completează structura paradigmatică a limbii noastre. Ca atare, lucrarea constituie o contribuție meritorie la descrierea limbii române”.

Preocuparea sa constantă pentru cercetarea și aprofundarea unor probleme de limba română, devotamentul față de limba și cultura românilor i-a atras de-a lungul timpului numeroase aprecieri elogioase din partea unor lingviști români de renume. Iată ce scria, de exemplu, acad. Al. Graur despre o *Culegere de texte de lingvistică românești*, datorată lui J. Felix: „Autorul a avut ideea originală de a extrage din cărți și din reviste ale noastre peste 40 de texte aparținând unor lingviști români și străini, publicate în românește. [...] De aici a ieșit o lucrare pe care aproape că am putea-o numi tratat de lingvistică românească și în același timp de lingvistică generală”.

Temele abordate în studiile și articolele privind sistemul gramatical al limbii române au putut fi urmărite atât în publicațiile de specialitate românești, cât și în cele din străinătate¹. Mai puțin cunoscută de către publicul larg din România este activitatea prof. Felix îndreptată spre elaborarea unor instrumente de referință în învățarea limbii române de către cehi și a limbii cehe de către români. În acest sens, am aminti pe lângă colaborările la cele două dicționare bilingve mari, menționate mai sus, și alte lucrări ca: *Rumunština pro samouky* [Româna fără profesor], ed. I, 1965, ed. a II-a revizuită, 1973, ed. a III-a, 1982, Praga; *Česko-rumunská konverzační příručka*

¹ Iată câteva dintre acestea în ordinea anilor de apariție: 1965: *Câteva observații cu privire la clasificarea morfologică a verbelor românești*, SCL, nr.6; *Asupra alternanțelor fonetice din flexiunea verbală românească*, SCL, nr.6; 1971: *Dublarea complementului în limba română contemporană*, „Romanistica Pragensia”, VII; 1972: *Problemele segmentării în constituenți a cuvintelor românești*, SCL, nr.4; 1973: *Categoria persoanei și exprimarea ei în limba română*, SCL, nr.5; 1975: *Le mode – une catégorie morphologique du roumain*, SCL, nr.5; *Un mod de descriere a cazului din limba română*, „Romanistica Pragensia”, IX; 1976: *Sbírka rumunských textů jaykovědných*, „Státní Pedagogické nakladatelství”; 1980: *Contribuții la descrierea articolului românesc*, SCL, nr.5; 1982: *Zvuková a písemná stránka rumunštiny*, Státní Pedagogické nakladatelství; 1988: *Privitor la delimitarea părților de vorbire (cu referire specială la limba română)*, „Romanistica Pragensia”, XVI; 1990: *Identitatea fonică și nonidentitatea morfematică*, SCL, nr.2; *Contribuții la paradigmatica părților de vorbire din limba română*, SCL, nr.5-6; 1995: *Asimetria dintre conținut și expresie la articolul românesc*, în vol. *Studii rumeni e romenzi*, I, Padova; *Omonimia în flexiunea verbală românească – diacronie și tipologie*, SCL, nr.1-2; 2009: *Ortografie și identitate românească*, în vol. *Ipostaze ale identității românești*, Institutul de Studii Romanice, Secția de Română, Facultatea de Litere a Universității Caroline din Praga.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

[Ghid de conversație ceh-român], coautor, Praga 1973; ed. a III-a, 1988; *Rumunsko-český a česko-rumunský slovník na cesty* [Dicționar ceh-român și român ceh de călătorie], Praga, 1979, coautor.

Între anii 1965-1967, J. Felix a predat la Universitatea din București la Catedra de limbi slave, Secția de limba și literatura cehă, având un aport important ca lector de limba cehă la formarea boemiștilor și studenților români.

În ultimii ani, Asociația Cehia-România de la Praga a facilitat publicarea unor materiale utile cu caracter informativ, binevenite atât pentru publicul ceh, cât și pentru cel românesc. Prof.dr. Jiří Felix este autorul sau coautorul unora dintre acestea: *Česko-rumunské styky v datech* [Relațiile ceho-române în date], Praga, 2000; *Strahovský opat Metod Zavoral a Rumunsko* [Abatele Metodie Zavoral de la Strahov și România], coautor, Praga, 2003; *Zdokonalíme se v rumunštině* [Să ne perfecționăm româna], coautor, Praga, 2001.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

IN MEMORIAM

263

**GHEORGHE MIHĂILĂ
(1930-2011)**

În dimineața de 14 mai 2011 s-a stins din viață academicianul profesor Gheorghe Mihăilă, ultimul mare slavist român. Cu el s-a stins o lume, s-a încheiat o epocă, s-a desăvârșit un destin.

Născut la 7 septembrie 1930, Gheorghe Mihăilă a zăbovit în lumea noastră 80 de ani, 8 luni și șapte zile; din aceștia, aproape șaiszeci i-a consacrat științei, filologiei, slavisticii. Parafrazându-l pe Alf Lombard – romanistul suedez, care definea sugestiv filologia română ca „al patrulea picior al mesei pentru filologia romanică”, se poate spune că Gheorghe Mihăilă a fost, alături de B.P. Hasdeu, Ioan Bogdan și Emil Petrovici, al patrulea picior al mesei pentru slavistica românească. A fost în slavistică tipul de savant integral îmbinând – lucru rar astăzi – istoria, filologia și istoria literară într-un tot indestructibil, în cea mai bună tradiție a științelor umaniste din România.

Bibliografia lucrărilor sale – așa cum se găsește în volumul omagial *In honorem*, apărut în toamna anului trecut, la împlinirea a 80 de ani de viață, cuprinde peste 400 de poziții, din care 20 de volume de autor sau în colaborare: monografii, ediții, studii de sinteză în care se întrevăd la tot pasul marile calități ale omului de știință de largă respirație: documentarea profundă și multilaterală, expunerea clară și precisă, argumentarea convingătoare, stilul impecabil, într-o frumoasă limbă românească. Orice pagină scrisă de Gheorghe Mihăilă se citește cu satisfacție și încântare. Timp de o jumătate de secol, de la teza sa de doctorat, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română* (1960), până la ultima carte, *Contribuții la studiul cuvintelor de origine autohtonă în limba română* (2010), filologia slavo-română s-a dezvoltat sub semnul personalității sale, în gândire, în concepție, în realizare.

După decenii la rând, în care s-a devotat muncii didactice și științifice la Catedra de limbi slave de la Universitatea din București și în cadrul Asociației Slaviștilor, dovedind și reale capacități organizatorice, Gheorghe Mihăilă și-a văzut recunoașterea supremă a meritelor sale prin intrarea în rândul membrilor Academiei Române (membru corespondent din 12 noiembrie 1993; membru titular din 20 decembrie 2004).

În cadrul Academiei, Gheorghe Mihăilă a condus Secția de Filologie, Literatură și Artă, a fost Director general al Editurii Academiei și, de asemenea, a avut o contribuție substanțială la definitivarea *Dicționarului tezaur al limbii române* (fiind, încă din 1965, membru al colectivului de etimologiști), ca redactor responsabil, alături de acad. Marius Sala.

El însuși creator de școală la catedră – prin colectivul de slavă veche și slavonă românească, condus de la înființare – profesorul Gheorghe Mihăilă a imprimat în primul rând un mare respect față de realizările înaintașilor; pilda cea mai bună o constituie edițiile operelor lui B.P. Hasdeu (*Cuvente den bătrâni*, 1983-1984) și ale lui Ioan Bogdan (*Scrieri alese*, 1968). Studiarea și editarea cu comentarii erudite și facsimile ale unor texte de mare valoare din literatura română veche de expresie slavonă (*Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său*

Teodosie, 1970, 1996; *Cronica lui Ștefan cel Mare*, 2005 și română (*Cronica universală a lui Mihail Moxa*, 1989) rămân pentru totdeauna un bun câștigat pentru știința filologică românească.

Numeroase și bogate în interpretări noi sunt studiile etimologice ale profesorului G. Mihăilă. Slavistul a adus precizări de amănunt nu numai în istoria lexicului românesc de origine slavă, ci și neslavă (autohtonă), îmbogățind lista de cuvinte cunoscute până în prezent și formulând considerații teoretice bine întemeiate pe fapte (vezi studiile reunite în volumul *Contribuții la etimologia limbii române*, 2007).

Și cum filologul-lingvist este dublat și de istoricul literar, cea mai bună ilustrare a acestei simbioze o constituie volumul *Scriitori și filologi români (secolele XVI-XX)*, 2005, în care sunt reunite numeroasele studii ale lui G. Mihăilă consacrate unor însemnate figuri ale culturii române, de la Neogoe Basarab și Nicolaus Olahus până la Lucian Blaga, Alexandru Rosetti și Emil Turdeanu.

Gheorghe Mihăilă – savantul slavist – și-a spus cuvântul, cu competență și probitate, în câteva domenii de primă importanță pentru istoria culturii române în ansamblu: vechimea și ponderea contactelor culturale ale românilor cu vecinii lor slavi, originea și dimensiunea așa-numitului „slavonism cultural” la români, dezvoltarea slavisticii românești în cadrul științelor umaniste din România și importanța ei pentru slavistica internațională. Opera sa s-a bucurat de recunoaștere și apreciere unanimă în afara granițelor țării noastre (membru de onoare al Comitetului Internațional al Slaviștilor; doctor honoris causa al Universității „Kliment Ohridski” din Sofia). Ni s-a întâmplat, nu o dată, ca, aflându-ne într-o țară slavă cu un prilej oarecare, să spunem numai că suntem din România, pentru ca să răsără imediat întrebarea: „Da? Ce mai face Mihăilă?” Într-adevăr, echivalența „slavistica românească = Gheorghe Mihăilă” se susține – o spunem cu bucurie și mândrie – de moștenirea sa științifică, masivă și substanțială, pildă și călăuză de prim rang pentru noi toți.

Mă număr printre cei care i-au fost aproape, mai întâi la catedră, apoi la Asociația Slaviștilor și în comitetul de redacție al revistei „Romanoslavica”. A fost un privilegiu să-l cunosc în viața de zi cu zi, ca profesor, ca cercetător, ca om. Asemeni altor colegi de generație, m-am bucurat de înțelegerea, de aprecierea, de îndemnul și ajutorul său.

Rămânem toți cu amintirea unui mare Om de Carte, a omului pentru care cartea era rațiunea de a fi, pentru care munca însemna înainte de toate „lucrul bine făcut”.

Mai de mult, observând că începusem să scriu poezii, potolindu-mi avântul în cercetarea științifică, Profesorul mi-a scris pe extrasul uneia dintre lucrările sale dedicația: „Cultivă poezia, dar nu uita știința!”. Cam tot pe atunci s-a întâmplat că prea se înteteau cazurile de plecare pentru totdeauna a celor mai buni dintre noi sau de alegere a altor tărâmurii de către unii încă în viață, și – în felul acesta se răreau rândurile celor rămași să-și încordeze puterile ca să înfrunte greul. Întristat, am așternut pe hârtie aceste versuri, pe care îmi îngădui să le repet acum, când și Profesorul ne-a părăsit:

Da, pierdem oamenii de carte
Și alții, vai, ce greu se fac!...
Am cam ajuns la fund de sac
Și doar câțiva ne mai fac parte...

În orizontu-ne sărac
Abia mijesc nădejdi deșarte...
Da, pierdem oamenii de carte

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

Și alții, vai, ce greu se fac!

Se duc de aici, cât mai departe
De otuzbir și de bun plac...
Noi, triști, rămânem în cerdac,
Plătind vârtos la oale sparte.

Da, pierdem oamenii de carte...

Să ne așezăm, totuși, noi, cei rămași, cu puteri sporite la această masă a disciplinei noastre, slavistica română, întărită și trainică pentru totdeauna, prin al patrulea ei picior – viața și opera profesorului Gheorghe Mihăilă. Și să nu contenim a scrie!

Mihai Mitu

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

Despre autori

Alexandra, Teodora – conf.dr. pensionar la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București, domenii de interes: limba cehă contemporană, relații lingvistice ceho-române.

Barjamović, Miljana – drd. al Facultății de Filosofie din Novi Sad, Serbia. Domenii de interes: morfologia limbii sârbe, metoda predării limbii sârbe (miljana83@yahoo.com).

Bărbulescu, Dan – lect.dr. la Catedra de limbi moderne a Facultății de zootehnie, Univesitatea de Științe Agronomice și Medicină Veterinară, București, specialist în limba, literatura și cultura rusă și engleză, specialist în limba, literatura și cultura rusă și engleză, (danbarbulescu_doremido@yahoo.com)

Bugarski, Stevan – inginer, prozator, poet, eseist, cercetător al istoriei vieții cultural-literare a sârbilor din România, autor de monografii, îngrijitor de ediții, editor, traducător (adrianasida@yahoo.com).

Čolević, Lidija – lector de limba sârbă din Novi Sad, Serbia, la Catedra de Limbi și Literaturi slave, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București. Specialist în metodică predării limbii sârbe pentru străini (lidijacolevic@yahoo.com).

Dan, Mariana – prof.dr. la Catedra de limbă și literatură română a Facultății de Filologie a Universității Belgrad, Serbia, specialist în istoria literaturii române, critic literar, scriitor, traducător (dan.mar@sezampro.rs).

Dărăbuș, Carmen Cerasela – conf.dr. la Catedra de Literaturi comparate a Facultății de Litere, Universitatea de Nord, Baia-Mare, lector de limba română la Facultatea de Filosofie, Novi Sad, Serbia, specialist în imagologie, literaturi comparate, studii culturale europene (carmendarabus@hotmail.com).

Dimitrov, Liudmil – prof.dr. docent la Catedra de literatură rusă, Facultatea de filologie, Universitatea din Sofia „Sv. Kliment Ohridski”, Bulgaria, specialist în literatura rusă secolul al XIX-lea, literatură bulgară și slovenă. Domenii de interes: dramaturgie, filmografie, traductologie (ljudiv@abv.bg).

Dimitrova Malinova, Liudmila – prof.dr. la Institutul de Teatru „Liuben Grois”, Sofia, Bulgaria, specialistă în istoria dramaturgiei bulgare, relații culturale.

Franga, Mariana – conf.dr. la Facultatea de Litere a Universității „Spiru Haret”, București, specialist în limba latină, istoria limbii române (fra_mar2004@yahoo.com).

Gvozdenovici, Slavomir – dr. în filologie slavă, redactor șef al revistei literare „Književni život”, Timișoara, poet, traducător, specialist în literatură sârbă (usr_ccp@clicknet.ro).

Kabanova, Anna – drd. al Catedrei de Limbi sud-est europene (specializarea limbi romanice), Universitatea de Stat pentru Relații Internaționale din Moscova, Rusia. Domenii de interes: verbul în limba română, limba română contemporană, probleme de traductologie (anna_kabanova@mail.ru).

Ionescu, Anca Irina – prof.dr. la Catedra de limbi și literatură slave a Facultății de Limbi și Literatură Străine a Universității din București, specialist în cultură și civilizație cehă, istoria literaturii cehe, lexicografie (irinatrada@idilis.ro).

Iovanovici, Romanța – dr. în filologie română, redactor la Institutul pentru editarea manualelor școlare, Novi Sad, Serbia, specialist în dialectologia limbii române, bilingvism (romancajovanovic@yahoo.com).

Jivcovi, Milena – drd. la Școala doctorală de Studii culturale a Facultății de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București. Domenii de interes: postmodernismul în spațiul sud-slav (milenuca@yahoo.com).

Mitu, Mihai – prof.dr. pensionar la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București, domenii de interes: filologie slavă, slavă veche și slavonă românească, relații culturale româno-slave.

Nedelcu, Octavia – prof.dr. la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Limbi și Literatură străine a Universității din București, specialist în istoria literaturii sârbe, cultură și civilizație sârbă, literaturi comparate din spațiul sud-slav (cnedelcu2004@yahoo.com).

Osolnik, Vladimir – prof.dr. la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Filosofie, Universitatea din Ljubljana, Slovenia, specialist în literaturi comparate din spațiul sud-slav, traducător, redactor (vladimir.osolnik@ff.uni-lj.sl).

Paliga, Sorin – lect.dr. la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: lingvistică slavă, tracologie, relații lingvistice româno-slave (sorin.paliga@gmail.com).

Popovici, Virginia – asist. univ. la Departamentul de românică, Facultatea de Filosofie, Universitatea din Novi Sad, Serbia, specialist în literatura română (popovic.virdjiniija@gmail.com).

Prodan, Viorica – dr. în filologie slavă, documentarist la B.C.U., actualmente pensionar, (prodan14@yahoo.com).

Radan, N. Mihai – prof. dr la Catedra de limbi slave a Facultății de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea de Vest, Timișoara, specialist în dialectologie sârbă și croată, lexicologie, etnologie, folclor (mradan54@yahoo.com).

Spăriosu, Laura – lect.dr. la Departamentul de limbă și literatură română al Facultății de Filosofie, Novi Sad, Serbia, specialist în lingvistică sârbă (lauraspariosu@gmail.com).

Stoianovici, Dragan – prof.dr. consultant la Facultatea de Filosofie, Catedra de Filosofie Teoretică și Logică, Universitatea din București, eseist, traducător, specialist în istoria filosofiei și logică (dragan.stoianovici@yahoo.com).

Șmitran, Stevka – lect.dr. la Facultatea de Științe Politice a Universității din Teramo, Italia, poet, traducător, specialist în literatura rusă și în literaturi comparate din spațiul sud-slav (smitran2001@yahoo.it).

Trajlović-Kondan, Minerva – lect.dr. la Catedra de limbă și literatură română a Facultății de Filologie a Universității din Belgrad, Serbia, specialist în lingvistică română (minervatra@yahoo.com).

CUPRINS

PROFESORUL MIRCO JIVCOVICI LA A 90-A ANIVERSARE

Octavia Nedelcu, Milena Jivcovici, <i>Profesorul Mirco Jivcovici la a 90-a aniversare</i>	5
---	---

LITERATURĂ

Carmen Dărăbuș, <i>Limanul neoromantic al avangardei sârbești – M. Crrjanski, „Stražilovo”</i>	13
Liudmil Dimitrov, <i>Драматургия воскресения („Власть тьмы” Льва Толстого)</i>	21
Liudmila Malinova-Dimitrova, <i>„Кирджали” А.С. Пушкина: Эт(н)ос свободы</i>	31
Slavomir Gvozdenovici, <i>Vasko Popa izmeđju refleksije i intime</i>	37
Milena Jivcovici, <i>Învingători și învinși. Reprezentări ale războiului în romanele lui Milorad Pavić</i>	45
Octavia Nedelcu, <i>Сведочанства о Душану Васильеву</i>	57
Viorica Prodan, <i>Variante croate ale legendei meșterului Manole. Mitul jer fei zidirii</i>	63
Dragan Stoianovici, <i>O svcjevrsncj melanholji eminentnih duhova</i>	73
Stevka Šmitran, <i>La poetica del libro su Michelangelo di Miloš Crrjanski. Per una lettura aggiornata</i>	83

LINGVISTICĂ

Miljana Bačjanović, <i>Синергија когнитивног развја и образовно-васпитних средности у настави српског језика</i>	95
Dan Bărbulescu, <i>O privire diacronică asupra studiului cuvintelor din limba greacă adaptate în limba rusă. Aspecte de rostire, citire, scriere</i>	115
Lidija Čolević, <i>Усвајање дела гласовног система српског језика у румунскј говорнј средини</i>	123
Anna S. Kabanova, <i>Синтаксическая полифункциональность герундия румынского и его перевод на русский язык</i>	131

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

Romaņa Iovanovici, <i>Adaptarea fonetică a împrumuturilor lexicale din limba sârbă în graiurile românești din Banatul sârbesc</i>	141
Virginia Popovici, <i>Ljura Daničić și limba română</i>	149
Mihai N. Radan, <i>Фонологија и акценат караијевских говора. Главне особине</i>	155
Laura Spăriosu, <i>Antroponime slave în satele românești din Banatul sârbesc central</i>	169

MENTALITĂȚI

Stevan Bugarski, <i>Допунска реч о српским периодицима у Румунији</i>	183
Mariana Dan, Minerva Trajlović-Kondan, <i>Sinhronizacija sa dominantnim kulturama i pitarje recepcije</i>	197
Mariana Franga, <i>Топонимия плаутина-сурсă а имажинарулуй комик</i>	211
Anca Irina Ionescu, <i>Familia Prošek și contribuția ei la modernizarea capitalei Bulgariei</i>	221
Vladimir Osolnik, <i>O prvim novinama južnih Slovena</i>	233

RECENZII

Octavia Nedelcu, Florin Ursulescu, Rodica Ursulescu Miličić, <i>„Biblioteci și cărți românești din Voivodina”, Ed. ICRV, Zrenjanin, Serbia, 2009, 157 p.</i>	253
Octavia Nedelcu, Ivo Muncian, <i>„Naše gore list: Srpski pisci u Rumunji”, Ed. U.S.R., Timișoara, 2010</i>	254
Sorin Paliga, <i>„Glosariusz staropolski. Dydaktyczny słownik etymologiczny”, coord. Wanda Decyk-Zięba & Stanisław Dubisz. Varşovia: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2008</i>	255

PERSONALIA

Teodora Alexandra, <i>Dr. Docent Jiři Felix, profesor Honoris Causa al Universității din București, la cei 80 de ani ai săi</i>	259
---	-----

IN MEMORIAM

Romanoslavica vol. XLVII, nr.3

Mihai Mitu, <i>Gheorghe Mihăilă (1930-2011)</i>	265
Despre autori	269